АИБАШЬРА ИАЗКУ АЖӘАБЖЬҚӘА

Апҳәынҭшәҟәтыжьырҭа
Аҟәа 2013

ББК 84(5Абх) 6-44я4
А 44

Иеиқәдыршәеит:
Анзор Мықәба
Анатоли Лагәлаа

А 44 **АИБАШЬРА ИАЗКУ АЖӘАБЖЬҚӘА.**
Аԥхәыҥтшәҟәтыжьырҭа. Аҟәа, 2013. – 368 д.

Аизга ианылеит аԥсуа шәҟәыӷӷцәа ҳажәлар ирхыргаз 1992–1993-шықәсқәарзтәи Аԥьыҥьтәылатә еибашьра иазкны иаԥырҭаз ажәабжьқәа.

ББК 84(5Абх) 6-44

© Аԥхәыҥтшәҟәтыжьырҭа, 2013

Алықьса Гогәуа

АМРА АԥСЫ ШҬАЗ

Аԥстазаара иара атәы иаҿын: акгьы аӡомызт, акгьы хьанаршшомызт – агәырҩагьы, агәырғьарагьы, ацәгьагьы, абзиагьы. Аус ауан, аҟәара-аҟәараҳәа еисуан, ашьа арныҟәон, атемпература иахылаԥшуан, зшьа ԥхоу ршьа мыхьшәашәарц, ма имшырц, зшьа хьшәашәоу ршьа ԥхамхарц, ма итцааршәымхарц.

Аԥсрагьы уи иацрымшәо иашьҭан, инахьшәоз иара иааимтцнаԥаауан…

…Аԥсыжра аҿены акәыба иахагылаз аҳәсақәа дрыладыргылт. Аҭаца иахьлыхәтоу ҳәа акәын, аха дахьгылаз маншәаламызт. Еимгеимцарак азы дынцәытцыԥшшәа диҿамԥшуазар, Езыгә акәыба дахьҭаз ихы-иҿы лбарҭамызт. Уи аԥсра иатәнатәижьҭеи иахьа хымшын.

…Минуҭқәак ирыдамзаргьы атцыхәтәанӡа иареи лареи рхала еизынханы, ихәаԥшыха лоуаз ԥьылшьон, аха иамуӡеит: ҿынла – аҳәсақәа, атцәуацәа, уахыла – аԥсыҷаԥшьацәа. Убас иҟатцатәуп ҳәа уеизгьы аӡәы ихахьы имааит. Усқәа раан еиҳа дзықәгәыгуаз Марицагьы алаҿылымтит. Аԥсы игәырҩа аҟара иара аԥсра аматц рур акәын, урҭқәа уа иарбамызт, ма уи аха рымамызт.

…Иааиднагалазар уаҳа рызхара изеибамбаӡеит…

Иара аԥсра мыждагьы уахьнагзомызт, аԥсҭазаара иацәнагоз иаразнак рыԥсахра иалагон. Анапаҷы инеиз раԥхьа рыхьӡ, рыжәла, аԥсҭазаараҷҭәи рус-қәа уҳәа наѣ инарыхан, «аԥсы» ҳәа ииаихнашьалон. Иара аԥсҭазаарагьы ианеихнашьало ыѣоуп, ларгьы иаахҭәаны «аҭаца» ҳәа илышьҭоижьҭеи уажәшьҭа ѡ-шықәсаҭуан. Иара усгьы, ажәытәан, иара уажәыгь ҷьара-ҷьара ишыѣарҭо аиԥш, лыхьӡ рыԥсахыр лҭахын. Шьоукы рыхьӡ бзиа ирбоит, уара иухашҭыргьы, дара рхаҭақәа еилаҳан, рҷы иҭарӡыҭуа, иуҭахы-иуҭахым уҷы анааихух уахь инҭарҭоит. Лара лыхьӡ лгәы кыднаххьан. Уаанӡагьы убасҁак рыбз иҭырххьан, ирҟаҟахьан, ацыфаха еиԥш илыԥхьазон. Ара дахьаанагазгьы аӡәы заҭәык иакәын еилаҳан изҳәаазоз. Ма убри аѣнытә егьырҭгьы иргәаԥхо хьыз ҷыцк лырҭап ҳәа дгәыҕуан, аха уаҳа умԥсит. Рыԥсы иаахдмырзааит. Ма ажәытә уаа еиҭахақәа ҳәа рзырҳәар ҳәа ишәеит уи даара иацәшәон ара, еиҳарак аҳәса – ма ирҭахыз хьӡык лара лзы инырхыр рҭахымхеит. Убас иахьыѣаз лыхьӡ ахаҭагьы иахароу рацәоуп ҳәа илыԥхьазон, лара илцәаѡамыз ахатәы ԥсҭазаара шьҭнахызшәа, аҷелым-нахызшәа, чарҳәара лызнаузшәа. Аӡәы заҭәык уи згәарԥханы изҳәоз, иазыразыз Езыгә иакәын. Езыгә дыхәмарны, аха дшазпагьазгьы мӡакәа, «Ҳаным» ҳәагьы ацитҵон, «Есма-Ҳаным» иҳәон.

Лыхьӡ анырмыԥсах, ус «аҭаца» ҳәа иахьлышьҭаз еиҳа лгәы абаауан. Иара убри ажәагьы, изҳәозаалак, ирыхәлахар ҳәа ишәозшәа, иаанкылан, иаазыԥшшәа акәын рҷы иштырхуаз. Иара ахаҭа рҳәаанӡа иахьӡаны акы алартцарц рҭахызар акәхарын, ахәажәҭәы еиԥш, ма аҭәыршы еиԥш…

Лҭацарагьы илыднаҭоз рацәан. Уажәы дахьгылазгьы илур, иара атәы ныѣәылгалар акәын: лҷаԥхьа

акәыба иҭаз лхаҵа ахьиакәыз, урҭ макьана ҽыц еиднагалаз ҳәа иахьыԥхьаҙаз, лцәа ахьылтәымыз, лҭәуара атәгьы аҽакала иахьыӄаз – шьаҽак ӄалҭааныҙа убарҭ зегьы дрызхәыцыр акәын.

…Аибашьра атәы анлаха, агәра лымгаҙеит. 89 рызгьы еидыслақәеит, аха еиқәдыртәеит, уажәыгь акы азырҙбап ҳәа лгәы иаанагеит. Лара лгәы нзырхоз Езыгә мчыбжьы наӄьак ихабарк ахьыӄаимҭаз ауп. Ланхәеи ланхәԥхаи дрымпытҵажьны… Лабхәа аҳәса рус зынҙа ихы алеигаломызт. Уи ԥхәыссгьы, ԥасгьы, ԥхасгьы, ҩызасгьы имаз усуран. Шьыжьы инаркны инеихашәы ихәлааныҙа уи тәыс даман… Ланхәа лара дшаалбалак Аӄәа шыӄоу аԥшра далагон. Лылақәа хәашьуан, акы рымбо иӄалон. Инамцхәны лхы-лҽы иақәгылаз ашьанақәа, абжьааԥны ицәыш-цәышҙа иӄаз, уаркалеиуа, ирылыҳәҳәоз ахәыцқәагьы ԥыԥхьԥыԥхьҙа иӄалон. Уажәы-уашьҭан ар зманы уахь адәықәлара иахыццакуа агенерал гәамҭ иеиԥш. Лара Езыгә дахьиццаз лан лхы иахьақәылтҵоз, зхы атыша иҭазыжьыз ҳәа ахьылзылҳәоз, дахьылымбоз акәын ари илзылхымгоз. Ҳлаҭәалымшьеит ҳәа. Даргьы аҵамхаҙеит, «аҽы иаҳәаша акәадыр иаҳәоит, ҳаҷкәын заҵә иоуп зхы зфаз, шәара шәӄынҙа ихы аннеига еицәоугьы иқәнагоит» ҳәа рзырцҳаит. «Абри лоума ҳара иҳақә-нагоз» ҳәа ауп раԥхьа данырбазгьы ргәынамзара иаҵаз рылаԥшқәа ирҳәазоз…

…Езыгә данааух ҳәа лҽырхианы дтәан. Ахәагьы аҽашагьы иасҳәап ҳәа. Арҭ реиԥш иӄоу ажәақәагьы ароуп иахьылтҵаз. Ланхәԥха лжәар аҽы урҭ еиҳа ирлас-ырласны илҭаххон, иахьлымԥыхьашәаша иӄазар акәын.

Аԥсҭазаара аус ауан. Илыхьҙон, зны агәалашәарақәа дрыхьнарԥшуан, маҷк дахнагарц… Нас арахь деиҭархынҳәуан. Дахьыӄоу, дшыӄоу лханамыршҭырц. Урҭ дрыламхазарц.

Атҽуацҽа аара иаҷын. Уажәы-уажәы урҭ ирылылбаауан аибашьыга маҭәа зшәыз. Урҭ зегьы хыла лара лаԥхьа ишаатгылоз, ишлеихырхәоз гәалҭон, аха лылаԥш мҭҽахыкәа дызрыхәаԥшуамызт, иахәҭамызт. Лыблақәа иара усгьы иҭыблааны ицон. Дышҭахаз анлаҳа аахыс ус дыќоуп. Убасҟан, амацәыс еиԥш акы лысит, лшьа-лда аҧҳаҳәа ибылуа иҭысит, лдақәа зегьы асаба рҭыѡы иннажьызшәа лбеит. Лылаҕырӡ аарҭақәагьы еимаҷыѡны иакит. Убриаахысгьы лыблақәа ҷьара иаамцәаакыцт. Лымгәарҭа иҭоугьы иҽирԥсит. Лхаҷы лыхшыѡ ааиуа ианалага, уи изгьы дшәеит. Уахыки҆енаки зынӡа иҳарҭа-сырҭа ыҟамызт. Ашьҭахь, и҆еиќьо даналага, иагьирмыцхәт, аха уи усс илымазма. Уиаахыс уаҳа дагьаакәымтцыцт. Лымза иааиуоуп. Уажәытцәкьа илықәнакрым ҳәа дгәыҕуеит.

…Х-мчыбжьа раҟара акәын игыз Езыгәгьы… дины дибарц. Уи ларгьы лгәы амбаауази… Мчыбжьык тҳьаны дааит. Ашҭа атцыхәан лылаԥш шынаиқәшәаз еиԥш агәра лгеит аибашьра ишалагатцәкьаз. Убасҟан лгәы инҭыԥсааз уаҳа имааит. Уи ишәыц акәын ишәыз, аха автомат икын. Ашҭа абжа анааиѡиша, ижәѡахыр иаахихын, инаивакшәа иааникылт. Автомат анылба нахыс, лгәы шҭыԥсаазгьы, аччара дакит, уажәы дабаччарыз акәымзар. Ари аѡнаҭаҷы итҟьо ҳәа иара ус акы рыдлымбалацызт. Бцьарк аӡбахә рҳәогьы лмаҳацызт. Лара абцьар атәы дазҷелымҳан, избанзар лаб ишәарыцага-лақәа рыжәӡы иагахьан, ашәақьқәеи ашәарыцареи ртәы ада ажәабжь ыҟамызт рыѡны. Харатәи ареисқәа рахь иныќәоз иавтобус аныҟәцара акәымкәа, изанаат хада уи акәызшәа. Ари аѡнаҭаҷы аныҳәагатә еиԥш иззыќоу еихаԥсыхәуп: лабхәа имоуп ауаѡы иимыркӡо, ичкәынгьы дналатцан, аихақәа, аигәышәқәа, аҳәызба,

аҙахәеи ашәыри реилыхгақәа… ахәархьқәа, хәыҷгьыдугьы рыц еилыхны… Аѳны рхы иадырхәатцәҟьогьы убас ихуп, дара, издыруа роуп акәымзар, аҽеаҙәы иаразнак иҽеихәуеит. Зны, ҭаца быстак зуп, сацклапшны фатәқәак ҟастцап ҳәа дахьналагаз, еснагь ирку аматцурҭа ҳәызба аҿахьыналырхаз, лнацәа аахылтцәарц акы аалыгымхеит. «Митә гылан, митәы ауит ҳәа» – илхаштҙом усҟан ланхәпҳа илҳәаз… Аиашаз, лабхәа инапы ахьы апссоит рҳәон зегьы. Амҿы иалхны рашҭа иааҭагылаз зегьы инапала иҟаитцаз ракәын. Игәарақәа атцыс зкылымпрааua икын, ашәыр, аҙахәа – цьара имыцхәу махәык, ма иѳоу акы рымыҳәҳәо ишпаҟалоз. Езыгәгьы иахьатәи атехника аамҭа дызлапшьыз имашьына ала акәын. Уи қәрала амашьына нықәцара дақәиҭны дҟалеижьҭеи иман. Аха лара дахьынҙалдыруаз, уи ипстазаараҿ ҭып дук ннакыло, зегьы ишықартцо еипш, уахгьыеынгьы уи дацрыхо длымбеит. Аибашьра анықала аҽены инаркны уахь иман. Уи аҽеынгьы шьапыла ауп дышѳеиз, аҽены аибашьцәа аказы уеизгьы-уеизгьы иртахын. Амашьына уахь иахьимаз аҭыҙшәа алылхырц далагеит ланхәпҳа. Уи, егьаҵьара дыҟазаргьы, дызлацәажәозаалакуажәы-уажәы «амашьына» ҳәа лажәа иалалтцон, ртаацәа рҿы ажәагьы, азингьы змоу аказы аипш. Уи атцыхәала ацәажәара рыман Езыгәи лареи. Лара луадаҿ дықан, аха Езыгә ибжьы убасҟак иҩәҩәаны итҟьеит, дахьгылаз дытрысит. Знык ибжьы геит, уинахыс цәажәара ҟамлаҙеит. Ус еипш ибжьы ианакәызаалак иагьылмаҳацызт. Ланхәпҳагьы амашьына аҙбахә уаҳа лыпсы иахылмырҙааит, аха уинахыс иашьеи еҳәшьеи анеибабалак, лылапш еиҳа ишыхьанҭаз ала, илбон шаҟа дыхәжәаны дамаз. Уажәы ашҭа иахьаатаргалаз инахашәа ашәы нақәыршәны идыргылт. Уи, ҳәарада, ланхәпҳа лыбз алоуп.

…Аҽны, аматцурҭа абарҭа иаатцеибаҳәаз, иан, иаб, иаҳәшьа днарывсны наҟ дныѡналан, цытрак уа дыҟан. Нас лара лахь дхалеит, иавтоматгьы шикыз. Данаа ѡнала, уи нкыдыргылан, иарҧьа напы налыкәиршан, дааигәыдирҧәҧәалт. Знык-ѡынтә лыҽеимылхыр лҭахын, уажәшьҭатцәҟьа акгьы лызиамҳәаргьы, дышгәааау аҟара усгьы илырбарц, аха димышьҭит. Уеизгьы афѡқәа лыпсы ҭыррхьан, апхъытцәытцәъа арыжәтә цьбара еипш лцынтца иахьҭасуаз илзыхгомызт. Уи анеиликаа акәхап, иаразнак дааужьит…

Езыгә ихы-иҽы абаха шылмоуаз еипш, атцәуацәа рбаха лоуъомызт. Дара атцәуацәагьы ус машәырла рылапш наиқәымшәозар, апсы иҽапшъомызт, дара акәыба иахагылазгьы ирыхәапшъомызт. Ус рбыжьқәа еиқәдыргон, еидтцәуалон. Агәырѡеи, атцәуареи, агәаҟреи ара рхатәы пстазаара рыман, иааиуаз зегьы рыматц ддыруан, аҽеакы ахагьы рырҭомызт.

Уажәшьҭа агылара лцәуада ѡхо далагеит. Лшьапқәа чит, лшьапашҭа изыкәгылаз азымдыруа иалагахьан. Лымгәарҭа иҭоугьы, дапсазар акәхап, зны-зынла дааҳәыцы-мыцуан, аха нас акраамта иҳарҭа-сырҭа ҟаитцомызт.

Апстазаара аус ауан. Зны хара-хара илывсуашәа лбон. Зных ла лахь хыла иныдгыланы дырѡегьых лгәалашәарақәа рахь дархон. Уаҳа лыцхраашьа амамызт.

…Уи ауха (иаашар еибашьра деитацахуан иара) еилылкааит иаалырҠьан ауаѡы иқәра акыр нахылар шыҟалоз, ихгьы иҭҟьақәаны иахьыҟоу иҭатәар. Рапхьаъа акәны, даара лхаҽы иааган, дазхәыцт ахатца-пҳәысра, ахшара, аҭаацәара ртәы. Уажәы аҽеа тцакык аузшәа лбеит «схатца» ҳәа атцәы златцашәа илҳәоз ажәа. Иаразнак дахъыъаауа дҟалеит убри

макьана иҭәҕәамхацыз, лара лҭаацәагьы иара иҭаацәагьы аазхыкәласуаз, макьана иахьааилададаз иҟоу дара рҭаацәара. Уи ауха адагьы дзыцәшәаны, лыбз цәгьазар иахарахоит ҳәа лҿы иҭыхны зыхьз лымҳәацыз лыбзиабареи иара Езыгә ибзиабареи, абри лымгәа иҭази ракәын, анцәа даҭоумҭан, убри рҭаацәара хаатҵас иамаз… Макьана ибзиан «аҵыхәа» иахьымзацызт… Аибашьра акәзар, зегьы еизааигәанатәит аҧсҭазаара, аҧсра, агәырҩа, агәырҕьара… Урҭ зегьы рышьхәа еивҵоуп рҳәон, аха ус ажәаны мацара ирҳәоит ҳәа илыҧхьазон. Уажәоуп лаҧшҿаба ианылба урҭ ахаҳә-ҵәаҳә реиҧш рхы шеилаҧсоу…

Аҧхьа игылоу аҳәсақәа зны-зынла инеимда-ааимданы амыткәма рҳәон. Абжьааҧнытәи аҵәуарақәа иреиҧшмызт аҵәуарақәагьы. Ас еиҧш иҟоу агәлымҵәах иакәым, зхәы згахьоу, зхәы зфахьоу ҳәа ззырҳәо иакәзаргьы, рыбжьы ҭганы, амыткәмагьы ааимдо, иааимаркуама уҳәартә дырҵәуон. Аибашьра ахытҟьара еиҧш иухьзоит, аҽунардыруеит, иара аҧҟарақәа иара ишьақәнаргылоит, имҳәа-мырза уи зегьы ахаҵгыло иҟанаҵоит. Усҟак иҟоу ашәарҭа зегьы рҭыпқәа рҿы иаргылоит.

Ланхәа дҳашҳатәарахазшәа дахьгылаз ҿымҭ, даақәымҵзакәа илымбоз, ихараз, ус лгәаанагара иацыз акы ахь дыҧшуан. Уарла-шәарла даалҵны, лыҷкәын акәыба дахьҭыҧшуаз иара ида акы зымбоз лылаҧш неихылгон. «Зымцахә ыцәаз сара, зымцахә ыцәаз…» – лҳәон, ихыҷыҷаан еиҟәышьша иҟаз лқьышәқәа ааихыхны. Лылаҕырз лгәырҩа иаблын, ллакыҵақәа ирҭаҩаны иҟан.

Уажәы даақәымҵзакәа дахьыҧшуаз Аҟәаҟа, Есма лҭаацәа рганахь акәмызт. Уи иҵегь ихаран, угәы аатыҧсаартә ихаран. Усҟан зхы иақәиҭхаз, зцәа-зжьы

аидара иатцытцыз аԥсы акәхап. Урҭ рыжәла злаҟаз ала, Аԥсаа ҳәа, зыԥсҟәа ҭоугьы уажәы-уашьҭан иҩышьҭыпраап ҳәа угәы иаанагарын.

«...Бтцәуа, бтцәуа, уи ԥхашьаразам, – уажәы-уажәы илаҳауан ланхәԥҳа лыбжьы, – бхы-бгәы далх...» Ари лара, аҭаца, лакәын изызкыз. Илызхымгоз – «бхы-бгәы далх» ҳәа аҭәы алатцаны илҳәозшәа ахьлаҳауаз акәын. Насгьы убри дақәыҕәҕәаны, лыбжьы неитцыхны илҳәон, аибашьра иҟанатцоз ашәага-загақәа дырхыԥарц лҭахызшәа. Абри агәырҩацәгьагьы дахылбаауеит. Дышзымцәуо, лыблақәа шҭҩааз, иҭыблааны ишцогьы лдыруеит.

Уи арахь дааԥшʒомызт, аха зегьы лбон. Арахь мацара акәым, лышьҭахь иҟоугьы. Убас шьҭахьгьы ԥхьагьы избо, ԥстәума, ԥсаатәума, ҳәазоума акы ыҟоуп, аха иагьа лундазгьы илгәалашәомызт... Лара лакәзар, лымгәа лԥынтца адкьысло, лшьапқәа чны дахьгылоу, аҳәаассақәа лывган, аҽыртцысра ахьыҟалоз, иахьынаскьатәыз, иахьааскьатәыз зегьы арбан уа. Аҭаца уи аԥхьашьа лдыруазар акәын. Абжьааԥны акәзар, цасҳәагьы, аԥҟарақәа ишырҳәо акәымкәа, лара еиҳа ишылзыманшәалаз дныҟәашан, аха уажәы аԥсы иаҳатыр, зегьы ирыхьʒоз, зҽырнардыруаз аибашьра аҳақ илнарҟатцомызт.

Хақәитра ыҟаʒам ари адунеи аҽы! Аԥстазаара еиҳа шаҟа ухы уаланарԥшуа аҟара еилукаауеит шаҟа ушьаҳау.

Зегьы дара роуп, иара ада ԥсыхәа ыҟаʒам. Уи изҽыц иаҽызар акәын, аус аулар акәын. Иара абра дахьгылоу лгәы иқәыѡуеит аҽақ-аҽақҳәа асаат еиԥш аус ахьауа. Ларгьы далакны дакуп, зны-зынла агәалашәарақәа днархьырԥшуа, мачк даахнагоит...

...Уи аҿны данцоз лымгәа ааишьышьит, иаразнакгьы дхәацыхәаԥшьха дааицрашәеит, раԥхьаʒа,

раԥхьаҙа дангәыдикылаз еиԥш. «Дҭакәашоит, захь дца сыздыруам, аха ԥьара итәо иакәҙам…» – лҳәеит лара, иагьаацьалшьеит, згара-заагара уадаҩхаз лыԥсыԥ иалыҩуаз ахьынҙагәыкхаз. «Бара бахь дымцеи, уаҳа дабацоз…» – дааччеит иаргьы.

…Раԥхьаҙа, раԥхьаҙа данылба, ижәла анлаҳа, Аԥсаа ҳәа, иԥьалшьеит. Ижәла ахьыԥсаатә жәлаз мацараз акәым, иара ихаҭагьы абнатә ԥсаатә деиԥшын. Аԥшалаас зыбаҩқәа рҟынҙа излысхьоу, зхәы шәыр-шәыруа иҟанаҭахьоу, зыблақәа ҭнарыцкьаахьоу. Аччагьы дакит, избанзар, зыҟны дааиз, ларгьы дызлахәыз акласс зегьы ѳнатә ԥсаатәқәоушәа илбеит: зызхара ыфа зызхара ыжә иҟоу – кәты, арбаҩь, кәакәшь, кәакәшь-арбаҩь, ҟыз, кәата – ус гәрыцкьагас, ирҭахушәа, ирҭахымшәа ашьац иахыкәласуаз. Ргәырҽеанҙамкәа абнатә ԥсаатә анаарылаԥры, иааилаҩѳит, ашәарҭа атәы зҳәоз рбыжьқәа дыргеит. Арбагь «ҟы-ҟы-ҟы» аҳәеит, уи иаанагоз «ажәфан шәарҭоуп» ҳәа акәын. Акәтарцынақәа ҭаны иаахыҵызшәа, иааилакаркарт. Акәакәшьарбаҩь, ажәфан рацәак иацәшәомызт аҟынтә, азныказ иатәамбакәа быжьқәак арган, арцынақәа наҟ инеиланацалт. Аха, ашәарҭа рхысызшәа анырба, иҽабыгза имшәа-имырҳа абнатә ԥсаатә ахьрылагылаз инавс-аавсуа иаақәлеит. Апазана иаганы, усҟак рхы иахьадмырхәоз аҟынтә рымтҷыжәфақәа аус рымуа, ирымѳруа иахьеилагылаз, ари абнатә ԥсаатә хәылаԥсшәа иҟоу ҳзакәқәатҷәкьоу аҳарбап, аԥатҵа иаланарҳәааит ҳәа ирыҙбеит. Арбаҩьқәа, рбыжьқәа рыхәда икылахо, акәтарцынақәа ааиларцалт, урҭ зегьы дара шырхылаԥшуа, рнапатҵаҟа ишыҟоу аларҳәарц. Уафы дызмыхәоз акәакәшьарбаҩь акәын. Аҽырбабаҙан, абна ԥсаатә хахаҙа иахьрылагылаз ианнавалалак, «гәы-шш» ҳәа

ашақә иасуан. Акәакәшь арцынақәагьы еицҽакны ақәҽыртуан уи. Аҟызқәа рҽеиԥштәны, рҽеидкылан, рыхәдақәа тҳәа иниасуан, иааиасуан. Ҟызс иҟоу зегьы усоуп. Рим еиқәзырхаз ҳаратцәҟьа ҳауп ҳәа рхы амариашаҙан иҟоуп. Ажәытәҙатәиқәа, галлаа ирхаанқәаз ракәымкәа... Акәатақәа урҭқәа акгьы усс ирымамызт, итәаа-маауа еснагь аҙаѡахь рхы хан...

Убас илбеит лыкласса ҽ илыцтәази уии реиқәшәара. Лара лхаҭа дызцазкуаз аѡнатә ԥсаатәқәа, иара «Акәакәшь-арбаґь» идкылан имаз ракәын. Иаргьы еснагь убри аҽырчреи «гәышш-гәырр» ҳәа аниас-ааиасра ада акы ааизмырҽыцҙеит. Убри мацара дыхәмаруан. Аҟызқәа урҭ зҵапан шаахшәаз акариера зҽазыҟазцоз ракәын. Урҭ реиҳараѡык рабацәагьы ранацәагьы инагоу ҳәа ирыԥхьаҙон. Рыхшарагьы уи аҽы итцегь инаскьар рҭахын. Урҭ, зҽеиԥштәны иани-ас-ааиасуаз, уимоу акласс ґәы ахь ианцозгьы «ҳара Рим еиқәзырхаз ҳрышьҭроуп, ҳара Рим еиқәзырхаз ҳрышьҭроуп» рҳәозшәа уаҳауан.

..Уи ааба дрылган, ара Аҟәа дааны ашкол дышцалаз еиԥш иҭалақәоз маҷѡымызт. Аха ари урҭгьы дреиԥшымызт. Уаҳагьы урҭ дрылаҳәуагьы уаѡы имбеит, рымпангьы дыкәымлеит, импангьы иааимышьҭит. Ашьҭахь иара «аҟызқәатцәҟьа» рҟынтәи аҙәырѡы идҳәыларгьы цәгьа ирбомызт. Аха ларгьы, иара Акәакәшь-арбаґьгьы ихьаԥшны уи ихәаԥшыргьы рҭахымызт. Зегьы дара роуп, уажәы-уажәы иаалырҟьан илгәалашәон аԥсаатә иахыршалаз ижәла. Иахыршалаз акәым, иара ус иагьижәлан. Атцыхәтәан, уи ауаѡы амхылдыз еиԥш днызкылоз, иара иахь иухан узгоз акы дшалаҟоу ҳәа ирҳәоз, зынҙа ихалтцарц илтахҙамыз, дақәшаҳатымхар амуит. Аха гәаныла лхы дагьуан, иацы ақытақынтә иааз ҷкәынак иҟынҙа схы шԥаназго ҳәа. Лара, Астик

игәыԥ ԥсыс иахаз. Астик игәыԥ, рышкол аҽы акәым, ақалақь аҽгьы ирдыруаз. Уи итԥашьыцны Кәакәшьарбаґь ҳәа иарҳәозаргьы, бзиа дбаны, згәы издуны иазҳәозгьы ыҟан…

…Иаргьы агәра ганы дыҟан усҟан, сшьапгьы даара иҳаракны икыдгылоуп ҳәа.

Макьана шьыбжьааранԥнын, аха, ҭәуара иааиран иҟаз рахьтә еиҳарашьык ааихьан. Аибашьра иара абраҟагьы зегьы рҭыԥқәа рҽы иаргылт. Ԥаса изхымццакуаз, уимоу инахыҳәҳәангьы имшԥыргоз – иалеибабарц, рыгәқәа нибакыларц – зегьы аркьаҽит. Уи аамҭа иахыбаауан, зегьы иара иадпҟалан иашәон. Урҭқәа ирыцымныҟәаз, иахыпаз изы ишәарҭан. Ԥсыхәатцәкьа аныҟамлалак, аԥсы аҽенытцәкьагьы дыржуан, ашьыжьгьы, ашьыбжьышьҭахьгьы. Ԥьара ԥсцарҭақәак аныҟазгьы, ашьыбжьы аныҩхыҳәҳәа, аԥсы анышә дарҭон.

Ажәҩангьы шәарҭан. Ԥьара-ҩыԥьара аԥсыжрақәа раан, аҳаирпланқәа, еиҳарак авертолиотқәа амашәырқәа ҟарҭахьан.

Иахьа шьыжьаахыс агаҽа аганахь ԥьара иҭыҩуаз абзарбзанқәа рыбжьы уажәы-уажәы ажәҩан арцәажәон. Агаҽеи ареи ирыбжьагылаз ари ахәеибаркыра уи ԥытрак иахәаҽуан. Аха нас аҽеышьҭнахуан, ирхыҩны ажәҩан аҭышшарахь ицон, ажәҩан гәамҭуа арҭ агәыргәырбжьқәа анылбаанадалакгьы, аурҭ баапсы абжьы еиԥш иннажьуаз, акраамҭа афахьаа еиԥш аҭышшарра итагьежьуан. Нас ԥытрак ииаҭынчрахон. Атцәуарақәагьы еиқәтәон… Макьана иҽыҩрны икамҳацыз, аха ишышлара ишлахьаз, ашҭа-гәара иалагылаз араҽарақәа рыбгьы еилышәшәаны иахькаԥсоз уаҳауан. Уи ашьҭахь уаҳа бзарбзан хысбыжь маафит.

Ԥытрак аатцхьан, абынҳәа ахахәда иқәиааз абыӡгәырқәа реиԥш, зыбґьы акыр иҩежьхахьаз атцлара злыҳәҳәоз ахәеибаркыра иаахыҩит асыпсацара

еиԥш иаанымгылаҙакәа иаауаз абыжьныѡра. Атҽәуарақәа ааихсыҧът. Ус, ахәеибаркыра иѡахыкны, ицқьаҙа аҽыхьҭа зыцрытцуаз ажәѡан аҟны аҟамаҽы еиԥш иаацырцырын, иниаҟьаны ицеит ѡ-ҳаирпланк. Нас цытраамҭак ажәѡан атцабара иаҽын уи «асыԥсацарабжьы».

«Уажәшьҭа рацәак рызнымхеит ҳәа сыҟоуп, анцәа иҳәозар…» – иҽы азыҕәгәамкәа ибжьы нақәиргашәа иуит аԥьабацәа ирзааигәаны игылаз, иагьажәцәамыз, иагьҽацәамыз аҙәы.

«Аҽеадатҽәҟьа архәарсҭа иқәлом, арҭ хлантцы иштарҭогьы иԥхамшьаҙакәа еитаахуеит…» – инацитцеит аҽеаҙәы.

«Иларышьҭқәоз урҭ вертолиотқәан», – дныбжьалахт, аиаша акы агхар ҳәа дшәошәа, амыстхәага лбааидазшәа зхәамц иашахәтцәаҙа игылаз.

«Зегьы дара рами, шьашәы итарблит…» – итахҙамкәа уи иажәа ацынхәра иҳәон ацәажәара ахы зкыз.

«Зегьы шԥаракәу, – амыстхәага лбааздазшәа иҟаз аиаша итцегь ириашар итахын, аха иаразнактцәҟьа излаириашаша иҽытцашәомызт, – зегь шԥаракәу…»

Лара аҙәы дизыҙырѡуа дыҟамызт, илылшомызт. Лшьапқәа лымазу илымамзу лзымдыруа дыҟан. Дҽажәкны аҙбагьы дакуан. Аҙба лычҳарын цьара дтәазҭгьы. Усҟан, ишылтцахьаз еиԥш, лгәалашәарақәа, лхәыцрақәа аалыкәыршан, аҙәгьы дзахымсуа, акгьы ахымѡуа иҟалтцон, лыпсгьы лгон.

…Аԥстазаара акәзар, аус ауан ишауц. Уи иахьатәи мацара иаҽушәа аабоит. Аха иара азы «иахьа» акыр аҽыгҳара амоуп, агәатцаҕаранҙа ииасхьоу иалагылоуп. Ауаѡы изы игәалашәарахахьеит иара азы уи зегьы «иахьоуп».

Лара лхала дынхеит. Быжьқәас, фѡыс иҟоу зегьы лыкәпапан дыркит. Изланылкыло акгьы лы-

мам, лымч хом. Лгәырԥа ахаҳә еиԥш лыԥнытԯа иҙаатәалеит. Маԛк иадамзаргьы сыԥсы сдыргап ҳәа дзыԛәгәыҕуаз лгәалашәарақәа лзынкыломызт, илхибаҳәа ицон.

…Аԥсрагьы иара атәы иаҷын. Уи аԥсҭазаара еиԥш абжьы ахамызт, аԥхара ацмызт, ус аԥсы ҙаны аус ауан. Аԥсы анышә дыхнаԥаанҙа ҳәа иԥшымызт, анапаҷы инеиуа хәыцы-хәыцла иара аԥшра рнаҭон.

…Акызаҭәык макьана дкамҳакәа даазгоз, аҙыхь еиԥш ицқьаз аҳауеи быҕькаԥсантәи афыԥқәеи ракәын. Макьана абҕьы рацәаны иҷан. Аҿашәшьыларақәеи аҟьыҵәырақәеи рҷы иҷаз абҕьы макьана ииаҭәҟаҟараҙа иҟан, еиҳарак алтаррақәа рҷы. Ари ахаха-хымш уахыла иахьыхҵаалаз аҟнытә, зыбҕьы акыр еилашлаахьаз ҷыԥрны идәыкәлеит. Икаԥсаз, иҷахаз макьана ишиаҭәац иҟан, хәыцы-хәыцла ишлоз абгьы, ахкаарақәа рҷы арахә ихырҟаҟоз аҟәынць афԥы – зегьы ла лзы фԥы бзиақәан, егьырҭ илызхымгоз афыԥқәа хырҿуан. Убарҭ афыԥқәа зегьы анеилалалак, ҷыц ишлаз абацә афԥы рхын.

Абас афыԥқәа ртәы дазхәыцит, иаалырҟьан макьана дкамҳакәа даазгоз аҳауа цқьа, ҭагалантәи афыԥқәа зегьы ырхәашьуа фԥык рылаҭәеит. Ари афԥы лцәа анылтәымзгьы илзыхгомызт. Иаразнакгьы лгәы ҙыԥзыԥуа даақалеит. Афԥы ашьҭахь акыр ҭхьаны ауп уи зцыз лыбжьы анлаҳа. Езыгә дышьны данаарга, лхы ахьылгара лзымдыруа даныҟаз, иҭамшәоз иҟазиз… Абжьы аҵкыс алашара шаԥысуа… амца раԥхьа ибазар ҟалап, игәиҿаниҵарц аҿинарбазар… аха анаскьаха имаҙеит… Ус анакәха, амцагьы, абыжьгьы ахы раԥысуеит… Иубом, иуаҳауам… иантҟьа нахыс ишәышәуеит рҳәеит, аха уи иара гәыкәха агәмырҷыҕьашәа акәхап… Афыԥгьы

ахы еиԥшуп, амцагьы, абжьгьы ираԥысуеит... «Мадина дызхагылоу, Мадина лылаԥырʒ зауз...» – афѡы акыр даргәаҟхьан еиԥш иааѡит абыжьгьы. Хәыҭхәыҭлашәа илҳәон, аха уи убри еиԥш иҟаз хәыҭхәыҭран, акәыба иахагылазгьы, ашьҭахь итәаҟәазгьы еилыкка ираҳауан. Ираҳарц азгьы акәын изылҳәоз. «...Мадина дызхагылоу, Мадина лылаԥырʒ зоуз...» Мадина ланхәԥҳа лакәын, изҳәоз, ани дзыргәаҟуаз афѡы ныҟәызгозгьы уи лѡыза лакәын. Ланхәԥҳагьы ларгьы, ақытаҷ хаҵа ҳашԥацо рҳәан, рҿыдражәит. Ақалақь аҟынтә иааргаз акультура акаҳуеи азараҟьеи – еснагь афѡы рхын. Ланхәԥҳа лѡыза еиҳарак азараҟьа дазгаган. Акы сҳәоит ҳәа лҷы ааихылхцыԥхьаҙа, раԥхьа ақәбылфѡы дәықәылтцон. Аҳауа зегьы былфѡызшәа иҟалеит. Лгәы хынҳәуан, еилахынҳәуан, аха илулак инылкылон. Лымгәарҭа иҭаз иԥсы иʒеит.

...Ари афѡы уи иҟынʒагьы инаʒоит, хымԥада дѡышьны дыҟоуп. Уажәшьҭаҵәҟьа илылшомызт, уаҳа аʒәгьы дгәеимҭазар, лара лхаҵа акы лыʒбароуп. Ихуахны илыкәыршоу аҭаца лҳәаақәа дырхыԥаны, лара илтәым атерриториа дыкәлароуп. Лыԥштәхәгьы цәгьазар акәхап, аха ҵәуара иааиуа, аԥсы ишихәамԥшуа еиԥш, ихагылоугьы ирыхәаԥшʒом. Ихагылоу, шамахамзар, дара-дарагьы еихәаԥшʒом, ланхәԥҳаи лѡыза азараҟьафаѡи реиԥш еицәнымхошәа ҟазҵо рыда... Убри аамҭазы лыжәѡахырԥәа нҭарсны ииааныркылт. Урҭ лнапԥәа шхәыцыз, лнацәкьрақәагьы шыссаз, илылаԥсны дызларкыз ала, дылдырт. Лара ахшароуреи, аԥьабааи, агәбылреи лцәеи лыбаѡи аҟны днарган дыҟан. Аха лгәамч еснагь дѡаҵхон, еихсыгьыр луамызт. Марица ҳәа лыхьʒгьы амцеи ацаҳәцаҳәреи ртәык алан. Аҳәса бзиа дырбацәомызт, аха рхы лыларгаломызт,

зегьы дара роуп ла лтәы иалыргон. «Ари дышгылоу шәымбазо, дкаҳаанза ҳәа шәыԥ-шума?!» – ҽаалтит зегьы ираҳартәы. Лыцхәа аҙәгьы имҳәеит. Ларгьы данаалыха, наӄ лыҿлылтеит. Зегьы рышьтахь иӄаз, рацәаѳык ахьтәамыз арадаҿ дналыртәеит. «Сааныза бҿеыбмыртцысын, уажәытцәӄьа сааиуеит», – лҳәан, аԥшзы еиԥш днытцаба дцеит. Уи убасҁак дшеилахазгьы, агәылаҳәсақәа зегьы ирхылаԥшуаз, аԥхьа иӄатцатәыз, ашьтахь иӄатцатәыз разҳәоз ла лакәын. Ашьтахь игылақәаз, итәақәаз акыр инеилытцааилытцхьан. Лара лакәым, зхы иақәитны иӄазгьы, асҁаамта цьара агылара рылымшеит. Атцәуацәагьы уарла-шәарла акәын уажәшьта ишааиуаз. Инахараны иӄаз, аҕацәа зламлацыз, амѳақәа ахьырымкыцыз ақытақәа рҏынтәи зҿеахьызыгзоз ракәын уртгьы.

Уажәы Езыгә акәыба дахьтаз еиҳа илбартахеит. Аԥсра ари аѳымш даара-даара аус аухьан. Раԥхьа ихы-иҽы иқәнашьыз аиқәара уажәы ахәаԥшшәы аанахәахьан. Уи раԥхьаза данылбазгьы иаразнак игәалтеит ихахәы жәпа ашлацқәа шалԥшуаз. Аԥсаа иԥшқаны ианхытцуагьы рхәы шлазаргь ҟалоит ҳәа гәаныла атцәы алалтцеит усҁан. Уажәы урт ашлацқәа акыр ижәпан. Иара убасҁак дхаранатәхьан, иԥшрагьы лгәаламшәозшәа акәын дшыӄаз. Дышьны ашта дтаргалеижьтеи акыр шықәса тцхьоушәа.

…Данааргаз аҿены ихы-иҽы еицамкыцызт. Ииашатцәӄьан, ихьз уҳәар дѳықәтәап уҳәарын. Лара ихы-иҽы лымбазазшәа дыӄан: избанзар иблақәа хѳахьан. Атцыхәтәан данцоз илбеит, уаҳагьы илбарц дыӄамзаап. Зны-зынла абла жәѳангәыԥшшәалагьы, азыжьԥшшәалагьы абла гәыҕрақәа ҳәа ирышьтоуп. Уи ианакәызаалак итқааны бла итампшыц роуп… Итцаулоуп ҳәа зегьы ирзырҳәоит, аха итцаулатцәӄьоу ажәѳангәыԥшшәалоуп… Езыгә иблақәа

жәԥангәыԥшшәалацқьақәан… Уаҳагьы ишԥаҡаларыз абна ԥсаатә аблақәа… Аԥсаатә жәлагьы баша ихымзаракәхарын… Иара изоуп лгәы иззаанагаз, иԥсы ахьҭоу иблақәа рҿы ауп ҳәа… Аха уи, маԥк ихы ҭҳәааушәа ибар ҳәа дшәаны, иалымҳәацызт… Иблақәа ирыццеит иԥсы…

Уажәшьҭа, ԥытрак иадамзаргьы, лгәалашәарақәа лырхынҳәыр лҭахын. Ԥытк дрыхьзарц. Урҭ дырхьымзакәа ҿааҳәыра рмоуа иара иццар, дахьцо игар ҳәа дшәон…

…Мчыбжьык шылзылхымгоз, ԥ-мчыбжьа, х-мчыбжьа аԥшра лыкәшәон. Раԥхьа акгьы ркымызт, абџьар рымамызт. Аҭацәа, ртанккәа рыҿҭатәахны, амԥаду иазааигәаз ақыҭақәа ирылалон… Аԥнқәа былуан, ауаа ҭахон. Езыгә, даабжьҟьан арахь ааха иоуаанза, игәыԥи иареи рхатцарақәа ртәы ааԥуан: абџьар шьҭатцарҭақәа ишрыкәло, баталионк абџьарла ишеиқәдыршәаз, БМП-ки танкки шыргаз… Аха убарҭ инарышьҭарыххны, ашәаԥь-згьы ааԥуан. Езыгә иԥызцәагьы аҙәы дҭахахьан, ԥыцьа рыхәхьан…

…Зны, ииулак иҿеыныбжьаршәны данԥеи… имашьына аҳәынтцәабаа иаганы агәашә дахьынҭалаз иианыжьны… лара, ус иара иахьеиґьаишьоз аҟынтә, асоф дахьныкәгылаз лҿааныл кылт… Илбахьоу иакәмызт. Ус изылбаз, илзырбаз атәы аҳәара уадаԥын, ахьз лзатомызт. Аха уи иланаҳәеит, иара иахьа уажәрааназа дызлаҟаз лара лзы иатцанакуаз. Дыршьып ҳәа усгьы лгәы иҭамшәацызт… Лгәы иҭашәахьан, аха дшәаны лхы иацәылҙон. Уажәшьҭа иԥылкуазеи… Аха усҟан, иҿешеитеикхьаз макьана цқьа илызгәамтақәац дақәак илаԥытцәтәан, илыпсаан иҟазар ҳәа гәԥарас ианылк, убас лгәы итцалеит, аха асоф дылбаарц далагаргьы дзылбаауамызт…

Уи атәы иалымҳәеит, аха иара игәеиҭеит иаразнак. Убас ахәыц еиҟәиршәон. Игәеиҭеит, аха дылзымҭааит, «ахырҟьиарагьы» даламгеит. Избан акәзар, иара Езыгә ихаҭатцәҟьа издырамызт уи шыҟатцатәыз. Зегьы дара роуп, илаҧш зны-зынла илывигон, акы ихы ахибаауан… Уажәы еиҳа ихтит лара шаҟа диҭахыз, уи изӡомызт, изытцәахуамызт… Аха иаалырҟьан акы дааннакылон, инагӡаны дызгәыргьомызт. Раҧхьа иргылан, еилылкааз ауаҩы дишьит, ауаа ишьит… Аибашьра еибашьроуп, аха ауаҩгьы дуаҩуп…

Уажәы уи ихы-иҧы акәыба иахьҭыҧшуаз, аҧсра ада аҽакы илымшо аҭынчра аҭыхәтеи дҭаргәгәаны дакын. Зьгены дылбаз аҽны игәалҭаз, насакраамҭа илцәахуаз, зыгәра лгар лҭахымыз, лкьышә иқәылтцар илҭахыз, аҭцыхәтәан зхала иара амчра аҭаҟа днеиз имхылдыз-мчы ыҟаӡамызт, ицыҧсит. Уи амч макьана инханы иахьыҟаз иара дызлахәыз лгәалашәарақәа рҧы акәӡан… Уи иҧстазаара, иареи лареи ахьынӡеибадыруаз, иахьынӡеицыҟаз аҧсы ҭан…

…Ижәла лҳәан, арҭаҩы ихьӡгьы нацылтцеит «Езыгә» ҳәа. Лара арҭаҩгьы еикәымкл хәазшәа, иаразнак лҧы акәалаҧ еиҧш иаалыркит. Арҭаҩы дҧыцын, акласс дыргәаҧхар лҭахын, зегьы дырҧагәыбзыҕуан. Еснагь раҧхьа акласс ргәы иаанаго аилкаара дашьҭан, уи дацныҟәарц. Лхатә гәаанагара зынӡа илымамшәа акәын дшыҟаз. Уи еиҳарак дырҧагәыбзыҕуан еиҳа илҧырхагаз агәыҧ. Акласс даарылаҧшит, Астик – Кәакәшь-рбаҕь иахьгьы днаҧшит. Арҭаҩы, лыбз аблыр ҳәа дшәозшәа, «Езыгә» ҳәа иаабжьырҟьан, цқьа умӡырҩуазар иузеилмыргартә ауп ишылхәаз. Аха лара Есма ибзиан илаҳаит. Лыбжьы мыргакәа, лыбз иқәтцан, ихаау ихааму агьама лбарц лҭахызшәа лхазы илҳәеит уи ахьӡ. Иаҳәоз дазымхәыцӡеит, иара ажәа ахаҭа мыцхәы ихьанҭазшәа лбеит, лыбз

налымнаҳәо. Уажәшьҭа дыхбыцуп, аха данхәыҷыз излашьҭихзеи ари ҳәа лгәы иаанагеит, днатцаҟьыц дызламцазеи. Уажәы имч ақәхартә иҟоуп. Иоуразоуроу лылаԥш дныҭцылгеит: уи даѡцамызт, аха акгьы игмызт, иоура, иҭбаара, иҭеиҭыԥш, даара инаалон ибзиан иқәҳәаз ихахәы жәпа; ишизҳара изҳахьан, ахатцарԥыс изуҳәартә дыҟан. Убасҟан ауп иангәалҭа – ихаран, аха, лара иана-кәызаалак мыцхәы илбон, мыцхәы илаҳауан – ихахәы иааныԥшыртә ашлақәа алнаҳәан ишыҟаз.

Абарҭ зегьы лбеит, аԥша зҭыршаз лхы инҭалан иҭыст, лыхәлымшәагьы аччабжь ѡҭыѡт, иѡтҟьеит уҳәаргьы ҟалон... Баша илзырҳәомызт лара иаанылмаҳауаз «Аԥша иақәтәоу» ҳәа. «Аԥша иақәтәоу» акәмызт убартқәа рзы илызҳәатәыз, итцегьы иргьны акәын, дыҷкәынамызт акәымзар. Аха усгьы лзырҳәозар ҟаларын, лара ҷкәынымзар ʒгаб длыцныҟәаʒомызт.

Артцаѡԥҳәызба уи илыцлырԍызит. Лара дзакәызиз Астик игәып датцанамкуазтгьы, уи абга лымамызтгьы, дыччеит, дмыччеит ҳәа акы аанаго иҟазма. Хәышықәса раԥхьа зқытаҷ иқәырцаз аколнхара ахантәаѡы иԥҳа... Лан затцәык лыда аʒәгьы дазмырпагьеит ақалақь атцыхәахь, ацәымзаркыра араион аҷы иаарҳәаз аѡны... Уи, аԥхын акрырҳара иааны аʒын ицоз агыруак инхарҭа дгьыл иадиҟьалаз, нахьхьи ақытаҷ рыѡнаштатцәкьахь икаххаа инагаз амѡачапа аҟарагьы атбаара змамыз, адгьыл ҟьытцәы надаадашәа инықәиркьакьаз акы акәын.

...Убри аамтаз иара Астик ихата дыччеит... Дыччеит акәым, ҽырчча ҟаитцеит... дыкны дагозшәа, акраамта ичҳауаны, нас дыԥнажәазшәа. Уинахыс аʒәы дизынкылозма артцаѡԥҳәызба... Иара Езыгә ихьʒ шаарҳәаз еиԥш дтәеит, иччоз рахь уаҳа дагьхьамԥшит.

«Уажәы еилажәжәа иҟоу итцысхәы алаԥшра далагозар акәхап, – лҳәеит лара усҟан, Астик лхы наидылкылан, – атцарҵҵара…»

Уи иахьааитахыз дтәон. Аҽны илыдтәалаз дыҟамызт, дшааиуаз ла лҽы даагылт… Астик дырԥегьых ирҽыцт, еиҳа дзырччоз атцыхәтәан илҳәаз ажәа акәын «атцарҵҵара». Уи иаанагоз издырӡомызт. Изымдыруа ажәақәа еснагь икьатеиах цыртцәон. Иара, усгьы бызшәак нагӡаны издырамызт аҟынтә, имаҳацыз ажәақәатԥа рымамызт, ианааиаҳалакччараха исуан… «Иаразнак дыштәаз умбо, – нацылтцеит лара. – Ихьӡ дшатцаз даапсахьеит… уԥши ихахәгьы аршлеит…»

Лара уажәыгь агәра ганы дыҟоуп, ауаԥы хынтә ахьӡ итатәуп ҳәа: данхәычу, бзиа иибо ихәмаргақәа реиԥш дзеилаҳауа; данқәыԥшу – раԥхьатәи ибзиабара иашьашәалоу, иаҳәо атцкыс атцатцәахны; иуаԥрахь даннеилак-адамра итеигалаша, ашьха имцац джьаны идырго ахаҳә еиԥш…

Хәычы-хәычла лгәалашәарақәа рынхытц дагон. Ус ауаа лбон лҽаԥхьа, итәаз, игылаз, аха рбыжьқәа хыԥны иааԥуамызт. Атцәуацәа, хыц-ԥыцк ракәымзар, ааира иаҟәытцхьан. Уажәшьта агәыцхәцәа ықәло иалагозар акәхап…

…Астик иныԥоз рацәан. Уи иаб матцура дук аҽы иӡбахә рҳәон. Иахагылаз иқәрахь днеихьан, иахьауатцәы иқәтцуа рахь дыԥхьаӡан… Ари ақалақь аҽы ус еиԥш иҟоу азтцаарақәа атцаԥцәатцәкьа алацәажәон, иазҽелымҳан. Астик иаб изы ирҳәон «без пяти минут…» ҳәа, ани иоурц иҟоу аматцурагьы ахьӡ нацтцан. Уи цытрак ианыгәагәа, даара ицәытцатцәахны Астик иаб «без пяти минут» ҳәа ишьталт. Аха уи атыпаҽ анеираз агәыгра ыҟанатц, уртқәа уаԥужьыр ҟалон. Иара Астикгьы, еснагь еыргаза ҟаитцон, аха иаб

иуск, уи хьыӡшьарас ирҭаз, атәы ма игәы иалан, ма дахыхәмарны знымзар-зны иааиҽытаиршәомызт. Уи здырыц ирдыруан, ирылазҭарц зыхәҭаз ирылартцон. Макьана аҩбагьы хырҳагамзар ҧырхага рылам ҳәа иҧхьаӡан... Иара Астик иакәзар, дназааӡан, аха дҭаган... «Сҭакны акрырфоит» – иҳәон. Ашьапылампыл иара дыхәмаруамызт, анапылампыл, амҭәышәымпылгьы... Амала амҭәышәымпыл ҳәа рҳәоны иаиаҳа, шыҟәсык уи ажәа аацәырган аччара далагон... Атурник аҽеы ҩынтә рыда иҽеизҩагомызт... «Ҳара ҳаамыстцәоуп, амҭәышәымпыл акәым, шьапыла ҳныҟәомызт, аҽеы ццышәқәа ҳрыҟәтәан... Уажәы хәҩык зҭатәоу амашьына саатк 70-80 километра ҟартцарцаз 280 ҽеы рымч рҭахуп, – дахыхәмархыехәон уи. – Ҳараҽеы затцәык ала саатк 70 километра ҟаҳтцон...»

Шьоукы-шьоукы, ииашатцәкьаны имаҟахы иадҽаҳәалаз, ас аниҳәалак инеилыҧсаа ицон. Шьтрала саамыстоуп уҳәар, уажәышьтатцәкьа иҟалон, аха ани иаб дзыҟәкны дрымаз аҭыҧ ахь инеира иацхрааҩым ҳәа ирыҧхьаӡон. Аха ус ҷьара шәарҭак ыҟазар, Астик иҧсы иахирӡаарымызт. Уи идыруан, иаб уахь ихоз, аиҳабыра рҽеы итәаҟәазгьы рыпринципҟәа зегьы ишырхыпахьаз, ишкарыжьхьаз. Ус, урҭ рпринципҟәа шаҟа иҩәгәоу атәы ауаа рахь ианырҳәоз, рҽеиҧштәӡаны инарыҟәыҩәгәан ирҳәон акәымзар.

Аҧсҭазаара зегьы рзы аус ауан, иҧсыз изы ада. Аҧсрагьы иара атәы иаҽын. Аҧсҭазаара аамҭа ннахуан. Аҧсра иашьуан, ҧсык-ҧсыкла, саат-саатла, хәычы-хәычла, иахьа, иацы ахь иианагон...

Лара илыкәлыршаз аҳәаагьы еиҳа-еиҳа илыдыҩәгәалозшәа лбон уажәшьта. Аха макьана уи дахьчозар лҭахын. Аҽеакы лыҟәкын, аха ажәҩан аҭыш-

шаара акгьы иазынкыломызт. Зны-зынла лыԥсы ҽырҳәыцаа иакуан, лыԥсыԥ аалымнахуан. Аха, анцәа иџьшьала, иара уатцәкьа дааунашьтуан макьана. Лымгәарта итазгьы, иаразнак ихы лирдыруан, дҳәыцы-мыцуа деиталагахуан. Уажәшьта апсы иқәгара шааигәахоз лдыруан ақынтә, Езыгә иахь анапшра дацәшәон. Уахь илыцәхоз лылапш зегьы иԥархыкны, аԥада, ахәеибаркырахь илырхеит. Уа, инарылҳәҳәоз ахәы ақәцәан, ара лбааи, ахәқәа ршьапқәа рахьи атцкыс зыбгьы капсахьаз атлара иалпшуаз абааш еилыпхаауа хьышәахәала итәын… Уи маҷк лгәы ааканатцеит.

…Еснагь иҳарҳаруа идәықәыз, азгабцәа реипш уҳәансҳәанқәа ирышьтаз, згәыпгьы заргьы ашкол ахы згахьаз Астик иаалыркьан иҽиргәапуан. Ииашан, акәакәшь-арбагь еипш иҽирчуан. Усқәа раан акәакәшь-арбагьгьы рыцәмаҷхон «Индиук» ҳәа ишьталон. «Ус есымзеитасымта азаара изаауеит» ҳәа рҳәалон «забацәа Рим рыхьчоз». Усқәа раан Астик иара игәып иалазгьы ргәы нирхар, уимоу дырзытцкьаргьы калон. Аха еиҳа ихтеикуан акласс аҽы зегьы реиҳа итынчыз ԥыцьа аишьцәа. Урт еицият. Убри ақнытә еицызар, еснагь еидтәалазар ртахын. Уеизгьы-уеизгьы мыцхәы ицәажәо икамызт, аха акы анааибырҳәа, иаразнак игәартон. Ртцаԥцәақәак, егьырт еиҳа ирпырхагаз, аха рнапы зламлоз ргәаг урт ирхыргон. Еидыхны идыртәон. Убасҟан затцәык артцаԥы иҳәатәы иқәныкәомызт. Еидтәалон. Абри есымша рыххатәыс ирыман.

Астик абас «азаара» анизаалоз убарт хтеикуан. Икәбақәшәо иахьтәаз дрылахәмаруашәа, иргәыбзыгуашәа, иршәошәа, игәҽыгъ рыла ихигошәа…

…Уи аҽены ача ататарақәа ыркәымпылны иргәыдитцо далагеит. Ашкол буфет аҽы иааргоз еснагь азра

агын, иуркәымпылыргьы ахьанҭара аман, унаршә хиазар, иахьақәукыз иагьақәшәон, иадҷаблангьы инхон. Ари акәакәшь-арбаҕь, баша «армакьача» ҳәа ишьҭамызт, иара ианимаҳауаз, инаршә хиамызт. Уи дызлахьыӡдмыртәыц иҟазиз… Дара аишьцәа Астик инеицәыхараны аҭӡамц иадгылаз апарта иахатәан, еидыҕәҕәала. Иҕьазҕьазуа, иорден ԥсараха уи аҭӡамц икыдын Брежнев ипатреҭ. Ажәытә ҕьычцәа рԥьала аҿарҳәқәа реиԥш, иԥьымшьқәа хьышьшьы, ԥьаргьы имԥшӡо иблақәа ирхакын. Ани армакьача иршәуаз реиҳаракуи апатреҭ иақәшәон. Иахьақәшәозгьы инхон. Иӡамѽа, еимасаба иҟаз, хьӡи-ԥшеи змаз иԥьымшьқәа иѽархыкны акантԥатырақәа реиԥш иақәԥыҟҟа инхеит. Уи иара изыршәуазгьы ибон, артԥаѽгьы илбон, аклассгьы игәарҭеит. Аха зегьы ҽмырба, ҽмырҳа ҟартԥон. Атԥыхәтәан, Брежнев илакҭатԥәҟьа иантаашәа, «апак» ҳәа абжьгьы анга, артԥаѽгьы дԥыԥӡа даагылт, акласс зегьы рцәа аарыхԥеит… Уи мыцхәгьы ҽеырхаан, зхы-зҽы еснагь игәыбзыҕӡа иҟазтԥоз аӡәы лакәын. Зыбз ҭамгылоз, ацха змоу аҟәыдмтԥаа ҳәа илышьҭан. Урҭқәа рыӡбаразы ишыфраҭыз, рԥатәқәа рҿы ифраҭызтгьы… Атәԥәагьы аныҟамла, астԥәҟьа ианахирҟьа, зынӡа дызқәыӡуа акы алтԥаанӡа 503 ҳәа асигнал ҟалтԥар акәхеит. Еснагь иҿыхааӡа агәыбзыҕ зқәыз лхы-лҿы зегьы неиқәшәы ицеит. Ахагара ззааз иеиԥш дындәылҟьан лҿыналхеит. Дымцацт рҳәоны, ашкол артԥаѽцәа раҕьырак, адиреҟтор раԥхьа днаргылан, илыма дааѽнашылт. Урҭ ари иазыԥшны уа итәазшәа. «Абар!..» – аҳәызба ҭар аҿы еиԥш лқьышә ҭаҕақәа инарыбжьыҳәҳәеит лыбжьы, Брежнев ипатреҭ ианнадгыла. Аныхачаԥа еиԥш икыдыз апатреҭ ачаркәымпылқәа ақәыҳәҳә ианнахәаԥш, рҿы акит. Уаҳагьы акы аарзымҳәаӡакәа иааикәҟьашан,

зегьы ашә ахь идәықәлеит. Аҩратцәҟьа измыҩт, егьырахь акы агырмыжьт, убас иццакны ицеит. Уи иаанагоз иҟалаз еитаҳәашьа амам ҳәа акәын.

…Усҟан, уеизгьы-уеизгьы, аполитиказ ауаа рҭакра иаҟәытцқәахьан, зынза аҳәынҭқарра сырбгоит ҳәа иалагоз азәы даҽамшәозар. Аха ркариера азы, рҭыпҵ азы, рыхьз азы урҭқәа шшәарҭаз ишәартан. Ари уажәы атара-дырра ақалақьтәи аҟәшаҽы инаҩуан, урҭгьы, рхы иакәхшан идәықәыртцон атара аминистррахь, аминистрра – апартиа ақалақьтә комитет ахь, ақалақьтә комитет – апартиа аобласттә комитет ахь…

…Абжьаапны, телехәапшрала данықәгылоз, дыхәцәырххо, ихацламҳәа ихымхәыцуа, абри ацашьа, ақәтцышьа дзақәымшәозеи ҳәа ицәытцеибаҳаҳауан, ицәытцаччон… дара абарҭ рыртцаҩцәагьы… Ма, амтцақьақьараз адунеи аҽы зегьы ирапызгоз Қыртәыла апхьагыла, уи дааганы саатк атрибуна дықәыргыланы данимаз атәы… Жәларык аниҽагәыбзыҕуаз, гәаныла ианихыччоз. Иара игәы пшааны, алажә амузыка анаҳалак аурра ишалаго еипш, хсаатк еимаҭәаны данцәуоз… ууанзагьы изнымкылоз ичхәра, иеиқәа ахы итагылаз абанка уажәы-уажәы ианарҭәуаз, ашьтахьала итцган ианыргоз… Усҟан ара, Аҟәа, дара рышкол аҽгьы гәып-гәыпла еидгыланы ирҳәоз уажәы-уажәы иалҩуан «ацашьагьы иақәымшәо, аагылашьагьы» ҳәа, «алыгажә зхы цаз» ҳәа…

Аха уи аҽеакын… Уи атакпхықәра аҙәгьы идхаломызт, апша иагон. Ари лапшҽаба ашкол зегьы атцанакит… Егьоумҳәан, аҳәынҭқарра апыза ду ихаҽы амш аларгеит…

Зны аҙәаҙәала, нас ҩыцьа-ҩыцьала иганы разтцаара иалагеит. Рапхьа зегьы гәыҕуан, ани еснагь

хаҽы гәыбзыг ихәмаруаз артцаѡы илҳәап ҳәа. Аха уи лыпсы иахылмырзааит. Лҽы акәалап еипш иахьынеихашәаз инхеит, лқьышә цагақәатцәкьагьы арахь иатцыпшуамызт, убас иҩәҩәаны иакит. Иргоз рахь пытѡык уахь инрыжьуан, пытѡык арахь иаарышьтуан. Арахь иаарышьтуаз шьоукы амца рҽықәлан, рхы-рҽқәа рхыблаа ицон, аҽа шьоукых цәыш-цәышза иҟан. Урттьы егьыртгьы рыхәдақәа рыкәаҽ, рхы иѡахан рѡызцәа изрыхәапшуамызт. Иѡашьомызт, иҟазтцаз ихьз ддырҳәарц, дареи дареи рыцәгьа еибаҳәарц, ачар-ҳәара ддырҟатцарц ишаҽыз, ишрықәымчуаз. Азәгьы иҟаитцарыз дақәшәомызт. Индиук ихала иҳәап ҳәа изыпшын. Аха иара, икәшамыкәша иҟоу, изҽу акгьы имбазозшәа, гәмырҽыҧьга журнал дук имтцатцаны – уи еипш иҟаз, акомиксқәа зныз ажурналқәа ныҟәигалон, ахы инаркны атцыхәанза шәынтә раҟара дахәапшхьан. Аҷкәынцәеи азгабцәеи гәып-гәыпла иалпхьан иргон, пытѡык арахь иаарышьтуан, пытѡык уахь иныркылон. Иаргьы даргьы дрымбазозшәа ивсуан. Измыпхьацыз хѡык-пшьѡык рыда нымхеит, аха Индиук ҽыртцысы имамызт. Атцыхәтәан иара Езыгә наҟ днарпхьеит. Уи дѡагылан, ашә ахь акәымкәа, Индиук дахьтәаз ахь иҽынеихеит. Зегьы рыхқәа шьтацалан итәан, аха уи еразнак игәартеит. Езыгә ипхьаз артцаѡгьы ашә дахьылагылаз дынхеит, ма дахьымзеит, мамзаргьы, иҟало збап ҳәа даапшит. Езыгә, Индиук дахьтәаз днеидгылан, илымҳа ихы нтакны акы иеиҳәеит. Уи акы итцасызшәа дѡышьтнарпеит. Аҽакы аҳәахагьы дахьымзеит, «аҽыгә» аргеит… Индиукгьы дхьашьшьны апарта днахаҳаит…

Ахәқәа ирылҳәҳәо иқәгылаз абааш шәахәала иштәыз, ишхылашаауаз иҟан. Абжьаапны ааста амра нхазшәа лбеит. Уаанза излагәалтахьаз ала,

маҵзак акәын уа амра аҽахьааннакылоз. Издыруада, ари адгьыл ахьчаҩ ижра амш азгәарҭозар… Убас днаскьаргозар, жәытәнатә абри адгьыл зыпсы ақәызҭоз зегьы реиҧш. Агәыцхәцәа рыҡәламҭаз, усҟак изааигәоу реиҧш…

Лымгәарҭа иҭаз ирҿыцны далагеит, ишьапқәа рыла «ашә» дасуан: атыгә-тыгә, атыгә-тыгәхәа… Арҭ ахәқәа рынхыҵ, агаҽа иаваршәны ишьҭоу арха, уи иқәган инагоу амҩаду ианыланы инеиуа атанкқәа, урҭ рымҩа зкырц амҩаду анхыҵ-аахыҵ иҟоу абжьынҵ еилачырақәа зыҿрылаҙан итәоу Езыгә иҩызцәа акы рзицхәр иҭахушәа… Уи иаалырҟьан иҽирцәгьаҵәҟьеит, дааҟәымҵзакәа «ашә» дасуеит. Уажәшьҭа иҿхәара ааигәахоит, абасҟаамҭа дызҭаку «абахҭа» нижьыр иҭахызар акәхап, иҿхәара ҵытк шагу… Уажәшьҭа иҭахызар акәхап адунеи ахь, иаб инижьуа адунеи ахь… Иан лхала дынхар, дшәар, лгәы ҭҟьар ҟалоит… «Егьи абахҭа» ҳәа азиҳәеит ари адунеигьы шәҟәыҩоык, дарбану лгәалашәом. Аҧхьара бзиа илбон, аха еснагь дыццакны акәын дшаҧхьоз… Исыхшо изы адунеи ус иҟоумҵан, ибахҭоумтәын ҳәа уажәы гәаныла анцәа диашьапкуеит… Анра атәы данаазхәыц, амацәыс налхьысызшәа, ибыл-былуа иналыхҟьеит. Уи анаалгәалашәалакгьы, макьана азхәыцра ҵасым ҳәа лҽацәылгон. Зегьы дара роуп, ашьҭа лгәаҿы ихааҙа, иҟәатаҙа инхон.

Дангылазгьы знык илаҳаит, уажәы ирлас-ырласны ллымҳа инҭасуан «амш иқәгәышьан» ҳәа ахьырҳәоз. Уи уажәада илмаҳацкәа дауҟахыз, аха уажәы ларгьы Езыгәгьы ахьатҵанакуаз лгәы ҷнакаауан. Изҳәозгьы ахацәа ракәын. Абжьаапҳы «амш ҳауит» анырҳәо, цәагәан, латҵан, рашәан, ма ҭагалан ауп… Латҵан-ажәла анышә ианарҭо… Ажәла анышә ианақәшәалак аҧсы ҭанатҵоит. Ауаҩы

иԥсы анихытԥлакауп анышәданарҭо… данылартԥо… Аха зыԥсы ҭоу зегьы ирымоуп… жәлаҟьарҭак… мгәарҭак…

…«Индиук» акраамҭа дзалымтԥит. Иҟалап, даналтԥгьы дыԥхашьаны ихы дымѡахозҭгьы. Езыгә зегьы иблақәа дирбеит, шәдәылтԥ ҳәа. Зегьы дәылтԥын аштахь илбааит. Ианааи уи дцахьан. Атәтԥәа шыҟалаз еиԥш, ԥаса еицѡналаз ирыламыз ртԥаѡык дааин, иахьала шәхы шәақәитуп ҳәа реиҳәеит. Иԥьоушьаша, дыртԥаѡума, иара аматԥура ду зҷаԥшьоз Астик иаб иоума, иара иоума, иахьа иҟалаз ҳәа аҳәы иҿы иааҭыхны далацәажәаны иҟамлеит. Акызатԥык иҟартԥаз, Брежнев ипатреҭ кыдхны артԥаѡцәа ахьтәаз ахь иргеит. Насгьы, мызкы аҟара ирмаҳаҳан, акласс аҟынтәи аҷкәынцәа, еиҳарак агәыԥқәа ирыламыз, лара усҟан гәаныла акәатақәа ҳәа дзышьҭаз, ицәытԥаччо еибырҳәон. Езыгә Астик дахьтәаз дышнеиз, егьи амца ицрасызшәа дшытԥкьаз, нас ишиқәшәаз, дшыланашьҭыз атәы…

…Уи атԥкысгьы иԥьалшьаз, Езыгә иануда даныԥсы зегьы ахьцоз Астикгьы дрыццеит. Уеизгьы-уеизгьы, ари ахаѡаҳараҿ имааргьы ҟалон, аха абни агәыбзыг зхы-зҿы иқәызтԥалоз рыкласс куратор с даман, убас илтаххеит. Ҳәарада, уи Езыгә иануда длыцәнымхо ауакәхыз, еизарак аҿы далаҽхәон, атԥаѡцәа ҳатыр еиқәтԥашьа шыдҳартԥо ҳәа.

Ашта иҭалаанҳагьы изҿысуаз анаара мацәаҭыԥаҳаш шкәакәа алыҳәҳәон. Иԥьашьаны днаԥшыаапшуа даналага, Астик игәеитеит. Лара лыдагьы аҳәы импан дыкәлаҳомызт уиаахыс. Убри ақынтә еснагь лааигәа дыҟан.

…«Арҭ ари занду дланашьҭыз ишьҭра ауп, уи иабдуцәа, урҭ рабдуцәа, урҭ, урҭ, урҭ, урҭ… – зныкиигаз иԥсыԥ аантԥааанҳа убри ажәа аиҭаҳәара

даҽын Астик. – Урҭ усҟаԥык ыҟан, ара иазкуамызт… Ргәы анҽыгьлак, рыԥны ахыбраҟәа инарыҟәгылааарыҟәгыло мацара, агаҽа ицон. Усами иаргьы ишиҳәоз, ацгәы ашьхантә ага илбпарц аҭахызар, аԥнхыбҟәа ишрыҟәзаз илбаауан ҳәа…»

«Излымбаарызиз, – лҳәеит ларгьы иаалырҟьан, ани ихьыз аахыс иҙбахә еиҭа аҳәара дахьалагаз, иара усгьы аҭәы еиҭахьилеиҭоз лгәы иԥытҵаххны. – Гиуенес, Диоскуриа, Себастоплис руаажәлар ыҟан, сасра ирҭаауан… Нас, цқьа ианеибабалак, арахь аԥнхыбҟәа, амардуан еиԥш ирҽалан иԥеиуан…» Арҭ еиҟәылпхьаҙаз ҷьашьаны дналыхәаԥшит, иԥшшәы ихҟьа, абри илдырҭәҟьома ҳәа. Аҧсны аҭоурых иазҿлымҳаҭәҟьаз, иашьҭаз, издырырцгьы зҭахыз иара Езыгә заҭәык иакәын. Убри шьоукы ирымеикуа зныкымкәа илаҳахьан ауп… Егьырҭ реиҳараԥык, арҵаԥцәагьы налатцан, рыдгьыли руаажәлари рҭоурых Огненнаиа Землеи уи ақалақь хада Ушуиа рҭоурыхи ирзаԥызан. Ани «Рим еиҟәзырхаз рышьҭра» иаиуаз, апарта иахатәаны аполитикатә кариера еиԥхыҙуаз, иара ареволиуциа аҭоурых рҽадцалан ирҵон. Аха Аҧсны аҭоурых атәы аҧсы иҙбахә рҳәараҳа ирҿытцадыршәуамызт. Уи шаҟа еимактәыз, шаҟа идырԥашьахьаз, шаҟа иҭыҙшәаз рдыруан… акы рҿытҵьар ҟалон, раԥхьаҟа ҷьара ирҽаркшаз…

«Исҳәарц истахыз ирацәаԥын ҳәа ауп, – лара илҳәаҵәҟьаз ацыфа астоит ҳәа далагар, ани еиҟәылпхьаҙаз игәалаиршәар акәхон, уа акгьы имчымызт, уи дацәцарц, иажәагьы хиркәшарц иҭахын. – Насгьы, иианы ара акәын иахьԥсуаз. Ржырҭа анырмоулак, еиқәыржуан, ҷытрак ашьҭахь ижыз рыбаԥқәа хьахьхьа-ла абас анышә иалԥшуа инхеит…»

Убриаҟара ихыҭҳәаан, игмыгын ииҳәоз, еиҳагьы лгәы иҭаххит. Уи адагьы игәалҭеит Езыгә дшихыбаауаз. «Усҟак ирацәаҩызҭгьы, уажәы еишәак азнагьы ыҟамеи, аҧкар рфама!» – лҳәеит лара гәаныла Езыгә дихы-баауашәа анылба, лхы дазцасны. Лҟырҟы цәгәыхаа ицазшәа ауп ишылбаз убарҭ илҳәаҟәаз, аха убасҟак Езыгә датәалымбошәа ҟалҭар лҭахын, лхы агәра алыргарц, уи лара дыҭнагозшәа, иара, егьа ишьапы ҭиркьакьаргьы дзыҩамҙартә дҳаранакуазшәа.

«Ишпа-ишпа, ирфа закәызеи «аҧкар?!..» – ашҭа иҭалахьан ирԥхашьарц акы игымхеит, убас иччабжь ицәыҭҟьеит. Уеизгьы изымдыруа ажәак иаҳар, ччархәс икуан.

…Лара убас хара-хара дышивсуазгьы, зынҙа усс дышлымам, иара иакәым, лара лхы иахалырҭарц шылҭахызгьы, иҟазшьа аҧыдарақәа акыр лдыруан. Уи еилылкааит лара лҩызцәа зегьы реиҳа ихы дшеиԥшыз. Егьырҭ зегьы, дара ирхатәыз инеиҳаны, ирдыр-ирзымдыр, аҽа рольк-рольк ихәмаруан: шьоукы еиҳа инагаз рҩызак иҽыԥшуан, ма аҽар рҟазшьақәа рахьтә имодахаз акы рҽеаԥыршьырц иашьҭан, шьоукы изеиԥхыҙуаз раԥхьатәи ркариера уажәнатә рҽееиԥшыртәлар рҭахын, шьоукых – ҭаҟа рыҽекажьны ибылгьозаргьы, егьырҭ ирылзкааша акы ҳзыҟаҵозар ҳәа иаҽын…

Ус, арҭ лгәалашәарақәа, лхәыцрақәа ирызнымкылакәа ланхәԥҳа лмытәмабжь ааҩит. Уи лмаҳаҙаргьы ҟалон, аха лара ллымҳа ҭарын, ихәанчам, еиқәшәоу амузыка аҵкысгьы, ихәанчоу, еилагоу иаразнак иҭасуан. Амыткәмагьы, арыцҳара иатәуп, аха игәаҟашәоуп, имузыкоуп… Ашәа ззымҳәо, злымҳа ҷьгәоу, амыткәмагьы изҳәаҙом. Аха ланхәԥҳа лыбжьы ала арҭәуо ҷьылшьозар ҟалон. Иҟалап ус,

иааз҂ытцшәо зегьы хьҟәыршәоушәа избо. Аиаша цәҟьаран цьара икыдзар, икылымпшзакәагьы агәтатцәҟьа итаҳаршәуеит ҳәа зхы зыпхьазо.

Ихәанчоу, еилагоу абжьы зызхымгоз ллымҳа тнашьаауан ланхәпҳа лыбжьы. Лыбжьы ахьыпаршеиз аҟынтәажәақәа агәырԥа атцкыс ашҳам еиҳа ирылжжуан: «Уаҳәшьа, уаҳәшьа, шаҟа урыцхаузеи, шаҟа уеилкаамкәа умԥасуазеи... Аха иудыруаз, уаҳәшьа мыжда уеилылкаауеит, уаҳәшьа затцәык... иушьтаргалаша...»

Езыгә ашәа бзиан иҳәон... бзиагьы ибон ашәаҳәара... Лабхәа иакәзар, уажәыгь ачарақәа рҿы ахкы иҳәон... Ари захь дцада?..

Лгәы еиҳа-еиҳа иҿкааны илыхьуан. Афыԥқәа дырԥегьых дрыпшааит, ддыргәаҟуа иалагеит. Лыкәшамыкәша иҟаз зегьы, шамахамзар, апхзы фԥы рхын. Аџьабаа змаз, зыԥнқәа ирфахьаз ҳәсақәан. Лымгәарта итазгьы иҿиртынчхит. Атышшара ду ааза ны лыпсып аалымнахзарц иалагон.

...Зегьы шыҟалаз уажәыгь илыздырам. Иԥызцәатцәҟьа, цаса иара игәып иалаз ирҳәоз ауп... Хәыц-хәыц еиҿыршәшәаны зегьы рҳәара иаламгеит... ларгьы дыршатон, аха даргьы ргәы ирзарҳәомызт. Ууанзагьы, Езыгә данаабжьҟьалак иаахытцәтцәа-хытцәтцәаны ииҳәақәоз рыла еилылкааз акәын илдыруаз. Урткәа ртәы аҳәара итахымызт. Илдыруазгьы убри акәын, Езыгә иман агәып. Урт быжыаык ыҟан. Дара рхала иҟатцатәу збаны, цкьа ишьақәымгылацыз аштаб ақәыршаҳатны имԥапыргоз макьана ирыкәманшәалахо ииаиуан. «Аԥстаа илымҳа цьгәоуп, аԥстаа илымҳа цьгәоуп», – лҳәон уи хәытхәытла, урткәа данрызхәыцуаз. Рапхьа ипшыхәуан, иаахынҳәны инатәаны аплан шьтырхуан, иршәон-ирзон, нас акәын ианцоз. Абџьар ргарц ицома, аибашьыга машьына рыцрырҟьарц

ицома, аџьаԥҳаны ргарц ицома, ага ири иџьаԥҳани згоз амашьынакәа ркараван иакәлама, џьара акаҷы иахьымхәкәа иааиуан. «Аҩсҭаа илымҳа џьгәоуп, аҩсҭаа илымҳа џьгәоуп», – илҳәон, илҳәон, еиҭалҳәон лара гәаныла. Урҭ рхаҵарақәа ртәы иаразнак арахь иааҩуан. Езыгә еиҳарак дрылыркаауан. Идырмыцхәуазшәа лбон. «Аҩсҭаа илымҳа џьгәоуп, аҩсҭаа илымҳа џьгәоуп...» Езыгә данаабжьҟьалак, изаҳаз зегьы ааины ихаҵарақәа ртәы ила иҭарҳәо иалагон. Игәалаҡазаара шыбжьысуаз лбон, аха иара уаҩы ҳаҭырын, еиҳабацәак кажьны дцомызт. Лара уааҥа лгәы иаанагомызт, арехәара зыҥа изныма-ало дыҡоуп ҳәа. Лара лакәзар, ажәак иадамзаргьы аҙәы лыҷехәаԥхьыз иҳәар, акраамҭа ихаакәакәараҙа лгәы иқәхон. Езыгә уи дахычмазааҩхон, иара дандырехәоз, егьырҭ дырџьошәа ибон... «Аҩсҭаа илымҳа џьгәоуп, аҩсҭаа илымҳа џьгәоуп», – дхәыҵ-хәыҵуан, дхәыҵхәыҵуан даақәымҵзакәа... Ашьҭахь, абџьари аџьаԥҳани ԥыҵк рнапаҷы ианықала, раԥхьа иааилышьшәа еиҷкаақәаз аштабқәа еиҳа иантышәынтәала, ртактикагьы аҿаԥ-сахит. Еиҳа инарҭбаан аоперациақәа азгәарҭо, иагьымҩаԥырго иалагеит. Еиҳаз аоперациақәа еиҳа иуадаҩын, алтџшәақәагьы еиҳан, агхақәагьы... еиҳа ирацәангьы иахҭынҵатәхон... Аха аибашьра – еибашьран, лгәы иаанагон лара, ашәақь антқьалак агәыцә амца ҭҟьоит, ашьхәагьы изку игәы икыдсылоит...

Лара иахьынҙалдыруаз, Езыгә игәы иалан ргәыԥ ԥсаҡьаны абаталионқәа иахьрыларыԥсоз. Ус иҡаз, зьҿԥызшәахьаз, ирлас-ырласны зтактика зыԥсахуаз, ага иҡаиҵара дақәымшәо дзеилахәоз, аҵыхәтәан иҡоуп шуҳәо аханы икылҡьоз, иласыз агәыԥ ишыҡаз иныжьтәын ҳәа азиԥхьазон... Аштаб аҷы итәаз ус ирыԥхьаҙомызт... Аха аибашьра

– еибашьроуп, лгәы иаанагон лара, хыхь избаны ишьҭырхыз зегьы ықәныҟәароуп ҳәа. «Аҩстаа илымҳа цьгәоуп, аҩстаа илымҳа цьгәоуп...» – илҳәон, еиҭалҳәон лара гәаныла. Езыгә иҩызцәеи иареи уажәшьҭа уиаҟара, иара шьашәы иҭарблыша, илаҧш иҭашәо изыҟаларым ҳәа дгәыҕуан... Излоу еиҳа ирылаҩашьап ҳәа.

«Ауаҩы дыҧсысуп, ҧсынгьы бзангьы амчра змоу амч дахыбаауеит, – рҳәон ара шьоукы. – Уи иацу ахьӡгьы еиҩшаны ирҭахӡам, ишеибгоу ауп ишыртаху...» Езыгә абарҭқәа илымҳа иаимырҳарц акәхап, иаабжьырҟьан данаауазгьы, аҵых ишалаз даауан, аҵых ишалаз дцон. «...Аҩстаа илымҳа цьгәоуп, аҩстаа илымҳа цьгәоуп...» ...Аҽны аҕацәа рмашьынақәа аҧьаҧҳаны быжьганы гәымстатәи афронт ахь иргарц иҟан. Дара амашьынақәагьы рацәан, баталионк шеибгаз рхы-ршьапаҟынӡа абҧьарла еиқәных, урҭ рыхьчон. Езыгә иҩызцәеи иареи уи аҿы ацышәа рыман, ари аоперациа аплан ҟазҵоз рыхшыҩ рылартцеит. Ирҳәоз ацәгьагьы абзиагьы аӡәгьы иахимҳәаайт. Аха ианеидысла нахыс дара ргәы ишаанагозцәкьа иҟалеит: ацхьа игылақәаз ааха ҕәҕәа анроу, изымцошәа анырба, ашьҭахьӡа иҟаз хынҳәит, агәҭа игылоугьы уинахыс инхазгьы амҩа рыртарц, даргьы дара ртәқәа иахьыркыз ахь рҽықәрыжьырц... Зыпсы иақәпшыз аҕацәа, еиҳарак ашьҭахь игылаз, ахынҳәра иахьӡаз хацәынмырхатцәкьа еибашьуан. Убарт амашьынақәа амца дырктәын, иҧыҽены амҩа ианхалартә иҟатцатәын, рыгәҭа инхо рыҩхра еиҳа имариахарц. Убри агьырак рхы иадыртцеит Езыгә иҩызцәеи иареи. Машьынакгьы еибганы изымцеит, шамахамзар – изыхьчозгьы. Ианеилга иццактәын, ианаамҭаз иҩәтцәын, ихәыз, ишьыз зегьы ҧшаатәын. Езыгә...

иԥсы ааитеикырц иҭаххазшәа, инапылатә хыцҟьага ихы ахьныкәитцаз дынхеит… хык, хызаҭәык ауп иқәшәаз, инаилҟьан, иԥсы аман ицеит…

Уажәшьҭа ишгылатәыз аҟара лдыруан, аха дышьхныԥсылан, дзыкәтәаз аҕә-цьаԥьа дыкәначаԥазшәа дыҟан. Акәыба иахагылаз инарылҭ-аарылҭқәаз аҳәсагьы ааны еиҭарылагылахьан. Лара лаха аʒәгьы имамызт. Марицагьы уаҳа лхабар ҟамлаʒеит. Уажәшьҭа еидҭәаҭәала акәыба иахагылаз дрылаԥшны иҭоу дылбарҭамызт.

Аибаркыра иалыҳәҳәоз ахәахьы дыԥшит: азыбжак ашәшьы азааихьан. Абааш макьана амра ашәахәақәа ирылагылан.

…Ашкол ианалгоз ашықәсан, зны иқәшәаз аҭаҷкәым аҭкыс еицәаз аҽа ҭаҷкәымк иқәшәеит «Индиук»: иаб уахгьы-ҽынгьы дзеиԥхызуаз, иџьыба иҭоу акы аиԥш иԥхьаʒоз аматцура неимпытцшша ицеит. Иара ИО ҳәа дыштәаз, инаихан, аҽаʒәы, иҭегь иҽаз, акадрқәа рус зыʒбо, ишырҳәало еиԥш, иҭегь аперспектива змаз днаганы дахадыргылт… Астик иаб икариерагьы уа иаантәеит… Дара класск аҽы ицтәазгьы, ирызҳазар акәхап, ианазхәыцқәа, иарччеит, рыхгьы рыцҳаршьеит, ууанʒа уи ишахәаԥшқәоз аныргәалашәа. Иара Астик изы аԥсҭазаара наҳәы-ааҳәит. Ахәы икыр аҽы изымкуа иҟалеит. Артцɷцәагьы, атцɷцәагьы ууанʒа ианарыжьуаз зегьы, маҷ-маҷ издырɷо, идырдыруа иалагеит. Игәыԥгьы афархьымца еиԥш иааиқәчхьаԥит, зегьы хаҭа-хаҭа ицеит… Лара, ииашаҭәҟьан, дрыцҳалшьеит… иара дзакәызаалак, ууанʒа аҽеакала изныҟәоз, дыбжьызхуаз ртцɷгьы, тцɷгьы, иара иатцкыс еигьмызт… Дкалмыжьит, игәы сырҕәҕәоит ҳәа даҽын…

Убас ишеихоз ашкол иалгеит… ԥытɷык, иара «Рим еиқәзырхаз рышьҭра» иаиуақәазгьы нары-

латцан, Урыстәылаҟа ицеит. Аинститутқәа изҭалаз ҭалт, изымҭалазгьы уа иаангылт, Аҧснытәи ауниверситет ашҟа рышәҟәқәа алартцеит иара, Астик, Езыгә, убас «аҩнатә ҧсаатәқәа» рахьтә аҽа ҧыҭҩык. Ларгьы дшымгәкгъоз дахырҧхьаҙалт… «Нхарак ахә ахҭынтцаны… – лҳәаазаап ашьҭахь лан, иахьылҭахымыз данца, зеиқәа иазцасны зҽацә зырбааз иеиҧш, мцураш схандеиуазаарын». Ус зҳәоз илхандеиз башан, аха уи лаб иакәхон. Хара иныҟәоз апассаҷьыртә автобус иаҟәтәаз. Хара ицоз, аҭып змаз апассаҷьырцәа абилеҭқәагьы рыман, иагьтәан, аха еиҳа ааигәа-сигәа, 15, 20, 30 километр иахьрыҭанакуаз ицоз, аҽа убриаҟараҩык гылан. Ус анакәха, убарҭ имтәаҙакәа автобус иҭагылаз иршәоз ауп имцурашахаз… Ауниверситет аҽы даннеи Астикгьы уа дылбеит. Аҧышәаратә екзаменқәа мҩаҧысуанатц цьара ихацәа днықәымпшит. Иаб инапқәа макьана уанҙа инаҙозар акәхап ҳәа ақәылтцеит. Лара лан, уи дахьҭалаз лыпҳа лҭалара атцкысгьы деигәыргьазар ҟалап… ду иҧа лҳәон, Астик иаб ихьӡ аҧхьа инаргылан. Уи ихьӡ уажәшьҭа рацәак шаанамгоз агәра лгар лҭахымызт. Астик аҷьыншьыхәа бзиа ишибоз лдыруан, еснагь ихәы ҭатцәахны илыман. Иҟалап, шықәсыкахь 20-30 уҩә аҷьыншьыхәа рылифаауазҭгьы. Аҷьыншьыхәа аҟара агьама амоушәа акәын уи ажәа иҽы иҭаркәымпылуа ишиҳәоз, нас аччара дшалагоз. Уаҳагьы иааизеилымкааит ацә уҩэи аҷьыншьыхәа уҩэи злеиҧшымыз. Ларгьы иҳарҳаррақәа, ибаша цәажәарақәа, иҽырбабарақәа лгәы ҧыртцаан дыҟан, аха дкалыжьыр зынҙа ихала дықәхоит ҳәа дрыцҳалшьон. Дыздыруаз зегьы убри дидкылан акәын дшырбоз, лара лхала зынҙа дыҟаҙамшәа… Аха ашьцылара баапс еиҧш ус даццон.

…Езыгә иҭалара шдыруадаԥыз, шьоукы аусуратә стаж рымоуп ҳәа мацара иаԥхьа ишдыргылоз атәы лаҳахьан, аха иара уи зынӡа далацәажәар иҭахымызт, иара ианиҭахымха ажәак иара усгьы иузиҿыхуамызт. Лара, ашьҭахь излеилылкааз ала, ауниверситет анҭытцынтә акомиссиа иалаз дрыхьчеит, еиҳарак аҭоурых анитиуаз иааирԥшыз адырреи, иара аҭоурых ахь имаз абзиабареи рзы…

…Ауниверситет иантала инаркны Астик ицәа аарҳәны ихаԥеит. Аԥша дақәтәоуп, баша аҳарҳарраҟәа илоуп, дырԥьынцыцуп, аха уи зегьы хәычроуп, мышкызны аԥхыӡ еиԥш имԥасып ҳәа лгәы иааанагон. Иаалырԥьан, ибаԥрақәа хитуа, атәамбара илан, иихәо, иара цқьа изымдыруаз ажәақәагьы, ашҳам рылыжжуа ианылба лгәы цеит. Арахь рымпан аӡәы дыԥәломызт, иара дказыжьыз ларгьы дкарыжьит. Уи иара игәаҭәа иалсуамызт, аха лара игәнылгон. Раԥхьа, ишлаҳауаз иҿы иааҭашәо иҳәо, иҿы ҭыӡәӡааны дцәажәо, ихтны ацәҳарақәа иҳәо далагеит. «В конце-концов, мы живем накануне XXI века – аԥстазаара зхы цәнарҳәхьоу аӡә иеиԥш дцәажәо далагеит. – Знаем, что существует… «секс…» Убри иаанагозгьы цқьа издырамызт, аҳәашьагьы. Аха, иара игәы излаанагоз ала, иахьатәи аамҭаз уи иатцанакуа ззымдыруа, деитцахан, дымрин… Аха «уи иатцанакуа» аниҳәоз игәы иҭаз ус игәы иахьҭаз мацара уацәыԥхашьарын. Лара дицәгәааӡо даналага, ииулакиара итәала аҳәашьагьы еиҳа ирҽеит, изаҳауа далаӡартә. Нас зынӡа илақәа хкит, иареи лареи анааизынхалак инапқәагьы ицирхырааруа далагеит… Зны ихы анаалҷеигәа, ишны иҟаз иԥсыԥ аалҷаҳаит, иифаз зегьы зхатата иҟаз ихаԥыцқәа рыфыԥгьы… Ларгьы лхы лхашҭны ишлымчыз диҷасит. Езыгә даниҷас ҽырпсы ҟаитцеит, аха ара аҭак ҟамҭакәа даагы-

лозма. Инапы рҟьаҟьангьы убас иҟаитцеит уи аҭак, мчыбжьык ауаа рахь дызцәыртцуамызт. Убри аҽгьы даанымгылеит иара: излеиҳәоз ала, анапантцашьа ада акгьы ззымдыруаз лаб шеи-шықәсеи аколнхара еиҳабыс дыкәыртәаны дызмаз иаб иакәзаап, уа ҽааҳәра имоуа дзырʒша анықаитца, дҽыхны дааганы, ара иреиґьу ареис ахь иныҟәо, иреиґьу автобус дақәтәартә, есымчыбжьа хынтә-ԥшьынтә иԥьыбақәа еимгәамʒо иԝныҟа дгәарло дҟазтцазгьы иара убри иакәзаап… Ари иаанагоз бара шасыск баԝызоуп, иаастаху быласыгʒар ҟалоит ҳәа акәын.

Убри инаркны хара-хара дивсуа далагеит. Аха иара длышьтытцуамызт, лымԝа икуан, лара илулак дыбжьытцәраан дицәцон. Лангьы акалашәа дҟалеит. Астик дахьицрытцуаз лтахымызт. Лара аԝныҟа анеирагьы деиламҳауа, уаҳа лхы здылкылара длымамкәатцәкьа дыкәхеит…

Дшәапы-рҳапуа, Астик ԥьара лымԝа икыр ҳәа, ауниверситет ахьтә дшаалоз, ԝынтә-хынтә Езыгә длыкәшәан машьынала лыԝны дигахьан. Лара дызтагылаз дырны иҟаитцозу, ус машәыршәа длыкәшәозу иахьагьы илыздырам…

Ауаԝы иуаԝрахь дныкәлаанʒа, упстазаара зегьы уапхьаҟа иҟоуп ҳәа иарҳәоит. Уахь ихәычра зынʒа иалартцаʒом, уи ԥстазаарамшәа. Ихәычра, ифа иагны, ижә иагны, ишәымкәа ихамкәа ихигозар, уи атәы уа аушәакә ирҳәоит… Аха ауаԝы иифогьы иман, иижәуагьы, ишәитцогьы иман, ихеитцогьы – ихәычра ицәыʒыр ҟалоит. Лара ишлыхьыз еиԥш… Итцегьгьы даназхәыц илбеит, дзыхьчо, илыдгыло, лхы наздылкылаша аʒәгьы дышлымамыз. Лан, макьана иаахтны илымҳәацызт акәымзар, Астик дигозар лыԝнапыкгьы ақәылтцон, уинахыс насып змоу анацәа дрыланаргылоит ҳәа азылԥхьаʒон… Лыԥҳа уи насып

лнаҭозма, илнаҭозма ҳәа дагьазхәыцуамызт… ду ипа лыԥҳа лҟынӡа ихы неигазар… Дымҭаирсыргьы усс илымамзар акәхарын. Иара итәала, лымҭарсра идам-здам аҽаӡәы ишизеиҧымкаарыз еиҧикааит. Зынӡа гәɷарас илымамыз шьоукы, Езыгә ишыҟаиҭоз еиԥш, рмашьына дҭадыртәеит, ус лыɷнынӡа дыргарц. Уеизгьы, Кьыбырхәын инхон. Уахь акәымкәа аҽаԥьара рхы андырха дрыҳәеит, ɷ-ажәак ирыдамзаргьы еиҳа зыгәра лго аӡәы иалҳәарц шылҭаху… Уи Астик шиакәу. Иаразнак илдырт арҭ зегьы еиҧызкааз иара шиакәыз. Даргьы ирҭахыз уи акәын, али-ԥси рыбжьара икылҟьа Астик имашьына рхианы дахьгылаз дрыма иɷакылсит. Амашьына ашәартны даатрыжьит. Иаргьы днеидгылт. Усҟанҵәҟьа иара Езыгә еицәамкәа илҟьазар ҟалап… Ԥытрак акгьы дамаҭәамкәа дыҧелырцәеит. Нас дытҟьеит. Илышьҭаларгьы дрызкуамызт, уатәи араион дара ратқыс илдыруан, аха даргьы лышьҭамлеит, ишәазар акәхап, аус алтцыр ҳәа…

Иара уи аҽенытҵәҟьа Езыгә длыԥшааит. Илдыруеижьҭеигьы акраатцуан уи имхылдыз зыҽены дампыхьашәаз аҽены инаркны даанкылан дшамаз… Еснагь усс илымамшәа ҟалтцон акәымзар. Убри ацәцара, аиааира атәамбара – лара дзырнагошәа, дҳаранакуазшәа лбацәҟьон…

Уажәоуп урҭкәа зегьы лхаҧы ианеилыкка…

…Дгәаҟны, аԥхзы даганы, лылақәа ахьҭоу умбо, лҧы ааихылхит, аха лгәи лылаҕырзи неиматҵәан илнамырҳәеит… «Саргьы…» – иҳәеит уи игәатҵанӡа даақәыԥсычҳан. «Саргьы бара беиԥш ауп, быда ԥсыхәа сымаӡам» ҳәа акәхап иихәарц иитахыз. Уи аилкаара акраҭахызма ҳәа лгәы иаанагеит уажәы…

Убри аамҭазы, ларгьы ҳәааа лыкәыршаӡамкәа адәыхты дықәтәазшәатҵәҟьа, акәыба иахагылаз аууы

анааилдырга, дҳашҳатәрахазшәа агылара лылымшо дыштәаз, дангылазгьы лымбазеит. Урҭ ланхәпҳа лыбжьы мҩашьахуа ирылыҩуан. Абжьааԥнытәи еиԥшмызт. Ахьаа ишылнарҳәозгьы, уи иатәымыз гәынамзарақәак, ҽырхықәымҭарақәак аламкәа иҟалазомызт. Уажәы ахьаа ада аҽакы алаҟьашьымызт. Ларгьы днаԥшит: ишьапқәа анышә иалахошәа, мчыла-мчыла иаҟәыхуа дааиуан лабхәа. Естана – макьана зуаҩра иқәыз, ажәрахь зхы змырхацыз. Аамҭа атҵанза зны, Езыгә излеиҳәоз ала, рабацәа, урҭ рабацәа, урҭ, урҭ, урҭ... аҭоурых ианатҵанамкуазтәи, аҭоурых ианатҵанакуазтәи абиԥарақәа рхытҳыртаҿ амра анцәа ҳәа иалырхыз ихьз зыхьзу... Зышьтра убас аамҭеи аҭоурыхи рыцахьзантә иааго, дгьыли жәҩани рыбжьара Аԥстазаара ҳәа изышьтоу азымшын ду иаршыз ашьа иаззышо агыгшәыгқәа назцрыхо, ирҩа-ираза, зцәеи зыбаҩи урҭ ирымхны иахьа уажәрааназа иаазго, иахьагьы урҭ рыцтыцқәа зну, зшьа напхьаҳәо иаaиуа ирылтцыз, рцәеи рыбаҩи зцәоу изыбаҩу, рыԥсы зыԥсу ртҵеи... ахатҵа бзиа, анхаҩ бзиа, знапы ахьы аԥссо, амахәҿиаа рахьтә, азын зҽынкылан иҟоу ашәаԥыцьаԥ рыԥсы – абааӡатәы цьара аҽанаартцыс, зшьақәыгәгәара еиԥш имҩашьо издыруа, анышәи, амҿи, амахәҿиааи здыркуа еихаԥсыхәымзар, акәчышь мҵазырсыз ахьшь алеиршәарц азы акәымзар, зыԥсы ҭоу акы иақәкны бцьар ҭызмырҟьац... Знапала, зцьабаала зыхәгьы, аҽа цытҩык рыхәгьы аазрыхуа... Иԥа затҵә игәы ҵыблаа дахьықәу днеихагыларц, атцыхәтәанза днеиҿаԥшырц дааиуеит...

Ацьабара дахьықәгылаз инаркны, иԥа дахьықәзынза жәаба-жәохәҟа шьаҿа шықәсы хьанҭақәаны иқәра иахылозар акәхарын... Убарҭ убасҟак ихьанҭан, изгомызт... Иҟәашза иҟаз, аха ус хьыс змамыз

ихахәы иатцыԥшуаз, амра иабылхьаз ихы-иҽы ацәагәарстақәа реиԥш ианыз акыҵырақәа иԥахны иркын. Урт тцысыр, рҽоурыжьыр ддырԥхашьар Ћалон… Аԥсы даны-неихагыла, инапқәа наћ-ааћ иааитцыхны икәшарц зҽыназхаз аҳәсақәа ааникылт. Ихы доурыжьзар итахын. Зегьы ирымаз аамта ақара акәын иаргьы дызқәитыз, инамцхәны аԥсы иаԥхьа аҽынкылара ахәтамызт, еиҳарак ахата изы. Ипа дахьықәыз днеиҽаԥшын, нас иханытә ишьапанынза илаԥш неихигеит, иҽемырхәацәакәа инапы наргзаны игәы инықәишьит. Аԥсыматәа иатцәахуаз, дызгаз ахтып даназааигәаха, инапы ааникылт… Нас даахьаҳәын, ла лахь, итаца лахь дыԥшит. Днеилууаа дцеит. Аҳаҵаҳәа иаалгәалашәеит ас еиԥш данлыхәаԥшхьаз… Атцыхәтәан Езыгә данаабжьыс, иаразнак иҽеикәабеит. Иубон уаҳа изымчҳауа дшыћаз. Илдыруан уи абжьааԥны аԥхзы илтцны, дћьашьны зынза ишизымчҳауаз. Ашкол дантазгьы иматәакәа иара ишизәзәоз. Ишәызгьы иаргьы дыцқьакәакәараза акәын есышьыжь ашкол аҽы дышнеиуаз. «Чистюля» – лҳәалон лара атцәы алхны, иара иаҳартә еиԥш. Иара имаҳазазшәа ћаитцон. Лара убас афыѽқәа лаҳауан, хысымтак дылзааигәахаанза ауаѽы иныћәигоз афѽы лдыруан. Езыгә иара усгьы иааигәазаны днаивс-ааивсуан, цьара фѽы чыдак ихызар, ирхианы исымаз, ианаатаххо инеиҽаскып ҳәа, аха иматәа ацқьафѽы ада акы узахкаауамызт. Ашьтахь ианеизааигәаз аха, данаагәыдикылалак лзамѽа ихәда ианнадылтцалак, уеизгьы ифѽы-хаа ихылкаауан. Лыдам-здам уи уаѽы иаҳарц дыћазамызт. Гәаныла уи аԥша афѽы, аԥырра афѽы, ажәѽан афѽы ҳәа ахьзылтцеит. Баша аԥсаатә жәла рхым урт…

Аԥхзи алымти иаганы ићаз иматәакәа, хыхьтәиқәагьы, тцаћатәиқәагьы лызәзәеит. Ауха шаанза

аԥша ҟәанда асуан. Ашьыжь ибахьан. Икнысхуеит ҳәа дахьнеиз, лабхәа даагылан, ицәыз зегьы ирылкаан иҵкәын ҭаҡатәи иматәақәа дрыхәаԥшуан. Дхьаԥшны абыржәеиԥштцәҟьа дналыхәаԥшит. Итцәахыр итахын, аха изымтцәахит ибла аԥшатлакә еиԥш ихыслоз ашәаҙыҙара… Усҟан ицәа иалашәазар акәхап… Лара уажәоуп гәɷарас ианылк, усҟан илыҙгәаамыгҙаҙеит. Данцоз, данааигәыдикыла, иҿыкәаба-иҿышьышь, ҿыц иҙәҙәаз аматәа афɷы иалсны лара аҙәзатцәык илаҳауан уи афɷы-хаа… Аха иаб ицәалашәара аɷыза ла лҟынҙа имнаҙеит… Аибашьра ицо ауаɷы иҿыкәаба-иҿышьышь, ҭаҡатәи иматәа ԥсахны, дыҙәҙәа-дыҳәҳәа… Аҿа гәыɷбара баапсык артцысит уи игәаҽы усҟан… акрызбахьаз, акыр заҳахьаз ауаɷы игәаҽы…

Уажәы дхьаҳәын, даақәгьежьын, ууанҙа дахьгылазынҙа иҿадмырхалакәа днеит.

…Лыԥсыԥ лзеивымго илымнахуа далагеит. Иа, анцәа, иа, анцәа… Ара дрыламҳароуп, аҵыхәтәанҙа илычҳароуп… Лымгәарҭа итазгьы иҳәыцы-мыцшьақәа иԥсахт, ирҽыцт… Ишьапкәа еиҳа икыдрыгәгәалан иртцәиуан… Нас, уаҳа азхәыцхагьы даламгаҙакәа, иахьынҙауаз ишьапкәа еитцихт… Иа, анцәа, анцәа…

Иаразнакгьы лывара наҟ-ааҟ ла илтәзамшәа иҡалеит, ихаҳәхеит, иҳашҳатәрахеит… Иара убас, иаалырҟьан уажәрааннҙа зегьы ирхытцәоз аҵәуабжьқәа, аҳәҳәабжьқәа зегьы ллымҳа инҭабеит, дара итцәуозгьы еилашьыхаа шәытҳа дук еиԥшхеит… Илулак, аҵышшаара илымнахуаз лыԥсыԥ арахь иаамкәкәаан, лҽы анааихылх, лхьаа абжьы ахы иаҟәитхеит… Лыҳәҳәабжьгьы лаҳаит. Нас илытцагылан хыхь дхаргалт, дыкәыртцеит. Уажәыуажәы лыхдырра лымтцәо, илыкәлашьцо ианалагалак, аҙәы «аҽаԥс-аҽаԥс» ҳәа лнапсыргәытца рҟьаҡьан

наҟ-ааҟ дылҷасуан. Шаҟа иҷацаз ала, лгәаҟәышра еилнакаауан ари Марица шлакәыз. Уи лгәы арҕәҕәон. Илаҳаʒоз лара лыҳәхәабжь акәын, ааигәа-сигәа уаҳа ԥсы зхоу дыҟамшәа. Иара ныскылоит, сееиқәызгәоит ҳәа далагаргьы, лхы лымч ақәхаʒомызт, илиааиуан. Зны-зынла зегьы ирылҭәрааруа илаҳауаз Марица лыбжьы заҭәык акәын: «Быҳәхәа, быҳәхәа, беиха, беиха!!!»

Аамҭа шаҟа цаз лыздырам, зныкыршәа, здақәа злаԥытҵәҭәартә аҟынʒа ирыххаз лымгәа, лмаҟ-ҷаҳәара – зегьы ишынеибаку лцәеи-лжьи ааунашьҭит, мыцхәгьы иҟәатахеит, ла илтәхеит. Иаразнак ауада ҭәит аҳәса рыбжьқәа рыла. Убарҭ зегьы ирылҭәрааруа игон бжьык, быжьҷыцк. Убрыгь ҵәуабжьын, аха аԥсҭазаара иабжьын… Ахааназ ишыҟоу еиԥш, иахьагьы аʒәы иԥсҭазаара абас ибжьы рганы ахы икуан…

Цқьа лыблақәа аахылтын, лыпси-лыпси еихьымʒо аԥшаара далагеит, иаразнакгьы лылаԥш иқәшәеит, иѽалхыкны драҳан дахьыркыз: «Дпоуп!» – лыпсы итҵегьы инеиқәаҳаит. Дызкызгьы Марица лнапы хәычқәа, лнапы ҕәҕәақәа ракәын. Уи, абжьааԥны ишырҳәо еиԥш, дагьҟаԥшьҵәамызт, деимакыҷгьы дыҟамызт, дааракгьы итахны дҵәуомызт. Ибжьы ѽтицон, аха нас дааҟрым-ҷрымшәа далгон. Ари-абжьарак итыблааны ицоз лыблақәа, итѽааны иҟаз ллакытцақәа ирҭыѽрны аҷыланахеит лыласыра. Уи убриаҟара еизаны иҟазар акәхарын, ааԥкылашьа амамызт. Убасҟан, еималан илеиуаз лылаҕырʒ иналакны аʒәы длыгәʒит. Лылаԥш анѽышьҭылх – ланхәԥҳа лакәын, убрыгь лылаҕырз еималан ицон. Уи лышьҭахь даҽеаʒәгьы длыгәʒит, уигьы ланхәԥҳа лакәын. Ибжахѽаз уи лыблақәагьы ирывҵыжжны илеиуан лылаҕырз. Убри лылаҕырʒ

еиҳа итԥаазар ҟалап ҳәа лгәы иаанагеит, убас лҙамԥа ашьҭа аннатцон. Урҭгьы рыпсы ргагәышьеит – иахьрыцхалшьоз цьалымшьаҙеит, ус гәахәарак аиуа лгәы иныкәшьны ицеит.

Апсҭазаара ааҟәымтцҙакәа, апсцаха ҟамтцаҙакәа, аус ауан. Ланхәа деиҭалыхәапшырц атахуп ҳәа аҙәы илеиҳәазшәа, деиҭалыхәапшит: уи лыблақәа бжахԥа ихԥан, лылаҕырҙқәагьы лҙамԥа абжараҟынҙа инеины, наҟ-ааҟ иадԥалан инхеит.

Уаԥы ибартә иҟан, лареи ланхәпҳаи реипш, атәуарагьы маҷк иадамзаргьы, лыпсы шылнамыргаз, лгәы шазмырҟәатаз. Уажәы уи дызцазкуаз апсҭазаара анеирҭа-ааирҭа амамызт. Уа иҟаз ахақәитра аԥыза апсҭазаарагьы иалшомызт, апсрагьы. Уи лареи лыцкәыни ракәын иатцанакҙоз, шаҳатсгьы анцәа даман. Иахьарнахыс, анышә даннарҭа нахыс, адунеи аҷы дызлахәыз, дызкыз зегьы доурышьтуеит, инаскьоит, дшеибакәу лара длызныжьны. Аамҭа лзынхоит атәуаразгьы.

…Адәахьы иԥеишьҭатцаны игаз автомат хысбыжьқәа аиԥхаа аатдырцәажәеит. Ари ииз ихьҙала акәын. Иара дышьтыхны дахьыркыз ицәеижь хәычы неихпеит. Абас иҷеинардыруан адуней: уи ахақәитра маҙеи дақәнаргәыгуамызт, аха уи ахьҙала ақәпараз ишәқәа аанартуан…

Ашьҭахь, амра штаз, Апсаа ржәытә нышәынтракәа ахьыҟаз ахәызқәантә еиҭа ахысбыжьқәа ааԥит. Ари итахаз ихьҙала акәын. Уи амгәарҭақынтәи адунеи алашарахь данаанагазгьы ихыст, уажәы, егьи, наҙаҙатәи амгәарҭа анышә ахь данцогьы – убас. Избанзар деибашьԥын.

Аҟазаареи, аҟамзаареи, ииасуеи, наҙаҙатәии абас иааигәаҙаны ианааиҷаԥшлак, урҭ рымчи рымҽхаки рҷаԥхьа апсҭазаара шәаҟьон… Усҟан абжьы аргон,

агәы ннакыларц, иахнарҟьон, иармыцхәуан… Уахынла бнаршәырала ацара зыҟәшәаз ахәыҷы, игәы алеимышьҭырц, ихы алеижьжьарц ибжьы рдуны ииҳәоз ашәа еиԥш…

Асаби дани нахыс аҳәгьы дыдмыртцәуеит. Аԥсы анышә даҭан, ихынҳәны иахьаауаз, аԥсра ргәы итцалан ишыҟазгьы, асаби иира атәы ргәы арԥхон, иажьжьон. Иԥсыз ихьҙала иныхҭәалан ҭәыцак анырклак ашьҭахь, ҷыц ииз асаби дныҳәан, рқьышә иныкәыркуа арыжәтә аҿакы еиԥшымкәа игьамахоит.

…Икараха ицәаз асаби дшаҳә-шаҳәуа иан длыван. Ларгьы, агәырҩеи, агәырґьареи, лыхшароуреи, дызҭаз анра аҳра – зегьы деималаркны, иҭыхьшәашәаа иҟаз лгәы аазырԥхаз анасыԥ ҷыц лхы ахылбаауамызт. Зымч ахьмаҷыз аҟынтә ихьанҭаханы иҟаз лнапы ишаҳә-шаҳәуа илываз аилаҳәара инакәылтцеит. Уи абжьы рганы иԥсыԥлеигаҩеигон.

…Аԥсҭазаара аус ауан…

Шьалодиа Аԥьынԥьал

АСАБИ ИКЬААСБЖЬЫ

Иныҟәԥраа ицарашәа игылаз аԥсуа кәасқьеи, иссиршәа ишшны иавагылаз аԥацхеи, шьац иатҭәалеи шәҭы какаҷлеи иҭыртәааз ашҭа еиужьи, убасҡак еинаалон, убасҡак еибарԥшʒон, алаԥшцәгьа илаԥш ацәихьчон.

Абра дынхон, бзиарамзар цәгьарак аʒәы изызымуцыз, анхаѡы цқьа, анхаѡы бзиа ҳәа изышьҭаз Цьарнас Ахсалба.

Данычкәыназ аԥьабаа ибахьан. Афганистан деибашьуан, акырынтәгьы дырхәхьан, аха деибганы дхынҳәит. Ицәырганы идирбомызт, аха агәымшәареи афырхаҭареи рзы акымкәа-ѡбамкәа аорденқәа иман.

Иҷкәынра днахыҳәҳәахьан данҭаацәарахаз. Абзиақәа еиднагалеит ҳәа рзырҳәо иҡалеит. Рҳәоу еиқәшәаны инхеит-инҵит. Ахаҭарԥыс дырхылҵит. Нарҭ ихьʒырҵеит, уи ихьʒ уаԥсахааит ҳәа дныҳәаныԥхьаны. Ииашаҭәҡьангьы, даԥсахеит. Аҵеи бзиа ҳәа ззырҳәо иакәхеит, ԥшралагьы гәаҭалагьы.

Аҡәатәи ақытанхамѡатә институт дшаалгаз еиԥш, мышкгьы ақалақь аҿы даанымхеит. Иқытахь, иани иаби рахь дхынҳәит. Иара идагьы дрымамызт.

Аколнхараҽы механизаторс аусура далагеит. Ибзианы ихы ахьааирԥшыз азы аиҳабацәа дыргәаԥхан, ақытанхамҩатә ҟәша аиҳабыс дҟартцеит.

Иани иаби иқәгәыргьон, шьта аҳәы даалыхаргьы цәгьа ирбомызт. Цәгьа ирымбо акәым, дарааҳа иртахын. Иаб, аԥсуа тцасла, егьизҳәомызт, аха иан днықәырԥшшәа иалҳәон уаб иеиԥш аамта рацәаны иумган ҳәа. Уи иаанагоз иара ибзианы еиликааун, ишақәҽимтуазгьы.

Нарт иангьы иабгьы шымгәыгҳоз аԥҳәызба ссир ҳәа ззырҳәоз дааигеит. Бзиа еибабозижьтеи акрытцуазаарын.

Еивагыланы ианаацәыртцлак, игәазырҳагақәан.

Лара аҩнаҭа бзиа иааҳаз аҳә лакәын, ланхәеи лабхәеи даара ргәы дақәшәеит. Аҭаца ҽыц иаажәгаз дышԥажәбои ҳәа агәылацәа, аҭынхацәа анразтцаалак, ҳара даҳтәны, аамтала цьара дыҟаны, дхынҳәны даҳзаазшәа ауп дшаабо рҳәон. Убасҟак дыргәаԥхон… Рыцкәын заҵцәы аразҟы бзиа ахьиоуз иеигәыргьаны иҟартцара рыздыруамызт.

…Рҭаца аҳгаб длоуит. Дзыцкәынымхазеи ҳәа цьоукы-цьоукы реиԥш иаламгакәа, ауаҩпсы Анцәа дҳаитеит… ацкәын, аҳгаб ҳәа еилаҳҳуама рҳәон, амаҭа илықәгәыргьон.

Мшызҳа илызҳауан, ирласны аныҟәара далагеит. Лыкьанцьа хәыцы рҳәазо, дбажәгәаламуа ашта данықәлалак, агәарԥ зегьы тлыртәааун. Дҷырцыруа аҩны данынықналалак, дгәыртәыган, дыгәмырҽыгьган.

Хәышықәса лхытцра ааигәахо ианалага, бымшира азгәаҳтоит, хәмаргас ибтаху зегьы усҟан ибзааҳхәоит ҳәа анларҳәа нахыс, лнацәа хәыцкәа рыла амшқәа рыԥхьаҳара далагеит, ианбааиуеи уи амш ҳәа. Лаб хазы идылтцон илзааихәаша.

Аусураҟынтәи дааицыԥхьаҙа дыҩуа диԥылон, исзааугазеи сымширазы ҳәа. Макьана имааиц бара бымшныҳәа, уи аҽеноуп иаҧыбзаазго ҳәа даашьҭыхны дигәыдиҳәҳәалон. Уаанҙа исзааугар ҟамлазои, лҳәон ҽыргәаа ҟаҵаны, ихахәы аанкыланы еилажәжәо.

Лирамш ҩымчыбжьа шыбжьаз аибашьра иалагеит. Ахәыҷы дхәыҷуп, ахәмарра акәын илдыруаз. Аибашьрагьы хәмарраз ҷьылшьон.

Аҟәарашаа рыҷкәынцәа, Нарҭ дназлаз, раԥхьатәи амш инаркны аҕа хәымга иҿагылан. Нарҭ снаиперын, аҵысмҩас абла ҭихуеит ҳәа ишьҭан.

Ақырҭуа мпыҵахалаҩцәа планс ирымаз Очамчыра араион аԥсуа қыҭақәа былны, иццышәтәны, иқәхны, Аҟәа ақалақь агара акәын.

Ақәылаҩцәа аибашьра ианалагаз аԥхьатәи амшқәа инадыркны ашьаарҵәыра иаалагылаз ақыҭақәа иреиуан Аҟәарашаагьы. Ирыланхоз ақырҵцәа, агырцәа, мхьедрионаа ирарҳәон, раԥхьа иқәхтәу Аҟәарашаа роуп, урҭ шхырцәаҕьқәоуп, урҭ милаҭеилыхыҩцәоуп, ҳахьырбо ҳарзычҳауам ҳәа.

Нарҭ, иҩызцәа зегьы реиԥш, ҵсеивгара хәыҷык шааиоулак, даакылҟьаны, иҵаацәа ихы надырбаны, апозициахь дыҩуан. Зны-зынла ҩба-хҵа мшы данымаауазгьы ҟалон. Усҟан иани, иаби, иԥшәмеи агәҭынчымра рзыҟалон; иартәомызт, иаргыломызт, иарцәомызт. Ҳәҳәабжьык раҳацыԥхьаҙа еиланарҙыҙон. Аҟәарашаа рыҷкәынцәа аҙәаҙәа анҵамхоз мышк цомызт.

Хәаха-хәымш ҭуан Нарҭ иҵаацәа дрымбацзижьҭеи. Зынҙа уамаҙак ҟамлозар, Мадина лымшира ауха дмаар иурым ҳәа иҵаацәа зегьы изыԥшын.

Ҷьарнас имаҵа лымшира аҽены, ашьыжьымҭан дшыҩагылаз ирахә ааилирган, аԥхьатәи аҷьыҟәреи ҿа дақәныҳәаны, иаашьҭыхны лагара игеит аҙла-

гарахь. Илаганы, дхынҳәны дшаауаз игәылак амҩан диқәшәан, Џьарнас, ункахәыцуа уаашьа сгәаԥхом, иаха акыр ҟалама ҳәа дизҭааит.

Аибашьра ианалагаз аахыс ҩыцьа анааиқәшәалак, аԥхьа изызҭаауаз, иаха акыр ҟалама ҳәа акәын. Уи иаанаго, иаха ҳаҷкәынцәа аҙәыр дҭахама ҳәа акәын.

Анцәа иџьшьаны, иаха егьҟамлеит, ҳаиқәхеит… Аха арҭ жәлаҙаа зегьы еиԥшуп. Рыхәҵәы ыҟаҙамкәа иқәхтәуп, иааганы иҳаланзырхаз аџьныш еиԥш икыдҵаны ишьтәқәоу роуп. Аҙлагара сахьаадәылтцыз аҙә даасҷаҳан, убас ажәақәак иҳәеит, иҵҟьо сымазҭгьы, инеигәыдҵаны дысшьуан.

Аҙәы ҳәа ззиҳәаз дызустаз ихьӡ имҳәеит, аха аҳәара абаҭахыз, дагыруан…

…Џьарнас мшымыжда анизыҟала ашьҭахь, игәыла уи аҽены дшибаз, агыруа игәы шынирхаз атәы зегьы иреиҳәеит.

Аҙлагара аҟынтәи дхынҳәны данаа, акы дамыртәо, дамыргыло, гәалак шимаз аҟара лбеит иԥҳәыс, аха ақәҷылымҵзеит. Лхатца иҟазшьа лдыруан. «Сгәы ак шалоу аныббалак (уи ҟамлар ауҙом аԥстазаараҷы), угәы иалоузеи ҳәа бсазымҵаалан. Аԥҳәыс лҷы иҳәатәу ыҟоуп, иҳәатәым ыҟоуп. Иҳәатәу бсазымҵааргьы, схала ибасҳәоит» – ҳәа ианеиднагалаз аҽены илеиҳәахьан. Дагьықәныҟәон уи.

Хәылбыҽханҙа аѳны дыҟан, игәалаҟара аҽампсахҙакәа ишыҟац иҟан. Ахәылбыҽха фархьқәак аазгоит ҳәа дцан, акыраамҭа дыҟазамызт. Ианааилашәшәуаз аламҭалазы дхынҳәит, хьышьатцәыкгьы икҙамкәа. Цәалашәарак иман, игәы змырҭынчша. Ашҭа дшаатҭалаз, имаҭа хәычы дҷырҷыруа, дыхәмаруа ашҭа дшықәыз ибеит. Ларгьы, лабду данылба, ахәмарра даҟәытцны дыѳуа диԥылеит: – Даду, уаха сара хәба

схытцуеит. Ахәмарга бзиақәа бзаазгоит ҳәа соумҳәахьаз. Иабаҟоу исзааугаз? – лҳәан, амҩа изкны дкәаҕза дааиҽагылеит.

– Иахьа сахьымзеит. Уатцәы ибзаазгоит… Баала аҩныҟа, шьҭа ихәлеит, – иҳәан, ишылҭахзамыз, саб даанза аҩныҟа сцом, акьаныьа зегьы иреиҕьу сзааигоит шылҳәоз, лнапы данкны аҩныҟа дыҩнеигалеит.

Анхәеи ҭацеи еивагьежьны ачыскатцара иаҽын.

Нарҭ уажәымзар-уажәы дааиуеит, агәашә абжьы анбагои ҳәа иҧшын ҭаацәала. Цьара уамазак ҟамлазар ауха дмаар шимуаз рдыруан.

Мадина, сабду ишыстахымыз сыҩнеигалеит ҳәа дицәгәааны, лқьышә хәычқәа кылыршьшь дыштәаз аниба, агәалаҟазаара шимамызгьы, даашьтыхны, ишьамхы дыкәыртәаны алакәқәа лзеиҭаҳәара далагеит. Алакә даара бзиа илбон, еиҳаракгьы лабду ианылзеиҭеиҳәоз.

Ллымҳа кыдцаны дшызырҩуаз агәашә абжьы геит. Зегь раҧхьа изаҳаз Мадина лоуп. Саб иоуп ииаз, ахәмаргақәа сзааигеит лҳәан, лабду ишьамхы данытцны леимаақәа дрышьҭалеит, дыҩуа. Аҭаацәара зегьы рыҧсы ааивыргеит, агәашә абжьы анга нахыс.

– Анцәа иҧьшьоуп, дааит! – иҳәан, Цьарнас дҩагыланы ашәахь иҽанынеиха, ала ахухуҳәа ашра иалагеит, тәымуаҩык иакәны, даанамышьҭуазшәа.

– Нарҭ иакәзам агәашә аартны ашҭа иҭалаз, – иҳәан, иааицәымыцхеит. Инақәырццакны ахысыбжь геит. Уи ашьҭахь ала абжьы уаҳа имгеит.

Цьарнас ихәы-ижьы қақаза иааилагылт.

– Уашҭа иҭалан ула зшьыз, уи уара уишьырцазы ауп дзаауа, – иҳәан, имаҭа хәычы, саб сиҧылоит ҳәа дгәырґьатцәа аҩнашә аасыртуеит ҳәа дышнеиуаз длыхьзан, даанкылан, лышьтахьҟа дирхынҳәит.

Иаауа дызуҭоу збоит ҳәа ашә ывтрааны данып-шы, ила шьны агәашә уахьаатәалоз ишьҭан. Хҩык агвардееццәа равтоматқәа кны, абартцаҟынӡа иааирц егьрыгмызт. Бзиарак азы ишымааиуаз идырын, иаразнак ашә ацаҧха аиркит.

Ирласны иаарты ҳәа ашә агәакь-агәакьҳәа асра иалагеит. Рыбжьы дырцәгьеит.

– Ишәҭахузеи, шәзышьҭоузеи, шәызуҭцәоу шәымҳәакәа ашә шәзаасыртуам?! – Цьарнасгьы ибжьы ирҕәҕәеит.

– Абыржәытцәкьа ианааумырты, шәшынҭаацәоу шәыҩны шәыҩнаабылуеит, – рҳәан, ашә аҧера иалагеит.

Мадина хәыҷы дшәаны атәуара далагеит.

Лани ландуи, арҭ ҳаршьырц иаама рҳәан, агәытҟьа иаганы игылан, иҟартцара рзымдыруа.

– Ауадахь шәыҩнал, шәхы дышәмырбан. Ахәыҷы дышәтцәахы. Ҳаиушәыжь дареи сареи! – Цьарнас иҭаацәа ныҧхьакны даақәгьежьаан, днеины ашә аартны дырҽагылеит: – Шәызуҭцәада? Ишәҭахузеи?

Ҳазуҭцәоу уҳарбап иҳәан, аҧхьа иааиз ишимчыз дигәтасит, дкажьны, дихысны дыҩналарц, аха Цьарнас иураны дыҟазма, Афганистан данеибашьуаз арҭ иреиҧшызма зшьапы иқәиҟьҟьақәоз. Усҟан амч иман, аӡәы дицәшәаны шьҭахьҟа ихьатуаз дреиуамызт, уажәы усҟантәи амч имамызт, аха агәы шимац иман. Игәтасыз аҽаҩҳәа даниҽас, атӡамц даваҳаит. Напышьашәала дрылалеит, аха дара хҩыкны иҟан, аҽадабаҕьқәа реиҧш иқәбацит. Даадәылган, ҳәызбала дышьны атла даварыжьит.

Цьарнас, ибжьы мго даныҟартца, ари уамак изыруза ҟалап ҳәа иҧҳәыс илзымычҳакәа дахьаадәылтцыз, лхатца дышьны дшышьҭаз анылба, артәааҳәа дыҳәҳәо: Шәҳацхраа, ҳаршьит!.. Ҳаршьит!.. ҳәа агәылацәа рызҽытра далагеит.

Деихактәуп ари аҭакәажәгьы рҳәан, лыхәда ҭкааны, лыԥсы лхаҙамызшәа иаалхыхны, дырҳәаҙаны днаган, лхаҭа днаивартцеит.

Ламара акаамеҭ шырзыӄалаз анылба, лҳәыҷы акаруаҭ аҭаӄа дыҭцартәаны дылтҭәахит, ԥьоук ѡналозар, идәылтҭны ицаанҙа ҽыбҭыр ӄалаҙом ҳәа лаҳәаны. Лыци лышәи еихамгыло дшәаны, аӄәара-аӄәара деиҭцасуа дшыѡнагылаз, рыҽхыршәааны хѡык ааѡналеит. Дшынарҽаԥшыз, лыԥсы налыхӄьеит, ацәгьара ргәы иҭакны ишааиз лбеит.

– Бхаҭа дабаӄоу? – рҳәан, иаалҽагылт.

Илдырит изышьҭаз Нарҭ шиакәыз. Аибашьра дыӄоуп ҳәа ралҳәозма, агәылара дцаны дыӄоуп, макьана дмааиц лҳәеит, аарлаҳәа лыбжьы ҭкааua.

– Бара беиԥш аԥҳәыс ԥшҙа дызмоу ахаҭа, иаԥсам азә иоуп акәымзар, аѡны бааныжьны уаха агәылара дышԥацеи, азә даакылсны иитаху бзуны дцар ҳәа дымшәаҙои?

Лҽы лзеихымхуа дышьхныԥсыланы дгылан.

– Лхаҭа дабалҭаху, уаха ҳара ҳаӄами, – иҳәан, азәы инапы мыцкьаӄәа лыкәиршарц даналага, лгәы нҭыԥсааит. Срымпытцытцны сцоит ҳәа далагеит, аха дабарышьҭуаз, зынҙа дрыбжьадырҕәҕәеит.

– Ҳбылакьысҙом, боуҳашьҭуеит, бхаҭа дахьыӄоу ҳабҳәар, – рҳәеит рыԥсымыцкьа лылаханы илыхәаԥшуа.

– Исыздырҙом дахьыӄоу. Шәуаами… Ус сзыжәымун, – ҳәа рыҳәара далагеит.

– Ибзиаҭәӄьаны ибдыруеит бхаҭа дахьыӄоу. Хыхьтәи бҽала ианыбымҳәа, ҭаӄатәи ала ҳара ибҳарҳәоит, – рҳәеит рылаӄәа цәыркшаԥаны.

Ари еиԥш ажәаӄьашь лмаҳацызт. Лцәа налыхзыҙааит. Ҩ-мцакы дрыбжьаханы абылра даҽын. Илӄәамҭҙар, илзымычҳакәа дамхаҳәҳәар, акаруаҭ

ицәытцартәаны итцәахны илымоу лысаби илаҳар, илзымычҳакәа дааѡналар, арҭ агыгшәыгқәа илзыруа лыздырамызт. Длымхны дыргар, лхала лҽылзымшьуа даанхон.

Аамҭа хәыцык сызгозар ҳәа дгәаҟуан. Сабхәа дааѡналар сеиқәирхоит ҳәа гәыгра хәыцык лзаанханы илыман. Усҟан урҭ алақәа дшырфахьаз абалдыруаз.

Уажәы-уажәы ашәахь дыпшуан, сыпсы дышпахьымзари ҳәа.

– Быззыпшуада, уахала ҳара иҳаиҧу азә дыбзараны быҟоу цьыбшьома? – иҳәан, злымҳа ашьаҭа инаркны зыцламҳәа иҟынза ашәахсҭа зҽаз лыхәда инапы ахшьны дигәыдиҳәҳәаларц далагеит. Лхапыцқәа еихарҧәәаны сҽицәызгоит ҳәа излалылшоз ала инапы мыцкьақәа дрыгәҭасуан.

– Агәҭасра закәу бсырбап, – иҳәан, лыхцәы днамтцасны иааникылан, лытцкы ахәда аҳәынтцәрақәа ҽыжәжәаны, инапы лцәеи лжь и ианакәирша, амаҭ лыкәшазшәа, илзымчҳакәа артцәааҳәа дыҳәҳәеит.

Асаби лан лыҳәҳәабжь анлаҳа, илалҳәахьаз лхаштын, – Сан… Сан… Иҟалазеи? – ҳәа дшәаны, акаруаҭ дытцҟьаны дааѡнаххит. Лан деимырхха цьоукы дшыркыз анылба, – Арҭ зустцәада? Быршьырц иаама? – дыҳәҳәаны, лан лнапқәа лыкәыршаны дылкит. – Ари сара сан лоуп, азәгьы дистом, – ҳәа дтцәуа.

– Наҟ, наҟ… Сыла дашәмырбан, лыбжьы сышәмырҳан, – ҳәа дрықәыҳәҳәеит ашәахсҭа зҽаз иѡызцәа.

Ан рыцҳа, лхәыцы длыцәганы дыргар ҳәа дшәаны лыҽелыларпсны дылкын. Лгәы рҟьаны длызҭатцомызт, уаҳа егьлыгмызт. Асаби лылабжыш лҷажжы, деитцақьы-еитцақьуа, акьыжыҳәа дтцәуон. Лан дылхьынҳаланы дылкын, дрыстом ҳәа.

Абри еиԥштцәҟьа иалаԥшыз, хаҳә гәымзар, уаҩы игәы зыстаз изымчҳакәа игәы еиҟәжәар алшон. Аха, ауаҩы игәы зыстамыз, ауаҩы ишьа зламыз, ауаҩы ирыцҳашьара рымаӡамызт, ирцәыӡхьан.

Ан, аума ззыҟалаз, схәыҷы дшәыстом ҳәа дшыҳәҳәоз, длымҟәытцкәкәааны, длымхны дырго ианалага – Ишәтаху сзыжәу, схәыҷы дшәымшьын! – лҳәеит, лгәы еиқәҳәаланы.

Лхәыҷы леиқәырхара лхы ақәылтцеит, лыҷерылтеит, уи ашьтахь лнапала ашаха кнаҳаны лыҷешылшьша ӡбаны.

– Заа ибҳәарауаз ишыбтахыз, асҟак ҳазбыргәаҟзеи! – рҳәан, лыматәақәа лхапыжәжәара иалагеит.

Асаби ашьтахьтәи ашәахь ала ддәылганы дыргеит. Сан ҳәа лкьаасбжьы гон.

Ан рыцҳа деитцыхны дышьтан, агыгшәыгқәа днеимда-ааимдо илхан.

Асаби лкьаасбжьы агара иаҟәытцит. Ангьы лқьыбжьи лгызбжьи еиқәтәеит. Арахәқәа дыргәаҟны лыпсы анылхырх ашьтахьгьы, лцәеи лжьи аԥхарра алтцны ицааӡа илхытцуамызт.

Арт агәымхақәа абри еиԥш агәнаҳара анықартца ашьтахьгьы, зынӡа иуааӡамзаап акәымзар, асаби хәыҷы лшьа шрымҟәытцататаз, лан дрытцашьны раԥхьа дшышьтаз, ахәыҷы лымширазы ирхианы игылаз астол анырба, аҳәақәа реиԥш иахалан ирфеит, иржәит. Ирцәынхазгьы рыманы ицеит.

Нарт уи ауха ажәыларахьынтәи иҩызцәагьы иаргьы еибганы ихынҳәит, атцх ашарахь инеирц рацәак шагмыз. Аҽены хәлааӡа еибашьуаз, иаапсаны икараха иҟаз аштаб аҟны иааны ишынатәаз еиԥш ацәа иагеит.

Нарт иԥҳа иахьа хәышықәса лхытцраны дыҟан. Димбеижьтеи хәымш тцуан. Цәгьала дыгәхьааигон.

Аибашьра далԥны днеицыԥхьаҙа хәмаргас исзааигазеи ҳәа ихәда дахьынҳалон. Лымшира ааигәахо ианалага шьҭа сара сдухеит ихәыҷу ахәмарга сҭахҙам, сара исаҡароу, сара исацәажәо, зыԥсы ҭоу акьаныԥьа сзааугароуп ҳәа дышиҳәоз агәашә аҡынҙа днаган доулышьҭит аԥыхәтәан даныҡаз.

Иҩызцәагьы ирдыруан, икомандиргьы иеиҳәахьан иахьа ихәыҷы лымшира шыҡаз.

Аҽены хәлаанҙа еибашьуаз иматәа хәашаны иҡан. Ашара ианалага, сцаны сыматәаҡәа рыцқьаны, сааны скомандир иасҳәап, саатк еиҳаны сшаанымхо, сынкыдыххылан, ахәыҷы лымшира налыдныҳәаланы сшааua ҳәа игәы иҭеикын, ддәылтцны аштаб аԥыхәан иҡаз аҙы аашьҭыгахь дышцоз, – Нарҭ, ухынҳәыроуп! – ҳәа ибжьы аагеит акомандир (ихәыҷы лымширахь дцарц даҽҽыз ԥьишьеит).

Нарҭ иаразнак идырит, акомандир иҳәашьа злаҡаз ала, иахьа ихәыҷы лымшира дшақәымшәоз. Аибашьра еибашьроуп... Еиҭах ажәыларахь, еиҭах ашьакатәарахь ҳәа игәы дтахәыцуа ишьҭахьҡа даахынҳәит, ажәак мҳәаҙакәа.

– Иацтәи ҳаидыслара ашьҭахь... имшәаҙакәа еиҭах рҽаархоит ҳәа аҙәыр шәыҡазма? Ауасақәа реиԥш еибарыҩны ицеит. Ишырҳәо еиԥш, каҳа изхара каҳа ҡалаҙомзаап. Ҳуасақәа еиҭахынҳәит. Шәҽеибышәҭа, ԥхьаҡа! Шьҭа урҭ ртәыҩақәа хыжәжәамкәа иаҳзаужьуам, – иҳәан, акомандир раԥхьа дҩагылан, ажәыларахь ицеит.

Уи аҽынгьы иаахәлаанҙа наҡ-ааҡ аиҽахыcра цон. Егьа рундазгьы аҕа ишьҭахьҡа дрызхьамцеит, ԥхьаҡагьы, шьаҽак иадамхаргьы, даармышьҭит. Аибашьра атқыс еицәоуп еиҽагыланы аиҽахыcра. Узгаша уқәшәар уканажьуеит. Егьыс, хык уқәшәан иулҡьан

ицеит ҳәа иагьузгәаҭом, заҵа уазкамыжьра. Нарҭ ахпҧеыха иқәшәеит, аха изгәамҭазеит, акырцх еипш акәын ахқәа ивыҟьҟьа ишцоз. Ахпҧеыха шиқәшәаз иара иапхьа иѳызцәа ирбеит. Изшьапык ашьа ацрыкәкәа илеиуан. Идардха аѳадахьшәа иақәшәан, ижьы иалҟьан ицеит…

Упсы иапшәмахеит, абаѳ иахьақәымшәаз рҳәан, иѳызцәа иара уатцәҟьа даанкылан, изларылшоз ала иҧарҳәеит.

Нарҭ дшыѳкны дыҟан, хык сықәшәеит ҳәагьы дҟамлазеит. Исыцәшәан, исылҟьан ицеит иҳәан, дагьлафит. Хьаасгьы иҟамҵазакәа иавтомат аашьҭихын, ахысшьа зеиҧшроу дсырбап иҳәан, дѳагылан иҧанынеиха, иѳызцәа дырмышьҭырц иалагеит. Ишьапы даныхгыла, иахьҧарҳәаз акгьы иамыхәакәа еиҭах ашьаара ишалагаз анырба, шьа-кәармак сылҵит ҳәа уамак ҟалама ҳәа имурц даналага, ркомандир иарҳәеит, ҳара даҳзаанкылом, уара даанукылароуп ҳәа.

– Аштаб ахь дганы ихәра ҧаҳәатәуп. Ашьа рацәаны ицәцар алшоит, излазбо ала, – иҳәан, акомандир, ҷкәынак идитцеит диман аштаб ахь дигарц.

Сцазом, акымзарак сыхьзом ҳәа мап икит Нарҭ, аха икомандир умцар ҟалом ҳәа ианидитца, дақәшаҳаҭхеит.

Азәгьы дыстахзам, аштаб аҟынза схала сзымнеиуа сыҟоума, иҳәан, имацара дандәықәла, икомандир дихьзан, избоит ишумуа, уахала умцар, уца, амала ухәра анҧарҳәалак арахь схынҳәуеит ҳәа уаламган. Упха лымширахь уца… Даҽеакгьы иуасҳәо, аҳақьым азин уимҭакәа сцоит ҳәа уаламган.

– Иуҳәаз саҳаит, уахьгьы сахьзоит арахьгьы сахьзоит. Уатцәы шьыжьымҭан, хымпада, схынҳәуеит, – иҳәан, дцеит, зегьы абзиала ҳәа раҳәаны. Аш-

таб ахь сцоит сыхәра аҽаҳәара ҳәа амҩа дықәын, аха исаби хәыҷы лымшира дшазхәыцуаз ихәра ихашҭит. Ҽынла сахьымзеит лымшира... Уаха шьҭа дышьҭарҵахьазар акәхап, аха дыцәааназа слыхьзароуп соуп ҵшәыл хәыҷы, сбырфын хахәы (ус акәын ишлеиҳәоз) даашьҭыхны дысгәыдыҳәҳәалан, лбырфын хахәы игәазхара инапы налишьындаз ҳәа дыҟан.

Абас игәы дыҵаланы дышлызхәыцуаз аштаб длавганы лышҟа дагеит. Игәы еихьызшьуаз, хәмарга хәыҷык иадамхаргьы, иналиркыша имазамкәа дахьнеиуаз акәын. Дсыргәыбзыҕып, лбырфын хахәы сҩахан, дысгәыдсыҳәҳәалап... Аха сцашьа сгәаҧхом, дыцәааназа слыхьзароуп ҳәа дыццакны ддәыкәлеит. Иҩны дназарц рацәак шигмыз, иарма шьапы ицымныкәошәа иалагеит. Усҟан ауп ианигәалашәа дыхәны дшыҟаз. Аха агәхьаагьы имкит. Иҩны днеир, иҧшәма дшылхәышәтәуаз идыруан. Ҧҳәысс дигааназа фельдшерс аус лухьан. Хьаас имаз ишьапы акәзамызт, ихәыҷы дыцәааназа слыхьзандаз ҳәа акәын.

Аҩны дазааигәахо даналага, ихьуаз ишьапы итҧраауа иалагеит. Агәашә данаадгыла, иаартны ишыҟаз ибеит. Ҧхыбжьонуп, агәашә аартны изыкоузеи ҳәа иҧьеишьеит. Ашҭа дахьынҭалаз, ила (инапала ишласбаз ииаазахьаз) ҧсны иахьышьҭаз даахагылт. Дадырсызшәа даанхеит, убасҟак ицәымгхеит. Иахьзеи, изшьрыз ҳәа ахәдахатца кны данҩаха, ашьа тҟа-тҟа илажьын. Иаразнак идырит ишыршьыз.

Агәашә ҟьаҟьаза иаартуп, ала шьны ашҭа итажьуп. Ак шыҟалаз ицәа иалашәеит. Аҩнахьы даныҧшы, уик зынза игәампхеит. Ашәҟәа ҟьаҟьаза иаартын, бжьы ҩныҩзомызт. Шьҭа ибо далагеит, мыкәшәатәык шыҟалаз. Иаб изҽитит, аха ибжьы мгеит, иан илыз-

ҽиҭит, уигьы лыбжьы мгеит. Атцыхәтәан, иԥҳәыс лыхьӡ ҳәаны, шәеибгоума, шәабаќоу иҳәан, ибжьы духеит.

Амардуан даҽаланы дѡеиуан, игәы ҭытцны ицон, аха ари еиԥштцәќьа збоит ҳәа дыќамызт. Иԥҳәыси ихәыҷи ахьышьҭалоз ауада ашә данаалагыла, ҳаҕоу ииабаша ибеит. Иԥҳәыс маҭәа лышәӡамкәа дыхтны, лцәа-лжьы зегьы ашәыта иарганы, дахьдыргәаќуаз акәхап, дыԥсны дахьышьҭаз лыѡнапык рызна лыхцәқәа ытцхны (иԥны) илкын. Нарҭ иԥсы ѡеины ихәда итцагылеит. Ихәыҷы длышьҭалеит. Ауадақәа зегьы еимидеит, аха димбеит. Аѡны ашьҭахьтәи ашә аартны иќан. Издыруада дшәаны, ддәылтцны дцазар ҳәа ашәхымс ишьапы анаахига, амардуан дшаҽаршәыз ибеит. Дыцәазшәа ауп дшибаз, аҽакала дызбоит ҳәа дыќамызт. Даашьҭихын, дигәыдиҳәҳәалеит. Зҽыбымҭуазеи, бҽыха, соуԥшәыл, бҽыха, схахәы бырфын ҳәа лыԥсы ҭоушәа акәын дышлацәажәоз. Ббырфын хахәы снапы аналысшьуаз бзиа ибымбози. Инапқәа цысуа иалагеит. Изыгәаҕьуамызт лхахәы аанкылара. Атцыхәтәан лыхцәхәыҷқәа ианаааидикыла ашьа рылашәны ишыќаз ибеит... Лхы-лҽы хәыҷы ихы адитцан, ихьшәашәахьан. Лыла хәыҷқәа ааԥшуан, аха итцысӡомызт... Уаанӡагьы ихәыҷы дшицәыӡыз ибахьан, аха ихы агәра изаргомызт. Ашьа злашәны иикыз лбырфын хахәы шикыц икын. Лыԥсы ҭоушәа дигәыдыҳәҳәаланы цаќа данылбаа, иани иаби шьны аатцраҽы ишышьҭаз ибеит.

Ауаѡы мыжда игәы иачҳауа ахаҳәтцәќьа иазычҳауам. Ахаҳә уршыр иԥжәоит.

Игәы ҕәҕәазаап, иачҳаит, аха ихы иазымчҳауа далагеит. Ихәыҷы лыԥсы ҭоушәа, длацәажәо, дигәыдкылан ашҭа дҭан, аӡәгьы дииркуамызт. Уи усҁанцәќьа иаб иашьа дихьымӡазҭгьы, ихы иазиуаз атәы аҳәара уадаѡуп.

– Аума уақәшәеит, аха иучҳароуп. Уара ухатцоуп. Ахәыҷы днаган лан дахьықәу длыватца, – ҳәа иеиҳәеит. Иаб иашьа иеиҳәаз деиқәнакит. Ишиҳәаз иҟаитцеит. Нарҭ иаб иашьа, акыр зықәрахь инеихьоу, акры збахьоу, акры здыруа, акры зхызгахьоу ҳәа дрыԥхьаҙоит Аҟәарашаа. Нарҭ ихәыҷы днаган лан, ланду, лабду данрывеитца ашьтахь ауп игәы дтасуа дырхагылан ианитцәуаз иаб иашьа.

Арыцҳара ду иҟалаз ихаҷы изаагомызт. Илабашьа итцарсны акыраамта ҷымтҙакәа ҷыцха дыԥшуа дгылан. Нас ихы аашьтихын, Нарҭ изԥшра далагеит. Дырзеиқәкуамызт. Адунеи ақәымзаара еиҕьишьо аҟынҙа днеины, Нарҭ инапқәа игәытцаԥсаны, уажәы-уажәы аҙәаҙәала днархагылон. Дбылуан.

Ани абранҙа дысзаажәгеи ҳәа иаԥхьа игылаз аҙәы иеиҳәеит абырг. Нарҭ иара иҟынҙа дааргарц. Ианиарҳәа, иаб иашьа дааины иаԥхьа дааиргылеит.

– Иҟалаз ҟалеит, уи шьта хныркәышьа амаҙам. Уҽоумтароуп. Ҳара ҳабацәа, ҳабдуцәа, ҳабиԥараҷы ҳазқәымшәац егьыҟам... Иахьатаххоз ҳшьа ҳамукәа иҳадхаланы ииаанымхаҙацт. Еилукаама? – Нарҭ ҷимтҙеит. Ууанҙа ирҳәоз акы иаҳауа дыҟамызт. Уажәы иаб иашьа ииҳәаз иирҳаит. Маҷкгьы дааиқәнакит. Деиқәызкызгьы, ҳара ҳабиԥараҷы аҙәы ишьа идымхалаҙац ҳәа ииҳәаз ауп. Аҟазаара атцкыс аҟамзаара ҳәа ихы итагьежьуа итаз ахәыцрақәа зегь тнацеит «ашьаура».

«Ацә атәыҩа дталаргьы, дуԥшаароуп. Ушьа ууроуп. Уи ҳақуп. Усаби хәыҷы лзы, уани уаби рзы. Уԥҳәыс лзы, ҳәа игәы итанаҳәо далагеит».

«Аха иара дарбану? Пшаашьас иҟастцозеи? Даныздыр ҽнак хәлаанҙагьы иԥсы инасыргом». – Абас дхәыцуа ашта дықәын. Абырг иитахыз Нарҭ ианиеиҳәа ашьтахь, агәылацәа рышҟа ихы наирхан,

аҙәыр акрыжәбама, акыр шәаҳама, иаха иҟалаз атәы ҳәа акры жәдыруама ҳәа дрызҭааит.

Акымзарак ҳмаҳаҙеит. Нарҭ ибжьы ҳаанарԥшит. Убасҟан ауп ари аѡнаҭаҷы аума шыҟалаз анаабаз, рҳәеит. Аҙәызаҭәык зхала инхаз аҭакәажә илҳәеит ахәыҷы лкьаасбжьы саҳауан иаха, уажәыгьы сгәы иқәыѡуеит ҳәа.

– Ишәаҳаны шәаангылозма, уи еилкаауп. Аха ма ҽынла, ма хәылбыҽха тәымуаѡык диасуаны жәбама? Деиҭарызҭааит.

– Мап, мап. Ҳгәарабжьараҷы тәымуаѡык диасны дцо ҳамбаҙеит, рҳәеит.

– Уаҳа аҙәгьы имбаҙакәа, анышә иаатцытцызшәа иаакылсны, ҭаацәак ҭарханы цашьас иҟарҭазеи? Ррыцҳара Анцәа идимыргааит.

– Шәаангыли, ҳаиҳабы шәхатцкы, ишәҳәаз акы сгәаланаршәеит, иацы ашьыбжьышьҭахь ҳладахьы инхо Ҭорнике, хѡык, исымбаҙақәацыз шьоукы ицны агәарабжьара ибжьысны ишцоз збеит. Ара ианаавала, иаатгылан, рышҟа аԥшра иалагеит. Азныказы Ҷьарнасраахь инеиуама аасгәахәит, аха иавсны ицеит.

– Ҭорнике уҳәама? – Уажәраанҙа зҽы ааихыхны ак зымҳәацыз Нарҭ ашырҳәа даахьаҳәын, изҳәаз дааидгылеит.

– Ааи, ахѡыкгьы Ҭорнике ицын.

Нарҭ уи ашьҭахь, ажәак мҳәаҙакә, аѡны днықнаххын, автомат иман даадәылтцит. Ила амца хылан акы ибо, ак иаҳауа дыҟамызт. Идышшыларц иааины игылазгьы имбеит. Дрывҟьан дцан, агараж днадыххылан, ашә кны даахан ианааирты, иаб имашьына «Жигули» шҭагыламыз ибеит. Уи анимба зынҙа деилашәеит. Иаха иҭаацәа зегьы зшьыз, рмашьынагьы шыргаз идырит. Аҙәгьы ажәак иамҳәаҙакәа ашҭа дҭытцны ддәықәлеит.

– Шәихьҙаны дааныш҃әкыл, ицашьа сгәаԥхом, дышны дыӄоуп. Акгьы зхараҙам ҷьоукы дрылалар иаргьы дсыцәҭадырхар алшоит, – иҳәан, иамхацәгьахеит иаб иашьа.

Ицашьа злаӄаз ала, игылаз зегьы ишьҭаларгьы дырзаанкыломызт. Урҭ ракәым, зынҷьыр даҷла деиӄәпах дҽаҳәаззтгьы дазаанкыломызт.

Дараапкит, рҽаԥхьа инхоз агәыла «иацы ахәылбыҷеха ҳаҭаӄа инхо агыруа Ҭорнике Маӄациа хҩык исымбацыз хацәаӄәак ицны ҳгәарабжьара ибжьысны ишцоз збеит» ҳәа ииҳәаз. Уи атӄысгьы дараапкит Ҭорнике иаб игәы шынирхахьаз анааигәалашәа. Атцыхәтәаны апозициахьтәи дааны дыӄан, данцоз иаб даанкыланы днаидиртәалан, абас иеиҳәеит: Ҭорнике думдыруеи, уажә дубама. Иузымдырша иакәхааит. Дҽеиҙам, иудыруаз. Иареи сареи ахаан ак еимаҳамкыцызт. Даԥсышәа мацараха данаасҷылалак, сгәыдимкылар иуҙомызт. Агырцәа Бериа иааганы иҳаланирхаз зегьы ус ами ишыӄоу. Атцыхәабабаӄәа ҳәа баша ирышҭоу ҷьушьома. Қарҭаа раҭӄыс ҳара ҳарҭахушәа, иҳацәнымхошәа рхы ҳдырбон.

Аԥсуаа гра дук ҳамоуп, ҳгәызианцәоуп, ҳхы ааззшьышьыз ҳара даҳтәу ҷьаҳшьоит. Ҳакәа дҭаҳартәоит. Уашьҭанҙа зны иаадыруа ҳалагоит аматҟәа ҳакәа ишҭаҳартәаз. Ҭорнике аибашьра ҟалаанҙа аԥсуаа даҳцәынхомызт. «Ақыртцәа ууаҙам, аԥсуаа роуп ауаа. Ақыртцәеи ҳареи аханатә аахыс ҳаибаҭахҙам. Шәареи ҳареи ҳшеилибакааува еиԥш, дареи ҳареи ҳаилибакааува ҳзыӄалаҙом. Аибашьра иалагарашәа рымаӄарбыжьқәа шәара шәеиԥш ҳаргьы иҳаҳауеит. Ижәдыруазааит, урҭ ус акы ианалага, ҳара, шәарҭ аԥсуаа ҳшәыдгылоит. Ҳқытәҽы инхо агырцәа зегьы сара иахьысҳәо иӄоуп. Аҽенытҷӄьа абԥьар аанкыла-

ны шәара ҳшәывагылоит. Иашан исымҳәозар Елырныха схы иасааит ҳәа сазҳәоз, ақыртцәа анҳақәлаз аҽены инаркны избахьаз иакәзамшәа иҽеиԥсахит. Сахьибоз аԥсшәа иҳәошәа имҳәошәа, сибошәа симбошәа дсывсуа далагеит. Уажә ааигәа ҳқыта адәқьан аҿы ҳзеивымсуа ҳанааиԥыла «Мшыбзиа» ацынхәрас, шәара хылпак азна иҟам аԥсуаа шәызҿу закәызеи? Ҳара миллион рацәала иҟоу ақыртуа жәлар шәҳабашьны шәаҳиааирц шәтахума. Ҳара ҳҿы шәара егьшшәылымшо шәзымдырзои?.. Абаагәара ҳхы адпаҳҽылоит ҳәа шәаҿуп. Абас ааиҳәан, итцыхәа сҿаҟьаны, атак итара сахьымгзакәа, иҿынеихеит. Пытк данынаскьа, даахьаҳәын, исҳәо уаҳауама, уҵкәын иитахузеи уара? Иҩны дакааит акәымзар, уҩнгьы шуцәызуа, уҵкәынгьы дшуцәызуа удыруазааит ҳәа дсыкәмакарит.

Сыҵкәын иитаху идыруеит, иԥсадгьыл ихьчоит. Аха уара иутаху сзеилкаауам, агырцәа аԥсадгьыл шәымазам, хьчатәыс иумоузеи ҳәа иасҳәеит, сгәы анԥижәа.

Абас аниасҳәа, ишәыхьуа жәбап... ҳәа еитах акы сҳәоит ҳәа даналага, акакеиҳәа ситаҳәҳәан, итцыхәа иаҳәтарҽены дцеит. Абасҟак зегьы зуасҳәо угәуҽаныстцарц азы ауп... Уҩызцәа ираҳәа, ргәырҽанызааит. Иҳаланхо агырцәа рыгәра шәымгалан.

...Нарт абри зегьы иаб абыржәы иеиҳәазшәа акәын амца шицранатоз. Торнике иҟынза ишаанза сызнеиндаз, иҩны дшатцаиоу... Елыр-ныха сысааит ҳәа иара имҳәахьази...

Ишизиуша, ишьа шиуша авариантҟәа еишьтаргылан ихаҿы иааиуа иалагеит. Торнике инхарта даназааигәаха, игәы тытцны ицо иалагеит, иҽеитцәахызар ҳәа дацәшәаны. Ашарккара иалагахьан агәашә данаадгылоз. Аҙәгьы дымгылацызт. Зегьы ыцәан.

Ҭынчран. Ашҭа сҭалоит ҳәа данналагоз «Уаангыл! Уазхәыц иҟоуҵо, иашоу иашаму еилкаа. Агәнаҳара ҟаумҵааит… Зынӡа дламзар, абри еиԥш арыцҳара ҟаҵаны, иҩны дааны, ҭынч ахчы ихы нықәҵаны дзыцәарызу ҳәа, иҩнутҟатәи бжьык иаҳазшәа дааҟалан, дааннакылт.

Иҟаиҵара изымдыруа, игәи-игәи еилаԥшуа дышгылаз, иаб имашьына «Жигули» иашҭа аҵыхәан ишгылаз ибеит. Иаб иҟама аҭра иааҭиԥааит ицырцыруа. Аӡәаӡәала дрылаланы, итаацәара ирзыруз шьаны ирҽихырц, аԥхьа ашәахсҭа зҽаз дааихагылан, иҟама аашьҭихит, игәаҵаҳара иалаҵаны иахьынӡацо идәықәиҵарц. Аха убри аамҭаз инапы шикыз иаанхеит, аԥсуа ахаан иаҳа дшыцәоу дишьӡом. Уи хаҵарам ҳәа иԥхьаӡоуп. Дырҽых, дыргыл алахша, нас иуҭаху изу ҳәа иҩнутҟантәи иаауаз аԥсуа қьабз даннакылеит. Абасҟак дшьашуа дшыҟазгьы, аԥсуа қьабз дзахымпеит. Угыл, уара алахша, иҳәан, дицәхасны дааирԥшит. Аҟама кны аӡә дшихагылаз аниба, дшәаны дзымгылеит, дхәааит. Ҟамала сишьырц исхагылоу дшәымбаӡои. Абас аума сшышәыхьчо ҳәа иҩызцәа дрыҷәҟааит. Урҭ цәысжьысуа ацәа алҭра иахьынӡаҽыз.

– Угыл! – ҳәа диқәыҳәҳәеит, ихала дшәаны данзымгыла.

– Сшышьҭоу схы хисоит, – иҳәан, иԥшшәы ихыгга дҩагылт.

Ари ҟама цқьоуп. Ушьа мыцқьала исзыҟьашьуам, – иҳәан, иара ихаҭа итапанча ала ихы инагәыдҵаны дишьит.

Егьырҭ цәырҳаны ианааԥш, реиҳабы дышьны раԥхьа дышкажьыз анырба, рханы икыдгылаз равтоматҟәа ргәалашәо иҟамлеит. Ишәаргәындаха, ҳаԥсы ҳаманы ҳазцозар ҳәа ԥшьынаԥха иҳәазо иш-

цоз, ашә аҟынӡа инеиааниӡа дрыхьӡан, амаҭ бҕаԥҭәа еиԥш изымҭысуа иҟаҵаны рыԥсы шҭаз иаанижьит. Нарҭ «исасцәа» рыцәнага ианаҟәиршәа, аԥшәма дишьҭалеит. Хыцәкыла дзышьҭаҵәкьаз Ҭорнике иакәын. Ихаҭагьы дибомызт, ибжьгьы иаҳауамызт. Аҩны аҩналарҭа ашә дылагылан, Ҭорнике димбакәа дәылтҵшьа имаӡамызт. Аҩны ауадаҟәа убасҟак ирацәан, иҿыҵәахны дахьыҩнатәаз изымԥшааит. Нарҭ ишьапы ахәра иамаз иаалырҟьаны ахьаа азцәырҵит. Зынӡа сакааниӡа иҳәан, иҟаитҵаша иӡбеит. Ҭорнике иҿы ишьа мукәа цашьа имаӡамызт. Иаб ианакәызаалакгьы канистрак азна абылтәы имашьына абагажник иҭаргыланы ишимаз идыруан. Аҩны аҩнытҟала иаҿаз ацаԥха ааҿыхны адәахьала ашә ааиркит, аӡәгьы дәылтҵшьа изыҟамҵо. Дналбаан, амашьына абагаж анааирт, канистрак азна абылтәы кьыс амаӡамкәа иҭагылан. Иаатыганы, аҩны иаакәыршаны иакәҭәан, амца ацреитцеит. Иаразнак аҩны иакәтцәиаашаны ианакы, раԥхьа зыхәаабжьы иаҳаз амаҭ бҕаԥҭәаҟәа реиԥш изымҭысуа иҟаҵаны иаанижьыз ракәын. Урҭ раԥхьа зыбжьы иаҳарц иитахыз Ҭорнике итәы акәын, аха макьаназ имгацызт.

Абна амца анылартцалак зегь раԥхьа иалтцәрааны ицо аматҟәа роуп. Ҭорникегьы урҭ реиԥш ддәылҟьан дцазар ҳәа игәы изыԥжәо дшыҟаз, амца ишьҭаланы иԥсы ҳаны дахьыҩнатәаз «аԥшаан» изнеиуа ианалага: – Сгәылацәа шәабаҟоу, шәсыцхраа, аԥсуаа сыҩны ашә схаркны саларблырц иаҿуп шәымбаӡои! – ҳәа аҳәҳәара далагеит. Нарҭ Ҭорнике иҩны дшалабылуаз агәра игеит. Ибжьы аниаҳа дызцымҵуа ахаҳә еиԥш ихьамҭаза ихәда иқәжьыз ыцәҳәаны икаижьызшәа даақалеит. Инҭырҳәцааны ишьа иуит. Шьҭа дхынҳәыроуп, аха ишьҭахьҟа изыԥшыз

даназхәыцлак, ибжа имнахуан. Цытк днаскьеит, аха ашҭа дызҭымҭит, аѡны былны еилаҳаанҙа амца ыцәар ҳәа дшәо даангылан, ишьҭахьҟа апшра далагеит. Амца затца имыцәарыз, ахыбра иалкьаны ажәѡан иатцасуа иѡеиуан. Убри аамҭаз хәыҷык лытцәаабжь, аҷҷаҳәа ибылуаз аѡны идәылкьаны иааѡуа иалагеит. Нарҭ ахәыҷы лыбжьы аниаҳа, ихәы-ижьы қақаҙа иаааиланаргылеит. Иара ихәыҷы илыкәлаз Ҭорнике дышимаз идыруан. Ихәыҷы ибла даахгылеит. Сара схәыҷгьы абас акәхарын дышдыртцәаауаз иҳәан, изымчҳакәа илақәа хѡаны дыкәтцны дцарц имашьына аус аируит. Аха игәы иамуит, аб дыблааит, ахәыҷы илхароузеи иҳәан, ишьҭахьҟа дхынҳәит, дылхьымҙар ҳәа дшәан, дыѡны ддәыкәлеит. Убасҟан ибаратәы еипш ишьапы ихәыз ашьа ацара иалагеит. Аха уи азы даанымгылеит, дшыѡуаз амардуан дыѡхалан, адәахьтәи ала иаиркхьаз ашә анааирты, амца ѡнагьежьуа аѡнутҟа иѡналахьан. Ҭорнике исасцәа амца рыкәшахьан, алтцшьа рымаҙамызт, абылра иаҷын.

Ахәыҷы лытцәаабжь ахьгоз ашьҭахьтәи ауадакәа руак ахьынтәи акәын. Алѡа иѡначыз азә далубааua иҟамызт. Амцабз ана-ара итҟьон. Ишәарҭан ахәыҷы лыбжьы ахьгоз аҟынҙа анеира, аха ихы мшатаҙакәа дыѡналт.

Убри аминуҭ азы дылхьымҙаргьы ахәыҷы далабылуан, амца лыкәшарц иаҷын. Илыцрасаанҙа далпааны адәахьы ддәылызгоит ҳәа даашьҭыхны ашә аҟынҙа днеигарц егьшигмыз, аҙәы иҳәҳәабжь иаҳаит. Ишьҭахьҟа днапшызар, Ҭорнике иакәын. Ашә аатызшәа аниба, сыпсы адәахьы исызгозар ҳәа дҳәазаны дшааиуаз, ихәыҷы аҙәы амца далганы дшигоз ибеит. Иҧсы ҭалеит, дгәыргьеит. Нарҭ шиакәыз изымдырҙеит. Аҙәы дидыруа дыҟамызт,

маҟҽаҳәара лахыс маҭәа ишәҙамкәа амца ихнаблаахьан. Анцәа уаҳзааишьҭит. Зхьышьаргәыҵа сакәыхшоу амца ҳалигарц... Схала сыздәылҵуам, усыцхраа ҳәа дихьынҳаларц далагеит. Нарҭ шиакәыз изымдырҙеит. Аԥхьа ухәыҷы ддәылызгоит, нас уара ушҟа схынҳәуеит, иҳәеит, акгьы инмырԥшҙо, ихаԥыцқәа еихаргәгәаны. Ус иагьыҟаитҷеит. Ахәыҷы ддәылганы абарҵаҽы дыргыланы Ҭорнике ишҟа даахынҳәит. – Уара уиашоуп, Ҭорнике. Сара Анцәа сааишьҭит, уи иаха иҟаитҷоз агәнаҳара дахьырхәы ҳәа. Сара Анцәа иихәаз сахыԥом... иҳәеит Нарҭ.

– Уарбану, уара?! – дҟааит Ҭорнике.

– Иаха сасра узҭаз Ҷьарнас иԥа соуп сара! – иҳәеит. Ҭорнике ари еиԥш аниаҳа, аҽаԥа иҽартҙашәа иҽы изеихымхуа даанхеит. Акгьы иамҳәаҙакәа дырҳәазаны исасцәа алѡатҷә рхылзза ибылны иахьышьҭаз днаган, – Аброуп уара иахьуҵыԥу, иҳәан, днарывеитҷеит дшыҳәҳәоз. Сдәылҵны сцоит ҳәа далагаргьы дыздәылымҵуа адәахьала ашә неихаиркит.

Ҭорнике иԥҳа хәыҷы дшәаны, лхала дзылымбааua абарҵаҽы Нарҭ дахьиргылаз, дҵәуо дгылан.

Илзиура издырамызт. Дылҽаԥшҙомызт. Иԥҳаи лареи мышқәак ракәын ирыбжьаз... Аѡны былны еилаҳарц егьагмызт. Игәы иамуит. Даашьҭыхны амардуан (акыр еиҳаракын) диманы албаара дшаҽыз, ԥшак шәыршәыруа ишааиуаз ахәыҷы лыхцә хәыҷқәа аѡада иаашьҭнахын, Нарҭ инеиҽанаԥсеит. Убасҟан уи дшыҟалаз ҳәашьа амам, игәы атра иазымкыкәа еиҟәнажәазшәа ибеит. Ихәыҷы лхахәы барфын игәаланаршәеит. Зынҙа еиԥшын... мбатәыс иҟаз зегьы ихаҽы ииаит. Абылра иалызгаз, дысгәыдыҳәҳәала дыкны илбаазго дызуста да? ҳәа илақәа ашьа рхытҷаало иалагеит. Аха игәы еиқәиҳәалеит... Ахәыҷы илхароузеи?.. Дшикыз

дыкны албаара дшаҽыз, ихьуаз ишьапы наитцашәан, ахәыҷгьы иаргьы хлантцы италеит. Цаҟанзa илеир, иара егьимыхьыргьы, бетонла иҟатцаз ашьапы ахәыҷы дыҚәхар дыцҟьашәҟьа дцон. Димпытцымҟьакәа дигәыдырҕәҕәаланы дшикыз иҽекамыжькәа иҽеааникылеит. Дылбааганы цаҟа диргылеит.

Иҟьаҟьаза ишахьан. Дгәылоума, дызлоума, ашта уаѡҏсы дыҚәыршәымызт.

Ашьтахь, изларҳәоз ала, Ҭорнике иѡны абылра ианалага, шәсыцхраа, аҏсуаа сыѡны сыѡнакны саларбылуеит ҳәа иҳәҳәабжьы анраҳа, ҳаргьы ҳаѡнҚәа ҳрыларбылуеит рҳәан, ишәаны рыѡны, ргәара зегьы кажьны ицеит. Аҟәарашаа ирыланхоз агыруа затцәыкгьы даанымхеит.

Ҧҳәыск дгьатцәыгьатцәуа абылра иаҽыз аѡны давагьежьуа даван, сыѡналоит ҳәа далагон, аха амца ѡнҟьаны ианлышьталалак, лышьтахьҟа дыѡуан. Ахәыҷы лан лакәзаарын. Лыбжьы анлаҳа, сан, сан, ара сыҟоуп ҳәа дгәырҕьаны лышҟа дыѡит.

Нарҭ ахәыҷы лан лҚынза днеиаанза дгылан дылзыҧшуан. Усҟантцәҟьа уи дзызхәыцуаз здыруада?

Уи ауха ахәыҷы лан лаҳәшьа лҿы дыҟазаарын. Ашарҧазы ҷьоукы еибарҳәҳәо, иаха иҟалаз шәмаҳазеи, ауаѡ иимбац ҟалеит, аҏсуаа Ҭорнике иқәлан, иѡны ашә неихаркны таацәала ирблит, аҏсуаа, ҳ-Ҭорнике дузза ус изырузар, шәара ишәеигзо ҷьышәшьома? Шәыѡны, шәгәара зегьы кажьны ҳара иҟаҳцаз ҟашәта. Шәышзахәо шәыҚәтцны шәца ҳәа. Ари еиҧш анлаҳа, схәыҷы дырблит лҳәан, артцәааҳәа дыхәхәо дшыѡуаз, лыпсы лҚьышә иқәкны дахьааиз, акаамет лбеит. Лыѡны амца ахытцәахьан. Схәыҷы деибганы дызбоит ҳәа дҟамлазеит. Саргьы сҽалазбылуеит ҳәа дшаҽыз, Нарҭ лхәыҷы абылра далганы длитеит. Схы ларҟәны ишьапы сагәзуеит ҳәа

дыԥны дишьҭалеит, аха даанымгылакәа амашьына ахьгылаз аҟынӡа аарлаҳәа днеит. Ишьапы ашьа гыланы ацара иаҷеын. Ииулак амашьына дҭаланы дцеит. Ишырҳәо еиԥш, ишьа кәапеила итаны.

Нарҭ данца ашьҭахьгьы заҟаԥы ираҳаны иаазеи. Уажәы-уажәы иаб иашьа иазҵаауан, Нарҭ дабаҟоу, дабацеи, данбаауеи ҳәа. Аҭаҳмада абылра даҷеын. Иреиҳәашаз издырамызт. Ицашьа злеибаз ала, деибганы дзыхынҳәындаз ҳәа Анцәа диҳәон.

Еилшәарак рымаӡамкәа зегь шизыԥшыз иаб имашьына ала ашҭа дааҭалеит. Изыԥшыз зегьы идышшыларц ишҟа рҷынархеит. Аха иара амашьына дызҭымҵит. Ишихәаԥшуаз ихы хьыдышьшьны, изнымкылакәа амашьына аԥсҟы иныкәхаит.

Ихьзеи, ихьзеи рҳәан, зегьы ааилаԥԥит. Ихы уаҳа данзымԥаха, амашьына ашә аартны дааҭыргеит. Ишьапы ашьа ахьшы ицон. Зынӡа дзыкәгыломызт. Ичны қдык иаҟарахахьан. Рнапы данҵаны, даашьҭыхны дрыман ишнеиуаз, аԥны дыԥнаргалааӡа аԥсхыхра далагеит.

– Цаҟа дышьҭашәҵа. Дышәмыртцысын, иҳәан, иаб иашьа игәы зегь цаны дааихагылт. Илақәа хиԥарц егьигмызт, иқьышәқәа еиқәаҵәахахьан. Иаб иашьа ибжьы аниаҳа илақәа аахитын, днеиҷаԥшит. Акы иеиҳәарц иҭахын, изымҳәеит. Хыхьтәи икьаҷ аҳәынҵәарақәа аасыртуеит ҳәа мчы злаӡамкәа излытҵхьаз инапқәа рыла акәкәыҳәа рыцрыхара далагеит, аха ирылымшеит.

– Иԥсы еивигарц иҭахуп, шәицхраа, ишәышәх, – иҳәеит иаб иашьа. Нарҭ инапқәа ирҵысуа дахьалагоз егьимыхьыр здыруада ҳәа гәыгра хәыцык инаҭон.

Дмырҵысӡакәа ашьшьыҳәа хыхьтәи иматәа анааишәырх, иабду иашьа иаразнак илаԥш ақәшәеит рабиԥараҷы иԥшьоу аҟамачаԥа ҳәа изышьҭоу

ажәытәҙатәи араҙны иалхны иҡатҷоу. Нарҭ иҽы изамырҳәеит акәымзар, иаб иашьа иеиҳәарц итахыҙтгьы акәхарын иахатәи ахәымгақәа иргоз рымхны ишааигаз.

Атаҳмада дшьамхнышланы (аҧсуала атаҳмада ишьамхнышгылара уамашәа атҷанакуеит) Нарҭ илахь дагәҙит. Атаҳмада идыруан иаха иҡама шыргаз. Иашьа иҧа ҭаацәала дықәырхит ҳәа иаҳаны данааиз иахьатыҧыз икнаҳаҙамызт. Ицәыҙыз реиҧштцәкьа игәы иалсит иахьимбаз. Рабиҧараҽы уи аҡамачапа атоурых ду аман, иҧшьоу ҟамоуп ҳәа иҧхьаҙан, абиҧара реитцагылараҽы атцак ду аман. Рабдуцәа раб Соулаҳ ҳәа хатца ғәғәак дыҡазаарын (усҟан Дал инхон). Урыстәыла Кавказ иабашьуа ианалага, далаа шәҩык ачкәынцәа, Соулаҳ дназлаз, ҳашьцәа ҳрыцхрааугеит ҳәа еибашьра ицеит. Соулаҳ Имам Шамил икоманда дақәшәазаап. Дивагылан деибашьуан. Игәымшәареи ифырхатцареи рзы Имам Шамил хатала Соулаҳ ҳамҭас иитеит аҳәачапа. Аибашьра деибганы далтцит. Аҳамҭа ду иман дхынҳәит. Избалак зегьы аилаҳауан. Излархәоз ала, Дали Цабали уи еиҧшыз ақама аҙәы иман ирымбацызт. Шамил иҡама ҳәа иашьҭан. Заҟаҩы рҽеи ркәадыри идыргалахьааз иҳаархә ҳәа. Аха атира акәым, мышкы имбар изычҳауамызт, иханы икнаҳаны иман, дахҙыҙааua. Соулаҳ шәышықәса инареиҳаны инитцит. Иҽҳәара ааигәахошәа аниба, аешьара зегьы ааизиган, абас реиҳәеит: – Ари аҳәачапа анықәгара зегьы ирылшом, сара сажәит. Хьыҙла иныкәигааит, зегьы ишыжәбо спеиҳабы истоит сиқәныхәаны. Уигьы иқәра анааилак, иҧа иитааит, даҧсаны дкалозар, даҧсамхозар абиҧараҽы иапсахо иртааит – ҳәа.

Ҩышә шықәса цырц егьагым уи аҳәачапа абиҧарала иапсахо ирыто иаауеижьтеи. Уажәы атцы-

хәтәан Џьарнас иҽы ииаины иҟан. Нарҭ иаб иашьа уи аҳәачаҧа ыҙыр атцкыс, иԥны, игәара имоу зегьы ицәыҙыр еиҧьеишьон.

Нарҭ уи аҳәачаҧа зыпсаз идыруан, изтәызтәырц зҭаххаз ахәымгақәа ршьа мыцқьала имҟьашьыкәа, ишыцқьаз ирхынҳәны, иааганы иаб иашьа инапы ианаиркы, суалпшьа насыгзеит иҳәазшәа илацәагьы нхиԥеит.

...Илақәа аныхԥа ашьҭахь днаганы иԥҳа хәыҷы данлывартца, данышьҭырхуаз имаз аԥсы ԥшшәы акәзамшәа, иԥсы анҭазтәи иԥшшәы изыхынҳәны, инаиқәҽуҭыр дԥагыларашәа акәын дшырбоз, згәи зылаҧырҙи еилатцәо ихәаԥшуаз зегьы ирҳәон... Ихы рыцқәитцеит. Џьанаҭ гыларҭас Ҳазшаз ириҭааит рҳәон.

...Хә-кәыбак еивагылан. Хә-кәыбак еицдәылыргеит. Ԥнаҭак амцахә дырцәеит ақыртуа қәылаԥцәа. Аԥсуаа рҽы ус иаԥуп зыԥнаҭа ашә акыз иашҭа дҭыргом, иашҭаҽы дыржуеит ҳәа. Ирҳәоит, аԥсы аԥны лашьца иԥнагылом, идәылтцуеит, ашҭаҽы иаанхоит, акыр шыцқәса иқәтцны ицазом ҳәа. Ахәԥыкгьы рашҭа агәтаны иржит. Аԥны ашә акит.

Азәызатцәык, Џьарнас иаб иашьа, мчыбжьыкахь знык днеины, аԥны ашә аартны дныԥнапшлоит, аҟамачаҧа аҭыпаҽы икнаҳау икнаҳаму ибоит. Имбарҳәагьы цәгьа дшәоит. Аха макьаназ иахьыкнаҳац икнаҳауп, шықәсык тцаанза икныхны аҽеазәы иҭара ҟалазом. (Ус аԥитцахьан Соулаҳ.)

Илаша-лашо игылаз аԥны лашьцахеит. Иџьабошәа хә-нышәынтрак ирхагылоуп.

Ииасны ицо зегьы аангылоит. Лаҧырҙыда ашҭа изҭапшуам.

...Ирҳәоит, зны-зынла хәыҷыкьаасыбжьушәа, шарпазыла бжьык галоит ҳәа. Изаҳауа еиланарҙызон,

убасҟак игәыҭшьааган. Аха иахьынтәигоз акыраамҭа ирзеилкаауамызт. Ишнеи-шнеиуаз аҙәымкәа-ԥыцьамкәа ирҳәо иалагеит, ҳаргьы шарпазыла уи акьаасбжьы зыԥнаҭа ашә акыз ашҭа иқәыԥны иҳаҳауа ҳалагеит, ҳлымҳа ҳамжьозар ҳәа.

Ари еиԥш ашана заҳауаз зегьы рыгәқәа ҭнашьаауан, иргәаланаршәон ҭаацәаныла ианеицыржуаз амш хьамҭа, амш лашьца.

Уи еиԥш ҟалашьа амамзар ҟалап. Шәазхәыци, аԥшатлакәгьы ииаҟьаны ианцо итцәаатцәааua, ауаԥы иеиԥш итцәуошәа абжьы агара иалагоит. Уи абжьы акәзар шәызжьаз ҳәа зҳәақәазгьы ҟалеит.

Мап. Нарҭ исаби лкьаасбжьы ауп, иахьагьы ақьамҭа иқәыԥуеит, – рҳәон аҿашьоукы. Атцыхәтәан ирҳәақәаз зегьы аахиркәшеит ақәра ду змаз Ҷьарнас иаб иашьа. Уи абас иҳәеит: Иаҳзымдыруазы Ҳазшаз ҳаҭеимҵааит. Ак ахьырҳәо акы ыҟамкәа иҟалаҙом. Аԥшатлакә ҳәа шәызҿугьы, мчык иагоит, иаанагоит. Уахгьы-ҿынгьы амԥа иқәуп, иахьымнеиуа дгьылк ыҟаҙам. Издыруада, ақыртуа фашистцәа ԥсышьацәгьа зырҭаз ҳасаби хәыҷы лкьаасбжьы адунеи зегьы ианарҳарц азы иаманы ицозар?..

Терент Ҷаниа

АҨСҬАЗААРА ЦАЛАП ИШЦАЦ...

Уи аҽены мҽышан. Ақалақь аҿы ауаа рацәамызт, аха иҟазгьы рыбжьы мыргаҙакәа уск-уск ирҿын. Шьоукы ѡнык аҟнытә даҽеа ѡнык ахь аѡнымаҭәа ѡнаргалон, шьоукы – заа ииааганы идыргылаз амашьынақәа ирықәыртцон аҟәардә инаркны ачысмаҭәа аҟынҙа иаарымпцыхьашәоз зегьы. Ахацәа, шамахамзар зегьы, ар рыматәа ршәын, автоматқәа рыжәѡа иахшьын. Уахьырҿапшуаз акы еигәыргьозшәа убон, аха уи атцаҟа итцәахын наунагҙа уаҟа зҭып ылзхыз, атса еипш, анаҟә еипш ихьанҭаз агәырѡа. Иеибадыруаз аибашьцәа анааиҿаҳалак, аҙәы «Аиааира» ҳәа ҿитуан, егьи уи ацынхәрас аҟәҟәаҳәа ажәѡан ахь ахысра далагон. Ус иҟан урҭ рапсшәаҳәашьа, реицәажәашьа.

Аѡнқәа ирыцраз амца ыцәахьан, рхаҳәтцәаҳәқәа ма ибылхьан, ма ихаххала улапш итцашәон. Аха ѡнқәак макьанагьы ихәхәаҙа алѡа рхылтцны, алар еипш ииашаҙа ажәѡан ахь ицон. Ажәѡан рыцҳа! Инеишьҭаргылан ихысуа рхызатцәқәа зегьы уахь ицон, алѡа еиқәатцәагьы уахь ауп иахьцоз. Мшәан, уаҟа ажәѡан аҿы акәзами иахьыҟоу ҳара ҳгәыгра? Ажәѡан аҿы акәзами дахьыҟоу ҳара ҳапсҭазаара зегьы реиҳа ианшәарҭоу, зегьынцьара ҳара

иаҳзаартушәа иҟоу ҳамԝақәа анаклак, ҳшьамхы аҽеыԝҳәа инарсны, ҳхы зықәкны ҳматанеиуа Ҳшаԝы? Нас изҳархәашьуазеи уи идунеи, ижәԝан?

Аҟәа рыцҳа! Шықәсык аԥхьа акьанџьа еиԥш еилаҳәа-еилаца иҟаз аҳҭынра, уажәы алахь еиқәын, амԝақәа ҭаԥыҽеын, амԝаҽы алампақәа рыхҟәа рхыцҟьаан икаԥсан. Атɫлақәа цәԝажәза игылан. Урҭ ауаԝытәыԝса иеиԥшын, ари азын баапс аан аиха рыкәыркит. Ауаԝы агәырԝа даражәыр алшоит. Иҟалоит атɫлақәагьы, аиха аастагьы изыкәгылоу адгьыл ахьаа иарԝозар, иҟалап, ҳара урҭ ахьаанҳажьыз ргәырԝозар, иҟалап ҳамцар ада ԥсыхәа амамкәа ианыҟала, ҳара икаҳҭәоз алабжышқәа урҭ рыпсы еиқәнархап ҳәа ԥшак иааганы ирытɫанатәозар. Аха аԥсуаа рылабжышқәа даара итɫааруп. Урҭ ҳара ҳаԥшреи ҳашықәсқәеи шырбылуаз аиԥш инҳажьыз атɫлақәа рԥашәқәагьы рбылуан.

Заҟа гәаҟра иакәшәахьоузеи ари ақалақь рыцҳа! Заҟаԝы раҳәақәа кны иазытɫкьахьоузеи! Заҟантә абҕашшара иасхьоузеи! Аха мчык еиқәнархон, ахықә аҟынза инаган иархынҳәуан, аԥсеивгара анатахыз аамҭазы, ашьхарахьтә иасуан иԥстатɫагаз, ашьапы иаакәзыргылоз ҳауа хәычык. Усҟан аԥсуа ихәыштаара аҟынза днаҙаны, ихәыштаара ааитɫыхны дныҽеҳәатәон. Уи иагәылԥшны, ажәԝан антɫәцоу адгьыл иқәыпхо аетɫәақәа реиԥш, иԥаџьԥаџьуа иаацәыртɫуан акәицқәа. Урҭ аԥсуа ихәыштаара аиқәырхага, игәы арԥхагақәа ракәын. Урҭ гәыгран. Урҭ рыпсы ҭанатɫы рыпсы ҭазааруан ԥшьынԝажәи зеижәԝык аишьцәа, зыпсадгьыл ахьҙала ианыкәпоз итахаз ахацәагьы, агара иахатәаны зысабицәа рҟыркы зырбаазоз анацәагьы. Урҭ асабицәа ирабжьыргон лассы ирызҳарц, ираамҭамкәа ихацәахарц, аҳәа ркырц. Аԥсадгьыл ахьчара иазоужьҙамызт аамҭеи

аҭыԥи. Ача зманы иааиз амашьына – Аҟәа акәызшәа збон. Иара иазыԥшны итәаз реиҳараѡык уажәытцәкьа уи инажәланы еимыжәжәа иқәыртцарашәа иҟан. Зҭоурых ԥсадгьыл ахь ацара иахьымʒаз ауаа ача иаргәаҟуан – амла иакуан. Аха уаҟа игылан даҽеашьоукгьы – Аԥсны ада даҽеа ԥсадгьылк змамыз, ашьац аҟара илаҟәыз, зышьҭыбжь мгаʒоз абыргцәа, аҳәса, аҷар.

Амашьына амѡаду ааихнаҵәан, иаахаҵәаины, ауаа еишьҭагыла иахьгылаз аҽааннакылеит. Зхы иахәоз зегьы неигәҭас-ааигәҭасын, аԥхьатәи аҭыԥқәа аанаҳкылоит ҳәа иааидыгәгәалеит, аха ари иалҵуаз гәазҭаз аруаѡ ѡынтә-хынтә аҳауахь дхысит. Убриакәхеит. Уаҳа аишьҭагыла еиламгаʒакәа, дасу рчахқәа рыманы рыѡныҟақәа рахь рҷынархеит. Аишьҭагыла иқәгылаз ажәак-ѡажәак рҳәаазаргьы, урыс бызшәала акәын ишырҳәоз. Абжьааԥны гыршәамзар ажәак зымҳәоз аҳәсеи ахацәеи, згәы шны иҟаз аԥсуаа рыцкәынцәа рыԥсахы иадмыргарц азы, бзиа ирымбоз, итцкьытцкьаршьоз абызшәала ицәажәон. Уимоу, аԥсышәала ицәажәарц иаҷызгьы ҟалеит.

Аишьҭагыла аҵыхәахьшәа зҭып ааныскылаз аԥҳәыс қәыԥш, жәаа-зежә шыкәса ракәхарын илхыҵуаз. Уи лхы-лҷы даара иԥшʒан, ауаѡы ажәала изеиҭамҳәоз еинаалашьак лыман. Аԥстазаара иамоу ахаара зегьы лара илыртазшәа дгәыкын. Иаԥшьыеиқәараз лыхцәы, ақаруа еиԥшыз лыблақәа, лхылҷы ианаалоз лԥынтца, аҵәца иаѡызоу зыхәда, арҭ зегьы даҽеа шамҭаны, даҽеа ныханы дҟарҵон. Ас иҟаз аԥҳәыс қәыԥш дызбаз ахаҵа иага дҽеырбаѡызаргьы, иага дԥагьазаргьы, дааҵгыланы длыхәамԥшыр ҟалаʒомызт.

Уи ашәы лшәын, аха изыхҟьазаалакгьы оумашәа лцәа ианаалоз ари ашәҵатәы иацәылтцәахырц лҭахын

аԥсҭазаараҿы лара гәнаҳак лымамкәа дҟазҭоз, лара ԥсабарала илымаз аԥшҙареи агәыкреи ирыцыртоз, шаҭара ззымдыруа ԥстәык аалԥыларгьы, лара лышҟа шьаҿак ҟанаҭаанҙа ахызаҭә аиԥш алаԥш цәгьа аахазшәа иаанызкылоз акы – уи лцәалтәымкәа дыҟан. Избан, мшәан. Дзацәыԥхашьазеи уи аԥхәыс қәыԥш лыԥшҙара. Ажәытәҙан зны, ижәытәҙоу Бырзентәыла аԥшҙара аконкурсҟәа анымҩаԥысуаз, ахәшьацәа раԥхьа асаби дызгәыдкылан агәыԥхәыхш иҿазҭоз анацәагьы цәыртуазаарын. Аха араҟа иҟаз даҿеакын – амашьына иаҟәыз ачахҟәа рхыԥхьаҙара маҷхон, уи иазыԥшыз рхыԥхьаҙара иацлон.

– Ача нҭәар ҟалап, шәааи, абыргцәеи зцәаазтәым аҳәсеи ауҳажьып! – ҿааиҭит зԥаҵа зҿабаба иҟаз агыруак ишьтахь днаԥшны.

– Абыргцәеи зцәаазтәыми реиԥш ҳаргьы ҳҿы рҟьоуп! – ирхианы илымазшәа аҭак аакалҭеит иҩаҩаҙа, зхаԥыцқәа цыжәжәараҙа игылаз ԥҳәыс быргк.

Аҕьалпал аҿынанахеит.

Уи аамҭазы, аҵықь-аҵықьҳәа еимсаны аишьҭагыла авараҿы иаангылеит даара иқәсхьаз «Запорожецк». Уи ашьтыбжьхеыга ахьамамыз акәхап, ааигәа узгыломызт.

– Уа мшыбзиа, Баҭал! – ашә ааиртын, иовтомат иазқәынтца даатытцит зжакьа зҿарбаба иҟаз арԥыск. Уи ицынхәрас, ача зқәыз амашьына иахылаԥшуаз Баҭал, илеишьтаргылан дхысит. Насоуп иангәеиҭаз ани аԥхәыс қәыԥши ахәычқәеи ахысбжьы иацәшәаны ргәы шытрысыз.

– Шәышпаҟоу, ашвеицар жәлар! – аишьҭагыла иалаз ауаа реиҳарашьык шагырцәаз дырны атцәы нарылеитцеит «Запорожец» иаатытцыз арԥыс.

Уи зхиҳәааз аилкаара уадаҩзамызт. Аԥсны аибашьра ҟалаанҙа, агырцәеи ақыртцәеи имҩаԥыргоз

амитингқәа рҽеы рыбла ашьа хытцәало ирҳәон, ари адгьыл аԥсуааи аурысҟәеи рзыкәцар, рыпстазаара Анцәа ишиҳәара ишыҡало, малла-шьалла Швеицариа иқәынхо ауааԥсыра ишреиҕьхо. Аха аԥсуаа рԥырхаган. Аишьтагыла иқәгылаз неиҽаԥшыааиҽаԥшит, аха акгьы рзымҳәеит. Амҩа ду агәта ианыршәлан ҩыцьа аԥсуа солдатцәа иаарцон амаамынқәа ртакыртаҽы абԥьарла еиқәных зҽеытцәахны итәаз фҩык ақыртцәа. Аԥсуаа ақалақь рнапахьы ианаарга, урт наҡгьы-арахьгьы царта рымамкәа иқәхазар акәхап, амаамынқәа ртакырта аадыртын, уахь италан итатәеит. Зынтрыс амаамынқәа уамашәа ибаны акаҭа акәакь инадыҕәҕәалеит. «Закәи, мшәан, арт ауаа иртаху?! Иацы абԥьар ҳақәкны ихысуан, уажәы иааины, ҳхатцкы камыршәуа иҳадтәалеит» ҳәа ргәы иаанагозар акәхарын, аха рҽеы ирзарҳәомызт.

– Удырҩатә еиҕьхааит! – ҿааиҭит Баҭал иаарцоз аҧкәынцәа рышьтахь игылаз арԥыск ихы наиқәкны.

– Макьана ҳабаҡоу! Арт асолдатцәа рыпсы мыждақәа еиқәдырхарц азы амаамынхарагьы ратәаршьоит! – ҡаитцеит атакс.

Аиашазы, заҡа иԥьашьатәузеи, адунеиаҿтәи ажәларқәа рахьтә афырхатцаразы ҳара иҳацназго уаҩ дыҡаҙам, аԥстазаара иамоу абзиарақәа зегьы хытцхыртас ирымоу ҳара ҳауп ҳәа абадақь асра иашьцылахьоу ауаа, ахатцара ахьатахытцәкьоу иаанагалак, иаабахьоу ракәзамкәа, аарҩара иқәнакыз атцла абыҕьқәа реиԥш иканзоит, ирыцҳахоит, уимоу, ԥсабарала Анцәа ириҭаз роурагьы иагхоит. Абас акәын дшыҡаз арт афҩык ирылыҳәҳәозгьы. Уи еицыз дреиҳабызар акәхап, алым ззааигәахаз ашьабста атцыстцысра ишалаго еиԥш, аԥсуаа рхацәа даннықәыԥш, иабԥьар агәаҩарахь иршәит. Иҩызцәагьы рабԥьарқәа карыжьит, ақыцьқыцьра

иалагеит. «Ҳара ҳахьаауаз ҳаздырҙомызт, сашьа, аихамҩа хьчатәуп ҳәа ҳаҳәан ҳааргеит. Ҳшәымшьын, сшәыҳәоит, ҳшәымшьын! Ҳаԥсы ҭаны ҳаанхар, шәара шәхәура ҳҭалоит», – ҿааиҭит ирылҳәҳәоз, нас ишьамхы наирсын, иаԥхьа игылаз аруаҩ имагәқәа инапы рыкәыршан, игәыдикыло далагеит. Аруаҩ ибон уи аитҵалара дшаҿыз. Егьырҭгьы рԥыза ихәаԥшын, рыҽекаршәны рылахь-рыцьымшь рзатәуа иалагеит.

– Шәгыл! – днарыҡәыҳәҳәеит аруаҩ, – абцьар кны ауаҩ илахь-ицьымшь изатәзом.

Уажәы ахаан акы ҳацәшәап, ҳарҳап ҳәа иҟамыз, Аԥсны аԥшәмацәа ҳара ҳауп ҳәа Аҟәа иалахысуа, уи иалахаз хәыҷи дуи рзызо иныҡәоз ақыртуа ируаа, рԥатҵақәа рҿарбабаны, алымт иаганы ақалақь иалган инаргон аԥсуаа рыҷкәынцәа. Урҭ рыматәақәатцәҟьагьы – аҳәааныркәтәи шәҵатәын, аҳәааныркәтәи шьаҵан, аха убыртгьы иахьахәҭам ианнанагалак, рыԥшшәы цон, иҩазахон.

Уи аамҭазы амашьынаҿы иршоз ача зынза иагхо иалагеит. Аишьҭагыла аладахьшәа игылаз аԥҳәыс ԥшза лыблақәа ҭаа уахь дыԥшуан. Лара лзы чахык иатҵанакуаз даара ирацәан. Уи рыԥсы еиқәнархон дыззыԥшыз лысаби, лара. Иҟалап ари ачах хәычза иазыԥшыз аҿаҙәы дыҡазҭгьы.

Аԥхьашәа игылаз быргк даарылҵын, атцыхәахь дцаны, лнапы данкны дааиган, аҭып аҿы днаиргылеит.

– Абра бгылаз, дад! Ҵаара ԥхашьарам, бара бақыртуоума? – длазҵааит уи.

– Мап, мшәан! – иаахҵәашәа аҭак ҟалҵеит зцәазтәымыз.

– Баԥсуоума? Баурысума?

– Мап! Мап!

– Нас, бызустда бара?

– Сара снемкоуп! – даапышәарччашәа ааҟалтцан, нас лылахь ааиқәылтцеит зцәаазтәымыз апҳәыс қәыпш.

– Анцәа сатоумтцан, ара иумбара дарбану?! Сара с-Саратовтәуп, ԥынԥажәа шықәса рапхьа арахь саанагеит. Аихамԥа шьтахтцон, Фиодор сыхьзуп! – иҳәан, атцыхәахь дцаны, лара дахьгылаз атып ааникылеит.

Ашьыжьтәи аҳауа иалыԥны иаанагон зыбжьы цахьаз, лара лхала лакәым, аҳауагьы алабжыш иазыргоз пҳәыс еитамҳәак лыбжьы. Уи араҟа еишьтагылаз изларҳәоз ала, ахпатәи лычкәынгьы дтахазаап, дтахеит Аҟәа аԥа даналырцоз аԥены.

– Уашьцәеи уареи шәеиқәшәозар акәхап, шәана! Апстазаара иатахымхаз, аха анышә иамгаз, шәана! Заҟа сгәырґьазыз, шәана! Адунеи зегьы сара истәыз ԥьысымшьоз, шәана! Шәара шәҟынтәи сабик сашта дыкәзар, шәара шәхатыпан уи сихәапшларын, шәана! Мшәан, апҳәысаагара абаҳацәцои, Апсны ахьчароуп аус злоу ҳәа сашәҳәон, шәана! Уаха аԥны азә шәыҟамызтгьы, егьырт мыцәазакәа идыршон, шәана! Уажәы шәара азәгьы шәаныҟам, сара сыцәарыма, шәана! О, гәырԥак Апсны иацәганы шәгәырԥак анацәа ирызтаз, шәана... Амыткәмабжьы ахҽа аипш изаҳауаз зегьы ргәахы иалалон. Заҟаԥы раштақәа иртыԥуазыз ас иҟаз амыткәма. Аха ари амыткәма анааиқәтәалак, анахьынтә-арахьынтә иуаҳауан «Аиааира» ҳәа еиқәҽызтуаз ачкәынцәа рыбжьы. Угәы иаанагарын иахьа апсуаа «шьыжьбзиахәлыбзиа» ҳәа ианааипылоз жәытәнатә аахыс иеибырҳәоз ажәакәа рхаштын, урт рхатыпан «Аиааира» ҳәа рҳәо иалагеит.

Батал дзыкәтәаз ахаҳә даакәтцын, аишьтагыла иқәгылаз даарыдгылан, днарылапш-аарылапшит.

Рапхьа аишьҭагыла аҭыхәантә аԥхьаҟа ииаскьаган ача зқәыз амашьына ааигәа идыргылаз аԥҳәыс қәыпш дналҷаԥшит. Нас днаскьарц иақәикит, аха мчык ихан дааннакылазшәа ибеит. Аԥхыз далаз ԥьишьеит. Ихәы-ижьы ааилагылеит. Дгылоуп дадырсызшәа. Дхьаҳтахеит. Даҽеазныкгьы дхьаҳәны дналҷаԥшыр иауазеи?! Аха, дзааҳәзом. Ларгьы дгәалҭеит. Ԥхьаҟа дшыпшыц дыпшуан. Зегьакоуп аԥырпырҳәа мцак налыхкьеит. Гәыла илымҭәахырц акы дашьҭоуп, ажәҩан аҟнытә иалшәан лаԥхьа икамшәаз ак шьҭылхыр лҭахуп…

Баҭал деимлагәа дызкыз амчқәа дааурыжьын, ԥхьаҟа иԥшуаз аԥҳәыс ԥшза лызқәа дынкыдыпшылеит.

– Ельза! – ишилшоз дыҳәҳәан, днышьҭыпрааузшәа лышҟа иҷынеихеит…

***

Амза аиҩхаа итаршәны, зымҭәыжәҩақәа еиҭцыхны инеиуаз алаҳәа еиԥшын. Уи зны-зынла азиас изаашәалаз ахаҳә еиԥш аҧҭақәа инарылашәкәа ицон, атҳгьы аалашьцан, арацәаххыреиԥш еиқәаҭәахон. Аха аҧҭа еиқәаҭәақәа ианаарылтлак, аԥсы агарц иалагон. Еиқәпон алашьцареи иареи, аха уажәы алашьцара амч иаҳа иҭәҭәан. Амзеи алашьцареи еинышәашьа рымазамызт, избанзар руак – аԥсабараҷы иҟалеит алашара ҟанаҭаларц, егьи ԥсҭазаарас иамаз алашьцара аҟаҭара акәын. Акы ԥсҭазаарас иаман адунеи арԥшзара, егьи ԥсҭазаарас иаман адунеи закәу ауаҩы имбо аҟаҭара.

Абзарбзан ахҟәа ахьыԥжәоз адгьыл артцысуан. Урҭ анҭҟәацлак ажәҩан ашьеи аҳәынҭәеи агәыдҭәало ԥьушьарын. Акгьы зхарам, гәнаҳа змам адгьыл рыцҳа! Заҟантә игәаҟхьоузеи, заҟантә еилаҩынтны

ишьтытцхьоузеи! Заќантә иркәабахьоузеи, иара аиԥш акгьы зхарам ауаатәыѽса ршьала!

Баҭал гәаныла еиликааит иԥсы шҭаз. Ибла ааиртыр иҭахуп, аха илшом, ицәыхьанҭоуп. Иахатәи ақәабаа-сабаа аӡиас аԥшаҳәаҧы ихигеит. Дҭысӡом. Идгьыл ахьанҭара зегьы игәы иқәушәа ибоит. Еибахеибафо инеиуа Гәымсҭа абжьы зны-зынла илымха инҭасуеит, аха атцх тцәца аан ажәѽан иалшәан ижжаӡа зҧааазхо аетцәа анҧыцәаауа аиԥш, уи абжьгьы ицәыӡуеит. Ааигәасигәа аӡиас ас иҭҭәааны иќамлаӡац. Изыќалеи, мшәан, абас?! Уи згәылсуа атәыла абас иахьеиѽнашоз азы хьаас иќатцаны иканатәаз алабжышқәа ракәзар атра иазымкуа иќазтцаз? Ах, Гәымсҭа, Гәымсҭа! Заќа ирацәаӡоузеи уара иудыруа, аха узцәажәаӡом рыцха! Ҳара ҳакәзар – уара убызшәа ҳзеилкаауам! Уара акызатцәык ауп иудыруа. Уангәаалак, илеиматәаны, ухышхытцәаны, уеилахәашь, укәал иҭаршәны амшын ахь уҧыноухоит. Амшын еиха иҭбаауп, иҭцаулоуп, уа еиха иаманшәалоуп уара угәамтцрақәеи ҳара ҳаграқәеи рытцәахра.

Уи аамҭазы, шәагаала имаҷыз ԥҳәызба еиқәак еиду амилатқәа реиҧкаара анапхгаѽы иуада ду дныѽналан, иаԥхьа иныќәылтцеит урыс бызшәалеи англыз бызшәалеи еилыхха иќаз анбанқәа рыла икьыԥхьыз қьаадқәак. Уи Аԥсны аиҳабыра ирѽыз шәќәын. Бутрос Гали ибла ааитцыхны, иныќәырԥшшәа ақьаадқәа инархиган, настха днарыхеит. Иќалап иахьынтәааз дырны уажәытцәкьа дрыхәаԥшырц иҭахымхазар. Аха дук мыртцыкәа, дзыԥхьаз ақәтцарақәа аанижьын, Аԥснытәи анык лышәи илымха аќынӡа инеины дарҧыхазшәа, дласны аԥҳәызба иаԥхьа иқәылтцаз ақьаадқәа англыз текст аарылихын, даԥхьо иҧынеихеит. ... «Бцьарла

еиқәных иҟаз ақыртцәа рырқәа Апсны ианақәла аахыс ҳара изныкымкәа-иҩынтәымкәа ашәҟәы ҳашьтит шәара напхгара зышәто иеиду амилатқәа реиҿкаарахь. Ҳара ҳгәы иаанагон ҳабжьы шәаҳап, ҳаилышәкаап ҳәа. Аха, рыцхарас иҟалаз уи ауп, еиду амилатқәа русҳәартаҿы ацхыраара иаргәаҟуа рыбжьы рмаҳазозаап, азә ихьаа дара ирзеилымкаазозаап. Қыртгәыла агәапхарала Апсны иҟан аҳәааныркәтәи аиҿкаарақәа рхатарнакцәа маҷымкәа, аха урт ицаргьы иааргьы ирҳәоз акызатцәык акәын: шәара Қыртгәыла аилазаашьа еилажәгарц шәаҿуп, уи ҳара ҳзақәшаҳатхом ҳәа. Шәара гәхьаас ишәымоу Қыртгәыла аилазаашьа ахьеилааго ауп, шәара хьаас ишәымазам ақыртцәа хыпхьазарала имачу апсуа жәлар ҳазшаз иритаз рзинқәа ахьеиларго. Шәара шәзыцәшәо ақыртцәа Апсны иҟоу атып хазынақәа, адгьыл чашәқәа, Амшын еиқәа рцәызыр ҳәа ауп, шәара шәацәшәазом зыпсадгьыл зхы ақәтцаны, шьала икәабаны, арыцхара дуқәеи азалымдарақәеи ирцәыхьчаны иахьа уажәраанза ииаз апсуаа милатк раҳасабала шәара шәхаан, шәыбла ишабо иқәзаар алшап ҳәа. Иныртцәоуп зыкьѡыла ауаа, жәанызқьѡыла апсуаа хтцәаны ицеит… Абри зегьы ҟартцеит шәара шәзыдгыло аҳәынтқарра иахшаз…

Атцыхәтәантәи амшқәа рзы ҳара ҳазлапшыз ахтысқәа Апсни Кавкази ршьапы иқәнаргылеит, ажәлар рычҳара хытцит. 1992 шықәса, декабр 14 руха, агәыҳалалратә цхыраара ҟазтцоз Урыстәылатәи аҳаирплан Тҟәарчалнтә ақыртуа еибашьцәа рнапаҿы иҟаз Тҟәарчал иахыпраан ишцоз, аракета агәыдтцан иларышьтит… Уи иахҟьаны итахеит ѡажәаѡык инарыцны ахәыцқәа, ахацәа, аҳәса, ахәцәа, аҳақьымцәа, амедицинатә еиҳәшьцәа… Убас шакәугьы, ООН аганахьала агәыгра ҟазтцо ажәак иадам-

заргьы аҳәгьы иаҳаҳом. Уи, иаартны иаҳҳәозар, аҕа агәалаҟара инаҭоит. Ҳара агәра аагоит иахьатәи Қырҭтәыла ауааҩәлар рылагылара азин шамам. Ашьаарҵәыра зыхьшу анапхгаҩы, жәларык рыцәхра хыцәкыс иҟазҵаз ауаҩы абас иҳараку аусҳәарҭахь дрыдыркылазар, уи иаанаго, ари аусҳәарҭагьы иара ицәа ахоуп ауп…

Ҳгәы иаанагоит Ашәарҭадара Асовет аилатәараҿы знык иадамзаргьы ари азҵаатәы цәырҵып ҳәа, уи аилазааараҿы Қырҭтәыла ахьалоу зынҳа ишахәҭам еилкаахап ҳәа».

***

Баҭал дахьышьҭаз аҭып лашьцаран, ахьҭа ѡнан, аха иара иқәыз ахыза агәабан аипш ижәпан, ихьанҭан, ахьҭа изгәаҭаҳомызт. Дзыниалаз аҕәтәы цәарҭа, иаарласны иҟаҵаз ак акәхарын, ианыз аҕәқәа ак ахыҳәхәон, ак аҵыҳәхәон. Убас ишыҟазгьы, ашьапқәа анышә иаларсын, ауаҩы иага дгәаҟны днаҳәыааҳәуазаргьы, аҷытбжьы гаҳомызт, еиқәҟаца игылан.

Иара даанаҧшы-ааҧшит. Дабашьҭоу, мшәан? Ижәѡахыр акәын мпахьшьыла еиқәыҕаҳәоуп, аѡны ауасхырқәа оумак иҳаракҳам, ицәарҭа аханы игылоуп ашьа злататоу ацахақәеи ашьаршьаф ԥжәахақәеи зну гәаблаак. Аварақәа рҿы ашьапқәа аҵаргыланы, ашьалашьын зыхгоу аҕәқәа ирылхны игылоуп напыла иҟаҵоу шкафқәак. Ашкафқәа рҿы еихаргылаеиҵаргыла иҵагылан абанкақәа: урҭ ари аѡны аҧшәмацәа аҳын азы идырҵәуаз анашеи апамидори ракәын. Шьҭа еиликааит уи аѡны аҵаҟа дшышьҭаз. Ганкахьы икыдгылан аҽага, абаҳа, аҳәҳәага, ахәархь уҳәа ауаҩы зда дхәарҭам амыругақәа. Ари аѡны аҵа шакәызгьы, ицкьаҳа еилырган. Баҭал иарҕьа нап наиҵаирсын, аарла игәышԥы аашьҭыхны зынҳа

иҭшәаз, аха асаркьа зҭасаз кылҳарак ашҟа ихы нарҳәны дынцәытцыпҵшит. Дахьыҟаз ҳәа акгьы изеилымкааҙеит. Ибоит иҧсы шҭоу, аиод афѡы иаҳауеит. Зны-зынла ихаҷы шьапышъҭыбжьқәак гоит. Идыруеит, ѡнык аҷы дыҟоуп. Еиликаауеит знапаҷы дыҟаз ақыртцәа ракәызҭгьы, дыршьхьазаарын. Нас изустцәада ақыртцәа зхы аҭыпаҷы уи иҧсы еиқәзырхаз? Иҧсы еиқәдырхарц акәу, ддыргәаҟларц акәу?

Ижәѡа еиқәыҷаҳәа диоуп. Илацәа еиқәыҧсоит. Имч маҷуп. Ана-ара ахысыбжьқәа гоит. Зны инеишъҭаргыланы, зны хрыжь-хрыжь. Цқьа изеилкаауам акәымзар, ихарамкәа ҙиаск ашъҭыбжьгьы гоит. Иҟалап ҙиасымзар. Илымҳақәа дыржьозар. Иҟалап уи дангәаҟуаз илтцуаз ашьа ҳәыҳәк нылапалан, ашьапы ырпсаан, иан лыѡнашә аҟынҙа иназаны аҷьар сахьа аннатцазар. Уи ииаанаго, быҷкәын иҧсы ҭоуп, ҳазшаз инапы дануп ҳәа акәын. Убри инаркны аҳәыҳә ашьапгьы наҙаҙа ауаѡы ишьала ишәны инхон, аҷкәынгьы аиааира иман дхынҳәуан.

Аха макьана издырҙом дахьыҟоу. Зиаск ашъҭыбжь илымҳа аҟынҙа инеиуеит. Зиасхарыма, мшәан, уи?

Убри аамҭазы аҳаирпланқәа аууы рыхга рҿаархеит. Есааирагьы иара дахьышъҭаз иазааигәахаз аҟара рышъҭыбжьқәа цәгьахон. Баҭал идырит Гәымста иацәыхарамкәа дшыҟоу. Уи акәзаап азиас ашъҭыбжьгьы илымҳа аҟынҙа изаауаз. Аҳаирпланқәа цон еишъҭагыланы, аха аѡны ианахыҳәҳәоз аршәаа абжьы нрыжьуан, нас, наҟ, цьара, азәгьы дахьнымхоз, ар ахьгыламыз, абцьар ахьыҟамыз, асы ахьықәжьыз ашьхарақәа абомбақәа рыкәыжьны, ихынҳәны Бомбораҟа ицон. Уиала урҭ инарыгҙон ѡ-уск. Ганкахьала, аҧсуаа рыцхраауан, меигзарахда абомбақәа ақыртуа инапаҷы иҟаз Аҟәа иаларыжьуан. Даҽеаганкахьала, акгьы зхарамыз ажәлар еиқәдырхар рҭахын.

Аҳаирпланқәа рҽанаархалак, дгьыли жәԥани еилаԥынтуан, ақыртуа бџьарс имаз зегьы ртыҟьара иалагон. Еибартцәаауан зыпсы ҭаз зегьы. Итцәуон зыпсы ҭаз зегьы – адгьыл итцаз, абна илаз.

Аԥны атцаҟахь уназгоз ашә хәыҷ аартны рҽаархеит ԥыцьа. Аҙәы – шықәса ԥынԥажәа лхытцуазар ҟаларын, егьи – жәибжь-жәаа шықәса лхытцуан. Аҙгаб қәыпш илышьҭалан мардуанла илбаауаз аҧхәыс, ахыҕәраҽы иаалыртыз ашә напыла еиҭах аҭып аҽы иныҟалтцан, цәгьара ҳәа акгьы ҟамлазазшәа ихәны ишьҭаз иҽаҧхьа даагылеит. Ус ҟартцон есшарпазы, ма есцхыбжьон ани аҧхаи.

Шьҭа агәра ргахьан игылаз аҳаирпланқәа урҭ рыԥны абомба шақәырмыжьуаз. Аха уи уақәқәыҕны аԥны узлатәари! Ииашоуп, араҟагьы ишәарҭам ҳәа узҳәом, аха зхы зыхьчо Анцәагьы дихьчоит рҳәоит.

– О, ҳчымазаԥ дааҧшит! – лхәеит Мариа дцәышҙа.

Баҭал дааҧышәырччан, илацәақәа неиқәиҧсеит. Уи иаанагоз «сааҧшит» акәын. Шьҭа иара еилика-аит арҭ аԥыцьа ирыбзоураны иҧсы шеиқәхаз, аха изеилкаауамызт урҭ закәытә милатқәаз. Агырцәа ма ақыртцәа рахь иузырхомызт, кавказаа иреиҧшзамызт. Маҷзак игәы рызцеит Балтика иқәынхоз ауаа. Убригьы ицәа дҭанарҙыҙеит, избанзар Аҧсны аибашьра ҟалазар аахыс урҭ ақыртцәа ирыдгыланы, атцлақәа ирықәланы, икылкаан аҧсуаа иреихсуан, ахысыԥцәа зегьы зҕабцәан, роура-рытбаара наҙа-ааҙан, иҧшҙан. Урҭ «Аколготка шкәакәақәа» ҳәа ирышьҭан. Баҭал оумашәа ибон абас аҧшҙара икны иагоз аҙгабцәа, икылатәан, рыцхашьарада, рыбла ааихмырсыҕьзакәа аҧсуаа иахьреихсуаз. Заҟа еинымаалазозеи аҧшҙареи ауаԥшьреи, аҧшҙареи абџьари! Урҭ рыбжьара иҟоу зегь ҭацәу џьишьон, урҭ рыбжьара амра ада акгьы мҧхоз џьишьон. Аҧшҙара

хаз иҟоу, аха здаҟам рҽиамҭоуп, уи аҧсабара ада даҽеакы иахылҭзом. Аҧшʒара лашаразар, абцьар – лашьцароуп. Аҧшʒареи уаҩы иҧстазаара иарбаны ахысреи ианакәызаалакгьы еицәыхаран, аха дара еизааигәартәит. Изыҟоузеи, изыҟоузеи, мшәан, абас! Аҧшʒара ааигәара – абцьар?!

Баҭал ииҳәара издыруамызт. Арахь дшаанагаз атәы лаҧшҭашәарақәак иарҳәоит, аха урҭ еиҧхьытта ицоит, изеидкылом. Арахь даазгаз ари аҧҳәыси аʒгаби ракәхап, аха изларгәаҕьи? Уаҳа аʒәыр дыҟоума дара ирыцхрааз? Азныказы ибга дныхтәаларц далагеит, аха Мариа днаидыххылан, лнапы игәы иныкәлыргәгәеит.

– Утцысыр ҟалаʒом! – адҵа илҭозшәа ҽааалҭит лара. – Ари сыʒгаб Ельза лоуп, дудыруазааит. Сыҷкәын Виктор, иахьынʒаздыруа, Гәымсҭа анырцә деибашьуеит. Ҩымз раахыс ихабар смаҳаʒац! – ҽааалҭит, лыблақәагьы аацәаакит. Нас инацылҵеит: – Виктор Германиа дыҟоу ҷьыршьоит. Аибашьра ҟалааныʒа мызкәак шагыз, ҳауацәақәак аапхьара ирҭан, уахь дцеит. Аҧсуаа рыр рҽы дшыҟоу урҭ афашистцәа ираҳар, уахык ала ҳаҩнгьы ҳаргьы ҳаццышәыртәуеит.

– Исыбаргәызеи, Мариа, шьҭа сымпсыр ҟалап.

Убри аамҭазы аҕьеҩҳәа аҧшаҳәа тҟәацит, амацәыс маҟатцас инакәшан, иаапытлеит. Икаҳаит бомбак, даҽеакы. Ҭынчрахеит. Дгьыли жәҩани анеилала, аҳаирпланқәагьы мраҭашәаратәи аҳауа иналаʒ ицеит. – Абас ауп есыуаха, есшарпазы… Шьҭа абцьарла аиҽахысра иалагоит, – лҳәеит акцент змамыз урыс бызшәала ицәажәаз, уажәраанʒа ҽымҵакәа дахьылбааз игылаз Ельза.

Баҭал иааигалашәеит ԥшыхәрак аан дытҟәаны, аҵла дылбааганы аҧсуаа рыштаб аҽы инеигаз аҧҳәызба. Уи Мильва лыхьʒын. Абни акәакь аҽы

игылаз Ельза дызлалеиԥшыз маҷмызт. Дкахәхәа дыӄан, лыхцәы еиӄәатцәан. Ахьҭеи аԥшеи злымсуаз, иԥхаҙа иӄаз акалготка шкәакәа лышьан. Маҷк илыгын. Зынҙа дқәыԥшын, иӄаларын ашкол даналгаз уажәакәзар. Иӄаларын лани лаби рхы хҭәа илышьҭазар, игәырѡозҭгьы. Иӄаларын ҳашьцәа ақыртцәа ирыцхраатәуп, аԥсуаа урҭ рыдгылқәа рымырхуеит ҳәа амц илжьазар. Иага ус акәзаргьы, изларылшеи уи дызхылтцыз ани аби ахьы иаѡызаз ҳәа ззуҳәаша аԥҳәызба ацхыраара ӄалтцап ҳәа ақыртцәа рахь лышьтра? Ахьы заӄа иԥшҙоузеи, аха уи иалырхуа амацәаз еиԥшны рнапы иахартцоит ашҳам злоугьы, ақьиара злоугьы.

Дук мыртцыкәа, Ельза ишылҳәаз аиԥш иӄалеит. Еишьҭаргыланы ахысыбжьқәа рҽаархеит. Уи акәакь аҽы дахьгылаз, ллымҳақәа кны даалаӄәит. Ахысыбжьқәа еиҳа-еиҳа иҕәҕәахон. Игон аѡны рацәак иацәыхарамкәа иӄаз хәык аӄнытәи. Уа иқәгылаз абцьар лассы-лассы итӄьаҙомызт, аха ашьҭыбжь цәгьан, адгьыл артцысуан. Нырцәынтәи иаауан атак. Ишиашаз ани ахәы атцаӄанҙа иназаны иԥжәон. Аҳаракыра “алахь” пыжәжәаны иканаԥсон. Ус иӄан цытраамтак, нас абцьар дуқәа аангылан, автоматқәа аусура иалагеит.

Мариеи Ельзеи зыѡназ аѡны ѡбаны еихагылан. Аѡбатәи аихагыла иамаз аԥенцьырқәа цыххааса иргахьан аиҽахысрақәа, аха актәи аихагыла – асаркьақәа ҵеын акәымзар – еибган. Уахь шамахамзар абцьар ахы знеиҙомызт, избанзар уи иапырагылан ажәытәәи баа-ҵеыхак. Иӄалап уи абаа зны ахьыхьчаразы идыргылахьазҭгьы.

Аѡны атцаӄа жны, цементла ишьыхны иӄатцан. Аԥхын, иага ишоуразаргьы, уаӄа ихьшәашәаран, аԥшәмацәа аутратых ааҙара бзиа ирбон, апоми-

дор, анаша, апырпыл, акәыкәбаа инадыркны, уаҟа ирҭәны ирымҭәахуаз акгьы ыҟазамызт.

Баҭал раԥхьа илацәаҟәа анаахит ибеит: араҟа, ари аѳны, аибашьра амца ишалагылазгьы, аԥшәмацәа ахытцны имцазеит, уахьынаԥшлакгьы ицкьаза иҟан зегьы.

Мариа лани лаби Гәымстаҟа иааит иаҳхысыз ашәышықәса хынѳажәатәи ашықәсқәа рзы. Ууанза дгьыл харак аҷы иҟан, аџьатә армиа иалан. Аџьынџьтәылатә еибашьра дузза иалагаанза, Феликси Лизеи Волга аԥшаҳәаҷы инхоз ҭаацәаран. Инхон зегь реиԥш. Адгьыл чашә ирнаҭон арыц, азиас ирзаанагон аҳауа, дара ракәзар, аашьара закәыз рыздырзомызт. Мыцхәы иҳаракымызт рыѳны, идуцәамызт, есышықәса еиуеиԥшым ашәыгақәа рыла еиҭарԥхьаны акьыр ахьшьны иахысуан. Ршәырқәа ракәзар – еилырганы, есԥхынра ихьыдхәо аҭәа рҷалон, ацақәа иҟаԥшь-ҟаԥшьза, рыфѳы лаҳалаҳауа харантә иуаҳауан. Рашҭақәа хәычын, аха ихны иҟаз ҭәы ссала иҭахкаан, насгьы жәѳан ԥшшәыла ишәын. Аѳнаҷы шамахамзар зегьы рбызшәала еицәажәон. Усҟан аҳәааныржәынтә шамахамзар асасцәа аазомызт, аха хыцѳыцқәак анаарауазгьы «Анемеццәа рҳаблахь» иргон. Нас аколнхара ахантәаѳы исасцәа дрылагыланы, ишьи-ишьи еиқәҵо ус иҳәон: «Ҳара ҳҭәылаҷы, милатс иҟоу зегьы пату рыкәуп, аҳәынтқарра урҭ ацхыраара рнаҭоит, ирхатцгылоит. Уи ус шакәу агәра ргоит рынхашьа-рынтцышьа збаз зегьы».

Аха аҳәынтқараа абас изхылаԥшуаз ажәлар, Аџьынџьтәылатә еибашьра ду ианалага, уахыкѳахак рыла ишьҭпааны Сибреи Казахстани рышҟа иргеит. Харас ирыдыз ак акәын – арҭ анемеццәа Урыстәыла иизаргьы, ианаҭаххалак дара ртәқәа

ирыдгылоит. Абласаркьа иҳәан аиԥш, абга иага иуааҙаргьы абга шьа шалац инхоит.

Ахысыбжьқәа шааихсыҧьыз еиԥштцәкьа, Мариеи Ельзеи мардуанра рзызуаз акьыба ала ишылбааз аиԥш, инеишьҭагылан еиҭах аҩада ихалеит. Апол иамаз аҭаларҵа ашә надыркын, ауарҳал нақәдыршәит. Ишеит. Оумашәа иҭынчрахеит зехьынцьара. Уажәеиԥш ицқьаны Гәымсҭа ашьҭыбжь абжьааԥны игаҙомызт. Уи леиуан еиқәыцәашьха, ахаан зҽеызымпсахуаз аҟазшьа аҭаны, ахаан зҽеызымпсахуаз абызшәала аҟәара иацәажәо, аҩада иахагылан иааԥшуаз Аҟәа аԥшаҳәа аҽҧызәзәаан, излаҟьашьу зегьы аманы ицозшәа аҽаԥшылара цәгьаны.

Убасҟан аҩада ашьҭыбжьқәа рацәахеит. Ԥшьҩык ақыртуа еибашьцәа аҩны иааҩнаххын, имҭааимԥшаа иааимырдеит. – Ма аҙы ҳшәыржә! – днарықәыҳәҳәеит реиҳабшәа иҟаз. Амҽтәы хҩа зхаршәыз аведра ани апҳаи хыхь излахалаз ашә аҽеы иқәгылан. Аибашьҩы аҭәца шибазтцәкьа Мариа иаалымижәан, аведра ахьгылаз днеины ахҩа аахихын, аҭәца ҭшьны ижәит. Ельза дцәышҙа аведра зыкәгылаз ашәахь днаԥшит. Уаҟа аҭаларҵа шамаз аибашьҩы игәы азцазҭгьы, ангьы апҳагьы еидҽаҳәаланы иргон. Аха уи адагьы аҩны аҭаҟа итҙәахны ирымаз апсуа еибашьыҩгьы рыбла шааԥшуаз даатыганы дкыдтцан дыршьуан, ма дырхәаза ны рыштаб ахь дыргон.

Баҭал еиликааит зегьы, аха ихы дзахәомызт.

Ақыртуа еибашьцәа руазәк ишәаны игылаз аҙгаб лҽеы днеин, лԥынтца кны дахеит.

– Ахәыҷы улыламкьысын! – дҩатцкьеит ан, – уи уара дупҳазар алшоит! Иуаҳама?

– Аибашьра, мамаша, бара зыҙбахә бымоу атцасқәа азеилкааҙом. Ҳара апсуаа ҳраҕоуп, урҭ ҳара ҳаиашьара раҭәарымшьеит! – ҿааитит ҽытцга дук

ахьӡ иҳәозшәа иҽхыршәааны, – убри аҟнытә аԥсуаа ирыдгыло зегьы ҳара ҳазҭахым роуп.

Баҭал ихаԥыц аҿҽа ытҵон. – Изыԥсоузеи абџьар, изыԥсоузеи, анаџьалбеит!

– Уи шәара шәус ауп, ҳара ҳалашәымгалан! – ҿаалҭит лара.

– Ақыртуа дгьыл аҿы инхо дарбанзаалакгьы ма дақыртуазароуп, ма араҟа ишьапы алихыроуп! – аиҿыхара ихы налеиҵеит ицарц зҽазыҟазҵахьаз аиҳабы.

– Уара угәанала Германиа инхо ақыртцәа зегьы сара сашьцәа анемеццәа ааизаны иалырцароуп... Ус акәзами иуҳәо? Шәара шәеиҳабы Берлин днаганы «Адемократизм» ҳәа иреиҳазоу аҳамҭақәа анирто – уи даара ибзиоуп. Уи азын аума ҳара Аԥсны ҳзалышәцо?! – аибашьҩы дааиҿагылеит Мариа.

– Бара боурысҙами? – Мариа Аԥсны шылҳәаз изеилымкааҙакәа дҵааит.

– Сара сзакәу абра иануп! – астол амгәа аалыртын, лпаспорт наимҵалкит.

Аибашьҩы лышәҟәқәа илаԥш нархиган, иҩызцәа дәылҵырц нарыдиҵеит.

Баҭал имаз ахәра аасҭагьы ицәыхьанҭан бџьарла еиқәных иааиз ақыртцәа ани аԥҳаи ари адгьыл ааныжьны ицарц ахьрабжьыргоз.

– Ибаҳауама, мамаша, ҳара асасцәа даара бзиа иаабоит, аха иахьа даҽааамҭак ҟалеит! – еилажәжәаеилаԥҵы, ажәа иалаз анбанқәа реиҳарак ырԥшқо, аԥшәмаԥҳәыс илзеилымкааua акы лзеиҵеиҳәарц иҵахызшәа игәы ҭыҧъҺааны дцәажәон, анаџьалбеит, излашьҭихуазеи ари абџьар ҳәа ззуҳәаша ҳәа икьаҿгәыҷәҙа иҟаз солдатк.

– Иахьа ари Анцәа иҳаиҵаз ажәытәзатәи ҳадгьыл ҳмыхьчар, аԥсуаа уи рыманы аурысҁәа рахь ицоит. Қырҭтәыла – ақыртцәа рзын ауп изыҟоу, ибаҳауоу,

мамаша? Анцәа ишаны адәы иаақәитцаз зегьы рхатәы дгьылқәа ритеит. Араҟа – ақыртцәа иртәуп, ана – аурысцәа… Шәаргьы тәылак шәатәымкәа иҟаларым, – ҽааитит акьаҽ.

– Ааи, ааи, зегьы ирымоуп рыҧсадгьыл! – иааилары-ҧсеит егьырҭгьы.

Мариа ахьышәҭҳәа иаалгәалашәеит дызхысыз-дызнысыз. Уи ҭоурыхла ҧсадгьылс илымаз Германиа акәын, аха ажәытәза зны лабацәеи урҭ рабацәеи хҭәаны Урыстәылаҟа иааит. Иҟаларын аҧстазаара бзиа иашьҭазҭгьы, иҟаларын шәара агәамҭразы адунеи шәыҟәзааит ҳәа рылахь анцәа ианитцазҭгьы. Нас, хар рымамкәа инхо-интцуа ишаауаз, Урыстәыла даҽа ҧстазаарак ҟалеит. Рырахә-рышәахә, рыдгьылқәа, рмазара рхы иакәыхшаны ари аҧстазаара ҽыц иарҭеит. Аха уи ныжьны цьаргьы имцазеит. Аҧхзы ҧхьаҳәо, аҧьабаа гәхьаас имкзакәа ишааиуаз, аибашьра ду иалагеит.

– Алемсааи аурысҟәеи реибашьраҽы Урыстәыла инхо анемеццәа ахыган Абжьаратәи Азиаҟа рышьҭра. Мариа усҟан зынза дхәыцын. Уи лан Фрида Мари абнаршәырақәа рҽы атцлақәа цҟаны азиас ахь изырбылгьоз аҳәса дрылагылан аус луан. Лаб Гельмут инахарамкәа иҟаз шьхарак атцаҟа ашахта дытцан. Абна ҧызҟоз аҳәса рхәычқәа даара зыкәрахь инеихьаз ҭакәажәык дырхылапшуан. Урҭ ахәычқәа дрылан Мариагьы. Атакәажә ахәычқәа ргәы иалыргарц лҭахзамызт. Аха илылшозыз, – урҭ амла иакуан…

– Ибасҳәоз баҳама! – иҽхыршәааны Мариа длықәҟааит ахатца.

– Умыҳәҳәан, сдагәазам, исаҳаит! – лҳәеит лара.

Акьаҽ напыла уи аганахь дналыцәхасын, дышиашаз аѡныҟа иҽынеихеит. Ауадакәа еимидеит, ашкаф ааиртын, акгьы ҭагыламшәа аниба, ишил-

шоз ашә кыдиҟьеит. Ибызшәала дыцәҳауан, «арахь иқәнамгало дарбану» ҳәа акәхарын иаанагоз. Ельза аҩны «асасцәа» шыҟаз ангәалҭа, аӡы злаалгоз лведра налыварғыланы аҩны аҿаԥхьа, дук хара имгакәа игылаз абаа аԥҿыха лыҽенавалкит. Ажәытәӡа зны, ари абаа ҳаракын, аҭыӡқәа нахьхьынӡа инаӡон, аха аамҭа ихнажәжәо мацара иагхеит. Уи иахьчон хпа-ԥшьба хыбра. Уажәы, наҟ-ааҟ аиҿахысра ианалага ауп Мариа агәра анылга ари ажәытә баагьы зныкымкәа-ҩынтәымкәа лыӡҕаби лареи рыԥстазаара шахьчахьоу. Уи илҭахын Ельза даашьҭыхны арҭ аиҿахысраҟәа ахьыҟамыз ҷьара дцар, аха уаҟагьы дзыхьчоз, илыцхрааузаз ҳәа аӡәгьы длымамызт, уахь, ақалақь агәтахьы аԥстазаара еиҳагьы еицәан. Зны лара лыблала илбеит абга акәымзар зыпсы ҭоу ауаҩы ихаҿы изаамго хҭыск. Шьыжьаахыс дзышьҭаз ачахы лыман аҩныҟа дышцоз, ҩыцьа асолдатцәа ԥҳәызба хәычык аӡәы лыматәа ԥыжәжәаны лцәаԥера иаҿын. Уи дыҳәҳәон, лыбжьы цахьан, аха дыҳәҳәон, баша дыҳәҳәон, аӡәымзар-аӡәы – ауаагьы аруаагьы уахь ихьаԥшӡомызт, ма ишәон, ма ус иҟаз асахьақәа ирышьцылан иҟан, ақәҿыртӡомызт. Мариа уи анылба, уахь лҿыналхеит.

– О, шәара, абгақәа, шәара агәы зыҵтам! – ахаҳә шьҭааны дырзытрыст лара, аха аԥхьа игылаз игәыдылтцаанӡа шьапҿаршә нықалтцан, ҿыцха дцаны дкаҳаит. Илкыз ачахы аҵгаб лцәа ԥызҽуаз асолдат иааигәа икашәеит…

Ахәылԥаз Мариа аҩныҟа днеит лхы-лҿы цәыԥны, алабжыш даганы, аҽынтәи амш зықәлырӡыз ачахы лымаӡамкәа. Уи агәра лгеит: урҭ агәамтразы адунеи шәықәзааит ҳәа Анцәа рылахь ианитцаз ала иҟан.

Баҭал иаҳауан ақыртцәа ргьалпалбжьы. Иԥсахы еибакуан. Аха амч имаӡам, абԥьаргьы имаӡам.

Ақыртцәа цазар акәхап. Мариа ишылцәыхьан-

ҭазгьы, ашьшьыҳәа аѡнатцаҟа дназгоз акьыбала ҭаҟа дналбаан, Баҭал ихаҽы игылаз засҡам аҽы часак зныз ачанах ҭәыцак ачаи надыргыланы иныҚәлыргылеит. Агәабан еиԥш ихьанҭаза иҟаз ихыза аган даахан, ихәра аҽаҳәагақәа аԥыртлара далагеит.

– Сабаҟоу сара? Шәызуста шәара?! – еибгаз имахәар аиарҭа иныларсны дѡытцыззарц далагеит Баҭал.

– Ҳароу? – маҷк лхы-лҽы аалашазшәа ибеит иара. – Ҳара ҳуааԥ, уаас ҳаршьом акәымзар! – илашазшәа иҟаз аԥҳәыс лхы-лҽы еиҭах иааиқәаҭәахеит. – Сабаҟоу уҳәама? Умыццакын, убригьы еилукааран уҟоуп. Уара, излазбо ала, иахьеи уаҭәи ԥьаргьы уццакҙом. Ҳара – сыҙҭаби сареи аихатә бахҭа ҳҭакуп. Царҭа ҳамаҙам! – ҿаалтын, дыччазшәа ҟалтцеит.

Баҭал оумашәа ибон иимбац-имаҳац аԥҳәыс амардуан даҽало-дылбааԥ иматц ахьылуаз. Иахьагьы, аибашьра аилашымҭазы, ауеи-ауеи уаѡтцас ианеихамҭгыло, ианеицәшәо, аҙәы ихырҟьаны даҽеаҙәы арыцҳара дақәшәар аналшо аамҭазы, иҟазаап аҙәы изы даҽеаҙәы исыхьлакгьы сыхьааит ҳәа ихы ианазиҳәо. Баҭал агәра иго далагеит изымдыруаз, аха, изыхҟьазаалакгьы иара аԥсҭазаара имазарц зҭаху шьоук рнапаҽы дшыҟаз. Мшәан, аԥсҭазаара зегьы ирзеиԥшми? Ари адгьыл ҳара иаҳтәуп ҳәа ииаз атәымуаѡгьы, уи зхы-зыԥсы ақәтцан изыхьчо аԥшәмагьы... Аха иҟоуп хыԥашьа змам ԥҟарак: уара аҙәы изинқәа имсхуеит ҳәа уаналага, иԥсҭазаарагьы имухыроуп. Уи аԥсҭазаара иманатц изинқәагьы ихьчоит, иуиҭаҙом. Даҽеакала иаҳҳәозар, аԥсадгьыл аҟны аҟазаара изин.

Абри ашьҭахь ѡымш заҭәык роуп ицаз. Баҭал иԥшшәы еиҧьхеит, ииарҭа дықәтәо далагеит. Лассы-лассы иара ишҟа дылбааны, ма чак изынлыжьу-

ан, ма цәыцак аҙы изыкәлыргылон Ельза. Баҭал иакәзаргьы иблакәа аалыдхалон. Нас гәаныла ихы дахыччо далагон. «Ҳаи, уара агмыг, апсреи абзареи рыбжьара угылоуп, арахь апҳәызба убла лыдхалоит. Анцәа уаҭеимцааит уҩызцәа апсадгьыл ахьҙ ҳәаны ахы иана҈ало, уара улапш апҳәызба иахьлыдхалаз азы!»

– Сабаҟоу сара, шәызусҭцәада шәара ҳәа усазцаахьан, сыҷкәын, иуасҳәап, усмыраапсозар! – лҳәан, дналагеит. Аха лажәа даламгацкәа, аҩнапхьа акы ԥжәеит. Апҳәыс лылахь-лыцьымшь лҙатәын, немец бызшәала дхәыҭхәыҭуа далагеит. Апшаҳәа зегьы еилаҩынтуан, хыхь иҟоу цаҟа ицон. Адгьыл аидара ақәҳацыпхьаҙа, агәы кылжәан ишьҭнахуан. Акылҳарақәа рҟнытәи аҩны атцаҟа итцалон ацәаҟәа еипшыз лашарақәак. Уи иақәҳауан анышәи, ахаҳәи, апслымзи, уажәы-уажәы агара аипш итцысуан. Мариа дытрысын, лыҙгаб лахь дхаларц акьыба днадыххылт, аха уи арахь дшылбаауаз анылба, даангылт. Зшьамхқәа цыстцысуа, зыц еихамгылоз Ельза, дшәаны, дахьыццакуаз акәхап, акьыба далҩырны цаҟа дықәҳаит. Мариа лгәы иаанагеит лыҙгаб дхәуп ҳәа. Зызнапык зхы иатцатцаны, Апсны акгьы ҟамлаҙазшәа атуан иатцапшуа ишьҭаз Баҭал, аҙгаб дышкаҳаз аниба, дааитцаҷәҷәан, ацәартаҷәы днықәтәеит. Еимгеимцарак цаанҙа Аҟәантә Гәымстаҟа рхы рханы ахысра иалагеит ақыртцәа рабцьарқәа зегьы. Шьҭа уаҟа иҟаз аилкаара уадаҩын… Аибашьра цон…

Мариа лгәы иаанагон ахысрақәа ааихсыҷыр, ақыртцәа аҷьалпал шьтыхны еиҭах ана-ара игылаз аҩнқәа ирыкәшаны реимдара иалагон ҳәа. Аха иага ипшызаргьы, ус акгьы ыҟазамызт. Апшаҳәа инацәыхаран, ашьхара атцаҟа алҩа еиқәатцәаҙа

ихалон, уи иагәылҟьон еиқәатцәаҙа иҟаз амцабз. Асолдатцәа зегьы еибарыѡны уахь, ақалақь акасы еиқәатцәа ахазыршәыз алѡа аҭытцыртахь ицон. Еибартцәаауан амца зырцәоз амашьынақәа…

Баҭал ихалагьы идырит иҟалаз. Ашьха ашьапаҿы игылаз ахыбраҿы абылтәы тцәахын. Ара аибашьра ҟалаанҙагьы ирҭиуан абылтәы, аха усҟан ари атцәахырҭа еиҳа имаҷын. Ақырҭцәа Аҟәа рнапаҿы ианаарга, атцәахырҭа дырҭбааит, ашьха ытцжааны абылтәы атцәахырҭа ҟартцеит. Уахь иааиҧмырҟьаҙакәа инеиуан ар рмашьынақәа, атанкқәа, аибашьыга атехника, нас, былтәыла рҿеибытан аҧсуаа рабашьра ицон.

Аҕацәа абылтәы ахьырцәахуаз аҭыҧ аҧсуа еибашьцәа ианеилыркааз ааигәаҙа ауп. Уи ахьыҟаз, уахь неишьас иамаз, заҟа ԥжәага атцатцатәыз азыҟатцара, нас уи амца ацратцаразы имѡаҧгатәыз аускәа реиҿкаара Баҭали Ибрагими рнапы ианын. Урҭ ибзианы ирдыруан ари атцәахырҭа иатцанакуаз, ирдыруан уи ԥжәазар, – аҧсуаа рыр акраамҭа аҧсеивгара шырнаҭоз. Уажәы иҟалеит дара злагаз аус. Дызгылом акәымзар, дкәашар иҭахын. Ихашҭит дахьыҟаз, ихашҭит ихьаакәа. Ииарҭа дылатәан аҳәҳәыҳәа атцәуара далагеит.

– Изԥырымжәозеи, мшәан, абылтәы атцәахырҭа? Иззыԥшыда аштаб аҿы? – хьаас иман Баҭал. – Ибрагими сареи ҳадтца наҳагҙеит. Убла атцәыршы ҭакызар ианумбоз, ақәабаа-сабаа еималан ианлеиуаз, ацгәыпсы адәахьы ианузкамыршәуаз аамҭазы атцәахырҭа аварақәа ирыкәыршан арԥжәагақәа шьҭаҳҧеит, агәамсам рыцәыжьны иаҳҧәахит. Аимадақәа ҳаманы архәара ҳавсын, иаҳа иаҳшәарҭамыз ҭыпк аҿы ҳҿеаанаҳкылеит. Уажәшьта аштаб аҟынтәи иҟартцоз адтца ҳазыԥшын. Дук мыртцыкәа

арациа иҳанаҳәеит: Ибрагим адҵа дазыԥшны уаҟа дтәаз, уара ирласны ухынҳәы ҳәа. Сара сҩыза инапы аасырҕәҕәан, ажәак иамҳәаҙакәа сиԥыртҵит. Уиижьҭеи хымш ҭуан, аха иԥжәап ҳәа ҳара ҳаззыԥшыз абылтәы атҵәахырҭа, аҭыпаҿ ишгылац игылан. Уахь еишьҭагылан инеиуан азениткаҟәа зыҟәгылаз амашьынаҟәа, атанкҟәа, аибашьыгаҟәа, нас былтәыла рҿеиҟәыршәаны аибашьрахь ицон. Урҭ бԥьарла ирыхьчон дара иртәымыз адгьыл! Издыруада аԥжәагаҟәа рышьҭатҵараан ак агҳажьзар! Ибрагими сареи ҳхарала рыцҳарак ҟалазар? – абас иҟаз азҵаарақәагьы ҭаха ирҭазомызт Баҭал. – Мап, мап, ҳара иахәҭаз зегь ҟаҳҵеит. Иҟалап аштаб аҿы акы иазыԥшызҭгьы. Уаҟа, абылтәы аихшарҭаҿы зныззынла аибашьыга атехника ахыԥхьазара акыр иацлоит. Убри акәзар иззыԥшыз! Аха дабаҟоу Ибрагим! Акымзарак сгәалашәаҙом. Схаҿы ииаанхаз сахьақәак роуп. Ухынҳәы ҳәа адҵа шсоузҵәҟа, аҙиас аҿыкәахь сҿынасхеит. Знык иара аҟынҙа сызнеизҭгьы, нас аҙәымзар-аҙәгьы сизгәатаҙомызт. Аха алашара сымпытцышәшәеит. Нас сара сахь рхы рханы итҟьо иалагеит бԥьар хкыс иҟоу зегьы. Аҙиас ашҟа сымҩа кын. Аҙахыга машьына аиԥш аԥшаҳәа зегьы абԥьар иатҵаны иаман. Абԥьар иарыԥхуан аԥшаҳәа. Сара исгәалашәоит акы: ахысраҟәа маҷзак ианааихсыҕь, сызваиаз ахаҳә ааныжьны, сҳәазо шьҭахьҟа, аԥсарахь сҿынасхеит. Нас сарҕьажәҩа хьыдашьшь снапгьы сываҳаит. Уаҳа акгьы сгәалашәаҙом: заҟа сҳәазаз, заҟа ашьа сылтцыз. Ахьаа сызцәыртцит. Иԥхатцәыԥхатцәо ашьа сарбаазон…

Алҩа ажәҩан иатцакнаҳан, еиҳа-еиҳа аҿеитцыхны алашараҟәа ахьыҟаз аҭыпҟәа атцәахуан. Ана-ара атанкҟәа агәакь-агәакьҳәа акгьы иакәымкзакәа Гәымсҭа аганахь итҟьон. Урҭ ирышьҭарххны, иҟалоз аатгылара набжьаршәны, ахысра иалагон ав-

томатқәа. Амца зкыз иақәкны аҙыршәгақәа аус руан. Амца арцәагақәа ҩба-хпа ус игылан. Ирызҭаз аҙы нҭәазар акәхап, ааигәа-сигәа аҙы аҭгарҭақәа ыҟаҙамызт.

Дук мырҭыкәа Гәымсҭа наҟтәи аԥшаҳәа аҟнытәи рҽаархеит аԥсуаа рабџьарқәа рышьтыбжь. Урҭ ргьырак амца зкыз аобиекти уи акәша-мыкәша игылаз ахыбраҟәеи ирыцәкын.

Баҭал идырт урҭ закәыз. Урҭ Ибрагими иареи рҩызцәа рхысыбжьқәа ракәын Ҽааихак змамыз абџьарқәа реижәылара иагәылыҩны уи иаҳаит абомбакажьга аҳаирпланқәа рышьтыбжьгьы. Урҭ ҩба-ҩбала Гәымсҭа аҟәатәи аԥшаҳәа аҟынзаа иааҙон, аха ауаа реиланхарҭеи ақыртуа аруаа ртәарҭақәеи ирыцәмыжькәа, аԥшаҳәа иахыкәшаны аҳаракыраҟәеи аԥстақәеи абомбақәа нарыцәыжьны, агеи ашьхеи ртцысуа, адәқәа рҽы адгьыл гәылжааны Бомбора иҟаз Урыстәылатәи абазахь ихынҳәуан. Урыстәылатәи арқәа ркомандаҟаҵаҩцәа ибзианы еилыркаауан ақыртцәа зҽыз аибашьра иараапкыз агыгшәыг ахымҩаԥгашьа шамаз, акыр жәашыцәсақәа раахыс урҭ атәыла дуззаҽы ирымаз аҳра рхы иархәаны, Аԥсынтәыла аԥшәмара иианыркылаз, аԥсуаа рқыртуатәра ишаҽыз, аха убри аамҭазы дара ирҭахҙамызт икарыжьуа абомба қыртуак идамзаргь аҙә дашьыр…

Баҭал изгәаамҭазакәа, акгьы имыхьҙозшәа даакәтәеит, мчы ԥхак илалеит, илахь-иџьымшь изатәеит.

– Ари ҳара ҳтәқәа роуп, сан! – ҽааиҭит даапышәырччашәа. Илабжышгьы изамҩа инадлан аҽааанахеит.

Мариа дҩагылан, аҭзаҽы икнаҳаз, асахҭан иалхыз арҭмаҟ аҽы аартны иааҭылгеит еилаҳәарак. Уаҟа иҭан лара лыԥшәма Гельмут ибамбапалта.

Иаалыршәшәан, инаганы Баҭал ижәҩа инахылшьит. – Ахьҭа уҽоумыркын, нан? – нацылҵеит аҭыхәтәаны.

Баҭал апалта азганк ааитҵихын, дахәаԥшызшәа ҟаитҵеит, аха илашьцан, дабахәаԥшуаз...

– Сара сыԥшәма Гельмут ихьӡын! – ҿаалҭит ԥытрак ашьҭахь. Ларгьы илдыруан, Баҭалгьы идыруан уажәымзар-уажәы ани ирхагьежьуаз аҳаирплан рхыбра ашҟа икәлааua бомбак ланашьҭыр шалшоз, аха макьана Анцәа ихьчон, макьана иԥшын. – Уи итәоуп ари абамбапалта. Мариа иҟаз аҭаакәеи аԥша ҵәыҵәи ахьҭа илартҵахьан, игәы уашәшәыран.

Мариа ахаангьы илхаштӡомызт лыԥшәмеи лареи уаҟа ирхыргаз, уи аҵаа заҟа илахаз, заҟантә аԥсра абла иҭаԥшыз. Урҭ лак аҟара пату рыкәӡамызт, урҭ уаас иԥхьаӡаӡамызт, избанзар аибашьра иаҿыз Германиа анемец жәлар иреиуан. Ианаацәылашоз инаркны аҭлакәа рыԥҟара иалагон ахацәа, ҳара шьыбжьонынӡа ҳаихакәа кны, урҭ рыцкьаны ишьҭахҵон, нас алабакәа рытарԥан, иркәымпылны ҷьарак еидахҵон. Ҳара иаҳхылаԥшуаз Захар Карл-иԥа даара дуаҩы гьангьашын, аус зуаз аҳәсакәа днаҳалс-ааҳалсны, ҳцәа-ҳжьы ҭибғыҷаауан, ҳтәарҭакәа дрысуан. – Аус жәула акәымзар, – ихәда иахшьыз автомат инапы нақәкны иацәиршәон. Зны, аус ҳацызуаз, ԥшра-сахьалагьы ибзиаз Марҭа даахҵеикын, – баала, ҳаицәажәароуп! – ҳәа диман абарак ахь иҿынеихеит. Ҳара ҳгәы иазымычҳаит уи лтҵәуара, лшьамхы арсны иҿаԥхьа дшыматанеиуаз. – Марҭа улҟәатҵ, улҟәатҵ Марҭа! – ииаиларԥсеит аҳәса рыбжьқәа. Иара уи гәхьаас имкӡакәа, хынтә ажәҩан ахь дхысит. Марҭа атҵәыуара даҟәыҵын, уаҳа ажәак мҳәаӡакәа иаԥхьа дҩагылан лҿыналхеит. Уи иԥатҵакәа аҕан, иҩежьын. Ампыл иаҩызаз ихыиҿы аханы аашьышь аблакәа реиԥш иҟаз блакәак

изҭан. Урҭ ԥхашьаҙомызт. Уажәы-уажәы ибзи иқьышәи еихьишьуан. Еиҳараҙак аус зуаз аҳәсақәа данырзааигәахоз. Уи ицын маӄа еиқәаҭәак зыхәда иахаршәыз ла дук. Цқьа ахәаԥшха змаз ауаҩы имбар ауҙомызт урҭ аҩыцьагьы – илагьы иаргьы ԥышәлагьы блалагьы ишеиԥшыз. Иара иалихуаз аԥҳәыс алагьы дадыруан. Ирҳәоит, уи а҆енышьыбжьон лхаҭа ишибоз ԥҳәыск амш лылеигеит ҳәа. Аҙәы имҳәаргьы уи агәра угартә иҟан. Ҳара ҳзыҩназ абарак а҆ҷы маҙа ыӄаҙамызт. Наӄгьы-арахьгьы ахылаԥшцәа зегьы еиԥшын. Ӄазшьалагьы уаҩышьалагьы.

Аха Мариа илхаштҙомызт да҆еакгьы. Уи ари амш ҟалоит ҳәа дыӄаҙамызт. Шарԥазык, абна аԥҟарахьы ацаразы ҳанааишьҭагыла, НКВД адыргақәа змаз аматәа зшәыз хаҭак ибжьы рдуны ус ҳаиҳәеит: «Ажәлар шәхаҭцкы! Асовет еиҳабыра иҟарҭаз ақәҭарала, иахьарнахыс шәара зегьы шәхы шәақәиҭуп!»

Ҳара уи иихәаз агәра шаҳамгаз анеиликаа, да҆еа ҩынтә ибжьы рдуны иҳалеиҳәеит. Нас ҳәҳәарахеит ҭәыуарахеит. Дасу ҳбаракқәа рахь ҳаиханы ҳ҆ееаҳхеит. Зегьы иаҳзеиԥшны хара игылаз ашьышьматра҆ҷы ишьапқәа ҭыҳәҳәо дхәырны дҭагылан Захар Карлипа. Абас зыԥсаҭа шкәакәахаша Хрушьчов ахақәитра анҳаиҭа, иаҳаулакгьы Аԥсныҟа ҳааит. Араӄа уи иԥсы ҭалеит, имч иацлеит. Иахьанҙа иԥсы ҭазаргьы сҭахын, аха иамугәышьеит, ԥшьышықәса раԥхьа игәы аангылан дыԥсит. Изхысҳәааз, ари апалта иара итәоуп. Даара ирацәангьы ишәимҭаҙацызт, ицәа ахыскаауеит, рыцҳа. Аха, уажәы ақыртцәа рнапа҆ҷы ҳаныҟала, ари апалта рбар хымпада исцәыргон. Иаалбаазган, еилаҳәаны арҭмаӄ илҭастцан, абра икнасҳаит.

– Даара ибзиоуп! – иҳәеит Баҭал. – Сара санцо хымпада инсыжьуеит, мамаша! – нацитцеит аҭыхәтәаны.

– Сара аҙәы ишәитцаз, дзырпхаз аматәа ахаангьы ишәысхҙом! – ҽаалтит Мария. – Даҽеаҙәызтгьы, иаххәап, дақыртуазтгьы, истаҙомызт.

– Избан?

– Избанзар, уара удгьыл ухьчоит, иара – дымтцарсԝуп. Сара сашьцәа ирыхьыз рыхьуеит даргьы, аха уааиҙа заҟа рыцхҳара ҟартцараны иҟоузеи, заҟа шьа картәаран иҟоузеи? – Баалеи, Ельза! – Мария ашьшьыхәа дԝагылан, амардуан даҽалан лҽыналхеит.

Атцх акыр иласкьахьан, нахьхьи, ашьхара ашьапаҽы итҟьаз амцеи алԝеи еиқәтәахьан, аҳәылыхәа илеиуан асы. Ауадақәа рҽы агәамсам ԝнажьын. Мария илтахымхеит ацәашьы алыркыр, лцәартаҽы днеины лгәабан дааԝахан, ихьантаҙа иҟаз еихалыхк Ельза иналлыркит. Абри наган Баҭал итҭ! – ҽаалтит лара уи аҷкәын ихьҙ аҳәара дашьцылахьазшәа, илзааигәазшәа. Ельза акгьы мҳәаҙакәа, еитах алагәра иқәыршәыз ауарҳал аашьтылхын, асахтан хтцәаха ахы дааханы, аԝнатцаҟахь дназгоз аҽышәт аартны тцаҟа дынталеит.

– Ҳаи, сбыкәыхшоуп, ҳаи, закәытә гәыргьароузеи исзаабгаз! – лнапы днамтцасын агәыҙра далагеит Баҭал. Уи уажәы акгьы ибаҙомызт, акгьы дацәыпхашьаҙомызт. Уи имч ҭалеит, ихәра акәзаргьы кьылк амаҙамкәа иҧьазшәа ибеит. Уи аиааира агәра игеит. Закәытә мчузеи иамоу, анацьалбеит, ари аиха хәычы, аиха хьанта иамоу. Уи иара зны – дзыцәгәыҧуаз, дзыхьчоз, ижәлари иареи ршьа злаиуаз абцьарын. Атапанча имоуп – агәыҧра имоуп. Шьта акгьы гәхьаас икҙам.

Ельза лнапқәа имылхырц далагеит, аха иара ирҧәҧәаны ианаааникыла, акгьы лымҳәаҙеит, ииарта лҽеаақәылкит.

Иацы уи тцәыцак азна аҙырши ча-саки лыман данылбаа, даақәымтцҙакәа длыхәапшуан. Ипсы еиқәхо-еиқәымхо издырҙом, арахь лара дигәапхеит.

Лцәажәашьа, лыблақәа, лыхцәы – зны иааникылаз аестонка дигәалаиршәон, аха аестонка лаасҭа Ельза иаҳа дгәыкын, дразын, иаатқааны илымҳәозаргьы, аиаша закәыз еилылкаауан. Баҭал уи данлыхәапш инаркны идырит иара изы лхы дшамеигъо, иара деибга-деизшьыда иҩызцәа рахь дхынҳәыр шылҭахыз. Ари бзиабароуп ҳәа аҳәара иҭахымызт, аха ибон зхы изамыхәо, уажәы-уашьҭан дзықәшәо ззымдырҙо, Христос иеиԥш ахаҳә ҭҙы иадчаԥалоу ауаҩгьы абзиабара изцәыртцыр шилшо. Абас иԥшҙоу аҧхәызба аԥсабараҽы даныҟоу, аԥсабарагьы ԥшҙахоит.

Абзиабара зыԥсы ҭоу зегьы ргәаҽы иҟоуп, уи ыҟоуп ҳара иаабо алашараҽы, аҳауеи ҳареи ҳабжьараҽы, аҳауа зшьыда акәыбры алпааны зхәыцқәа ирзаазго ажәҭыси уи аԥшқақәеи рыбжьараҽы, ажәшьан икыду аеҵәақәа рыбжьараҽы. Урҭ анеихәлаччо ирдыруеит рыԥсы шҭоу, рыбзиабара ацәашьқәа каххаа ишарку.

Ельзеи Баҭали саатқәак ракәын ирымаз, аха иахьа уажәрааҙа ахьына аиԥш иашаз рыԥсҭазаара зныкала ихаахазшәа рбеит…

Мариа еилылкаауан зегьы. – Анцәа дрымазар, аибашьра еилгоит, даргьы еиқәшәоит. Нас аԥсҭазаара цап ишцац…

Аҳәылыҳәа илеиуан асы. Ари адгьыл аҽы аибашьра ыҟазамызшәа иҭынчран. Иаха ақыртцәа ироуз ааха, адәи ашьхареи иқәдырԥхоз алашарагьы ирныԥшуан. Баҭал дҳәазаны амашьынамшьа ааихитцәан, аҭла ашьапы иҿадцан, ишьҭахьҟа днаԥшит. Ельза дадырсызшәа дахьаангылаз дгылан…

***

Аиҳабыра рышьны аҽаԥхьа еизаны, иаапса-икараха, рыхқәа, рнапқәа еиқәыҽаҳәа-еихаҽаҳәа, рхырҽқәа аԥаҵа иарганы, иааиԥмырҟьазакәа ахысра иаҽын ари ақалақь раԥхьа иалалаз аруаа.

Акгьы зхарамыз ахан рыцҳа зцәажәомызт, изыҳәҳәомызт акәымзар, иқәгылан ихәаарц аҭахын: «шәанаџьалбеит, схәашхәаша сзыкәышәҭозеи, сара сыԥнытцҟа шәара ишәԥырхагоу аҳәгьы дтәаҳам, урҭ иац-жәацы иқәҭит» ҳәа.

Аҭыҳқәеи аԥенџьырқәеи рыла абџьарқәа рыхьнырҳаланы ахан ахыбрахь ихалон ачкәынцәа. Заа ахыбрахь инеихьаз аҳәы, изшьапык харҟәала иҧаҳәаны, егьи ишьапала, хазы аԥсуа бираҟгьы кны, дыкәпраа акәашара даҧын. Ана-ара игон «Аиааира» ҳәа ҳәаны, аҟәҟәаҳәа ажәԥан иалахысуаз рыбжьы. Закәытә мчузеи иамоу аиааира! Зыкәԥыла ҷкәыни ҳҭаби рыпсҭазаара қәыпшқәа згаз аиааира. Ахан хьытцәцарақәа ццышәха иҟазҭаз, анацәа ашәы ршәыҳҭаз, аҟарматцыс ашәаҳәара иаҟәызхыз аиааира. Зны-зынла ауаа дара-дара еибашәиуеит. Аибашьра акәҳами, мшәан, ишәитәу?!

– Уаала, иҟоу аабап! Издыруада рыпсы ҭазар! – ҧааиҭит Ибрагим иааигәа игылаз Баҭал дизааигәаханы.

Баҭал иҧаԥшылара иаҳәеит ари азҭаара дшазыпшыз. Ар, гәып-гәыпла рҽеидкылан Мрагыларатәи афронт ахь игаз амԥа ианылан рҧынархеит. Аҕьгьаагәгәаҳәа рцәа иаатагьежьын, урҭ инарышьҭалоит атанккәа, азениткақәа, артеллериатә хысгақәа. Зыкәрахь инеихьаз аҳәсақәа ироуз агәыргьара иахҟьаны аҳәҳәыҳәа, агараҧ зан лгәыпҳәыхш зыгханы, еитцақьны итцәуоз асаби иеиԥш, рылабжыш рзынкыломызт. Урҭ, анацәеи абацәеи, макьанагьы рапхьаҟа ишьҭан атцәыуара аамта, макьанагьы цқьа еилыргаҳамызт иԥсызи инхази, аха уажәы гәыргьаран, агәыргьара ауп ари ашҭа ду иқәгылаз ахан абылра зыхҟьазгьы.

Баҭали Ибрагими еимырдеит зегьы – Гәымсҭа аԥшаҳәа инаркны аиланхарҭа ҧыц аҟынза. Ахыб-

рақәа реиҳарак амца ркын, алҩа еиқәатцәаҙа ирхылтцуан. Аихагылақәа рытцаҟантә итцытцуаз кьоушәоуқәак ракәзаргьы Мариа дрыздырҙомызт. Ана-ара ахысбыжьқәа гон. Аандақәак рҟны шьоукы ахьҙахьан «иааанкылоуп» ҳәа анцара.

– Закәытә рыцҳароузеи?! – ииҳәо иҷамшәеит Ибрагим, нас ихылпа ааихихын, аҩыра иахьшьуа аныхра далагеит. Адырҩаҿены, ақалақь акомендатураҷы Баҭали Ибрагими адҵа рыртеит; Баҭал инапы ианырҵеит Аҟәа иҟаз ахымхәацәеи, абыргцәеи, фатәыда-жәтәыда иаанхаз зегьы рзи Аҧсны анапхгара рыдҵала ача ахьыршоз дахылаҧшларц...

...Баҭал дзықәтәаз ахаҳә даақәтцын, аишьҭагыла иқәгылаз днарыдгылан, днарылаҧш-аарылаҧшит. Раҧхьа аишьҭагыла атцыхәантә аҧхьаҟа дааскьаган ача зқәыз амашьына ааигәа идыргылаз аҧхәыс қәыпш дналҷаҧшит. Нас днаскьарц иақәикит, аха мчык ихан дааннакылазшәа ибеит. Аҧхыҙ далаз цьишьеит. Ихәы-ижьы ааилагылеит. Дгылоуп дадырсызшәа... Дхьанҭахеит. Даҿеазныкгьы дааҳәны дналҷаҧшыр иауазеи?! Аха дзааҳәҙом. Ларгьы дгәалҭеит, аха агәра лзымгеит. Пхьаҟа дшыпшыц дыпшуан. Лшьа-лда еиҳа иласны аус руа иалагеит. Гәыла илымҭәахыц акы дашьҭоуп, ажәҩан аҟнытә иалшәан лаҧхьа икашәаз ак шьҭылхыр лҭахуп. Лшьапы зықәгылаз адгьыл дақәыҷәгәоит.

Баҭал деимлагәа дызкыз амчқәа дааурыжьын, пхьаҟа иҧшуаз аҧхәыс лызқәа дынкыдыпшылеит.

– Ельза! – ишилшоз дыҳәҳәан, дышьҭыпрааузшәа лышҟа иҷынеихеит.

Ааи, уи Ельза лакәын, шықәсыбжак аҧхьа, алашьцара иҿалак, дҳәазаны, амҩа ааихҭәаны, ахаҳә иҿавакны данаахьаҳә игылан иҧшыз Ельза...

Никәала Ҳашыг

АГӘҚӘА ЗЫРХӘАШО АИБАШЬРА

Уахьиз-уахьааҙаз уаб игәараҭа! Аброуп иахьыҟоу иԥшьоу уԥсадгьыл агәҭа, уи агәеисрагьы аброуп иахьынужьуа. Аха урҭқәа уанрызхәыцуа, угәаҭанҙа инеины угәы анархыҭхыҭуа, Аԥсны анҭыҵ, наҟ инахараны уаныҟоу, уаантә улақәа ҭаа уанаапшуа, нас, аҵыхәтәан, умҩа аатны, знык аҩны снаҙандаз ҳәа, уҽеынкынҵо амҩа уаныҟәу ауп. Усҟан зегь реиҳагьы уан лоуп убла ихгылоу, уи ууалгәыҵаҳәҳәаны, урҕәҕәаны уангәыдылкыло, оҳ, шаҟа иразузеи ан лнапы ҟәымшәышәқәа! Шаҟа игәыҭшьаагоузеи, шықәсык аахыс иумаҳац «уан дукәыхшоуп!» анылҳәауа.

Шықәсык урҭ ажәақәа нанду лҟынтә акәын иахьсаҳауаз – урҭ срышьцыланы сыҟан, аха уажәы сгәы хыҭхыҭуа сазԥшуп сан гәакьа лҟынтә. Урҭқәа угәаҭанҙа инеины агәахәа ануоулак ауп насыԥ умаҩы ухы убо уаныҟало.

Аибашьроуп урҭқәа зегьы зхылҷиааз – аҭаацәа еицәхзырҟьо, агәқәа зырхәашо аибашьра мцацәа.

Раԥхьатәи амшқәа раан сангьы сабгьы цеит – иахьцаз сара иаусарҳәоз. Ашьҭахь ауп ианеилыскааз, «Аԥсадгьыл» зыхьҙыртәыз абаталион аиҷкаара ишалахәыз. Сан дмедеҳәшьан, саб мызқәак рышьҭахь еибашьрак аҷы, аҙнырцә иҕәҕәаны ирхәыз иҩызак

дааигарц дахьцаз, дрытҟәеит, уи ашьҭахь, сан абџьар аашьҭыхны, аибашьрахь диасит. Анцәа иџьысшьоит сан аибашьра дахьацәынхаз.

Абасала, схәычра ашықәсҟәа раан, аибашьреи ахҭәареи ҳахганы нандуи сареи Ҟабардантә ҳаныхынҳәы, сара аҙәзаҭәык сакәын насыҧ зманы зхы зыҧхьаҙоз: аѡны иаҳҧылаз сангьы сабдугьы рылаґырҙ хаҟәҟәалоуп ишаҳҧылаз. Санду лакәзар лнапкәа аалгәытцаҧсаны, аккаҳәа амыткәма ҳәо, ҳаѡны ауадакәа дрыѡныс-ааѡнысны, аматцурҭахь дцеит. Ҳгәылацәа еихьыс-еиҧысуа ааира ианалага, урҭгьы инацыртцеит ҳгәырѡа. Саб шиакәыз здыргәышьон ирҭцәуоз, аха сара исҳәауа-изуа здыруа сабаҟагәышьаз, сыблакәа ҭаа сырзыҧшуан аҟароуп.

Анасыҧи анасыҧдареи еицгәышьоуп. Сара сзы инасыҧын, ҳаѡны рымблыкәа еибганы иахьызбаз. Зегьы ирыцкын уи ауха исызгәакьоу скаруаҭ аҷы сышьҭаланы, сгәы раҳаҭны сҭахәхәа саныцәа. О-о, убасҟан ауп, даду ишиҳәалоз еиҧш, ҳапсадгьыл аҧхарра доуҳалагьы, гәаҭалагьы иснырны, насыҧ сыманы схы збо саналагаз. Абыда сахьаанхаз усҟан насыҧдараны сазхәыцратә сыҟаҙамызт.

Уи ашьҭахь абжьаапнытәи ҧсҭазааран: сара ашкол ахь сцеит – уа гәырґьаран иҟаз, аха аѡныҟа саныхынҳәлак, лахҷыхра ыҟамызт ҳаѡнаҭа, ҳандәылтцыргьы ус акәын ишыҟаз. Ус хәычы-хәычла зегьы ршьара иқәло иалагеит.

Рапхьа ашкол аҷы ҳаннеи, ашкол ахаҭа еиқәханы иҟан, аха аѡнутцҟа иҭацәын, ҟәардәқәак ҳзырпшаан, урҭ ҳара ҳзы иреиґьыз партақәан. Абасала, акәҷарақәа ран еиҧш, ҳашкол зегьы ҳаагәытцанаҳәҳәеит. Нас ҳашколгьы дырҷыцит, апарта ҷыцқәагьы ѡнадыргылеит, саб дабаҟагәышьаз акәымзар, уи уажә акәын данысҭахытцәкьаз!.. Уажәы ауниверситет сҭоуп!..

Аамҭа уҳәеит ҳәа, иҧыруеит! Иацы акәушәа сгәы иабоит аҩныҟа ҳаныхынҳәыз. Аҟәантә саныхынҳәалак, схәыцра аамҭа сынҭагылоит: агәҭынчра акәхап, ацәара даара бзиа избоит! Исызгәакьоу скаруаҭ аҿы ҩымш сгәы раҳаҭны сыцәоуп.

«Дхәыцыми, дыцәазааит, – иҳәоит сабду. – Ахәыцы даныцәоу ауп ианизҳауа». Сабду изы сара еснагь схәыцуп. Ари заҳаз сани сандуи, шьыбжь ааргьы сдырҿыхаҙом. Уи иаанагоз: «Изҳалааит, изҳалааит» акәын. Урҭ зегьы ирҭахыз, сызхара исзымбаз саб иеиҧш, снаҙаҙаны исызҳар акәын.

Аамҭа мцози, саргьы исзымҳауази, нас аҭыхәтәан санстудентха, уа даҽеа закәанын иҟаз: ианаамҭоу узышьҭамларгьы, ашьыжь ианаамҭоу уҿыхар акәын – уи ирласны сашьцылеит. Аха хәашала аҩныҟа санааауа, Ҟабардантә саныхынҳәуаз еиҧш, схәыцра аамҭа сынҭагылон: знык аҩны снаҙандаз ҳәа, сеынкынтцо амҩа сыкәлон. Уа сахьнеиуа исзыпшуп зегьы: сан, санду, схәычра, исызгәакьоу скаруаҭ, «дыцәазааит... изҳауеит», – иҳәоит сабду.

Ус иҟан схәыцреи сқәыпшреи ргәалаҟара.

Уи аҽены, Аҟәантә саныхынҳәы, аҩны аҙәгьы дыҟаҙамызт. Ацаҧха аҭып аҿы иҟан, ус анакәха, урҭ хәылпазынҙа изаа҂ом. Сеааиҭаскуан еиҧш, агәашәахьтә «Енвер!» ҳәа аҙәы ибжьы аагеит. Ашырҳәа ашә снылаххит.

– Ҟоҳ, Вова уоума! – иааҧьасшьеит ибжьы ахьсзеилымкааз. – Умааиуа арахь, уа узгылеи! – сҳәан, ашырҳәа сындәылтцит.

– Аҧошьҭалион Ҧычхьа асалам шәҟәы узааигеит! – иҳәан, амахцә ианкны иҩышьҭихит. Сааршанхеит: аҧошьҭа абаҟоу? Асалам шәҟәы збахьада?

– Иабатәи салам шәҟәу? – сиазҧааит ус аушәақә. – Анкьатәи ҳҧошьҭа аусура иаладыргама?!

– Уи аладыргаанҙа ҳәа ҳаԥшума! – иҳәан, агәашә аартны иҽааихеит. – Сара раԥхьатәи ԥошьҭалионуп, – иаасиркит еиқәчаб иҟаз салам шәҟәык.

Сыхьҙи, сыжәлеи, ҳҭыҙтыԥи ануп, инарҳәы-аарҳәны снахәаԥш-аахәаԥшит, аха иаазышьҭыз ҳәа уаҳа хьҙи-жәлеи анҙам. Сыхьҙи сыжәлеи еиҭа сылаԥш нарыдсырхалеит: анбанқәа урыс нбану, қыртуа нбану узымдыруа ихьырвырҙа акәын аҩышьа форма шыҟаз. Уи еиҳагьы саршанхеит. Сҟазшьеи схы-сҽы аҽеиҭакшьеи ԥьашьаны Вова дсызԥшуазаарын!

– Уара ари узҭада? – иԥьашьаҭәҟьаны снаизԥшит, искыз сылаԥш аакәыҳханы. – Иаазышьҭда? Иузҭада?

– Галынтә иузааарышьҭит.

–Ишԥа, Галынтә?! Иаҳзеилоузеи галааи сареи, асалам шәҟәқәа ҳабжьысыртә еиԥш?

– Галгьы акәым, ҽырххыла Жәыргьыҭынтә иаргеит хымԥада.

– Жәыргьыҭынтә?! – еиҳагьы иԥьасшьеит.

– Аиеи, уахьынтә уажә ицо-иааua ибжьами! Жәыргьыҭынтә Галҟа иаарышьҭит, уаантә – арахь, ара зегь ҳаибадыруеит.

Аконверт арҷабга амхуа, иамхуа, ақьаад «ажьқәа» ҭыжәжәа, иаасыртын, инарҳәы-аарҳәны иҩыз бгьыцк аатызгеит. Ҭаҟа снахәаԥшызар «Резо» ҳәа иануп.

Сыблақәа аалашьцакит: зны сааилашәан, иԥыжәжәаны икасыԥсап ҳәа, аха сҽеаныскылеит. Урҭ сҟазшьақәа имбози Вова, акы шыҟалаз ицәа иалашәаны, дсазҭааит.

– Дызусҭада, уара, усҟак ушьара уқәызҟьаз?! – исаҳарызеишь ҳәа даасзыԥшит.

–Саҕа, – сҳәеит сара, – саб дызшьыз – саҕа иԥа.

– Ишԥа, ишԥа, Резо, иоума иузызыҩ?!

- Аиеи, Резо Мелиа ихаҭаҭцәҟьа! – сҳәан, сеилашәаны, аԥжәара еиҭах сеыназыскит. – Иԥызжәоу, уаԥхьар уҭаху?

– Енвер, ишԥа уара?! Уамыԥхьазакәа, ишԥаԥужәо?! – иаасаҿԥниҳәеит Вова. – Ухьзала иҩит, зны уаԥхьа, ииҳәауа ҳмаҳари, нас саргьы саԥхьоит... Аԥжәара ҳахьзоит, умыццакын.

Усҟантцәҟьа сшьара сықәҟьаны сыҟан, саԥхьоит ҳәагьы сыҟамызт, аха ишаԥхьатәызгьы сгәы иснаҭон, уи ауп сааныкылазгьы.

– Уаԥхьа, уаԥхьа, зны уара уаԥхьа, уи баша имыҩзеит, – иҳәеит Вова. – Напынтцак сымоуп, адәқьан аҿы сцоит, саауеит уашьҭаншәа.

Иҿаԥха-ҿаччо иааиз иакәзамшәа, Вова дхынҳәны дваа-ваауа иҿынеихеит. Саргьы сҭашыҩкра сшалаз ашьшьыҳәа саахынҳәит. Сахьыныҩнашылаз ауада агәҭаны игылаз астол искыз аконверт ныкәсыршәын слатәеит. Стәан ҳамҭакы сынкахәыцуа: «Исеиҳәарц иитахузеи, жәаа шыкәса рышьтахь?!»

Иаақәысхын, ианбан хьырвырқәа еихшьало, изулак саԥхьеит.

Сгәалаҟара еиҳагьы ибжьнахит. Наҟ иныкәыршәны сҩагылан, сындәылтцит, сааҩнашылеит, ауадаҿы снеиааит. Сзыԥхьаз ауп схы иҭагьежьуа, уи зҩыз иакәзар, ҳаныхәыҷқәаз аахыс дшызымбацгьы, сыбла дыхгылоуп, ҳажәларқәа реиҭара ахьаагара атцкьыс, Аԥсныҟа ахынҳәра иазгәышьуа агыруа хтцәахак иоуп – уи агәра сиргеит.

Сшынеиааиц снеиааиуан ҳамҭакы, сзыԥхьаз схы иштагьежьыц иҭагьежьуан. Аматцурҭаҿы схәы хианы ишыҟазгьы схаштит. Сыбла ихгылан саб иҩызцәагьы иаргьы атҟәацәа «реиҭныпсахлараз» Гәдоуҭа ианнаргази ишнаргази.

Аҭыхәтәан исыʒбеит даҽеазнык саԥхьарц: сеилашәаны сыӄамзи, исызгәнымкылаз акрыӄазар сгәахәт.

Ианбан хьырвырқәа уажәшьҭа маҷк срышьцылахьан, саатгыл-аатгыло даҽеазнык ҭынч саԥхьеит.

Сзыԥхьаз наӄ инықәыршәны сыбгьа нкыдсҵан, уажәшьҭа иарԥысхахьоу Резо сизхәыцуа саатәеит: срызхәыцуеит иажәақәа, сазхәыцуеит ихәыцшьа, имаʒаиаргама, урҭқәа неихшьало, идунеихәаԥшышьагьы сазхәыцуа салагеит. Иџьоушьартә иӄоуп урҭқәа зегьы, аха сара акгьы џьасымшьаʒеит, избанзар, дареи ҳареи ҳхәыцшьа еиԥшхашьас ирымоузеи: ҩ-жәларык, ҩ-милаҭ ӄазшьак! Ҩ-ҭоурыхки ҩ-дунеики ҳаиҩыршеит! Аха ус еицәыхыроу ажәларқәагьы ирзеиԥшу ӄазшьақәакгьы ыӄами, убарҭ акы ацәаара збазар ҳәа, Резо исалам шәӄәы сазхәыцуан.

Убри аамҭаз адәахьы Вова ишьҭыбжь ааган, сдәылҭаанʒа ихаҭа дааҩнашылеит.

– Нас ииҩуазеи, ииҳәозеи анкьатәи ҳҩыза? – дшааҩнашылаз еиԥшҭәӄьа дсазҵаан, сзыдтәалаз астол егьи аганахь ала даадтәалеит.

– Иҩырц, иҳәарц иуҭахузи? – сҳәеит сара. – Сапхьаанʒагьы инықәырԥшшәа издыруан, сагьымҩашьеит.

– Саргьы ус сгәы иснаҭон, – иҳәеит Вова. – Ҭаҷкәымкәак еимаадазар, ҳаиҭахеит, шьҭа ҳаинышәап иҳәозар акәхап?

– Уаԥхьазшәоуп ишудыруа, – сҳәан, маҷк саапышәырччеит. – Уахь иацаҳҵап Аԥсны шыгәхьаарго атәгьы.

– Уи аупеи ииҳәауа зегь изырҳәауа! Аԥсны агәхьаагара аганахь ала ҳара иҳаԥыргоит, – иҳәеит Вова. – Амаат аҭыхәа иахьынҳаланы, зыпсадгьыл кажьны Урыстәылаӄа иқәҵны ицаз, агырцәа реиԥш, Аԥсны гәхьааргозар, иагьараан ихынҳәхьазаарын…

– Ҳаԥхьаанҙа ианыз ҳахцәажәеит, – сҳәан, иажәа снапыѡлеит, – уажәшьҭа ихаҭа ииҳәауа ҳазыҙырѡып, – иааԥәысхит асалам шәԥәы. – Уажәы хынтәны саԥхьоит, еиҳа исзымариоуп аԥхьара.

– Уаԥхьа, уаҳа ҳахцәажәаҙом, – дааччеит Вова.

Саатгыл-аатгыло саԥхьон, уажәы-уажә Вова снаизԥшуа. Уи ихы рҵысуа, ҷымҭҙакәа дысзыҙырѡуан.

– Еилкааун, – иҳәеит саԥхьаны санаалга.

– Аԥҳәыс леишәацәгьа лзы ишырҳәаз еиԥш, «иаҳәац аҳәоит». Угәы ишԥаанаго, аҭак ҟаҵатәҙами?

– Хымԥада! – сҳәеит сара. – Аха ирмарианы акәым икәша-мыкәша иҟоу рыбла хнатыр аиԥш.

– Саргьы ус сгәы иаанагоит. Иара иатҵкьысгьы, икәша-мыкәша иҟоу агәра дыргатәуп акгьы шаҳхамышҭыз. Уигьы акәым, дареи ҳареи аҙырѡаш шҳабжьоу, уи цҳаҵәрык аҙәы ишизхымҵауа.

– Ус ануҳәа, исгәалашәеит, сынтәа зны аҙә даҳҭан, сабдуи иареи еибырҳәаз. 30–40-тәи ашықәсҟәа раан, харада-барада ҳажәлар шаҟаѡ рылыршьааз атәы иалацәажәон…

– Ирылыршьааз ракәым, шьаҭанкыла ҳажәлар рыԥхра ҳәынҭқарратә усны иаҷымзи! – инацитцеит Вова. – Аԥсны наунагҙа иргарц. Ишуҳәаз еиԥш, сабду иѡызаки иареи реицәажәара саҳахьан.

– Аиеи, аиеи, убри ауми излацәажәаз! – сҳәеит сара. – Уи, дара ибзианы изхааныз акәын. Аха нас, «рыгба» анҙаакәрыла, рполитика аадырҳәын, акгьы ҟамлаҙазшәа, иаҳҷагәыбзыгуа рҷыҟарҵазаап! Қарҭка аҷар аҵарахьы иршьтуашәа, араҟа аԥсуаа маҵурақәак рырҭошәа иалагазаарын, дареи ҳареи ирласны ҳаинышәазаап, ҳажәлар ртцеицәа зықьѡыла ишындыртцәазгьы.

– Еинышәашьас иҳамазеи, ашьа ҳабжьан! Аха ҳарнышәеит, – иҳәеит Вова. – Уигьы акәым, дареи

ҳареи ҳаиҕара ҳаԝнутԟагьы инаганы ҳаичдырчеит: ари саб дирӡит, ари саншьа дирӡит ҳәа, уажәыгьы агәаҕ зыбжьоу ыԟоуп. Уи аԟыԟҽыԟ ҳалазтцазгьы ҳаҕацәа шракәыз иахьагьы иззымдыруа ыԟоуп. Нас уԥшыр, ҳаишьцәоуп, ҳаиҳәшьцәоуп ҳәа рҽеаҳзааигәатәны ҳаӡҕабцәа хьԝеижьқәа ааҳалԟәшәаны ирго, ажьрацәарагьы ҳабжьало ҳалагеит.

– Аиеи, аиеи, шәԝыла ҳаӡҕабцәа ргеит, – иҳәеит сабду, – уимоу, ҳажәлар рҽы уи иалаҽхәаны изҳәозгьы ыԟазаарын! Сабду дзацәажәоз игәы иаланы иҳәон, ажәлар реизарак аҽы, ажәа зыртаз аԥсуа хатцак деиҽырбаны иҳәазаап: хәԝык аӡҕабцәа сымоуп, урт рахьтә хԝык агырцәа ирымоуп ҳәа.

– Умбои, ҳажәлар шаԟа идырлашәыз! – иҳәеит Вова. – Сара сзыцәшәо, еитә убас ҳахьыр ҳәоуп.

– Арлашәра акәым, идыргаӡеит, – сҳәеит сара. – Ус сҳәеит ҳәа, сабду дзацәажәозгьы, убри акәын дзыцәшәоз еитах гаӡарак рыхьыр ҳәа иацәшәон.

– Устцәԟьа акәымхаргьы, цсыҽерак ҳмыхьроуп, – ҳаицәажәара хиркәшеит Вова.

– Хык бзиоуп, аха ҩ-хык хараӡа еиҕьуп! – сҳәеит сара сааччан. – Уажәшьта еиҳа сазхиоушәа сгәы иабоит, ари ашәԟәы атак аԟатцара…

Иаарту ашәԟәы, анкьатәи сԝыза уахь

Саршанхеит, Резо, усалам шәԟәы ансоу. Ишапу еипш, «Мшыбзиа, Вова!» ҳәа апсшәаҳәарала уалагоит. Аиԝызара зыбжьоу ашәԟәқәа анрыбжьысуа ус ауми ишалаго! Аха уареи сареи ԝажәа шықәса тцуеит асалам шәԟәгьы, апсшәагьы ҳабжьамижьтеи: иабатәи салам шәԟәу, ацгәеиқәатцәа ҳабжьысны ҳаԟоупеи! Ус шакәугьы «игәырпшаагаха» асалам шәԟәы сзуԝит. Иутахы-иутахым, ус ашәԟәы ануоулак, сапхьандаз угәахәуеит. Атак узызԝырц акәым,

уиазгьы ииҳәауа саҳап сгәахәын, ус сапхьеит. Аиеи, ус ауп сшапхьаз, аха нас ҳамҭакы сархәыцит сзыпхьаз. Уск сыман, уахь сцеит, сааит, аха усалам шәҟәы акәын сзызхәыцуаз. Иаақәысхын, саатгылаатгыло, даҽеазнык сапхьеит. Убасҟан аҭак изызшьыр цәгьамзар ҟалап аасгәахәт.

Ииуҳәауа ииашоуп, уареи сареи ҳаихааҙалоуп ххәартә ҳаигәылацәан, ҳаиқәлацәан, еицҳазҳауан; ҳабацәагьы еиқәлацәан, еиқәлацәан ҳабдуцәагьы. Шәаргьы ҳаргьы ишаҳцасу еипш, урҭ аиҭанеиааирагьы ачеиьыкагьы рыбжьан. Уи ухаҭагьы ишьақәургәгәоит: «Хыпхьаҙара амаҙам шәара шәҽгьы, ҳара ҳҽгьы акранеицаҳфахьаз», уҳәоит.

Абри аҭыхәтәан иуҳәаз санапхьоуп ушәҟәы аҭак аҩра анысыҙбаз. Ҳара, апсуаа, ҳцас ала, ачеиьыка иԥшьоу акакәны иԥхьаҙоуп. Убри иԥшьоу аус ахьеилажәгаз ауп уареи сареи ҳзеиҩацәахаз, ушәҟәы аҭак аҩрагьы зыстаххаз: уи шузеилымкааз збоит, истахуп иуеилсыркаарц.

Ихьааганы иуҳәоит иҳабжьалаз аибашьра, уагьақәыҙбауеит. Саргьы хьаас исымоуп, сагьақәыҙбауеит. Аха, уи азакәҙам уареи сареи ҳаиҩацәоуп зысҳәаз – уи ҳаиҩара атәы уашьтаншәа исҳәоит.

Уара урықәыҙбоит аибашьра иалагаз шәеиҳабыра – сара урҭ сшырзыҟоу сымҳәаргьы, ухаҭа иудырырц ухәтоуп. Аха сара иҵьасшьеит, шәеиҳабыра реиԥш, ҳаиҳабырагьы ахара ахьрыдутцо. Уи зҵьасшьаз уажә аҳәара салагом, иапсангьы исыпхьаҙом. Уи еилзыргараны иҟоу аамтоуп, атоурых тцаула ауп, ҳара ҳахшыѳ ууанҙа изыназом, еиҩьуп ҳхәычра ҳгәалаҳаршәар: ахәыҷы игәынкылара атоурыхѳѳцәа ирыѳуа атцкьыс ииашоуп – ауаа ҟәышқәа еиҳа агәра ргоит: ахәыҷы ихшыѳ цкьоуп, иибаз атцабырг ауп ииҳәауа.

Аҭоурыхѡѡцәа ракәым, аполитикцәагьы рыгәра злоугои: иацы акы рҳәон, иахьа даҽеакуп ирҳәауа! Уаҭәы урзыпшлеи, зынӡа даҽеакӡоуп ирҳәауа.

«Уареи сареи ҳаѡҭаацәарак еидгыланы, чароума, цсыжроума, зегь еиҷыркаауан, рҟыҟҷыҟ заҳахьадаз?» – уҳәеит. Схаҭагьы сшаҳаҭын, урҭ зегьы ибзиаҭәҟьаны исгәалашәоит.

«Аха нас аибашьра иалагеит!» уҳәеит...

Уццакцәеит: иаалырҟьаны иаламгаӡеит. Аибашьра ахаҭа хәымгаразаргьы, ҟазшьала уи хаҭароуп: ахацәа хаҭаҭас еиҷагыланы еибашьуеит. Аха уи аҧхьа шәполитикцәа шәареи ҳареи ҳабжьара еиҭаҳәашьа змам, аибашьра аҭкьыс еицәаз ахәымгара ҟарҵахьан. Аха ҳажәлар ақыртуа жәлар ргәаҷ рымамызт, ажәлар ирхаразеи, ишуҳәаз еипш, ачеицьыка рзеилан, рыцәгьеи рыбзиеи рҷы еивагылан. Ари шәполитикцәа ирзеилымкааӡеит: иаҳзырухьаз ҳхашҭыз ҷьыршьеит. Урҭ рыжәлар рнацәа шәахаргьежьуа, амаамын аипш, ирҭахыз шәдырҟатцон. Иугәаламшәои, уашьцәа имѡаҧыргоз амитингқәа? « Чвени митца! Чвени митца!» ҳәа еибарҳәҳәауа. Урҭ ажәақәа са иабаздыруаз, уара уоуп еиҭаганы исазҳәаз...

Маҷк саланагалацәеит, аха иуеилсыркаарц ҭахын, иаалырҟьаны аибашьра ишаламгаз.

Ари шәареи ҳареи ҳаибашьра саргьы сыбла хнатит, еилыскааит «Чвени митца» ҳәа ирҳәоз зызкыз Аҧсны шакәыз. – Аҧсны қыртуа дгьылуп! – рҳәеит шәполитикцәа.

–Мап, Аҧсны ҳаҧсадгьыл ауп! – рҳәеит ҳажәлар. – Аҧсадгьыл ӡлагараӡам, жәларык роуп изтәу.

Арахь шәареи ҳареи ҳаиланхоит. Ари ҷьшьахәыми! Абри ауп аибашьрахь икылызгаз. Шәдырлашәит иаахтцәаны исҳәозар.

«Аибашьра иацуп аинышәара, – уҳәеит, – аамҭа цеит, шьҭа иааиҭоуп аинышәара».

Иуҳәауа ииашоуп, араҟа аполитикагьы ыҟоуп, ауаҩрагьы ыҟоуп. Уи азы иуҳәоит аибашьра еиҩнашаз Германиа шеидыртцаз атәы.

Арагьы гха «хәыцык» ҟоуҭеит: Германиа аидцара ҟалаанза уи аԥхьа иҟалаз уҳәар акәын. Еиқәаҳаԥхьазап урҭ: аибашьра зыртцысыз Гитлер данатцаха, иҽеишьит, уи ивагылаз аминистрцәагьы аинралцәагьы рус рызбеит; уи ашьҭахь афашизм шьаҭанкыла иқәырхит, ирызҳаит абиԥара ҽа. Убартқәа рышьҭахь ауп, зызбахә уҳәаз аамҭа анааз. Шәара шәҽы хҭыс ҳәа акгьы ҟамлазеит.

Цабыргуп, аҭоурых ҳлагәылаԥшыр, шәареи ҳареи ҳәынтқаррак аҽы ҳаныҟазгьы аамҭақәак ыҟан: IX-тәи ашәышықәса инаркны, 200 шықәса Аԥсуа аҳра шәалан, иахьатәи шәхәынтқарра ҟатцаны ишәызтазгьы Аԥсны аҳцәа Леонаа роуп. –Урқәа шәҭоурых итцәахны иамоуп, иаауртыр, иубоит; даҽеа зных, асовет аамҭазы, анкьа ус иҟан ҳәа, Сталин Қырҭтәыла ҳалеитцеит – Аԥсны аиҳабыра дагьырзымтцааит: ижәладаз, ишьтрадаз, жәҩангәашәԥхьара изыҟаланы, Урыстәылатәи аимпериа дузза данахагыла, иитаху ҟаимтцози! Убри иҳабжьеитцаз ахҟа уажәтәи аибашьра атцкьыс еицәан. Аиааира ҳзыргазгьы убри ауп.

Адунеи аҭоурых улаԥш нахугар, шаҟа жәлар «еиҽылахьоу», шаҟагьы «еиҽытцхьоу» хыԥхьазара рымазам, аха ҳара ҳҟны иҟалаз, шыҟалаз еитаҳәашьа амазам, аҭоурых ианырцаргьы, ҳаамҭазы азәгьы ихеитцазом. Уи хлымзаахуп, ихоутцогьы иҟазам.

Аибашьра ианалага, сабду раԥхьа ииҳәаз ажәа иахьагьы исгәалашәоит.

– Еитах ачарҳәара! – иҳәеит, уаҳа ацымтцакәа. Усҟан схәыцымзи, ииҳәаз иатцанакуаз сзеилымкаазеит,

иара «ачарҳәара» закәызгьы абаздыруаз, аха ажәа ахаҭа схаҽы иаанхеит. Шықәсқәак уажә аԥхьа сабду игәаласыршәан, закәытә чарҳәараз зыӡбахә умаз ҳәа сиазҵааит. Исеиҳәеит изхиҳәааз. Уара иумаҳаӡацт – иуасҳәоит. Аԥсны ахада Қарҭ еизарак аҽы дахьнеиз, аизара ашьҭахь иɷыза Қырҭтәыла ахада аɷныҟа сасра днеиԥхьан, ачеиҵьыка хәшәыркы «даладыртхаҵьит», иҳәеит. Уи хлымӡаахын, саршанхеит. Иԥшьоу ачеиҵьыка!.. Ус сҳәеит ҳәа, уи шәа шәҽы иԥшьамзар акәхап, аха ҳара ҳҟны ан лкыкахш еиԥш ирыԥхьаӡоит.

«Убасҟан рхаҭа, рчеиҵьыка илаҕрагыланы ачарҳәара ҟартцеит! – иҳәеит даду. Исеиҳәеит, уи ашьҭахь ҳажәлар ирзырузгьы. Ачеиҵьыка зыбжьаз ɷ-жәларык рыбжьара ачарҳәара шыҟалаз. Ари аҭоурых умаҳацзар, уазҵаар иуарҳәоит. Аха нас, аполитика анааҳәы, ҳажәлар уи ачарҳәара «рхаршҭны», ацәгьа-абзиа аҽы еидтәаланы ачеиҵьыка еицырфо иалагеит.

Уи ашьҭахь иҟалаз уареи сареи шьахәлатцәкьа иаҳгәалашәоит: Қарҭаа ртанккәа ырхәархәаруа ҳақалақь ианаалала, шәанацәа ашәтқәа кны ирԥылеит; шәабацәа ракәзар, инеин, урҭ инарывагылеит.

«Еиҭах ачарҳәара!» зиҳәаз убри азоуп.

Урҭқәа ҳажәлар ирхашҭуа иҟаӡам, аха зеиԥш ҟамло егьыҟам, иаҳхаҳаршҭып уигьы. Хашҭра зқәым уареи сареи ҳазлаԥшыз ахлымӡаах еиқәатцәа ауп. Уи уара иухашҭызшәа збоит. Аибашьра ашьҭахь аинышәара шыҟало атәы ануҳәоз, «абасгьы ҟалагәышьеит усҟан, аха...» ус акәзаргьы, иугәалауршәарц ухәҭан. Усҟан уи сара сзы игәынкылаган: анкьатәи сɷыза ҳаинышәар иҭахгәышьоуп, аха иҟалаз ахәымгарагьы хьаас имоуп сгәамхәрызеи!

Зыӡбахә сымоу иахьагьы схаҽы исзаамго хлымӡаахуп, хәымгароуп, фашизмроуп... Сеидроу, уаҳа

иахысҳәааша схаҽы иааиуам. Зегь реиҳа имышьҭацәгьаз уи амш еиқәатәаазы, уан дназлаз аҳәсақәа еизаны, ргәыла ԥҳәыс ԥсышьацәгьа анлыртоз ҳазлаԥшыз ахлымӡаах ауп зыӡбахә сымоу.

Башамашагьы аума, алаапк рбазар еиԥш иԥхьаӡаны, лабала иаалысуа, иаалысуа, ԥсышьацәгьа лыҭаны, лашҭа агәҭаны дынкарыжьит. Абри аамҭаз ауҟьан-чаҟьанбжьы заҳаз санду агәашә еимԥааны лҽаалхеит, аха уи дааиааӡа, зхы иамыхәо икажьыз аԥҳәыс аҽыр-еырҳәа абензин лықәырҭәахьан. Ухаҭа иумбози, уа ҳгылан!

Санду артәаа-артәаҳәа иааҭлырҟьаз лыҳәҳәабжьы аӡәгьы имаҳаит. Лыԥсы ҭан, ахәаша, лара ианлаҳа, лнапқәа ҟьо, акы лҳәеит, аха илҳәоз заҳауадаз, еразнакы амцабз лхытәеит. Уабду днаскьаны дгылан деиқәшәы. Ишиҳәалац еиԥш, «мамаӡаԓи!» иҳәан, инапы ҟьаны, амыткәмаҳәара иаҽыз санду лахь днаҳәын, инацитцеит: – Аригьы днаганы ана далашәыжь! – иҳәан, дналықәмақарит, уигьы даԥсуоуп аанарго. Уабду «Чемо ҕмерҭо»! ҳәа Анцәа диҳәалон. Исзеилкаауам, дызустадаз уи и-Анцәа. Уажәы ауаҩԥсы ибылфҩы имаҳаӡози?!

Санду амыткәмаҳәара даҽын, ҿааихак ҟамтцакәа.

– Шәан шәымшақә лхы ԥылҽааит, аԥҳәыс шәылхымшааӡеи, аԥҳәыс?!

Сара ашырҳәа сҽынасхан, санду лнапы кны слыхо, мчыла аҩныҟа дызгеит. Амыткәма шылхҳәац илҳәон, ҿааихак ҟамтцакәа. Аҩны ҳахьнеиз, акәакь аҽы Анцәа исахьа ахькыдыз днадгылан, аԥсуатцас ашәира далагеит, лылахь-лыцьымшь ӡатәуа.

– Арҭ уара иушаз ууаӡам, ицьнышқәоуп, уара иҳаноушьаз ҳадгьыл афҩы дыргеит, нақ рықәцараҽы ҳҭеицәа урыцхраа! – ҳәаны диашьапкуан.

Ҳара аухатәҟьа ҳақәтцит, ауаҩы ибылфҩы чҳашьас иамази?!. Еиҳарак ҳгәыла лбылфҩы…

Аибашьра еибашьроуп, аха уи ахатә закәан амоуп – уи адунеи жәларбжьаратәи закәануп! Уи азакәан датцанакҙом ҳгәыла пҳәыс – уи шәыламыс ауп дызтцазкуа... Иарбан закәану изтцазкуа имицыз асабицәа инадыркны Лата аҳаирплан итарблыз?! Уи хлымҙаах еиқәатцәан!..

Аибашьреи аинышәареи ҽҳәарак рымоуп, аха ишпазааyеи yареи сареи ҳашҭаацәарак рыбжьара иҟалаз ачарҳәара? Уаб ҳаибашьцәа даныртҟәа, саб ууанҙа шәыруаа дрытҟәахьан. Сабду днеин, уаб дахьҭакыз дибеит. Ашәҟәы иирԝит уаби саби еиҭнырыпсахларц. Урҭ затцәқәамызт, рԝызцәагьы ыҟан. Убри сабду ила иҟалеит аибашьра азакәан иатцанамкуаз «аиҭныпсахлара»: уаб иԝызцәагьы иаргьы, рхахәы хәыцк алмыршәакәа, идырхынҳәит, саб иакәзар, дсакасантцаны дҳарҭеит, ицәеижьгьы цқьа имыхьшәашәацызт. Ус ауп ишҳарҭаз иԝызцәагьы. Уажәшьта уара уазхәыцла yареи сареи иҳабжьаҳаз ачарҳәара псыхәас иамоу. Уи сара сазхәыцуеижьтеи итцуа иудыруоуп, ушәҟәы атак сзырԝызгьы ируакуп.

Ас еипш иҟоу азтцаарақәа yареи сареи ҳахшыԝ ипнаҟом, аха ҳазхәыцлап, ҳразтцаалап ауаа ҟәышқәа, итаҳтцаалап атоурых тцабырг.

Сара ԝыцьа-хԝы сразтцаахьеит, сиазтцааит сабдугьы. Уи уара дугәалашәоит, унеишь-ууаишь ҳәа зарҳәауа уаԝ быргуп, тцаралагьы дхәыдаҙам.

– Аполитикцәа иааҟәымтцзакәа иалацәажәоит, ақыртцәеи ҳареи ҳаиныршәара, иаҳпырхагеи ари аус аҽы? – ҳәа сиазтцааит.

– Ачарҳәара! – иҳәеит даду. – Аибашьра хлымҙаахуп, аха аибашьцәа еиҽагыланы хатцатцас еибашьуеит – уи хатцароуп! Иалкаахаз ачын рыртоит, аҳәынтқарратә ҳамтақәа ранаршьоит. «Афырхатца» ҳәа ахьҙ рхыртцоит, убри ауп хатцатцас, аи-

башьра захьзу! Урҭ реиныршәара мариоуп. Аха ажәлар аибашьра азакәан иатҵанамкуа ачарҳәара анрыбжьаҳалак, урҭ нас реиныршәара аамҭа наскьагахоит.

–Ус анакәха, уи ҽҳәарак амоуп!

– Иамоуп, ишҧамам. Уи сара сахаанхом, аха шәара шәхаан хымҧада иҟалароуп: ажәлар жәларуп, еигәылацәоу ажәларқәа реиҕара аамҭа еиннаршәароуп.

– Аха ачеиҵьыка зыбжьаз аигәылацәа ачарҳәара рыбжьалар, урҭ реиныршәара ҽҳәарас иамоузеи? – сиазҵаахт еиҭа.

–Уи ҽҳәара амазам! – иҳәеит сабду иаахҵәаны. –Ачарҳәара хәымгароуп!

Ажәлар рҽгьы ус акәын ишыҟаз: хатҵа усла аиҕара зыбжьалаз, еиндраалон, аха амаҳагьара зыбжьалаз, ахаангьы еинышәашьа рымазамызт.

– Ахәымгара иагьакуп, иагьыѡбоуп, – лҳәеит, уажәрааназа тынч иаҳзыҙырѡуаз санду. – Ҳгәылара иҟалаз ахәымгара ашьҭахь, аҳәынҵқаррақәа еинышәеит ҳәа, ихынҳәны иааиуашәа, уажәрааназа изыҕрагылахьаз ачеиҵьыка ҳаидтәаланы еицаҳфахуа – уи ҳаҕоу иҟны иҟалааит. Ара ҟалашьас иамоузеи?! Анцәа изакәан еилазгаз рзы хьырхәрагьы ыҟоуп.

– Ачеиҵьыка знык уаҕрагыло, ѡынтә уаҕрагыло, – инацитҵеит даду, – уи анаҳачҳа, ҳхаҭа ҳчеиҵьыка ҳаҕрагылеит ауп иаанаго.

Абас еиҧш аицәажәара ҳаман, урҭ ирҳәаз уажәшьҭа ухала урызхәыцла.

Ус сҳәеит ҳәа, саргьы инагзаны исзеилымкааз ыҟоуп: избан шәареи ҳареи, ас еиҧш, ҟазшьала ҳзеиҧшымхаз? Уи аилкаарагьы гәытҵхас исоуит.

– Дызусҭада аҧсуа? – раҧхьа иргыланы даду сиазҵааит. Изеиҧшроуи иҟазшьа?

– Аԥсуа дышьхауаӡуп, ашьха закәан ала дааҙоуп, – иҳәеит иара. Уи аԥсабара ацқьара ишьа иалоуп. Убри азоуп ашьхарыуаа ахатцара зрылоугьы.

– Ачарҳәара аҽынҙа акәымзаргьы, ҳара ҳҽгьы иҟоуп ахәымгара ҟазтцо ауаа ҟьашьқәагьы, – сҳәеит сара.

–Ус иҟоу иахьа даԥсыуоуп, аха ихылтцшьтра унхыланы дааилкааи, даԥсыуазар убап. Ажәларқәа атоурых еилнарххьеит. Ицқьоу жәлар ҳәа ҙәыр нхама! Аха ашьхарыуаа еиҳа рхы еиқәдырхеит. Ус анакәха, иҟоуп ажәлар!

– Нас, ақыртцәа зустцәада? Урт шьхарыуааҙами?– шәара шәахь сызтцаара ниазгеит.

– Иҟан ақыртцәа – ақыртқәацәкьа! – иҳәеит даду. Аха нас атоурых нап рыланакын, жәантә еилнархит, уамоуп ирзаанацаз, нас еиқәхаз даҽа жәлархеит. Шьха қытақәак рҽы инымхазар, ақыртуа цқьа дабаҟоу! Ирхыргаз агәаҟра акгьы днамыртцаҙеит, атцыхәтәан ршьапы иануқәгыла, агырцәагьы ашәанцәагьы рнапаҽы иаарган, шәаргьы шәқыртцәоуп рҳәеит. Мчы рымагәышьамызт, иақәшаҳатхеит, аха дара зустцаәатцәкьоу рымдыруеи: индәылтцыр ҳқыртцәоуп рҳәоит, рыԥны иагырцәоуп, ишәанцәоуп. Ажәлар рмилат хьҙы рхухыр, рыхьымзҕгьы рхухуеит – нас иутаху дурҟатцоит, хьымзҕ рымаҙам.

Ҳара ҳҽгьы иаԥшьырган, аха хаала иамуит, нас ҕәгәалатцәкьа нап ҳаларкын, ҳажәлар рыбга цыртцәеит, аха доуҳала ҳашьхарыуааны ҳшыҟаз ҳаанхеит. Избан? Ҳара атәра зшьа иалам, згәы тганы иҟаз жәларын. Дареи ҳареи аиҕара ҳабжьазтцазгьы убри ауп. Убри аҟазшьа ахьынҙаҳамоу, иҟоуп ҳажәлар… Ҳазустцәада ҳара, аԥсуаа ҳәа усзымтцааи, иуасҳәеит ҳазустцәоу, – иажәа хиркәшеит сабду.

Резо, абри сабду исеиҳәаз уаргьы иудыруазар сҭахуп. Нас ауп ҳаиґара зыхҟьаз анеилукаауа, уи ҳахьқылнагазгьы уаназхәыцуа. Ҳара макьана ҳастудентцәоуп, иуабжьызгоит ҳажәларқәа рзеиԥш ҭоурых аҭцаара уҽазукырц: асаркьа еицаҟьа еиԥш иҟоу аҭоурых наҟ унаханы (уи ауп аиґара ҳабжьазҭцаз) ажәытәтәи аҭоурых ҭцаа. Урҭ иреиуоуп: Ашықәсынтцақәа: «Қартлис цховреба, «Абхазҭа цховреба» – убарҭ рҿоуп аҭоурых ҭцабырг ахьыҟоу. 1937 шықәсазы ихырҩылааз акәым, ууанҳатәи. Агәра усыргоит, нас уԥстазаара зегьы убри ҳзеиԥш ҭоурых ҭцабырг аҩра ишазукуа. Шәареи ҳареи ҳаинышәараҿы убри аҭоурых ҭцабырг ауп шьаҭас иаҭатәу– уи иахьа итцәахуп, ҳажәларқәа ирыздырҳом. Урҭ ирдыруа XX-тәи ашәышықәсоуп – ҳажәлар рзы уи шьаартцәыран, шәареи ҳареи ҳабжьара, уи ххаркәшеит ҳанацәа ашәеиқәатцәа рышәтцаны. Ари ҳазхаану ҭоурых еиқәатцәоуп, аха итцабыргу ҭоурыхуп, Гагратәи астадион аҿы ҳаруаа «ашьапылампыл ианасуаз» алаҳамтцозар – уи шәполитикцәа асаркьа еицаҟьа иднарбазоуп.

Аха аԥстазаара уа иаанымгылаҳеит, ҳталеит XXI-тәи ашәышықәса, ҳаԥхьаҟа иҟоуп егьырҭ ашәышықәсақәагьы. «Ҳаинышәап уҳәеит, избоит даара ишуҭаху, истахуп саргьы. Уи мҩас иамоу акызатцәык ауп: агәреибагара.

Хыхь исҳәаз еихысшьаалоит, ҳара ҳаибазыршьыз ҳзеиԥш ҭоурых аицакроуп. Ҳаинзыршәо, – аҭоурых ҭцабырг ауп. Нас мышкы зны еигәыҩып ҳажәларқәа! Ҳаигәыҩып ҳаргьы –ҳаԥстазаара ҳаԥхьаҟоуп иахьыҟоу.

Абри ауп уажәтәиала иуасҳәауа.

Алықьса Џьениа

АЧАРҲӘАРА

Маҙала ицҳауа ала изааҙаз аԥшәматҵәҟьагьы ҳаҵыр изақәҙам – ишьыр ирыцҳаишьауеит, арахь ипхеишьоит. Уи иануҩаланаршәо ыҟоуп иара ауаҩы ихаҵа ихымҩаԥгашьа.

Аибашьра цон, иаҳа ииатҵәаз, иаҳа ажәҩан ҵзырлашаауаз аетҵәақәа ҷҩәыхаа алеира иаҷын. Иацы иҳацәнымхошәа ҟазҵоз иахьа ҳанацәеи ҳаҳәшьцәеи рыгәқәа ашәы зҷыкәыршоу апатретқәа рыԥхны икыдиҵон. Анышәынҵтра ҷыцқәа адгьыл ацәа иахьалтцыз абаҳчақәа рҟны атцарақәа ашәаҳәара иаҟәытцхьан. «Шәаҟәытц, шәнибамыртцәан…» – рҳәон зегьы ззеиԥшыз џьоукы; «ҳара иаҳҵаху аҷы икылыжәгаанҙа шәаҟәымтцын», – ҳлымҳақәа рԥышә шадкылац иадкылан ҳара ҳаидынтцәалара ақьар ду ззалоу џьоукыхгьы. Адыдмацәыс ашьҭахь абнаҷы ишҵынчрахо аиԥш, иааҵынчрахон азныказы. Усҟан ақырҵуа астратегцәа «дуқәа» цәытцатәаны Аԥсны зларыблыша аиадертә бԥьар ахырхартақәа ирызкны ахсаала ҟартцон; аԥсуа еибашьцәа уахгьы-ҿынгьы ргәырҿанын, ихианы итәан, уи аҵынчра шеижьагаз дырны.

Абас, кәтыҷарҳасрак аиҳа нтцыра змоураны иҟаз ҵынчра-мшык азы адтца ҷыда рыманы, аҩа инапаҷы

иҟаз Аҟәа ақалақьахь инеит аѽбатәи абаталион аком-миссар Иура Қардааи афронт зегьы арежим аначальник Витиа Тәанбеи. Дара уахь инеиз ргәы иаланы ирымҳәаргьы иаудырхымыз; аҳәсақәа абартцақәа ирықәгыланы аԥсуаа шьаҭангәыла иқәхтәуп ҳәа иҳәоҳәон; ахацәа – ацоуныхәа кәацеиԥш – ишаны ирырҭон абԥьар.

Уахь инеиз аԥсуа еибашьцәа иҿерықәиршәеит адепутат Васо Герлиани. Уи иаразнакцәкьа аилахәҳахәҭрахь диасит: «Цыпх апрель мзазы шәара ишәцәыӡит жәафѽык зҭаз авертолиот. Уи ахьыҟоу шәасҳәоит, шәыԥсыбаѽқәагьы шәоуратәа иҟастцоит, сара истахыз ауаа Псҳәы ибжьаӡит, исзышәыԥшаауазар».

«Умшәан, ашҭа уҭал, ара сара сыҟоуп». – иҳәеит маӡала ицҳауа ала – аԥшәма, аха уара угәуҿанызароуп – уи зныкгьы иуцҳахьазар, ѽынтә иуцҳахьазар: арҭ Шәача ицаны наҟ-ааҟгьы иҭахақәаз рсиа еимырдеит, иахьышьҭаз аҭыԥқәа еибырҳәеит, иара абраҟа аурысҟәа ақәыршаҳаҭны шәкәыла ишьҭырхит наҟааҟгьы шәарҭа шыҟамлауала.

Зыпсцәа ацинк кәыбақәа ирҭатцаны амшын иазҭоз ауаа изыхкьаз здырхуада, араҟа рхатцкы кадмыршәуа, иаразнакцәкьа рыбаѽқәа ықәганы иргеит, рыхгьы хәыцк алымшәеит.

Апрель мза раԥхьатәи амшқәа руаказы Пақәашь ақытаҿы итцпрааз авертолиот итан: ихәны иҟаз ҟабардаа ѽыцьа, аԥырѽцәа Пкьыни Ҭарбеи, хәышықәса зхытцуаз хәыҷык, егьырҭ жәохә-жәаф шықәса иреиҳамыз ақәыԥшцәа ракәын. Итадырхеит Марыхәтәи акатцәара иахьынхыпрааз, Ажара ақытан.

Аԥсны зымпытцазхаларц иашьҭаз, аԥсуа амшын абызшәа акыр ихадыршҭызаргьы, уи ашьха абызшәа, атцасқәа, аҟазшьа ихашҭыртә ирзыҟамтцеит.

Ашьҭа ишақәнагаз ҏеиқәыршәаны, рыԥсыбаѽқәа ҭыргаразы Ажараҟа амѽа иқәлеит: аԥырѽцәа Анзор

Сақаниа, Беслан Џьениа, аусеилыргаҩы Анзор Аҩзба, артқәа зегьы еиҿзырцаауаз Иура Қардаа, Витиа Тәанба, иара убас Нхытцынтә ацхырааразы ииаз хәҩык альпинистцәа.

Унапала еитцауааҙаз, унатәаны аҧсшьара уҧсеиҧш бзиа иахьубо убаҳчаҿы амаҭ убар, иухашҭаанҙа, акраамҭа уи аҭып шәарҭас иукуеит: аманкурт иеиҧш зхылҵшьҭреи збызшәеи зхадыршҭхьоу ашәанқәа қьаф ахьыруаз амҳаԥьыраа рқытақәа Ажара, Лаҭа уҳәа уажәы ашҳам иаганы иҟан. Амцабз анбахәытцҟьо, ҳаргьы ҳзышьҭоу рлахьынтца ҳлахьынтцахарыма ҳәа ишыҧшыз инеины инатәеит. Асакара иқәтәоу амахҿеқәа реиҧш ажәҩан иатцәа, рцәа ирызҭамыгҙоз рыцҳара дук ишақәшәааз убаратәгьы рыгә-рылахь еиқәын, инеизи дареи еидашшылон.

Ашәануа иреиҳәаз макьана итцабыргны иааиуан: аҷкәынцәа рылаҧш нақәшәеит изышьҭаз авертолиот – уи абызкаҭаҳа иалаҧсыз арҭу аиҧш ибжамҿамҙа, икынҩаланы ахра цаҕь-цаҕь агәтатцәкьа иаҿажьын. Иҟаларын амра ҭамшәацзаргьы, уиакәым, ҵлакашәара иҩеиҳаны икыдзаргьы, аха ашьхақәа рҩытраҿы амш кьаҿуп, атҳ ауып, убриаҟнытә, уи аҿены уахь ахалара рҿазырымкит, араҟа иԥхьеит. Ирышҳаны икнаҳаз арҩашқәа рышьҭыбжьи, ашыц еиқәара иахылҵуаз афҩи ацәеи аҧсшьареи рзы ишан, аха аҙәгьы илацәа изааихьымшьит. Рапхьа уи аҭынчра гәытҟьа-ԥсытҟьа иалҩоны ираҳаит авертолиот ҭазырхаз аракета абжьы, автомат хысыбжьқәа, нас аҕызы-ҕызыбжьқәа, ауасиаҭ ажәақәа – ари адунеи аанзыжьыр зҭахым, аха мчыла измырыкәкәааua иихәараны иҟоу зегьы. Уи ашьҭахь акраамҭа итынчран. Зхәыцы джьаны дзырцәарц инаиваиаз ан леиҧш, аетцәақәа рылацәақәа неиқәыҧсан, ажәҩан ашьаб еиҧшхеит.

Ари адунеи зцәыҙыз роуп ирыцҳау акәымзар, зыпсы ҭоу рзы атҳ шыҟоу аипш амшгьы ыҟоуп – ишеит, аеқәақәа кьаҭеит, икынѡалаҙа икнаҳаз арѡашқәа ҭрысны идәықәлеит, инеизгьы рҽеибаркны ахра инаҽалеит. Уахь ахалара ус ишымариамызгьы, аҙәгьы ҭаҟа даанымгылеит. Ахра иаҽажьыз авертолиот иазааигәахо ианалага – апсыбаѡқәа ана-ара ахра иаҽапсан. Ираԥгыланы уахь иназгаз, авертолиот анкаҳауаз збаз ашәаныуа-ахьча иреиҳәаз ҭабыргызаарын: урҭ иҭамхар ада ԥсыхәа шыҟамыз анеилыркаа, ѡыцьа-ѡыцьала рнапқәа еикәыршаны, апсра иапылт, усгьы ишьҭан. Аҙәгьы дудыруа дыҟамызт, иахьлеиуаз, насгьы иахьқаҳауаз ишреихсуаз мѡашьо ахҭып иаганы иҟан апсыбаѡқәа.

Апсыбаѡқәа ахра иаҽыргеит, шықәсык амѡа иақәымшәо абраҟа икыдхалан иҟаз апсҳәагьы апсыбаѡқәа назгоз рышьҭа ихылазар акәхап. Апсуа ибаѡ ҭамхар, иаур, аамҭала акәзаргьы, акы дақәымшәаҙазшәа ихы ибо дҟалоит. Анзор Сақаниеи Иура Қардааи хәыкахь ихалеит – амѡа ақәлара ишазхиоу азы рациала адырра ҟартцеит Ԥсҳәыҟа, дара рвертолиот ахьтәаз.

Абраҟоуп, аблақәа ԥсеи-ԥсеиуа, атцыхәагьы асаба инылакшо ирышьҭаз алагьы маҙала ианыцҳаз: дара ззыԥшыз авертолиот ацынхәрас даҽеакы ашьха иахыпраан инатәеит, абна ҭызго машьына дукгьы рытцаҟа иааины иаагылеит. Ҟып зҳәо бџьар зыдгаламыз, апсыбаѡқәа ирыдтәалаз ачкәынцәа адырѡагьых агәра ргеит зыҟны аус рымаз ауаа иҟартцац еиҭашыҟартцо. «Шәзымцеит, шәабџьар шьҭашәҵ, шәнапқәа шәырѡах», – идыргеит рыбжьқәа, ишыбџьардаз шырдыруазгьы. Рыжәаѡыкгьы рнапқәа рышьҭахьҟа ииаганы иҽарҳәеит, рыблақәа ҭарҙит, алмѡанык агәгәаҳәа ирхыкны,

ирывакны ишхысуаз, шәақьшьхәа рыгмырхакәа, рыԥсыбаѡқәагьы даргьы Ажара ақытаҽы иҟаз акомендатураҽы инаргеит.

Ашәанқәа ражә рлаба дадҳәаланы иеизахьан. Етцәашьатагәы ажәѡан икыдымкәа иҽҷәыхаа иларышьтратә иҳәҳәон аҳәсақәа, инаргаз ахаҳәмҽыхә ргәыдыртцон. Рхацәа ракәзар, аамтала зны амҳацьырқәа еиқәыртцаз, иахьа атцытәа зқәылахьоу ахаҳәгәара иқәтәаны, ажьыхәтақәа идыртбаахьоу рыхәдақәа иртацәажәон.

Зыбла тазыз, знапы ҿаҳәаз, аха злымҳа иаҳауаз аҧкәынцәа еилыркааит иҟаз аимак закәыз, ахы ахьцоз: цьоукы – абна ахра ахықә иныкәыргыланы ҳрылгап, раха ҳамам рҳәон; егьырт – иҳарҳәацәап, ирдыруа дҳарҳәап, нас анацәа артцысра баѡ алоума рҳәон; ахпатәиқәа – (хыпхьазарала имаҧын) иаҳшьрым, дара итҟәаны ирымоу, зыпсы тоу азәыр дыҟазар иртнаҳапсахлап рҳәон. Атцыхәтәан, акаҽы ианзымааи, атҟәацәа наганы ѡнык атцаҟа иѡнаркит.

– Апсы тцауп рҳәоит, аха уи ухазыршҭуаны иҟоу раԥхьа игылоуп ацәеи амлеи, – иҳәеит Иура Қардаа. Аҕәратца ҟәкаҽы ирзыпшны итәазшәа, ацәа иаашьтыхны иагеит.

– Ус шаҟа ҳацәаз здырхуада, – дцәажәоит уажәы Иура. – Ҳахьтакыз атцхгьы амшгьы еиԥшын, еилурго иҟамызт. Чаҕьа ҳамбеижьтеи ушьта ѡымш ирықәын. Апсра абла раԥхьа уанынтапшытцәкьа ауп ианшәартоу, нас иаҳа уашьцылоит, уиакәым, арахь аиҳа нарцәыҟа еиҕьуп, ишпаузымдырцыз аҳәошәагьы уаҳауа уалагоит. Изхысҳәааua, ишсымчыз ашә сасит, рацәак днадаабалеит уаѡы нырҳарак, ицацха иақәыз иавтоматгьы ааирмазеит. Ҳанырытҟәоз акырҳамазар иргахьан, инапы инанысыцьгәалан, «амшә иакыз дад иҳәароуп,

аха амла ҳшагатцәҟьо аԥсра ҳтахым – фатәқәаки рыжәтәыки ҳзаага», – сҳәеит. Арԥыс матцәаҟьа ишимчыз снапы дасын, иаасҟәирԥсааит: «Ашәануа ичеиԥьыка итизом» – иҳәан, сыҟәрышьқәа аасгәыдиԥсалеит, ашәгьы аҕьараҳәа иаиркит. «Атоубыт ахҩа атцәымҕ алартцеит…» – иҳәеит Витиа. «Агәыҕра анааскьо – амлагьы ацны иааскьоит, ус ҳаҟандаз, ҳаушьит, Иура», – дыхәмаршәа инацитцоит Беслангьы. Аха рацәак аамта мцацкәа адырҩегьых ашә аатит: «Аа, шәысҭ, шәыԥсата кыдышәтца», – иҳәан уи арԥыс, хлитрак зкуаз балонк азна ауаткеи атцәыцаки ааҳаитеит. Уи изаҟаразаалак уаҩы иҿы инҭаиршәша акгьы ацтцамызт.

Дыдрыԥшь Ныха улԥха-угәыԥха ҳажәлар ирыҭ ххәан, ҳлаханы иааҳәит…

Абри аҽены Нхытцынтә ииаз альпинистцәа рыхәҩыкгьы рылганы иргеит. Ари, дара рхатақәа аԥсра абла итаԥшуа иштәазгьы ихьааргеит, ирымчзи умҳәозар. Амала, ашьҭахь излеилаҳкааз ала, урҭгьы аԥсыбаҩқәагьы Аԥсныҟа идәықәыртцазаап!

Аԥсра анааилак ахьаақәа хьатцуеит шырҳәауа аиԥш иҟалазаргьы, ишакәхалак амла рхашҭит…

Ашә аатит. Ари аԥшьаха рзоуп. Даалагылеит заура-зытбаара наҙаз зҕаб ԥшҙакы. Егьа бзиа ҟаутцахьазаргьы, ҳазшаз цьанат иреиҕьу тыԥк узалихны имазаргьы, зегь акоуп аԥҳәыс лнапала утахар цьаҳаны атца уазцоит ҳәа раҳахьан ачкәынцәа – акы еиԥшымкәа иаарцәымыцхеит. Аха ари аҙҕаб иахьа зегьы зтцаҽырбо автомат ацымхәрас, еимгәамзо итәыз ашәырақәа ҩба наҟ-ааҟ илкын, инеиматәангьы дтцәуон.

– Шәысцәымшәан, сара саԥсуоуп, – лҳәеит уи, аратәи ашьхақәа ирхашҭхьаз аԥсышәа цқьала.

– Уи бзиоуп, аха бабаҳзаанагеи? – аԥсра наскьеит, амла бжьазит, ацәа бналеит, арԥарцәа раҳәшьеи дареи ааизынхеит.

– Сара Арԥьениа-ԥҳауп, – дааиасны лашьцәа ахьӄҿаӄәыӄәыз акәакьаҿы даарыдӄәыӄәлеит. – Саб лыхнытәуп, аамҭала зны абрахь даанагеит, сара ара сиит, ара сааҙеит. Сашьеиҳаб иашьцәа аԥсуаа дшәыдгыланы деибашьуан, дҭахеит, уи дихырӄьаны сеиҭбы дҭаркит, абра шәыбараҿы дыӄоуп.

Алакә аҿгьы ихоумҭаша, уаҩы ихахьы изаамгаша рацәоуп, аха уи алакә раԥхьа изхәыцыз игәҭакы уанахәаԥшлак улымҳа кыдҭаны уазыҙырҩуеит.

– Нас бара арахь бызлаарышьҭи? – дцьашьаны иҭааит урҭ.

– Зҕабк, срыҳәеит, сыӄәлацәа, ма зира здыруа ауаа ыӄами араӄа, уи ус аузар акәхап…

Амра ажәаҩн агәаҿытҵәӄьа иҩеины икыдзар акәхарын – иаартыз ашә икылҿеаны иааиуан абырфын харҿарақәа ирҩызаз ашәахәақәа. Урҭ ихыртуан ипашәҙа адашьма иқәыршәыз аш-столқәыршә. Уи илан аԥсуа чыс: абысҭа, аӄәыд, арҭәы, ажьҭаа… Арыжәтә ирзынханы дара ирыман.

Аҙҕаб иралхәеит Шәача дара арахь раразы аиқәышаҳатра анрыбжьартоз знапы аҭазҩыз аурысцәа ара Ажара ишыӄоу, ашәанқәеи дареи ҩымш раахыс аиҿыхара ишаҿу.

– Мааугли быхьҙзааит иахьарнахыс, – иҳәеит аҷкәынцәа руаҙәы ирҭааз раҳәшьа данцоз.

– Аҿаԥа-Цьамхәыхә уҳәаргьы ауеит, – иҳәеит даҿаҙәы.

– Мап, Цьамхәыхә аҿа дааҙеит – уи иразу, иӄәышу, цәгьара злам шәарахуп, Маугли агыгшәыгқәа драаҙеит, ҳаҳәшьа Маугли иаҳа илнаалоит.

Ашаха ырӄәараӄәантәны зыхәда иахаршәу дзыӄәгылоу аӄәардә иҵырӄьаанҙа, иакәым ԥьара

ус ныҟәигахьазар игәаларшәаны ихы гәыбԥан аитар, убри азы анцәа датеимҭаразгьы диҳәар илшоит. Изхаҳҳәааз, Арҵьеиниа-ԥҳа данца ашьтахь аҧкәынцәа ирҳәаз еимҭаркит, рыхгьы гәыбԥан артеит: аӡԥаб абгыӡыр агәаԥь даҩызоуп, зхапыц дыбжьакны дназго лразҟы дахьканаршәуа уздырӡом, шәануа ҧкәынак дизхәыцуазар?!

Аибашьра, иаиааизгьы иакәзааит, иуцәаго рацәоуп: аԥстазаара, анамыс, ауаҩра, агәбылра, иреигьӡоу ажәлар ртцасҟәеи рҟазшьақәеи иахьынӡаԥшқоу амнаӡәӡәаар алшоит.

Абас: аԥсрагьы абзарагьы, афырхатцарагьы, агәыԥшқарагьы, агәыԥрагьы, агәбылрагьы ишеимаркуаз ԥшралагьы, ҟазшьалагьы еиԥшыз амшқәеи атцхқәеи акыр цеит. Уи шуахынлаз, атцхгьы акыр ишнеихьаз, нырцәи-аарцәи рыбжьара иҧаз ашә анаатоуп ианырдырыз. Ижәлеи, ихьӡи, иаб ихьӡи неидкыланы ирҳәеит атҟәацәа руаӡәы. Алашьцара ҽнымшны избо зыбла алашьцылахьаз аҧкәынцәа неихәаԥшыааихәаԥшит, азныказы урҭ рхаҧы иааизгьы иаҳа иззыԥшыз ауп: имтцәуеит, аха иааигәыдибаҳәҳәалеит, «умшәан-сымшәан», егьиҳәа агәеибарԍәԍәарагьы иалагеит. «Ҳаԥсадгьыл инагӡаны иаҳзымыхьчеит, ҳажәлар ахьынӡаҳақәгәыԍуаз аҧынӡа ҳзымнаӡеит, уи аҧы зхара ыҟаӡам, аха ҳҭаацәагьы ҳазхара иаҳзымбеит – убри гәнаҳа амазар иҳанажь, ҳазшаз ҳуҳәоит...» – рҳәеит рыхәҩыкгьы, иеицәажәаны иҟазшәа. Уиакәхеит, аӡәаӡәала идәылыргон, ирыбжьысуаз аамҭа хтцәан-изтцәан, аԥхьа иргаз илахьынтца ашьтахь иргоз издыруамызт, амш-лаша згәы ахдыршәахьаз, атцх лашьцәа ахра цаԍь-цаԍь иадыргыланы аҟәҟәаҳәа иеихсуаз ашәанқәа шхысыц ихысуан, дара рхатақәагьы ирыздырӡомызт рабцьар ахы зықәкыз, иззеибашьуаз, итцзырҟьоз, изыршуаз,

аҩсҭаа дахьырхыччоз иччабжь иалатҵаны рлымҳа иҭеиҳәон: «Уара уфырхатҵоуп, узҿу Анцәа игәаԥхоит, арахь – Аԥсны, наӄ – ҷьанатӄа умҩа аартуп».

Аԥстазаареи аԥсреи рыгәҭаҽы иҿаз ашә атцыхәтәаны зшьапы хызгаз аҵкәын, аурысҟәа рвертолиот амардуан дҩахалан, ашә даалагыланы иҩызцәа данынрылаԥш, адырҩегьх агәыгра изыхынҳәит, аиааирагь шыӄало, аҕа Аԥсны дшыҟәцахо, минуҭҟәак рышьҭахь Амшын Еиқәа аԥшаҳәаҽы ирзыԥшыз рҭаацәеи дареи еигәыдеибаҳәҳәалараны ишыӄоу.

Авертолиот амардуан қыдырххьан, аха амотор аусура иаламгацызт, ҵаӄа дгыланы дыцәҳауан ашәанҟәа рбаталион акомандир Мурман Квициани. Уи аԥсшәа зиҵаз ацәҳара мацара азакәушәа иҭиршәшәон; ирҳәырҳәы игәы икыджьылаз ахәыц еиқәатҵәаҟәа рыԥшәма дыԥхаршьозар акәхарын – рҽеиҵыхны инкыдиаалон, адырҩегьых иааикәаҳәуан. Иҙара ҩахыс дшеилыхызгьы, иблуз ахәда цәашьырҳәа дшәозар акәхарын, Анцәа иматҵ зуа аҳәыҳә-ҳәсаҟәа ҩыцьа касыс ирызхаша чабра дук акәыршан. Амшын қашьхозар зымҳатҷә зцәыртҷәахраны иӄоу ашәануа, аԥсуааи аурысцәеи рани раби «рхәы» ахьриҵоз, ицәҳара иалатҵаны иҳәон Қыртҵәыла ачашә еиԥш аҳәызба нагршьны ашара иара, Мурман Квициани, дыҟанатҵы иԥсы ҭанатҵы ишалимыршо атәы.

– Ари ииҳәо закәи, акыршәзеилкаауама? – дҵааит уи иашәануа ақдуахәа ҙлачы аиԥш дшыҟоугьы, бзиа ирԥсааз, хәажәбыцала ааида далазшышыз аурыс полковник Волков.

– Амза деишуеит! – рҳәеит аурысҟәа зыԥсы ҿызхыз аҵкәынцәа.

Анзор Мыкәба

ГӘАШЬАНЕИ

Ақытахь инагаз амҩа абжьаларҭа аҟны ианнеи, изыкәтәаз БМП аандыргылеит. Зхәыцы дызгәыҭцаҳәҳәа итәаз Гәашьанеи дналыхәапшит афицар ичын змаз аруаҩ, аха ажәак налыкәымтцазакәа дынҭытцны дналбааит, азә ида егьырҭгьы наишьҭалеит. Саатк цит, ҩ-саатккгьы инархысит, аха шәылбаакәа азәгьы иреиҳәомызт. Дара тәан рнапкәа еикәыршаны ажәак рыхәлымшәо еидыпсылазшәа. Даҽеа саатк аҟара аатцуаны, уаанза уи итатәаз иреиуаз азә дааит.

«Арахь бҭытц бласба быманы»... ҳәа налыкәҽиҭит. Инеицхырааны итытцит аҩыцьагьы. Аныҟәара илымшо аҟынза зымч капсахьаз ахәыцы дгарыгаҽо инапкәа иан иналыкәыршаны даагылеит. Дҩышьҭыхны даалгәыдыҳәҳәала даанылкыларц лтахын, аха дышьҭылхзаргьы хара длызгомызт .

Уи нахыс машьынак инакәдыртәан, лхатцеи лареи еиднагалеижьтеи цьара акы иахнамгозар есымчыбжьа Аҟәантәи излаауаз ма излацоз рқыта ахь инагаз амҩа инанылеит. Ҩбаҟа километр ианыҩаскьа иаандыргылеит изыкәтәаз. Еита илалбаргеит «Шьта бца, алапс... Бахьнеиуа акы мзакәа иҳазраҳәа, лассы ҳнеиуеит, рҽырмазеины иҟазааит»

ҳәа деиҭаацәажәеит дыҽхырччо илдыруаз уи ахаҵа, имагә аҧынҵалагьы лышьҭахь ала дналыгәтасит, дагьынцәыҵаирххит, аха лыҽкамыжькәа лҽааныл-кылеит. Иыжьцәа ааизганы диҽажьцәарц ааиҭаххеит, уи ак акәын мчыс илымаҙаз, аха уигьы лхы илзал-мыршеит, дгәыҭҟьа ҧсыҭҟьаха иблақәа тырхаха дылзыпшуан лхәыҷы. Уи нахыс ахьҭшьра дналагеит. Шәымҭақәак лыҽлызнымкыло аитҵасра даҽын, аха лассы ѡнутҵҟала лымчқәа зегьы ааизыркәкәаны акыр лҽааиқәылкит.

Дара неиааҙа иааргахьан ѡыцьа атҟәацәа, иа-азгаз руаҙәкгьы лара дылтәын, – лхаҵа иаб иашьа ипа иакәын. Аѡбатәи дшылзымдыруазгьы илбахьаз ҷкәынан. «Мирон дзыҟамзеи?» – лгәы даатахәыцит, гәыхыҵхыҵракгьы даамҽханакит азныказ, аха рацәак уи лҽалымҭеит. Ҷьара уск дахнаганы дзымаазар-гьы, ѡажәаҟа шьаҽа рыда ахьыбжьамыз лҽаҧхьа игылан лара илтәыз ауаа… Лхәыҷы дшеиқәхоз ала шьҭа агәыгра лыман, аха инагҙаны ихалҵомызт иаргьы ларгьы урҵ ахьгылаз аҟынҙа инаҙааиҙа… Иааурыжьыз атҟәацәа еивагыланы рҽаархеит. Дара назгаз шәца анырҳәа иара усгьы илкыз лхәыҷы имахцәа аартрысны дласны лҽыналхеит. Аргама мыч ҷыдак наилаланы длывасны днеиуан иаргьы. Уаҳа иааихәламхаҙакәа раира иазҧшны игылаз рҟынҙа инаҙеит.

Уи нахыс еиматәаны атәуара иалагеит аѡыцьагьы. Рымч зызхозгьы уи ак акәын, – агәыргьара рылшо иҟамызт, уи азы ргәы ацаҧха аатуамызт…

Лабхәында ицыз аҷкәын, лхәыҷы даашьтыхны, дигәыдыҳәҳәала дааигәыдкыланы, игәшәа ҳәо ди-маны, дласны иҽынеихеит.

– Мирон… Мирон дабаҟоу? – лабхәында иҟны (акысгьы деиҳабын) лхаҵа иазҵаара аҧсуара иша-

ҭанамкуаз дшаазхәыцызгьы, иара уаҳа уи иҙбахә аниҽытцимыршәаҙа, иазҭаара лгәаҕьит акыр ианыԥаскьа. Акраамҭа аҭак ҟаимҭеит иара, – днеиуан лажәақәа имаҳаҙазшәа.

– Гәашьанеи, – ихы налыкәикит даатҕыланы, ахәыҷы дызманы инеиуаз иԥыза иҽааитцарханы. – Ҳазҭагылоу ббоит… Ҳаҷкәынцәа аҙәырԥы ҳацәҭахеит… Мирон ихәҷы дыҟоуп, даҳзаабгеит, Гәашьанеи. Бара иҟәышу ԥҳәысуп, сҭаца, – уаҳа акгьы имҳәеит, аха лара уи лызхан…

– Дабажу? – днаиазҭааит еиҭа акыр ианыԥаскьа.

– Иан лывара.

– Мамагьы?!.

Дихыԥсааит… Анышә еицаҳҭеит. Лшьамхқәа зынҙа иналытҙааит азныказ, аха еиҭа лҽааизганы лҷыналхеит.

– Ҳаԥны иахыда шьҭа. Ҳамцахә дырцәеит… – лгәы ҭахәаҽены деиҭаацәажәеит.

– Ақырҭцәа рнапаҟны иҟоуп. Аԥны ҳәа акгьы нымхаҙеит. Аснариад ақәшәан иаблит.

– Ахәыҷы иаб инышәынтрагьы дзахагылаҙом…

– Дахагылоит, Гәашьанеи… Баргьы бахагылоит, аха аамҭа аҭахуп, маҷк аамҭа. Аԥн ҷыцгьы ҳаргылоит, Баҭал ҷыц дахылоит иаб игәараҭа. Хьымзҭ имаҙам: – Иаб фырхаҵала дҭахеит.

Лыблақәа ҭырхаха лабхәында днеиҷаԥшиг лара, ԥмыз раахыс лцәа ианмырцыз, ихааҙа ҟәандаракгьы лгәы инҭалеит, гәанылагьы инеиҭалхәеит ллымҳа иҭасыз ажәақәа: «Хьымзҭ имаҙам, иаб фырхаҵала дҭахеит»…

Ақыҭа ҷкәынцәа ахьтәаз апозициа аҟынҙа инаҙеит. Уаа жәохәԥык иреиҳамызт, дара уртгьы абԥьар змази измамзи еиҟаран лгәы нҭыԥсааит…

– Ахәыҷы шьҭа сицәшәаҙом… – лабхәында лхы наиқәылкит, сара ара саанхоит..

– Бара быԥҳәысуп, ара ибусхәузеи, аѡныҟа баала, – иҳәеит иара.

– Исуалу здыруеит… – иаалыркьаҽеит.

– Бара буал сара сыхәда иқәуп, исырҽеиуеит… – акырʒа длыдхалеит уи нахысгьы.

Мыцхәы дылхьынҳалеит лхәыҷгьы, аха уигьы амыхәеит, ажәа ҟәандақәак наиаҳәаны дгәыдкылахыдкыла дноулыжьит.

Абԥьар даҳәеит. Даҳәеит, дара рхаҭақәа абԥьар ишаргәаҟуаз шылбозгьы. Ианыхҭалкʒа гәыцәк змаз ԥсаатә шьыга шәақьк патронақәак нацҵаны илыдыргалеит. Мап ацәылкит, «автомат сҭахуп» лҳәеит.

«Автомат ҳаргьы иаҳҭахуп, аха иҳамам», рҳәеит: ԥьоукы хаала иларҳәеит, ԥьоукгьы аҵәы лылырхит, илызгәамҵызгьы ҟалеит. Уаҳа дышрыдымҵуаз агәра анырга, ҷкәынак дналыцҵаны аштаб ахь дрышьҭит. Уаҟагьы, илҭахыз анылҳәа, илхамҵгылеит, «бара ԥҳәыск бакәым, абԥьар зкыша аҷкәынцәа идҳаркуа ҳамам», иҳәеит аштаб аиҳабы. Ауха ԥьаргьы дымцакәа уа даагылеит. Аԥшра лыԥәшәеит даҽеа ѡмышгьы. Рцәажәашьақәа рыла еилылкааит адырѡаҽены гәыпк адҵа рыҭаны ԥьара ишдәыԥәыртцоз. Урҭ рҽааизгара дазыԥшын.

Аамҭа ашьыбжьышьҭахь инеихьаны еиԥш, аҽеизгара иалагахьан даргьы. Уи иалаз, илдыруаз ҷкәынак днаидгыланы «шәахьцо саргьы сыжәгароуп», лҳәеит. Ус еиԥш иҟоу аус иара ишимыʒбо налаҳәаны, агәыԥ рԥыза иалҳәарц налабжьеигеит, ларгьы уаҳа мҳәакәа, аштаб аиҳабы иҟны иҟаз уи иаадәылҵра даазыԥшит.

Ҷыдала суацәажәар сҭахуп, – лҳәеит днеиԥыланы

Сыбзыʒырѡуемт, – аҭак иҳәеит иаргьы.

– Маҷк аҟара ҳнаскьап…

Лажәа днахаҵгыланы лара иахьынʒалҭаххаз длыцнаскьеит, ашҭа аҟны иқәгылаз аибашьцәагьы

ииаицгәарҭеит... Макьаназ ицәжәоз лара лакәын: диҽампҵшҙакәа, лхы ҭарҟәыланы, дмыццакҙакәа лажәақәа рҳәара даҽуп. Лара дылҽаҧшҙомызт иаргьы, аганахьшәа дыҧшуа ихы азышьҭны лажәақәа дырзыҙырԝуан. Илҳәашаз ҳәаны данаалга дынлықәцәажәеит иаргьы:

– Беилыскаауеит, Гәашьанеи, аха ҳара адҭа ҷыда ҳамоуп, уаха иалагҙаны инаҳмыгҙаргьы ҟалаҙом.

– Сышәҧырхагахаҙом. Ажәа усҭоит...

– Аиҽахысра ҳақәшәаргьы ҟалоит...

– Аҧсра саҵәшәаҙом

– Ахысшьа быздырҙом... Исҵоит исдырбар...

Уи нахыс уаҳа еидымхалаҙеит. Ихы ҩышьҭыхны ллакҭа дынҭаҧшит «Аҧыза», уаҳагьы ажәак лыкәымҭаҙакәа игәы шынитцасыз иныҧшуа агәыҧ еиуаз аҷкәынцәа ахьгылаз ахь иҽынеихеит, ларгьы днаишьҭалеит. Данаарылагыла, иԝызцәа руаҙәк илаҧш наидырхаланы ихьз ҳәаны ибжьы наиқәиргеит:

– Уавтомат ҳҭаца илуҭоит, лхы ишалырхәашагьы лурбоит.

Иҟоу закәу изеилымкаауа днеиҽаҧшит иара, аха ажәак аҳәара дахьҙаанҙа деиҭаацәажәеит «Аҧыза».

– Ус иаҭахуп... Уара уҳаццаҙом уажәазы, – уабҧьар арахь исыҭа аанарго инапы наирххеит.

«Аҧыза» идитцаз шиҭахымыз, аха инеимгҙар ада ҧсыхәак шыҟамыз шеиликааз иныҧшуа иавтомат ааихыхны иҽааихеит, аха уи имҭакәа ҿааиҭит:

– Автомат сыҙтаз Мирон иоуп... – нас Гәашьанеи ихы налыкәкны – ахархәашьа бсырбап, – иҳәеит.

Аԝыцьагьы еицны ашҭа агәҭаны амахәқәа тәарҽаҽа иқәгылаз араҵла ашьапаҟны ианнеи иаатгылеит, уи нахыс: ахыршашьа, акылпшшьа, апатрон аҭаҵашьа, ахысшьа лырбара дналагеит. Ҷьара ак лызгәнымкылар ҳәа дшәо лхы азышьҭны

иҟаитцоз дахәаԥшуан, дизыҙырԝуан лара. Иаргьы ак лаԝмыршәакәа ишгәылкылаз агәра анига автомат налитеит. Лыԝнапык рыла иаанылкылеит лара. Мыцхәы илцәыхьанҭан ашьҭыхра. Уи азоума, ма Мирон ихьз ахьадҳәалаз азоума, илгәыдырҕәҕәаланы иаанылкылеит.

Уажәы, шәааҙырԝы. Амш акыр инаскьеит, ҳамԝагьы акыр набжьоуп, ҳаидарақәагьы хьанҭоуп, ҳдәықәышәҵа! – ибжьы нарылаԝит аштаб ахьыҟаз аԝны аԥхьашәа игылаз «Аԥыза».

Агәыԥ иалаз зынҙа жәаԝаԝык ракәзан иҟаз. Лара джәахаԝыкын. Ирыцхрааны, алаҕәым зҭаз аатәақәа инарытцартеит хәԝык аҷкәынцәа. Абжьаацынгьы ишиҟазшьаз еиԥш раԥхьа днагылеит «Аԥыза». Ашҭа ианынҭыҵ, агәарабжьарамԝа днанымлакәа, еинчыла иҟаз ахьацара илганы инагаз мԝахәасҭала иҽынеихеит, иԝызцәагьы рыҕерыԥхны инаишьҭалеит. Харак инаскьаанҙа иҟаз, амԝаду ахь илашьҭыз ақыҭа мԝа ааиԝцәаны еиҭа ахьацара иныҵалеит.

«Абгалаҷ», – ишьҭагыланы инеиуаз, ишәагаа аамыцхәымкәа, аха иааиланы иҟаз ԝажәихәбаҟа шықәса зхытцуаз аҷкәын дааизыԥшны, ибжьы наиқәиргеит «Аԥыза», – ҳҭаца унапы дануп, уаалхылаԥш, – иҳәеит.

– Сеидара урхьанҭеит, – азныказ уаҳа имҳәеит «Абгалаҷ», аха нас инацитцеит. – Аԝны дыҟандаз…

– Лара ус илҭаххеит… – деитацәажәеит «Аԥыза».

– Иаҳҭахқоу рацәоуп, аха… – Гәашьанеи дахьрыцыз шигәамԥхоз уааҙа иаартны имҳәацзаргьы, уажәы аҭагылазаашьа аниоу, аҽаартра игәаҕьит. – Лкалҭ амыҕқәа инарҽаԥо, дабаҭаху…

– Саргьы истахҙам, аха…

– Нас даанужьындаз…

– Уи мариан… Даҳҭацахаанӡагьы дыздыруан, школк ҳаицҭан. Усҟангьы дыпҳәызба ҭынчын. Аибашьра зылшо дреиуаӡам, – лыхгьы лзыхьчаӡом. Сара схылаԥшра лызхарым… – харак инаскьааншьа, дирхынҳәыр иҭахны «Аԥыза» иажәақәа наиқәиԥсеит.

Имаҳаӡазшәа ацара даҽын иара. Уаҳа анҽимҭза еиҭа инаишьҭеиҳәеит «Абгалаԥ»:

Сара деилыскаауеит… Мирон рыцҳа ишьа лурц лҭахуп, аха, ларгьы ак анлыхь рхәыҷы дрыцҳахоит…

Иузымдыруа ак ыҟазаргьы иудыр-уеи… инамѡатәшәа ҽааиҭит «Аԥыза». – Дҳацзааит. Џьара ҭагылазаашьак аныҟала, аӡәы идамхаргьы даҽалкыртә илзыҟаҵа.

«Иузымдыруа ак ыҟазаргьы иудыруеи» абарҭ ажәақәа ихы иаатагьежьит «Абгалаԥ», уаҳагьы Гәашьанеи лыӡбахә ала акгьы имҳәеит.

Ахьацара анаѡс амхы ыҟан, уи иалсны ицар акәын. Акыр игәиҿеанны ахҭысҭа дынхытцны зышәра аамҭа ааихьаз ибзары-бзаруа иҭагылаз аԥьыкәреи дналагылеит. Маҷк аҟара данынаскьа даатгыланы иѡызцәа днарызхьԥшит, еицхыраауа реидараҟәа ахҭысҭа ахыгара иаҽын даргьы. Псаатәк аҷыҵбжьы аагаргьы илымҳақәа ираѡмыршәо, ашәарах даѡызаха, игәиҿеанны дышнеиц днеиуан. Амхы акалҭ ахь инаӡахьаны иаалырканы даатгылеит, иавтоматгьы ахысразы ирмазеины днеиҳәтҟәыҟәлеит. Уи даагәаҭаны ҏеаармазеины адгьыл ҏеыназааигәартәит ишьҭахь ала инеиуазгьы. Излалылшоз ала рхымѡаԥгашьа лҿаҟәлыршәарц даҽын Гәашьанеигьы. Ишьҭахьҟа иҟаз, инапала шәара ара шәааԥшы ҳәа разҳәоз адырга нарыҭаны, итыԥ днахытцын, излеизауаз ала ишьҭыбжьмырго ибҕа аррԥьыҟәны еиҭа ԥхьаҟа иҽынеихеит «Аԥыза». Акыр данынаскьа зны даатгыланы, нас иҿы-

ҩеитцихит, иапхьаҟагьы дыпшуа даагылеит. Ахш рҽытцажжы акатцәыхәа иахагыланы аџьыкәреиаза афара иаҽын аҳәақәа. Амхы ак зтамло аанда шктәыз даазхәыцит, аха уажәы уи аха рымамызт.

Амхы ианалс маҷк аҟара иаатгыланы аатцәақәа ирытцаз ачкәынцәа реидарақәа аарымданы даҽеа цьоукы натцалеит. Рҽапхьа иҩашьтыз атыраси алтырреи рыла ихҟьаз анаара ала идәыкәлазтгьы иаҳа рымҩа аркьҽуан, аха ишәартан уи ахыхь иҟаз шәапыцьапла ихҟьаз ахәы ампытцахалаҩцәа рнапаҟны иааргахьазар ауан, иангәарта еибашьрахон, уажәазы уи дара рус аҟны иааиуамызт. Акыр икәнаршозаргьы иаҳа иахьшәартам атыпқәа рыла ацара руалын. Рарґьарахь ала иаахатцәины, инакәаратца-аакәаратцо ақытақәа ирылсны ицоз азиас аҟынза ианыназа, азывтца инаваланы рҽынархеит. Уи нахыс, имҩадаран. Арахә иҟартцахьаз цьарацьара мҩахәастак ыҟазаргьы дара-дара еимадамызт, – мыглеи-шәапыцьаплеи ихҟьан азывтца.

Ууанза дзышьтагыланы днеиуаз «Апыза» иҽааиҟәытханы, иара ишьтагыланы инеиуазгьы иапхьҟа иниажьуа агәып рыбжьарашәа иааиуаз Гәашьанеи даалзыпшит «Абгалац». Лҽатцалырхар лтахымкәа дышзахәоз днеиуан лара, аха шьаҽақәак ныҟалтцацыпхьза лкалт инахьынпашалоз амаґкәеи лареи аибарххара иаҽын. «Абгалац» аргама ибартан, лышьтахьҟа иҟаз, аидара иатцаз ачкәынцәа рааира дшапырхагаз, иара усгьы зшьапы инанамгоз дызтцаз автомат лныҟәараҽы ишылпырхагаз.

«Бабцьар сара исыркы» ҳәа налеиҳәеит. Даатгыланы гәрамгарала днеиҽапшит лара: ларма жәҩахыр ихшьыз автоматгьы аахылхит, аха иара имтакәа, мчыла илцәигар ҳәа дшәазшәа лыҩнапык рыла иаалгәыдлырґәґәалеит.

– Ианыбҭаху ибыстоит… – лхы-лҽы гәамҭрак шныкәлаз аагәаҭаны деиҭаналыкәцәажәеит «Абгалаҷ».

– Исцәыхьанҭазам… – уаҳа ажәак нацымҭакәа маҷк аҟарагьы даатрысшәа лҽыналхеит.

Дыхҭеикыр иҭахымхеит иаргьы. Шьаҽакәак раҟара нарыбжьаны иҽаатцарханы длышьҭаланы иҽынеихеит

Акыр илашьцахьан аҳабла аѡадахьтәи аҽацә аҟнынза, ианыназа. «Абра ҳапсы ааиҭаҳкуеит», – иҳәеит «Апыза». Зегьы рҽанаааизырга, реидарақәагьы нышьҭатцаны рыпсы ааиҭаркырц инатәеит.

Иахьыѡапшуаз ажәѡан иалырбаауан аѡнкәа, аха цьаргьы алашара аркзамызт. Иҟаларын алашара ыҟамзаргьы, аха иҟазазаргьы ауаа рхы иацәшәаны иадыркуамызт. Ақыҭа уаѡ дахзамзаргьы ҟалон иахырцахьазар, мамзар ишырмеигзоз еилкааны маза̀ла рҭыпқәа ирхытцны, аҕацәа рнапаҟны ирзаамгацыз ақыҭа ѡаскьақәа рахь рхала ицахьазар ауан.

Маҷк аҟара рыпсы анааиҭарк ашьҭахь еицыз ѡыцьа аҷкәынцәа ихы нарықәикт «Апыза».

– Ақытаҷ иҟоу еилкаатәуп аиҳараза̀к ацҳа акәшамыкәша. Саатк аамта шәымоуп, –иапхьа ианаагыла адтца нариҭеит. – Абра ҳашәзыпшуп.

– Еилкаауп, – иҳәеит руаза̀к, исаатгьы днахәапшит.

– Шәхала цьара ак шәхалашәымгалан… – инарышьҭеиҳәеит.

«Апыза» ириҭаз аамта маҷк аҟара инахыҳәҳәазаргьы ихынҳәит пшыхәра иишьҭыз арпарцәа. Маза̀ла зыҟны инеиз, макьана зҭып иахыз быргцәақәак рыла еилыркааит, ашьыжь ақытауаа ркәытқәа рымхразы ихалаз аруаа иреиуаз гәыпѡык рус ҟатцаны, рхымѡапгашьазы ирықәзбаз ҭакәажәык ахы дарганы ақыта аанрыжьиишьҭеи уаҳа уи аҿены уаѡ

дшырзымаацыз. Аха ирҳәеит амҩаду лымҩахытҵ ала иҟоу аҭабиаҟәа рҟны итәоу шыраҵәаҩыз.

Ацҳаҷы иҟоузеи? – днаразҵааит « Аԥыза».

– Азиас нырцә ала ацҳа зыхьчо рҭабиаҟәа ирҭатәоуп. Акыр ҳарзааигәахеит, – иҳәеит руазәк.

– Аарцә ала азәгьы ихабар ҳамбеит, – инацитцеит иҩызагьы.

– Неишьас иамоузеи?

– Азыршьтра ала, даҽеакала ишәарҭоуп.

– Ҳдәыҟәышәҵа, – иавтомат ижәҩа инахишьит «Аԥыза». Уи нахыс излацараны иҟаз амҩахәаста шшәарҭамыз аԥшыхәцәа игәарҭахьан, иара усгьы агәра ганы иҟан, ишааилахәлалак зыпсы ҙаны зҭып аҟны аҟазаара ҟазшьас измаз ақыртцәа рыруаа, абас уахынла абнара аҟны ҷаԥшьарак, мҩакрак шырзымгәаҧьуаз. Уи азы, рыбжьы нытцакны акәзаргьы аха инеицәажәа-ааицәажәо, лафҟәакгьы неибыҳәо рымҩа анагҙара иналагеит. Аидарақәа ирытцаз раастагьы еиҳа зеидара хьанҭаны зхы збоз «Абгалаԥ» зхылаԥшра инапы ианыз Гәашьанеи алашьцараҷы ԥьара днышьацәхныслар ҳәа дшәаны длыхҙыҙаауа, зны ишьҭахь днаргыло, зны иаԥхьаҟа дниажьуа, зны днаиваргыло днеиуан. Амаҟа лыхәда ишыхшьызгьы илыцәкаҳар ҳәа дшәозшәа лыҩнапык рыла илгәыдыргәгәала илкыз автомат иаҳа-иаҳа лныҟәараҷы ишылпырхагаз ибон, иаалымхны днатцалар иара изы хьанҭарак атцамызт, аха аҳәара изыгәыҧуамызт, – еиҭа гәрамгарак лызцәыригар, лгәы цәиҟьар иҭахымызт.

Хысымтак аҟара набжьаны ацҳа азааигәаранҙа ианнеи, «Аԥыза» ириҭаз адҵала реидарақәа нышьҭаҵаны иаатгылеит.

Агәыԥ иалаз зегьы ирдыруан ирыдыз адҵа. Егры инаркны Гәымсҭанҙа знапаҟны иаазгахьаз

Қыртҭәыла аруаа, ари абԥьари Аҟәаҟа изланаргоз амԥаду аҟны иҟаз ацҳақәа руак аԥжәара шакәыз. Ирдыруан, ари аус, уанӡа ишыҟартцалоз еиԥш агәыԥ рхала ирӡбаз ак шакәмыз, уи ацҳа аԥжәаразы ҷыдала адтца шыҟартцахьаз Амрагыларахьтәи афронт анапхгара. Аха «Аԥыза» ида еицыз аҙәгьы издыруамызт, уи ауха иахмырпакәа, уи ацҳа аԥжәара ада даҽеа ԥсыхәак шыҟамыз, агәыԥ иалаз зегьы уи рыпсы ахҭнырымтцар амургьы…

– Уажәы шәаасзыӡырԥы, – ибжьы нытцакны, аха ираҳартә еиԥш даацәажәеит «Аԥыза». – Уанӡа иԥаҳжәахьоу ацҳақәа иреиԥшӡам. Аԥжәара хьантоуп, изыхьчогьы рацәаоуп. Ашамҭазынӡа аԥжәара ада ус ҳамамкәа иҳармазеироуп. Ари – дтца ҷыдоуп, хырпашьагьы амаӡам. Уатцәы шьыжьынӡа ианҳазԥымжәа, ҳапстазаара тцакык амаӡам.

Рԥыза иажәақәа ак раԥмыршәо ирзыӡырԥуа, ажәак рыхәлымшәо игылан зегьы.

– Ишәзеилымкааз акрыҟоума? – деиҭатцааит.

Дара ирзымдыруа, уатцәы иҟалараны иҟаз хҭыс маӡа ҷыдак шимаз еилыркаауан уи иҳәашьа ала, аха рыгәқәа архыҭхытзаргьы, ҳара иаҳзымдыруә ак удыруеит, иҳауҳәароуп, рзымхәеит. Аԥыза дпызан, дара ирзымдыруа ак идырыр шихәтаз еилымкаашьа рымамызт.

– Уахатәи атцых иалагӡаны ацҳа шыпжәатәу еилыскааит.. Аха уатцәы иҟалараны иҟоузеи, аибашьра нтцәома? – игәыхытхытра наиаԥызеит аҙәы.

– Уатцәы иҟало, уатцәы иҳаҳауеит… – иааиркьаҽеит. – Уаҳа зтцаара шәымоума?

Уи нахыс уаҳа аҙәгьы зтцаара ҟаимтцаӡеит. Уа иаапшырц адтца нарытаны, атагылазаашьа ихата ититцаарц итахны, уанӡа иишьтхьаз аҷкәынцәа иманы ацҳа шыҟаз иҽынеихеит «Аԥыза». Абнацыгәқәа

ирԥызаха рымԥа амаршәа кны, ԥьара фархьк-гьы инаԛәымпалазакәа инеины ацҳа азааигәара иԥшыхәуа инатәеит.

Аҭагылазаашьа аҽеиҭанакхьан. Ацҳа уаԥ дыԛәгы-ламзаргьы, азиас амрагыларахьтәи ахыԛә ала, амԥа лымԥахытԥ иҟаз аҭабиаԛәеи ацҳаи рыбжьара БТР-уп ргәахәратәы алашьцара ак налырбааит. Рыбжьԛәа ааԥуан уи ааигәара иҟаз аруаагьы.

– Излацәажәозеи? – маԛк ақыртшәа здыруаз аԛкәынцәа руазәк илымҳа дынҭацәажәеит «Аԥыза».

– Азы абжьы цԥьа иснарҳауам, аха еибаныҳәоит сгәахәуеит, – аҭак ҟаиҭеит иаргьы ибжьы нытцакны.

– Еигымхааит, аха шьҭа ицар бзиан... – даацәажәеит ахпатәигьы.

– Иабаушьтуеи! Ҳзыԛәгылоу ҳадгьыл рныҳәозар акәхап...

– Ирныҳәалааит! Дара аазгаз игоит, ҳадгьыл ҳара иаҳзынхоит...

– Излоудырзеи?

– Анцәа ддыргәамҭит...

– Ацәажәара шәааҟәытԥ, – инытцакны акәзаргьы днарыԛәцәҟьеит «Аԥыза». Уи нахысгьы акыр аԥшра рыԛәшәеит, мыцхәы иаун рыбжьԛәа рхацала еиԛәныҳәоз рныҳәаҽаԛәа. Иԛәҳа ацара иаҽын хәы змамыз аамҭа...

Абар шьҭа саатԛ инеиҳан рҭып аҟны итәоуижьҭеи. Иара усгьы ажәак рыхәылшәомызт арԥарцәа рԥыза ацәажәара иаҟәихижьҭеи, иаргьы ажәак иҽмыршәа-закәа дтәан, – ԥнытцҟала дшыгәаҭеиуаз иныԥшуан.

– Шәара ара шәааԥшы, сара нырцә сцаны снары-лаԥшуеит, – аҭыхәтәаны днарыԛәцәажәаны дԥагылеит. – Гәамҭрак шәҽеашәымҭан, – днарылабжьа-ны алашьцара иҽенаҭаны дцеит.

Аҙывтца даваланы маԛк аҟара дѡаскьаны аҙы днырны нырцәҟа диасит, рацәакгьы иҽадмырхалакәа ааигәа иҟаз апсыжырта дналаланы иахьынҙаизауаз днырзааигәаханы агранит иалхыз баҟак днаватәеит. Иареи дареи ирыбжьаз, ианеиҳаха, ѡажәа шьаҽа ракәын, еилыкка ибартан жәаѡыкҟа иҟаз урт рцәааракәа. Алашьцара иалууаа илымҳақәа иртасуан, аҟатәыҳәа игәатцәахы иалакьакьоз ирымҟьахьаз рбыжьқәа. Иналак-ѡалакны иидыруаз ажәақәак ҟалазаргьы инеизакны ирҳәоз изеилкаауамызт. Итахын еиликаар, аха… Ихы идыруа дааҟалеижьтеи рапхьаҙа акәны ихи даныҙбит урт рбызшәа ахьизымдыруаз азы.

Афронт анапхгара инапы ианыртцаз, хырпашьа змамыз адтца ҷыда акәмызтгьы, абар, иапхьа игылаз, иуаажәлар ртәыла рымызхырц ииаз, идгьыл иқәгыланы иашьцәа рШЬа зымпытцашыз рнапқәа рыла атцәцақәа кны аибаныҳәара иаҽыз урт ауаа ишитахыз ибартә илиршарын… Ихы иаатагьежьит Гәашьанеи лажәақәагьы. Убарт рыдагьы атахҙамызт иавтомат инаҽакны еилараа ркажьразы… Аха иимчҳашаз имчҳар аныҟамлоз, ицәа итеимыгҙаша теимыгҙар зымуаз дтагылан… Иага рқьафқәа ыҟазаргьы, урт уа ишгылаз ацҳа алаҧәым атцатцара аҽанышәара шәаартан, – ианаргамаха еиҽахысрахон, дара рыпсы ргаҙаргьы рус хыбгалон.

Аамта ықәҳа ацара иаҽын. Шәымтақәак цацыпхьаҙа иаҳа-иаҳа агәыхытхытра дамҽеханакуан, аха иҽааникылон, ашамтанҙа акыр саат ыҟан, ацҳа алаҧәымқәа ратцатцаразы цырхага рымамкәа ианыҟала, ианеиҳаха саатқәак шрызхоз идыруан. Агәыгра иман, абас, агәаҽанызаара рхаштны рыбжьқәа рхацаланы амѡа иангылаз аруаа рқьафқәа аныҟартца досу ртыпқәа рахь ишцоз ала.

Ус иагьыҟалеит: даҽеа сааҭк аҟара аатҵхьаны, акыр рыҽенеидырхаланы ингәыдибакыла-аахыдибакыланы, цьоукы а-БТР инақәтәаны ацҳа инықәсны амрагылара шыҟаз инықәхәаша ицеит, аҭып аҟны иаанхазгьы еибак-еибашьҭуа рызхара рзеибымҳәо аҭабиақәа рахь рҿынархеит. Дыштәац дтәаны дыԥшуан иара макьана…

Шәымҭақәак рышьҭахь аҭабиақәа иаарҭытҵны амҩа инанылеит хҩык, нас ишеицыз ацҳа аҟынӡа инаӡаны инкылаӡырҩ-аакылаӡырҩны иаахынҳәны еиҭа аҭабиақәа рышҟа рҿынархеит, аха зны иаатгыланы еиқәырццакны ахысра иналаган равтоматқәа нҭадырцәеит, нас алашьцара иналаз ицеит, уи нахыс акраамҭа рыҽшыԥхьаркуаз идыруан, ҩымз раахыс рҟазшьақәа итцахьан…

Даҽеа ԥырхагак роуааӡа аамҭа рхы иархәатәын. Игәы ааитцасны иҭып днахытҵны дкәараҵо анышәынҭрақәа днарыбжьыс-аарыбжьысуа иҩызцәа ахьтәаз ахь дааццакит.

Ацҳа алаҕәым аҭаҵара знапы ианыз аҷкәынцәа рзы хыхь имаӡамызт «Аԥыза» –аибашьра ҟалааӡа арацәацхырҭа шахҭа аҟны аус зуаз аԥжәара аус бзианы издыруаз ракәын. Аха ԥырхага рызымҭаша аҭагылазаашьа рыҭатәын.

Реидарақәа инарытцаланы рышьҭыбжь мыргаӡакәа акыр иаҕьызаргьы аӡы инҭалеит, ацҳа алаҕәым аҭаҵара знапы ианыз ахәҩык. Урҭ инарышьҭалеит ирыцхраашаз, иатахханы ианыҟала изыхьчашаз даҽеа хҩык аҷкәынцәа. Иаҳа ишәарҭоуп ҳәа дахьазхәыцуаз аӡнырцәҟа даҽеа ҩыцьа аашьҭыхны дцеит «Аԥыза». «Абгалаци» Гәашьанеии адҵа рыман аарцә аҷаԥшьараз.

Ҳҭаца унапы дануп, уаалхылаԥш ҳәа «Аԥыза» Гәашьанеи инапы данитцазар аахыс, еидара ҷыдас

дахьиитаз игәаԥхо дыќамзаргьы аԥыза-дԥызан идтца нагзатәын. Акысгьы уи рқыта еиуаз иреиғьыз ачкәынцәа азәы диԥхәысын, лхатца дтахеижьтеи рацәак тцуамызт, итахашьагьы фырхатца тахашьан, – иԥсадгьыл ахьчаразы иԥстазаара игәаҕгьхьан. «Аԥыза» инапынтца азадагьы, лыхьчара иуалны, ихьымзгны дазхәыцуан. Аха аҕетынчымра дамҷеханакхьан «Абгалаԥ». Игәаԥхомызт амҩа иахьынзақәыз илнибаалоз ақазшьақәа: лҷымтра, лыблақәа ааитцыхны азәы ихәамԥшра, дзызхәыцуаз аилкаара уадаҩны лцәа лыҷтарԥсны лыќазаара, маҷк ақара цьара бжьык аагаргьы лаатрысшьа… Абартқәа рзы лара лахь цәшәарак изцәыртцхьан. Уи азоуп, ртыпқәа аалхны ианаатәоз, лара амҩа иахьазааигәаз атәара шылтахызгьы иара уи дазыразымхакәа иааигәара иќаз ахьацатцла дзаваиртәаз.

Атцх иалҩуа иааҩуаз азиас абжьы ада бжьык ҳәа гомызт, – тынчран зехьынцьара. Лҷеырԥсны атцла дадтәалан лара: лыҷемыртцысзо, лыбжьык ҳәа мгазо, ларма жәҩахыр уи инадтцаны, илбоз ҳәа ак шыќамызгьы лылаԥш кыдхаланы алашьцара далаԥшуа.

Сара бысзымтцаакәа хысра ќатцатәым… – ибжьы нытцакны, аха илаҳартә еиԥш иажәақәа неиҳәеит.

Атак имаҳаит «Абгалаԥ». Иарбанзаалак цьара қәацарак лымазамкәа дыштәац дтәан.

– Исҳәаз баҳама? – еита ибжьы налықәиргеит.

– Усцәымшәан, – уажәазы атак ааиаҳаит, игәгьы акыр иаатынчхеит.

Дыштәац дтәан лара, – ахаҳә далхызшәа, лдақәа иртаз ашьа тыԥсаазшәа… «Абгалаԥ» дыршьа имамызт Гәашьанеи ас дташәаланы лыќазаара мзыс иамаз, аха уи аԥҳәыс ҷа лхатца итахара, лыпсадгьыл лымырхырц иахьаҷыз рнаҩсгьы, абас дта-

хәаҽены дҟазҭаз ҷыдала митәык дшаниаз аҟара игәы азѡахьан, акысгьы, ѡымзы наҟьак аламыс захьӡу ззымдыруаз ампытцахалаѡтцәа рнапаҟны дшыҟаз идыруан, ѡбагьы «уара иузымдыруа ак ыҟазаргьы иудыруеи» иҳәахьан «Аԥыза». Уи нахыс уаҳа длықәцәажәар иҭахымхеит. Агәалашәара гәыҭшьаага дҭанагалахьан лара…

… Аиарҭа илахаз иан хлаԥшрада лныжьшьак аныҟамла иусура аҟны аԥсшьара амхны ақытырахь дцахьан лхатца Мирон, иԥсшьара антцәарагьы егьагмызт. Ашәахьаҽены инаркны иара аусура днеираны дыҟан, ихаҭыԥан ланхәа лхылаԥшра лара илыхәҭан. Ус еибырҳәахьан. Лҭагылазаашьа наиаҳәаны аԥсшьара данаҳәа мап лцәимкит медиаҳәшьас аус ахьылуаз ахәышәтәырҭа аҳақьым хада, – ашәахьа инаркны мызкы ҳәа аԥсшьара лиҭеит. Асабша инаркны ахақәитра лыман, аха ахәаша аҽены аусура лыхәҭан, абжьааԥны аус ахьылуц, ачымазаѡцәа рыдкыларҭа аҟны дыҟан.

Ашьыбжьон ааиаанӡа иааргеит раԥхьаӡатәи ахәцәа – аӡәымкәа ѡыцьамкәа… Убасҟан ауп агәра анылгаз саатқәак раԥхьа лусураҽы иаарылаѡхьаз, лара леиԥш аӡәырѡы зхатцара рцәуадаѡыз аибашьра ишалагатцәкьаз.

Лгы лзырхьуаз рацәан, аха урҭ зегь раасҭа ашьыжь згәыла хәыцқәа ирыцны амшын ахь ицаз лхәыҷы гәытцхас даалоуит. Ахәышәтәырҭа аҟны иҟаз аилагьежь-аилахынҳәра инахаршәаланы акырынтә ателофон ҟалтцеит аѡныка, аха аӡәгьы ишьҭихуамызт. Ишьҭырымхит агәылацәа рахь дахьасызгьы. Ҩыц иааргаз ахәцәа дшырхагьежьуаз, ателефон ахь дналыԥхьеит аус лыцызуаз аԥҳәызба, «Сан, аибашьра иалагеит…» ллымҳа иаатасит аѡны инеихьаз лхәыҷы ибжьы. «Умшәан, сыцкәын, саргьы

лассы снеиуеит», – ахәыҷы игәы цар ҳәа дшәаны лҽеаарҭынчны даацәажәеит ларгьы… «Сзыршәозеи сан, ҳара ҳаиааиуеит», – иҳәеит ахәыҷы усҟан анцәа иирҳәазшәа… Акыр иҭшьаахьаз лгәы ԥхаррак нҭалеит, аргамагьы иаалнырит аибашьра ишалагаз лаҳазар аахыс лдақәа ирҭашәхьаз лшьа аусура ишналагаз. Уи нахыс иаҳа лхы лнапаҟны иааганы, лшьара лҽықәмырҟьакәа ахәцәа даархагьежьит…

Лхәыҷы иифашаз ихәы наиҭаны, ашә адәахьала ацаԥха наркны, дшаҭахыз лдыруан азы аусура дааит адырԝаҽеынгьы. Аус лыцызуаз рҟны маʒаргама днаҵаа-ааҵааит Очамчыра аганахьала ауаа рцара ауама иамуама аилкаара лҭахны, аха гәыграк лызҭашаз акгьы лмаҳаит, зегьы иларҳәоз ак акәын: «Зқьԝыла аруаа амԝаду иангылоуп»… Дааит адырԝаҽеынгьы. Уи аҽены илаҳаит лгәы ҷыдала иҭзырԥсааз ажәабжь бааԥсык. Аԥсны аиҳабыра иреиуаз аԥсуаа ишырыʒбаз ақалақь анижьра. Уи инашьҭарххны илаҳаит лгәы аазырҟәандашазгьы: Ацҳа Ҟаԥшь амҵа ахысра иаҷыз ақыртцәа рыруаа ахьатр ишалагаз, Кьалашәырынʒа ишынаскьо, уи нахыс аԥсуааи дареи аиҷцәажәарақәа ишрылаго. Гәыграк аалоуит ашьакатәара ааныркылап, иҟалаз арҽеираз акы азырыʒбап ҳәа. Иара уи аҽены илаҳаит лассы ларгьы зыгәра лгаз даҽеа ажәабжькгьы, – милатла иаԥсуаз ауаа рыԝнқәа ныжьны, аусура иаҟәыҵны рҭаацәарақәа рыманы Гәымсҭа нырцәҟа ацара ишалагахьаз…

Лхы инаркны лшьапқәа рҟынʒа днелуу аа ит… Лара ишԥалури?.. Дызцарызеи зегь ахьцо Гәымсҭа нырцәҟа, лхәыҷы иаб, лхатца Мирон Кәыдры нырцәҟа дыҟазар?.. Аха уа цашьас иҟоузеи?.. Ахәышәтәырҭа аԝнутҟагьы милатла аҽеилыргара иалагахьан; ирхарԥаз уанʒатәи рцәақәа аархыхны рыҽхыршаны

иааҟәгылахьан ақыртцәа иреиуаз аусзуѡцәа урҭ ражәаҟәа рҭакҟәа ҟатцо рҽеатҵадмырхарц иаҿын апсуаа иреиуаз, иҟалаз ргәапхо иргәампхозу аилкаара уадаѡны, иага раҳаргьы ирылагъо, иҟалаз иаламцәажәаъо аусура иаҿын егьырҭ амилатҟәа иреиуаз. Лара лгәы итцхоз азҵааразы зегьы дызрыдгыломызт, уи азы зыгәра лгоз днарыдгыланы днаразҵаа-ааразҵааит амргылара аганахь ала ауаа рцара ауама иамуама аилкаара лҭахны. Даргьы лхьаа еилкааны аҭак лырҭеит… Агәра лгеит иаатынчрахааныа амрагылара аганахь ала милатла иапсуаз рзы цашьак шыҟамыз амѡаду зегьы ҭырҭәааны абцьарла еиқәных ишангылоу ишьашуазижьышуаз ақыртқәа рыруаа.

Шьҭамҭала абзыпқәа иреиуаз лгәылацәақәак «бхәыҷы дбыманы бҳацаала ҳара иҳахьуа шәаргьы ишәыхьып», – рҳәеит, гәыкала ишырҳәозгьы агәра лгеит, аха лара лхы-лгәы ахьыҟаз мрагыларахь акәхеит: лхаҵа дахьыҟаз, лыуа-лҭахы зегьы ахьынхоз, лхаҭа дахьеиуаз. Ѡбагьы, абзыпқәа рганахьалагьы ҽеирак ыҟамызт, – Гагра азааигәара ақыртқәа ар ҙхыргеит ҳәа аарылаѡѡхьан.

Лцамҭазы деиҭалзааит лгәылапҳәыс: «Алак-ѡакра баақәытцны бхәыҷы дбыманы бҳацаала», – лҳәеит, акыр илыдылтцеит, аха дазыразымхеит, «цьара еимгеимцарак шпаҟамлари: еибашьуа ҳреиуам, цырхагак раҳҭартә ҳазлаҟоузеи, схәыҷи сареи цәшәарас ҳзышьҭырхрызеи, урҭгьы уааруп, уаҳа ламыск рымамкәа иауҟоу»… – лҳәеит лажәақәа рыгәра ганы. Уаҳа акаҿы данылзаамга лҭаацәа дрыцны днықәланы дцеит агәылапҳәыс. Уи аҽены дылзааит аус лыцызуаз лѡызак: «Ачандараҟа шәаала, шәаҳбартә ҳаҟоуп, ара ишәусхәузеи», – лҳәеит, длыдгьатцәыгьатцәлеит. Акыр дазаалгеит лара илыкәлаз уи апҳәыс, длыццар-

гьы ҟаларын, аха аҵыхәтәан, «саб иахь ада цьаргьы сцом», ҳәа даақәгылеит уи ҷыдала дызҭахыз ахәыҷы. Абас дшылак-ѡакуаз аамҭа цеит, уи апҳәысгьы дыхтцәаны днықәланы дцеит. Лхәыҷгьы ларгьы уахьгьы изымцо, рқытахьгьы мѡа рымамкәа иаақәхеит.

Уи ауха ажәѡан ҵырхуа аҟынза ихысуа, ртанккәа рапхьа иргыланы ақалақь иалалеит, иагьыртәыртәит аруаа.

Аргама илбартан ақалақь апсҭазаара аҽешарқшаз. Иҵьашьаны дрыхәапшуан ауаа рҽыпсахшьақәагьы: ууанза икаркаруа илацәажәоз лгәыла ҳәсақәа азәырѡы лықәцәажәара иаҟәытцхьан, иналықәцәажәоз ҟалазаргьы цәҳарамзар, мақаррамзар ажәа бзиак рҽытцымшәеит, «баргьы бналатцан апсуаа зегьы шәнырҭцәатәуп, шәагьынҳартцәоит» ҳәа иаалҽагылазгьы ҟалеит. Зегь дреицәаха игыгцәа ргыланы даақәгылеит акы даниаргьы даалывагылап, дихьчап ҳәа дзықәгәыҷуаз, лхәыҷы амариан зы дзаазххьаз, лхатца аус ицызуаз ргәыла Вахтанггьы Гыгшәыгла итәыз асакара агәы иаақәхаз ирѡызахеит лхәыҷгьы ларгьы. Рхала рхы рзымыхьчо, иаазгәытцаҳәҳәаны иааздызкылашаз, иаархылапшышаз азәгьы дрымазамкәа рыпсадгьыл аҳҭны қалақь аҟны итәымх, рхыхьчаразы мчык рымамкәа…

Лхәыҷы даалгәытцаҳәҳәа ашә лхаркны дтәар акәхеит, – адәахьы дәылтцшьа лымамызт, – алаапкқәа ирѡызаха ақалақь иалагьежьуан «агвардиаа» ҳәа изышьҭаз аруа.; Зны-зынла лара лахь анеира згәаҕьуа лханы инхоз абырзен ҧхәыс Елла лыла илаҳахьан ажәабжьы, ақалақь аҟны инхан иҟаз апсуаа абаапсрақәа ишақәдыршәахьаз иршьыз, иртҟәаз, зыѡны дырҳәыз шыҟаз. Мышқәак итәан ус, уаҳа адәахьы индәылымтцзакәа, цыфак ахьынзарымаз, иазәзатцәыкны рыпсы иапшәмаз

Елла ача рзаалгонатцы. Аха иаалырҟьаны дара рахь ааира даҟәытцит Елла. Ирзаалгоз аԥсымышьтыга ача адагьы, лара лхата хьаас дышьтылхит цьара акы лзырузар лгәахәит. Атцых акыр инеихьаны, цьара аҙәы сибарым ҳәа даахәыцны дыѳхаланы ашә дылзасит. Ҽмырҳа ҟатцаны акраамта ашә аалыртуамызт Елла, аха Гәашьанеи шлакәыз агәра анылга маҷк аҟара иаавтраану, «Гәашьанеи, сатабымтцан... Ача ахьыбзаазгоз азы гәыбԥан сыртеит... сатабымтцан...» ҳәа лыбжьы ныцакны даацәажәеит, абарт роуп ҳәа аанарго лҽаԥхьа иҟаз Вахтанг итаацәара рышә лнацәа нақәылкит, ашәгьы нкыдылтцеит. Инлытцзааз лшьамхқәа ҟәар-ҟәаруа луадахь дналбааит, лылаҕырзқәагьы налҽыкьасеит... Адырѳаҽены шьыжьы илгәаҕьит ачатиртахь ацара. Амлашьра иахҟьаны илацәақәа тыгга иҟалахьаз лхәыҷы «бымцан» ҳәа дгьатцәы-ҕатцәуа лкалт дшахьынҳалазгьы, игәшәымшә ааҳәаны аѳны дааныжьны, «аҙәы дасуазар, ашә ааумыртын» ҳәа днаилабжьаны дындәылтцит. Дәахьыла илынлмырԥшырц даҽызаргьы цьаҳаным ззырҳәо агәашә аартны дынталазшәа аҟара дгәытҟьа-ԥсытҟьаха дныбжьалеит мышқәак раԥхьа гәата-бҕата лхәыҷы длыманы дахьылеиѳеиуаз амѳа. Ақалақь иахаԥаз закә ууаз реилкааразы ачатиртаҟны днеиаанҙагьы лыблақәа ирбоз лызхан. Зехьынцьара еилагылан зҙараѳахыс зҽеилыхны, ма зкьаҽқәа цыртлаз, иахьаақәшәаз игыланы рбыжьқәа рхацала еибаныҳәо, ашампан ѳы, ма ауатка ажәра иаҽыз, аҙәы ицәыԥхамшьо зҽы иааташәоз зҳәоз аруаа. Апарк акәзар ирҟәаҟәахьан, – атанккәа рышьта-рҕазақәа рнын, ашәҟәытиртақәа рыда амагазинқәа зегьы дырҳәхьан. Абжьааԥны еиваҽеырбо Атынчра апроспект ианыз арԥызбацәеи атыԥҳацәеи рхабаргьы ыҟамызт... Анаҟәа ма аԥстҳәа еиқәатцәа ахатәазшәа лбон ақалақь.

Игылеижьҭеи акыр штҵуаз рныԥшуан ҷьоукы еилагылан, ҷьоукы еишьҭагылаз ачаҭирҭа аҽаԥхьа, аиҳаракгьы ҳәсақәан. Лхы ʒырымгакәа лҽеаамариашан еишьҭагылаз рышьҭахьшәа днагылеит, ларгьы. Лыблақәа еитцыхны аʒәгьы дихәаԥшуамызт, аха лцәа иалашәахьан дааины лаагылара ҷыдала ҷьоукы ишаагәарҭахьаз, длаԥшықәҵангьы илыхәаԥшуа шыҟаз. Аха макьана аʒәы ажәак лыкәитҵомызт, ларгьы дгылан ус…

Рацәак мҵыцкәа ииаргеит ача дманшәалахарашәа цәаныррақгьы аалоуит. Иаазгаз амашьына иаақәхны амагазин ахь анагара ианналага инаркны лԥынҵа иааҭас илаҳа-лаҳауа ача ԥха афѡы хаа, избан лхаҭагьы илзымдыруа лхәыҷрагьы аалгәалашәеит…

Ԥыҭѡык аруаа иргәыдымʒало ача анырга ашьҭахь, урҭ иреиуаз хѡык аарылҵны еижәыланы зҽыназхахьаз ачаахәацәа инарылаҳәҳәо, раԥхьа изгаша, анаѡс изгаша ҳәа еилыргарак наԥшьыргеит.

Лыҽхыршаны урҭ даарылагылеит зыкәра абжа инахысхьаз ԥҳәыс шәпа-жәпак еилагылаз зегьы ираҳартәгьы ҿаалҵит. «Раԥхьа ақыртқәа иргоит, анаѡс иаанхаз, шәара ишәаҳҵоит. Абри аганахь ала шәеишьҭагыла: аурысцәа, аерманцәа, абырзенцәа…» – ҳәа лнапы нарханы иахьгылашазгьы надлырбеит. Ираҳаз шыргәамԥхаз рныԥшуан иҟаз рахьынтәи милатла иақыртқәамыз аҳәсеи ахацәеи, аха рҭагылазаашьа иаԥшны ажәак аҳәара рзымгәаҕуа, ираҳаз иацныҟәаны, ақыртцәа иаарылҵны уи апҳәыс иахьыдлырбаз аҭып аҟны иаагылеит. Лхы ѡышьҭыхны иҟаз иналамԥшыр ззамуаз Гәашьанеи лылаԥш налықәшәеит ахадара зкыз уи апҳәыс. Илдыруаз лакәын уи агыруа ԥҳәыс, – ахшараиурҭа аҟны лхәыҷы изы данышьҭаз дылбахьан. Ҵабыргны, лыхьʒ лыжәла абри ауп ҳәа илыздыруамызт, аха

уажәы уи ҭак амамызт, – дналыдгылеит ҳәа дышлыдлымкылоз еилылкаауан. Уаҳа длыхәаԥшырц лҭахымкәа, лыблақәа леижьар ҳәа дшәаны лхы ҭарҟәыланы даагылеит. Ус шакәызгьы дахьгылаз дынцәытцыԥш-аацәытцыԥшуан. Уажәы игәалҭеит лара лышьҭахь иааиз аҙәык-ѡыцьак аилаѡынтра иҟаз рхы иархәаны лаԥхьаҟа иниасны ишаагылахьаз, аха акы лҳәартә аҭагылазаашьа шыҟамыз даазхәыцны, лхы алагҙаны дгылан.

Лылаԥш иаатцашәеит ачаҭирҭа ахышә азааигәара иааины иаагылаз, арматәа зшәыз, абцьарлагьы еихаххаа иҟаз ѡыцьа аҵкәынцәа. Аҙә дылзымдыруазаргьы, егьи илзымдыруа иакәмызт, – Вахтанг ипа Гоча иакәын. Агәыҧра зцыз гәыхыҭхыҭрак аалызцәыртцит уи дшаалбаз, – аб ихымѡаԥгашьа иԥсахзаргьы, аԥагьы ус дышԥаҟалари ҳәа даазхәыцит.

– Иаԥсуоу аҙәыр шәыҟоума? – ҳәа уи аамҭазы еиҭа лыбжьы гәаѡаҙа иаагеит уи агыруа ԥҳәыс, иақыртуамыз ауаа ахьгылаз лыбла харшалақәа ыршаҟьшаҟьо дрылаԥшуа.

Дызлаԥшуаз егьа анаалара лцәуадаѡзаргьы, аха маҵк аҟара иашьцылахьаз, зшьамхқәаьы аҟәарҟәарра иаҟәытцхьаз Гвашьанеи, уи аԥҳәыс лажәақәа ллымҳа ишаатасыз еиԥш, зны мцак налыхҟьеит, нас иаалырҟьаны ҭаак налыҧрашәызшәа даақалеит. Иага рыцҳара даниашазаргьы дшаԥсуаз мап ацәкра лгәы иҭамызт. Маҵк даамахазаргьы, сара саԥсуоуп ҳәа ҿаалҭырц ѡнутҟала лҿааазыҟалтцеит, аха аҙәы дахьимыгҙеит:

– Сара саԥсуоуп, – ллымҳа иаатасит лышьҭахь ала иааѡуаз иҿацаҙа иҟаз хатца бжьык.

– Аԥсуаа ача раҳҭаҙом, наҟ уҳалтцны уца… – инеихаргыла-еитцаргыланы ажәа хәымгақәакгьы нацылтцеит агыруа ԥҳәыс.

Гәашьанеи игәалҭеит дара ақыртуа ҳәсақәа иреиуаз цытԥык уи аԥҳәыс лажәақәа шыргәамԥхаз, аха ибҳәо ҽеим ҳәа аҳәгьы аҳәара изымгәаҧьит. Ажәак ахимҳәааит, маҷзак иадамхаргьы дзыцәгәыҧуаз Гочагьы.

– Сан аиарҭа дылоуп, дычмазаԥуп… Сара исышәымҭозаргьы уи лзы чахык… – еиҭа ибжьы ааиргеит уи аԥсуа.

Абри абра дабаанагеи, мамзаргьы излеигәаҧьазеи рҳәарашәа дцьашьаны изхәаԥшуаз ахатҵа лылаԥш неизылкит ларгьы. Иарма напала салафан пакетк кны иақыртуамыз ауаа рышьҭахьшәа дгылан иара, ишәагаа аамыцхәымкәа, зыцәрабжа инҭысхьаз, излагәалҭаз ала зарҧьа напы змышьхәылҵ илатцакны ихтцәаз, акыр иџьаба-џьафаны иааҙаз аҙә шиакәыз знып шуаз ахатҵа.

Аԥсуаа зегьы чахык шәаԥсаҙам, имыцхәугьы ча ҳамаҙам… – ипатҵа хәбаба еиқәатҵәақәа дрылаччо уи ихы наиқәкны даацәажәеит, абцьарла еиқәных игылаз, аԥшра-асахьа иазрыцҳамыз аруаԥ.

Атрышә бжьы заҳаз агәагәышьқәа ирԥызаха иааилаќарќар-ааилаччеит, аччара зхы иатәазшьар зылшоз ақыртуа ҳәсақәа.

Уцәажәашьа шыԥшҙам узымдыруа уќам иҽынкыланы ак – иҳәарц дналагеит илзымдыруаз уи аԥсуа, аха иажәа анагҙаха имтқәа еиҭа уи иҽынеизикит аруаԥ.

Уца наќ… Иахьа уатцәы иԥсыша уан ача иазылуазеи? Унлыцшьҭалар лгәы ќаутцап, хатцак длымбеижьҭеи акыр шыкәса ҭуазар акәхап… – иажәа хәаԥсақәа ндәыкәитцеит ԥаԥхьа.

– Абри аԥҳәыс цшҙагьы даԥсуоуп, – уи аԥсуа атак ќатцара дахьҙаанҙагьы ллымҳа иаатасит илаҳахьаз бжьык, лылаԥшгьы наиқәшәеит лара лахь знапы рхханы игылаз Гоча.

Лылаԥш нархылгеит, дкылкааны лара лахь иԥшуаз ақыртуа ҳәсақәа, аха макьана аус хада ахьыҡаз лара лахь шакәмыз даазхәыцит.

– Ан лзы ус ацәажәара ԥшʒам… Уаргьы анык улхымшакәа уҟам… – аргама дшыԥеицралазгьы, излаизауаз ала иҿынкыланы, аха ибжьы амч натаны ҽааитит аԥсуа.

– Уан, уара дузымгәаҕуазар, сара суцхраауеит, уаала арахь, – аруаԥ аԥсуа дахьгылаз дынидыххыланы ижәԥа нҭарсны иаанкыланы азныказ имч мырхакәа диманы иҿынеихеит, иара иикыз апакетгьы неимпытцшәеит.

Шьаҽақәак аақарцахьаны еиԥш уи аԥсуа аруаԥ иҿааимпыцжәааны, акы наигәтасны даршәызшәа, днаидпаны зны дцыхʒа даагылеит, аха нас иҿеитцамырхакәа али-ԥси рыбжьара дԥаԥаны хыгәтцәыла днаижәлан ихы-иҽы шыҡаз хыла ааха иитеит. Иԥынтца икылтцәрааны аҽыланахеит ашьа, арзаакьҳәагьы быжь гәаԥак нҭиԥеит, аруаа ақалақь иналалеижьтеи аахыс ирымгацкәа еилатцәы ишьтаз агәамсам ажәԥан длалыԥрызшәа иныла ҳаз аруаԥ, деиханы дгыларцгьы изаԥшьымгеит, ихы-иҽы еимлагәа иааникылеит.

Уи аамтазы ллымҳақәа иаартасит еишьтагыланы ицоз автомат ахысбыжьқәа, лылаԥш наидхалеит ихысызгьы. Ари Гоча иакәын.

Хҭып цыԥхьаʒа ашьа илтцуа аара иаҽын асфальт аҡны ишьтаз, деитцақыць-қыцьуа аԥсхыхра иаҽыз аԥсуа, лылаԥшгьы нақәшәеит мыцхәы амса зцаз иаартыз инапы. Уи нахыс ԥсгарахеит, ачаахәара зҭахыз, аха измаʒакәа игылаз аиҳараԥык рзы. Иҡалаз аилаԥынтра, аилатцәаара иалагʒаны лхы дахәеит Гәашьанеи, – дшыԥуаз мацара луада ашә аҡынʒа днаʒеит. Лцьыба иҭалтцахьаз ацаԥха дашьталеит,

аха илԥыхьашәомызт, маатқәаки иареи рыда уаҳа акгьы шҭамызгьы. Ианылԥшаахгьы ацаԥха аҭыԥ илзақәыршәомызт. Илулак иаалыртит аҭыхәтәаны. Бааԥсрак шыӄалаз ицәа иалашәаны, аха изакәу изымдыруа дхахаҙа даалԥылеит лхәыҷы.

– Иӄалазеи, мама? – дгьаҭцәы-ғьаҭцәуа днал-гәыдхахалеит, ларгьы даамҭарсны дѡышьҭԥааны даалгәыдлыҳәҳәалеит, уи нахыс уаҳа лыҽелызнымкылакәа агәынқьра дналагеит.

– Ибыхьзеи, мама, ибыхьзеи? – агәыҭӄьара дамҽеханакхьан Баҭал.

– Сара акгьы смыхьзеит... – даԛьҭәуан, дагьцәажәон. – Уара уиашоуп... Ҳара ҳаиааироуп, – даҽеа мѡак Ҳамаҙам... Ҳаиааироуп, Баҭал, сыԥшқа...

Акыр иҽееиқәикит ахәыҷы. Уи злымшоз, зхы иазымиааиуаз лара лакәын.

Ахәылбыҽхашәа маӷк аӄара лшьара дшықәлазгьы, ишылҭахыз лхы лнапаӄны аагара лылшомызт, – уи аҽены дызлаԥшыз лхы илызҭцомызт, лыблақәа ишрыхгылац ирыхгылан. Агәырѡа иаркараз, акрымфара акыр зымч канаԥсахьаз Баҭал хәыҷы аҵх агәы ааѡнашамҭазы ацәа дынҭанагалазаргьы, уи лылымшеит лара, – лацәааихьшь лзыӄамҵеит ауха шаанҙа, инытцаѡ-аатцаѡны игоз ахысбыжьқәеи, атанкқәа рышьҭыбжьқәеи дшырзыҙырѡуаз акараҳәа иаашеит. Дамеигәырғьаҙеит уи амш ҽыц, – лхәыҷи лареи ирзаанагоз лыздыруамызт. Ахәыӄатцарҭа дыѡналеит дыѡнытцит, деиҭаѡналеит, фатәык ҳәа акгьы шыӄамыз шылдыруазгьы адулаԥқәа ирҭагылаз ачыс маҭәахәқәа ԥкааува зегьы дырҭаԥшит. Аҭыхәтәан акыр зхытцуаз, зкаԥсара лхашҭны ҷьара илыцәҭаханы иӄаз, сандыкәрак азна ахрыҕ лылаԥш нақәшәеит. Аҙы наҭаԥсаны агаз инақәлыргылеит. Аҙы анаатцабалак еиҭа аҽыц нахаҭәо иахьынҙауаз

иҭарбааны илжәит ахәыҷы дааԥшаанӡа Данааԥш игәшәымшә ҳәаны инаимҭалыргылеит.

Бара ибфозеи? – иблақәа ҭырхаха иан дналҷаԥшит иара.

– Сара амла сакӡом, уан дукәыхшоуп… Абри унацҳа, нас анцәа ак ҳаиҭап… – лҳәеит ларгьы.

– Бара ибымфозар саргьы исфаӡом, днаханы инықәиргылеит.

– Мап, сыҷкәын… – Иашахаҭаны амла сакӡом, уан дукәыхшоуп… – еиҭанаимҭалыргылеит.

– Саргьы амла сакӡом… – иқьышәгьы нҭирчааит.

Уи аамҭазы акыр-кырҳәа иаагеит ашә аҭәҭәабжьы. Днеилԥсааит Гәашьаней. Азныказ ашә ахь анеира лзымгәаҕьит. Еиҭа игеит аҭәҭәабжьы, уажәазы еиҳа инароуны. Иҭып ԁѡахытцит Баҭалгьы. Аѡыцьагьы рылаԥшқәа неиқәшәеит.

– Папа даазар ҟалап! Сара иаасыртуеит, – иблақәа ԥхара кәицқәак нархыланы даацәажәеит иара.

– Уара… Уара ара уҟаз… – излауаз ала лшьапы ашьҭыбжь мыргаӡакәа днеины ашә днадгылеит.

– Иаарты, Гәашьаней, Еҭери соуп, ача бзаазгеит… – зыҿкыдҭаны иӡырѡуаз ллымҳақәа иаарҭасит, иааѡуаз ибзианы илдыруаз абжьы.

Дааласны ашә амаа иамаз акылԥшырҭа дынкыпԥшит. Абар ассир! Иашахаҭаны игылаз лгәылаԥҳәыс Еҭери лакәын, илгәыдымӡало ѡ-чалу хыгьежьаак лкыхаҭан. Лхаҭагьы дазымԥшӡакәа иаалырҟьаны, иҭааршәахахьаз лгәы аҭаԥха аартны мрашәахәак нҭаԥхазшәа дааҟалеит. Илкыз деигәыргьеит, аха уи аасҭагьы, лара лааира еиҳа лгәы арԥхазшәагьы лбеит. «Аԥсыцқьа бара… Издыруан зегьы бышреиԥшымыз… Издыруан арыцҳашьара, ауаԥра шбылаз…» – гәаныла даацәажәеит. Иҭабыргны, иара аибашьра иалагаанӡагьы, Гамсахордиа

ихаан иҟаз аилагьежьраҟәа раан, егьырҭ реиԥш лхы ырмаԥьананы имҩаԥылго лымбацызт: лҽабызшәа хаан, агәыларазы дыбзиан, ачеиԥьыкагьы лыман… Абар уажәгьы лхәыҷи лареи зыниаз арыцҳара еилкааны, лчалуҟәа лгәыҭакны лышә аԥхьа дгылан, рыԥсы еиҟәлырхарц лҭахын, лхаҭа дышуаҩу аалырԥшуан…

Лгәы аатгәыргьааны, дааласны, аҷараҳәа ашә ацаԥха аалыртит. Днытцаба дцахьан Еҭери…

Зымҩа аатыз аҳхытцра ҩар иаҩызаха ижәыланы ауада иааҩнеибаҳәеит абԥьарла еиҟәных иҟаз аруаа. Иҟалаз лхаҷы иаиааанҳа лшьапы дыкәдыркьахьан. Артҩааҳәа дыҳәҳәо адашьма иҟәжьыз иан лахь иҷынеихеит, иҟалаз збоз ахәыҷы. Амшә еиԥш дааимлагәа даанкыланы имч мырхакәа инеихаԥаз аруаа иреиуаз аҳәы, ахәыкатцарҭа шыҟаз ахь диманы иҷынеихеит.

«Еҭери, Еҭери… Баргьы урҭ бреиԥшума…» – лгәы тцкапуа гәаныла дцәажәон дахькажьыз.. Иаалыркьаны уи лахь рыцҳашьарак аалызцәыртцит…

– Бгыл, алаԥс… – акыр иаарҕәҕәаны шьапыла лцацха шыҟаз дынҭасит илхагылаз, агвардиаа иреиуаз.

– Ашәытара лнумтцан дыпҳәыс ԥшҙоуп… – уи ибжьы наиҟәиргеит даҽеаҙәы. – Сара дыздыруеит, – длаԥсҙам макьана…

Уажәоуп уи ихы-иҷы анаагәалҭаз ари Гоча иакәын! Илааҳаз амагә илнаҭаз ааста акырҙа ихьанҭан уи иажәаҟәа илырҭаз ахьаа. Илулуак деиханы лшьапы днықәглеит.

– Дабаҟоу бхатца асепаратист? – илакытцақәа ҭылашьцаа деиҭаацәажәеит шьапыла илысыз.

– Схатца ақытахь дыҟоуп, – аарла даацәажәеит зхьаақәа рацәаз Гәашьанеи.

– Иҟаитцозеи ақытаҽы?

– Иан дычмазаѡуп…

– Абцьар кны ҳаруаа ирабашьуа дреиуоуп бхатца.

– Схатца абцьар имазам. Иан дычмазаѡуп, аиарта дылоуп. Мызкы иазынапшуеит апсшьара амхны ақытахь дцеижьтеи. Уара иудыруеит, Гоча… – уи лхы наиқәылкит.

– Бхатца Мирон, аусурахь аастa, «Аидгыларахь» дныҟәон, – абри ауп сара издыруа… – дцәытцаччо атак ҟаитцеит иара.

– Ҳадгьыл шәықәтәоуп, арахь шәагьҳабашьуеит ҳәа шәаҽуп!.. – деитаацәажәеит илысыз. – Иабатцәаху бхатца иабцьарқәа?

– Схатца абцьар имазам…

– Абцьар имазам?!. Арт закәызеи ашьталарта ауадахьынтәи даацәыртцит гранатак знапқәа иркыз аруаѡ.

– Уажәадагьы исымбац, изакәугьы сыздыруам… – ицьашьаны дрыхәапшуан иашахатаны уажәада илымбацыз.

– Изимазеи арт тцәахны? Иазиуазеи? Ҳара дҳабашьырц итахын, ус ауми?

– Уи зтәу шәара шәоуп… – ас еипш аѡстаарақәа шыҟартцоз лаҳахьан.

– Бҽы еихакы, алапс… – аграната шикыз длысрашәа инапы наирххеит, аха уа иҽеааникылоит

Ашәытара лнумтцан… – еита ҽааитит Гоча, нас инацитцеит. – Мирон, Тыркәтәылантәи абцьар зхызгаз дышрылахәу ҳаѡны аҟны инхо зегьы ирдыруеит, бара ҽзымдыр зыҟабтцозеи? Ҳара ҳаума ибжьо?! – уажәы иблақәа харшаланы ллакта дынтапшит. Автоматқәа ахьытцәаху бҳәар иаҳа ибзеиҕьуп…

– Ҳгәыләцәа зегьы ирдыруеит уҳәеит, урт уразтцаа… Уаргьы иудыруеит, ус анакәха, иаацәырга…

– Бара бхала ибҳәар, бхәыҷгьы баргьы ишәзеиҧьуп, Гәашьанеи…

– Сара издыруаз шәасҳәеит, исзымдыруа злашәасҳәарызеи…

– Ибхашҭыз ыҟоуп, ибгәаларшәа, иаҳа ибзеиҧьуп… Баҭали бареи баапсрак шәакәшәар сҭахӡам, ҳшеизыҟоу бдыруеит…

– Ҳатыр шакәуҭо збоит, ҳаиуара… – иблакәа ҭылблаарашәа илакҭа дынҭаҧшит. – Ҳара ҳзы ус ахымҩаҧгашьа анцәа иуҧьишьаӡом, ма уи уицәшәа, Гоча Уқьырсианзар, – қьырсианҭас ухы мҩаҧга.

Лажәақәа игәы ишналакьакьаз аргама иааиныҧшит.

– Анцәа ибоит баапсрак шысҭахымыз… – уи нахыс ибжьы наихәлашәаазшәа уаҳа акгьы ацимҭеит.

– Анцәа дызжьоит ҳәа уаҩуп… – еиҭа илакҭа дынҭаҧшит, аха иара уаҳа дылмыхәаҧшӡакәа днылыдҭны ауадақәа ларҳәы ҩарҳәуа аҧшаара иаҩыз рахь иҩынеихеит.

– Ацаҧха абаҟоу? – ҿааиҭит шьапыла илысыз.

– Иарбан цаҧхоу?

– Аквартира ацаҧха, алаҧс… – иаалырҟьаны ишьара днықәҟьаны арҭәаа аатиргеит.

– Ашә иаҩоуп.

Дласны днеины ашә ацаҧха ааҩыхны еиҭа днылықәҟааит:

– Шәара иахьынӡашәтәыз шәызхоит асепаратистцәа… – ацаҧха зны иҩышьтыхшәа днахәаҧшны иҵьыба инҭеитцеит, нас иҩызцәа ибжьы нарықәиргеит «дыжәга» ҳәа.

– Ахәыҟатцарҭахьынтәи даргеит ирызмыршәыкьуа атдәуара иаҩыз Баҭалгьы.

– Гоча, ҳаҩны ҳаздәылырцозеи, цәгьарас иҟаҳҭазеи?.. – уи днеихьынпашалеит ахәыҷы.

– Уани уаби ирдыруеит… – дынигәҭасны уаҳагьы дихәампҵшҙакәа дындәылтцит.

Индәылганы, ирзыпҵыз автобус хәыҷ инақәыртәаны идәықәыргалеит. Ақыртқәа иреиуаз лгәылацәа лалбаахьан, рҽы ахаҳә ҭоушәа ажәак мҳәаҙакәа игылан ирзыпҵшуан…

Аҙиас ак шналаҳаз лзырдырыз бжьык ллымҳа иааҭасит, лгәалашәарақәагьы неипхьбеит. Дахьтәаз даатрысит игаз абжы заҳаз «Абгалацгьы», илымҳа иааҭасит Гәашьанеи лавтомат шаахалыршалаз зҳәоз абжьгьы. Игәы нҭыпсааит, – лгәамҭра лыҽнаҭаны ццакырак анлыхь рус шхыбгалоз даазхәыцит. Ихыснацәа иқьышәқәа инарықәкны «тс-су» ҳәа иныҵакны ибжьы наиргеит, ишлаҳаз аҟара агәра анига нахыс аҭабиақәа рахь иблақәа ырҭарны аҧшра дналагеит. Акраамҭа ус дыпҵшуан, аха анцәа иҵьашьахаратәы аҙәгьы ицәаара имбеит, ус анакәха аруаа ацәа рҽарҭахьан. Акыр иҽааиқәикит агәҭынчымра иамҽеханакхьаз «Абгалаҵ». Аруаа иреиуаз уаҳа рхабар анимба. ҵьара фархьк даҕрамгыларц рмаршәа кны ишьапқәа ныкәыргыло Гәашьанеи дахьтәаз дналхагылеит.

– Бавтомат зхабыршалазеи? – илаҳартә еипҵш иажәақәа неиҳәеит, аха уи аамҭазы игәеиҭеит лыц еихамгыло аҭысра дшаҽыз. – Ибыхьзеи, Гәашьанеи? – иаҳа иҽылзааигәатәны дналазҭааит.

Иуадаҩым, исыхгоит… – лыбжьы қыць-қыцьуа аҭак ҟалҭеит ларгьы, иагьнацылҭеит: – Аҷкәынцәа еиқәымшәарак рыхьит… – лхалагьы лавтомат ахаршалага аҭып инҭалыртәеит.

Маҷк аҟара иаргьы днатәеит. Лҭысра акыр ишааиқәтәаз агәра анига еиҭа дынлықәцәажәеит:

– Иҟоу ааилкааны схынҳәуеит. Ццакырак ҟабымҭан…

– Усцәымшәан, уца… Алашьцара дналаз дцеит «Абгалац». Дыштәац дтәан лара: лыхгьы лыгәгьы ахьыҟаз ацҳахь акәын. Илаҳаз абжьы адагьы, аҧкәынцәа ҷьара еиқәымшәарак ишаниаз гәынхәҭыстала агәра лгахьан. Иҟалаҭәкьаз, дара рнаҩс издырырц зылшоз, уахь ирызцаз «Абгалац» иакәын, лгәы хыҭ-хыҭуа иаара дазыԥшын, аха уиижьҭеи аамҭа акыр шцахьазгьы ихабарк ыҟамызт. Акысгьы, дцеижьҭеи, дахьынаԥшуаз ацҳа иқәылбаахьан, рынаиааишьа ала уи зҧаԥшьо роуп ҳәа дзызхәыцуаз ҷьоукы рцәаарақәа, ҷьара ак шыҟалаз лзырдыруаз иныҵакны иаагаз шьҭыбжьқәакгьы лаҳахьан… Данцоз «бара ара быҟаз» иҳәахьан, дцаргьы дабацарыз ацҳа аҵаҟынӡа днеиӡаргьы, изҿыз аус аҟны лара илдыруаз, илдырзаргьы илылшарыз зымч каԥсахьаз…

Агәаҭеира дшаҿыз, иаара зынӡа дахьазыԥшӡамыз, лара дахьтәаз илаҵакны амҩаду аганахь ала аҙәы ахалара дшаҿыз лзырдыруа шьҭыбжьқәак ллымҳа иааҭасит ицәаарагьы лылаԥш иныҵашәеит. Абнацгәы даҩызаха излауаз ала ишьҭыбжь мыргаҙо ахалара иаҿыз уи ауаҩ акыр дылзааигәахахьан. «Аҕацәа дреиуоуп», абри ауп раԥхьа лгәы иааҭашәаз, уааншагьы илымпытцаргәгәа ирмазеины илкыз лавтоматгьы аахалыршалеит. «Ҭс-су» – аамҭазы ллымҳа иааҭасит уи ауаҩ ишьҭыбжь. «Сара соуп, Гәашьаней» – ҳәагьы нацитцет. Уи нахыс акыр аҿааргьынчит уааншагьы мыцхәы аисра иаҿыз лыгәгьы.

Деидараха лара дахьыҟаз ахь дхалеит «Абгалац». Дара-дара ааидкьысланы израргамаша быжьқәак нархылцыр ҳәа дацәшәо, рмаршәа кны инеидыгаааидыго иааихых рышьҭатцара дналагеит дызтцаз. Ашаракка акыр иазааигәахахьаз ажәҩан иналылбаа автоматқәеи, уанӡа илымбацыз, илзымдыруаз даҿа бцьарки.

– Арҭ абаҟаз, изтәыда? – маҷк аҟара лыбжьы налымҟьаны дыниазҭааит

– Ҭс-су, – иҳәеит еиҭа, иагьнацитҵеит. – Шьҭа ҳара иаҳтәуп… Даҽеа хѡык иркыша ҳамоуп. Гәашьанеи, – аргама ихигәалаҟаны дшыҟаз иныҧшуан «Абгалаҷ».

– Ацҳахь умцаҙаз? – иаҳа лҽеаарҭынчны деиҭанаиазҭааит.

– Сыҟан… Лаҕәымк аҙы ирцәалаҳан, аха иҭаҳгеит.

– Абҧьарҟәа узҭада?

– Аҟарулцәа… Шьҭа ҧырхага рымаҙам, – лассы иалгоит… Иаалырҟьаны гәазҳарак аалызцәыртцит…

Ҳара ҳаиааиуеит! – «Абгалаҷ» илымҳа иааҭасит уи лажәаҟәа.

– Ҳаиааиуеит, Гәашьанеи, даҽеа мѡак ҳамаҙам… – иҳәеит иаргьы. Даҽеа минуҭҟәак ус итәан, илаҧш ыртцарны ацҳахь дыҧшуан иара. Игәы змырҭынчуаз ыҟан, – акарулцәа ҽыцҟәа уи ианаакәла иҟалашаз идыруан… Ацҳа иқәызгар акәын ҳәа хьаала даахәыцит.

– Абри бара ибымаз, ибҭаххар ҟалоит, лара лахь инаирххеит еивҵаҧахаа патронала иҭәыз автомат «амагазин», ларгьы дласны иааимылхит, лмаҟагьы инавҵалтцеит. Уаҳа уа даанымхемт иара, – иабҧьарҟәа аашьҭыхны уанҙа дахьтәаз иҭып ахь иҽынеихеит.

Еиҭа лхәыцраҟәа налхапеит…

…Изҭатәаз автобус зны ақалақь амилициа аҟәша аҟны инкыдгылеит. Лхәыҷи лареи амилициахь инаргарашәа даазхәыцит, урҭ рнапаҟны ианыкала ирыхьчарашәа гәыгракәакгьы аалоуит. Аха ус иҟамлеи «Ҳааиааҙа ара шәыҟаз» ҳәа адҵа нарыҭаны, аныҟәцаѡ ида зегьы налбааны ишеицыз амилициа зыѡназ ахыбрахь инеит. Рнапқәа еикәыршаны иштәац итәан лхәыҷи лареи. Рықәҽиҭуамызт, иара

усгьы дааҳәны дрыхәаԥшуамызт, дааҟәымтԥзакәа мелодиак ахьынтәи даҽа мелодиак ахьынтәи дниасуа ашәышәра иаҷыз, зҭыԥ аҟны итәаз аныҟәцаѡ. Рыцхашьарак злам гыгшәыгк иакызар ак рҭагылазаашьа шыцәгьаз, рыцхарамзар бзиарак ишақәдмыршәоз агәра лгахьан, амшын ихыршәлоу кәыбрык аҟара лхәыҷ ларгьы урҭ рҷаԥхьа мчык шрымамыз еилылкаауан.

Мышкы аԥхьа, уи аԥсуа напхтәа даныршьыз ишыҟалтԥаз еиԥш, уажәы лхәыҷы длыманы иаартыз автобус ашә дынтҟьаны аѡра аѡыцьагьы еиқәнархарашәа даазхәыцит зны, ѡнутҟалагьы лҽааазыҟалтԥеит; лхәыҷгьы днаиахәыҭ-хәыҭит. Уи аамҭәзы, ашәышәра дааҟәытцны ибжьы ааиргеит аныҟәтԥаѡ:

Ашә ахьаарту бамԥшын, – иага шәыѡргьы хара шәызцаҙом... – иажәақәа наҳәаны еиҭа ашәышәра дналагеит. Лыѡнутҟатәи лҽааизгарагьы нҷыцәаеит, еиҭа лхәыҷы даалгәыдыҳәҳәала днатәеит. Иашахәҭалы царҭа шрымамыз, рыԥсы иаԥшәмахашаз уаѡ дшыҟамлоз даазхәыцит, рықалақь аҟны иштәымхахьаз агәра лгахьан.

– Аныҟәцаѡ, ҳабаргои? – илгәаҕьит иазтԥаара.

– Еитныԥсахлара, – уи лызтԥаара дазыԥшызшәа, дааласны аҭак нықаитԥеит, дара рахь дхьамԥшҙакәа.

Иажәақәа инагҙаны рыгәра лымгазаргьы маҷҙак аҟара гәыграк налырҭеит.

Амилициа ахыбра иааѡнытцны рҷаархеит аруаа, хѡыуаак рыманы. Руаҙәк хынѡажәа шықәса ирҭысхьаз хатԥан, егьи ѡынѡыжәаҟа шықәса зхытԥуаз ԥҳәысын, илыцыз ахәыҷгьы жәабаҟа шықәса дреиҳамызт. Ахатԥа итԥагыланы дааргон изшьапык мыцхәы ишихьуаз иныԥшуан, иқәиргылоит ҳәа дшаҷызгьы ихы изархәо ҳәа иҟамызт.

Ани аби дынмыжьуа рҽы иааҭашәаз ражәа хәымгақәа наиқәхәацәо, уажәы-уажәы дынцәыҭархху, аха зынӡагьы дкамыжьуа автобус иаадгылеит. Уаҩ диҽаҧшуа дыҟамызт уи ахаҭа, – баапсыла дшырпҟаз иныҧшуан, ихы-иҽы зегьы ашьаӡа-гәаӡа иаганы иҟан: илакыҵақәа мыцхәы итцшәаан, иблақәа руак еибгашәа иҟазаргьы ашьаӡа-гәаӡа рхын, аҩыза уажәы-уашьҭан иааҭшәаны инкашәарашәа акыс иаскьахьан, ишаҭаху иаатуа ҳәагьы иҟамызт, – акәшамыкәша мыцхәы икылчаан, ашьҟы-зҟы автцыжжуа иаауан. Еибгамызт иҧынҵагьы: агәы ҭаптцәоуп лгәахәратә иҩашьахахьан, макьана иаӡазаргьы абҕажә ахалахьан мыцхәы икақәчаан иқьышәқәагьы, иҟаларын ихаҧыцқәагьы ытцырххьазаргьы, аха уи агәра лгартә еиҧш илбартә иҟамызт. Иара усгьы иан иҽелыдырҕәҕәала дыштәазгьы иаҳа дналылаҧсит урҵқәа зыблақәа ирбоз Баҭалгьы. Инаицхрааны автобус дынҭаланы инеигәҭасит, иаргьы дынцәыҭахххны уаҳа иҽеизнымкылакәа атәарҭақәа рыбжьара дныбжьаҳаит. Аруаа макьана адәахьы рыҟазаара рхы иархәаны ани ҧеи наицхрааны, иҩаиханы тәарҭак дныкәдыртәеит. «Алақәа… Алақәа…» – ҳәа аҧсышәала ҩ-ажәазаҭәык аарлаҳәа инеиҳәеит, уи нахыс ахьаа баапс шимаз иныҧшуа иҽереиҷьны дтәан ихы иқәыжьны. Ихаргалеит хаа бызшәак зарымҳәаз аҧҳәысгьы, ахәыҷгьы. Уи нахыс аруаа иреиуаз ҧшьҩык автобус инҭатәеит. Гочагьы дназлаз хҩык уаҟа рҽааныркылеит.

Ақалақь иналсны амрагылара шыҟаз рхы рханы инеиуан изыкәтәаз. Асаркьа далҧшны уажәыуажә лыбла иаахгылон: атанккәа, БТР-қәа, аруаа… «Абарҭ зегьы риааишьас иҟоузеи? Ирымоузеи ҳара ҳтәқәа…» ҳәа хьаала лгәы дҭахәыцуа дацәажәон амҩа иахьаныз.

Кәыдры инаҙарц рацәак шрыгмыз автобус ааҽатцәины Уарчаҟа инагаз амҩа инанылеит.

«Ҳатыр зқәу апсшьацәа! Монте-Карло ҳааины ҳаҟоуп, аҳәара ҟаҳцоит шәылбаарц!..» – ибжьы царшеи ихацала ҿааитит аҙәы автобус цшьбаны еихагылаз «Катран» ҳәа аҩыра зныз апсшьарта аҽапхьа ианаангыла. Ашә аартны аруаа иреиуаз ҩыцьаҟа налбааит.

Ҽыртцысрак рымамкәа итәан рыхәҩыкгьы.

«Шәылбаа ҳәа шәарҳәеит, ишәмаҳаҙеи, шәан...» ҳәа днарытцаҳәҳәеит даҽеаҙәы. Иҩатцеибарҟьаны рхәыцқәа рыманы иналбааит аҳәса. Дгыларц иҽенацшьигеит ахатцагьы, аха илымшакәа деитанатәеит. Автобус шааиз рбыжьқәа рхацаланы ицәажәо уи иааицылахьаз арматәа зшәымыз, аха автоматла еибытаз атыцантәи агыркәа рахь аруаа иреиуаз адтца анықартца, ахьчалақәа иреицшха ҩыцьа аарылтцны автобус инталан, ижәҩақәа нтарсны иаанкыланы дыркәалкәало дынтыргеит уи ахатца, рнапқәа ааркьакьаны ихгьы иныкәс-аақәсит шьапылагьы инаисит. Азныказ днарымпытцыҩрны дынкаҳаит, аха ирласны даашьтыхны дрыманы амардуан иҩаҽалеит.

– Дыззышәтахузеи дырххо!.. – ихагалара иаҿыз ибжьы нарыкәиргеит цаҟа игылаз агыруак иагьнацитцеит: – Сара дсышәтандаз, Кәыдры днаганы дыскәабарын...

Акыркырҳәа ииаибарччеит егьырт агыркәа ахьгылаз

– Дыҟазааит макьана... – даҳтаххар ҟалоит аанарго атак ҟаитцеит дхазгалоз руаҙәы.

Даргьы рыманы амардуан иҩаҽалеит.

– Атауар бзиа аажәгеит, – ҿааитит агыруак дыцхлымуа аҳәса ркалтқәа дырхьыпшуа дахьгылаз.

– Ублақәа наҟ ихҩа иуцәыҙыр утахымзар – хыбаарак шааизцәыртцыз аргама иныпшуа уи агыруа

днаитцаҟьеит агвардиаа иреиуаз аҙәы, иавтоматгьы ҩышьҭыхны ашьхәала дисрашәа иара иахь инаирххеит, аха уи азырханы иҿееаникылеит, агыруагьы идыршәаз ала даҩызаха деиҷьыҷны даагылеит, ихаҷыцқәагьы аахырҷьаҷьаны дааччашәа ҟаитцеит.

Ихаргалеит аҷсшьарҭа аҩбатәи аихагыла ахь. Зышә аартыз уадак аҟны рыҷшьҩык ныҩнацаланы. Адәахьала ацаҷха надыркит.

Уи амш азы аҙәгьы рышә ааргны дырзымааиҙеит, цьара фатәык, зык иадамхаргьы ирырымҭаҙеит. Амла ишакуазгьы ахәыҷқәатцәкьагьы изыкәдыршәаз рҿеанрааланы, рцәа иҭармыгҙаша ҭармыгҙар ада даҿеа мҩак шрымамыз шеилыркаауаз рныҷшуа изҭагылаз ҿымҭҙакәа ирычҳауан. Аха амлакреи, агәырҩеи, ашабареи анырзеицыла рымчқәа каҷсахьан, аиҳарак Баҭал. Зны-зынла дҩагыланы ауадаҟны дгыр-гыруа даалеиҩеиуазаргьы, шамахамзар ацәажәараҭцәкьа иҭахымкәа цәарҭа знымыз акаруаҭ акны иҿереицьны дышьҭан.

Ирыцеҩнаркыз аҧхәыс милаҭла дагыруан, Ламара лыхьҙын, илыцыз ахәыҷгьы Ахра ихьҙын, лара дылпан.

– Сара сахьаҷсуоу сахдырҟьоит, аха бара арахь бзааргазеи? – цқьа ианааибадырқәа уи дналазҭааит Гәашьанеи.

– Аҷсуа сахьиҧхәысу акәхап, уаҳа исыдырбаларыз... – лхәеит ларгьы.

Дшагыруаз анеилылкаа азныказ уи лахь гәрамгарак аалызцәыртзаргьы, аха акыр ианааицәажәақәа, иашахаҭаны лара леиҧш арыцҳара ианиаз аҙә шлакәыз, уаҩышьалагьы дышхәыдамыз, лхәыцшьалагьы егьырҭ илдыруаз агырқәа акыр дшырцәыхараз агәра лгеит.

– Аԥснытәи агырԥаа рыԥәӡаара аамҭа ааит, Гәашьанеи, – лгәы аартны даацәажәеит, зны лыбжьы нытцакны Ламара.

– Избан?.. – лҳәашьа агьааԥьалшьеит Гәашьанеи.

Идырԭашьеит. Аԥсуаа нықәцаны Аԥсны дара ишырҭаху аҟазаара иаԥәдыргәрӷит, даргьы агәра ргеит... Иахькылнагаша рхаҷы ирзаагаӡом...

– Аԥсуаа Аԥсны рхатә тәылас ирызҭаз Анцәа иоуп, ирымхтәызар ирымызхырц зылшо иара аӡәк иоуп. Ус рмыхьыр акәын... – уаҳа даламлеит.

Иага лгәы аартны дцәажәозаргьы, агыруа – дагыруоуп, инагӡаны лыгәра агара ҟалом ҳәа дызхәыцуан. Ус шакәызгьы, лгәы иахәон уи аԥҳәыс лажәаԥәа. Аха, лара гәытцхас илымаз – агырԥаа рлахьынтца азхьаара иацәыхаран, лхәыҷи лареи знапаҟны иҟаз агәылшьапҟәа (ус дрышьҭан урҭ Аҟәа иналалеижьҭеи) ҏеынрымпытџжәааны дара ртәԥәа ахьыҟаз ахь рцара, – абри акәын. Лгәы ҭнашьаауан уи алшаразы иарбанзаалак мчык ахьлымамыз Аха диԥәгәыӷуан анцәа...

Убри аҭып аҟны инаргеижьҭеи раԥхьаӡа акәны ахысбыжьԥәа геит уи аҽены ахәылбыҽхашәа. Игеит амшын аганахь ала.

– Уи ахатца дыршьит... – лгәы шынҭыпсааз лныԥшуа даацәажәеит Ламара.

– Излабдырзеи?

– Акылҳара скылпшны избеит данырго̆з, абаҳагьы икын... – иҟалаз лыблақәа ирбазар аҟара лажәаԥәа рыгәра ганы даацәажәеит еиҭа.

Ламара лгәаанагара шиашаз лассы агәра ргеит аѽыцьагьы. Ашә аҟны иҟаз акылҳара ала ишыпшуаз игәарҭеит, уи ахатца дызгаз шыхынҳәыз, абаҳагьы руаӡәк инапы ишакыз... Уи нахысгьы хаз-хазы даҽеа ѽыцьа рыманы ицеит: ианцоз абаҳа иргоз ауаа ир-

кын, ахысбыжьқәа рышьҭахь ианыхынҳәуаз абаҳа аруаа иреиуаз ирыманы ихынҳәуан.

Ахымш рзы аҙәы ашә ааиртит. Ацаԥха абжьы анраҳа инаркны агәҭынчымра иамҽхакны иаагылахьан аҳәыцқәагьы ранацәагьы.

– Нас, аҳәса ԥшҙақәа, шәыԥсы шԥашәшьеи?.. – дыҽхырччо даацәажәеит иааѡналаз ахѡык рахьтә руаҙәк, рышьҭахь иааѡналаз ус баша деилаҳәан, аха уигьы абԥьар икын. Азныказ игәаҒьны ажәак рзымҳәо игылан.

– Зык иадамхаргьы… Ахәыцқәа ҷажәкуеит… – қыртшәала даацәажәеит Ламара.

– Ҳы!.. Иаашәыкәыршаны ҙымзар иҟоузеи!.. Амшын ара иҟоуп. Кәыдры акәзар ишәывсны ацара иаҷуп. Шәнеи ижәжәы!.. – иҽынхҵаны аҟырҟырҳәа дааччеит. – Бара бақырҭуоуп, ус аума? – анаѡс иажәақәа Ламара иналзикит.

– Ус ауп.

– Арахь бзааргазеи?

– Схаҵа дахьаԥсуоу азакәхап…

– О, агха ду ҟабҵеит. Рҽеишьа змам агха ду. Аԥсуа битҵаиеит… Абри иакәхап ибыхшазгьы? – илакыҵақәа ҵыршәаа лывара игылаз Ахра илақҵа дынҭаԥшит. – Уаргьы уҩеизҳар уабԥьар кны ууаҳҷагылоит, ус ауми аласба?..

Иҽемыртцысуа дахьгылаз иҵаҷкәым хәыцқәа ааираҵәеит Ахра, аха ақшара изымгәаҒьит, уаҳа ажәак мҳәакәа лҽаанылкылеит иангьы.

– Аԥшьбатәи аихагылахь!.. – зны инацәа ркәаҒны Ламара иналыкәкны иѡыза адҵа наиитеит.

– Баала, – уи ихы налыкәикит адца зауз аруаѡгьы

– Сабажәгои?.. Ҳара ара ҳаҟазар… – даагьаҵәыҷьаҵәын ак лҳәарц дналагеит, аха дахьымҙакәа али-ԥси рыбжьара иҽыѡхыршәааны гыгшәыгҵас ауада дныѡнаҟааит раԥхьа илацәажәоз.

– Аԥшьбатәи аихагылахь сҳәеит, алаԥс, ибмаҳазеи?.. – иавтоматгьы ааихԥааны иналыкәикит

Ишимчыз аҳәы дынлыгәтасызшәа лхәыҷы имахцәа даамтцасны иаанкыланы ашә ала ауада дындәылпеит Ламара, аруаа иреиуаз аѡыцьагьы иласны инарышьталеит. Арматәа зшәымыз, – ахпатәи, азныказ урт дрышьталаны ашә аҟынҳа дшынаҳазгьы даатгылеит, нас даахынҳәны ибжьы нытцакны Гәашьанеи ихы налыкәикит: «Сара бара быздыруеит. Бхатца Мирон гьы… Шәара шәқытахь ибжьаз автобус сақәтәан…» – уаҳа мҳәакәа, иажәа атакгьы дазымпшҳакәа дындәылтцны ашә наиркит.

Абри иоуп ҳәа дылгәаламшәозаргьы, цьара илбахьаз аҳә шиакәыз аҟара уаанҳагьы лгәы азѡахьан. Дгылан уи данцагьы лылапш кыдхаланы ашә ахь дыпшуа, ашәаҳыҳара мыцхәы дамҽеханакны… Илзеилкаауамызт уи ауаѡ лхатцеи лареи ахьидыруаз лхәыҷи лареи рзы еиґьзу еицәазу. Агәытҟьара имтцанарсхьаз лхәыҷы даалгәыдыҳәҳәала акаруат дныкәиеит, ҽыртуамызт аѡыцьагьы, – ииан ус, рыпсып алагаѡагарагьы дара рзы ихьантыраны.

Ус ишышьтаз ауада иааѡныѡуа иалагеит пҳәыск лгьатцәы-ґьатцәреи уи инацтцаны «шәсыцхраа» ҳәа лытцәаабжьи. Иахьынҳарзауаз иааласны иѡагыланы, аргама хыхьынтәи иааѡуаз абжьы иаҳа иахьраҳартаз ахышә инадгылеит. Зны-зынла иааипҟьозаргьы, ишгац агара иаҽын мчымхара баапсык дшаниаз зҳәоз уи апҳәыс игәытшьаагаз лыбжьы, уи инацтцаны ааѡра иалагахьан хәыҷык итцәаабжьгьы.

– Мама… Мама… Ахра ибжьоуп ари… Ирзыруазеи, мама, иршьуама? – дгәытҟьа-псытҟьаха ибжьы ааиргеит Баталгьы.

Мап… Мап… уан дукәыхшоуп. Ахра иакәзам, Ламарагьы лакәзам… – лхәыҷы амц дшылжьоз

лыблақәа ирхибаалар ҳәа дшәаны ахышә ахь дыԥшуа даагылеит.

Ишгац иаҽын Ламара лыбжьы: «Мап, мап…» ҳәа. Зны амч аман лытцәаабжьы, зны ихәаҽуан… Лоуразоуроу мцак налыхтцьан, анаѡс цааршәык дналартцазшәа лцәа-лжьы, лгәы-лгәатцәа зегьы неилыԥсааит, аԥхʒы хьшәашәагьы налыкәнатәеит, уи нахыс лыҽелызнымкыло, зны деитцасуа ахьтшьра дналагеит, нас атцәуара даамҽеханакит. Лхы лнапаҟны иаалгарц лтахын, аха иауамызт, уажәы-уажәы лыԥсы еивтцахо аитцақьра даҽын…

– Мама… Ибыхьзеи, ибтцәуода, мама? Баҟәытц атцәуара… – иан дникыларц иҽанишәон ахәыҷы.

– Схы… Схы стцәуеит сыҷкәын, уара уахьалакым… Уара умшәан, нан… – лыҽенылкыларц лтахын, аха илзауамызт.

Минутқәак Ламара лыбжьы агара иааҟәытцит, Ахра затцәык иакәын атцәаара иаҽыз. Аха ҽыц еитаагахт атцәуара иаҽыз Ламара лыбжьы, акыраамта игон, нас еита аѡнытцәаара деитаналагеит. Уи аамтазы еиқәырццакны ахысбыжьқәа аагеит. Уи нахыс иааҽахтцәеит Ламара лыбжьы. Зыбжьы гоз Ахра затцәык иакәын: игәыҷкаагаха, инаиқәхаз қдык датцахазшәа… Даҽеа знык игеит ахысбжьы, – уа интцәеит, агыгшәыгтцәҟьа агәы арԥшқаратә игәытшьаагаз Ахра итцәаабжьгьы…

Уи аҽеынгьы аухагьы дара рахь уаѡ дымнеиʒеит. Ус шакәызгьы дара рыда издыруада лхәычи лареи уи амш, уи атцх шырхыргаз… Зны ѡнутҟала, зынгьы лыбжьы налымҟьо анцәа диҳәон дматанеиуа: «Иа анцәа, ҳшамкәан ҳазшаз… Иа ухьышьаргәытца сакәыхшоуп, схәычи сареи ҳзыниаз аҟны халыргашьак ҳзыҟатца, уҳацхраа. Ианамуʒа, ҷатцахәыс сара сыҟазааит, аха схәычы деиқәырха, днасыԥдоумтәын,

абарҭ агәылшьапқәа дырҷатцахәумтәын, иаб иҟнынза днеиртә иҟатца, уиҧхраа, зегь зымчу уара»… Абас мацара дшаҷыз аҳәы ашә аартра дышналагаз лзырдыруаз абыжьқәа ллымха иааҭасит, лыгәгьы иаха иналымкьаны, дахьгылаз дышьхынҧсылазшәа дзымқәацо уахь аҧшра дналагеит. Лылаҧш наиқәшәеит уи аартны иааѡналаз ауаѡ, мышкы аҧхьа иҟаз лхатцагьы ларгьы шидыруаз зҳәаз ахатца иакәын. Дшааѡналаз еиҧш дааласны, аха абжьы мгартә еиҧш амаршәа кны ишьҭахьала ашә ныдитцеит, иикыз, акыр ишыхьанҭаз зныҧшуаз асумка ауада иааѡнагаланы акәакьҭа аҟны инаиргылеит, нас Гәашьанеи дналҷаҧшит: «Аиҭныҧсахларақәа ҟалоит, бхәыҷи бареи шәыжәлақәа рыстеит… Ирацәаны шәара шәтәқәа ааргеит, – лассы акрыфарҭа аус адыруеит, ууанҳа фатәқәак шәзаазгеит… Аха аҳәы имбароуп…» – абас наҳәаны, дшааиз еиҧш уаҳа ишьҭыбжь мыргакәа, зны ашә аавтцрааны дынкылпшны, нас дласны дындәылтцны дцеит уи ауаѡ.

Ламара лхәыҷгьы ларгьы лхы иҭымтҵзацызт, аха дазтцаарц лҭахымхеит, изыкәдыршәаз закәыз агәра ганы дыҟан. Уи адагьы илҭахымхеит, – лхәыҷи лареи ракәзан хәыцыртас илымаз… Уи ауаѡ иааирагьы, иааишьагьы маҷзак аҟара дааилнарккеит, лгәаҷы гәыгра кәицкгьы аалашазшәа лбеит. Асумка иашаҳатаны фатәылеи ҳылеи иштәыз шаагәалтазгьы, иаалырҟьаны уи ауаѡ иахь гәрамгарак аалызцәыртцит. Иаалгәалашәеит даныхәыҷыз лабду иҷынтәи илаҳахьаз, акрызбахьаз уи ауаѡ иажәақәа: «Агыруа – дагыруоуп, игәра шәымган… Уаҧхьа дургылар машәыр узиуеит, ушьҭахь дургылар шьапҷаршә узыҟаитцоит…» Лабду арҭ иажәақәа рыдагьы даарызхәыцит, аус лыцызуаз урҭ иреиуаз цытѡык рҟазшьақәа, лыбла иаахгыле-

ит агвардиаа Аҟәа иантәалаз инаркны лгәылацәа-агырцәа рҽеыԥсахшьа, рхымҩаԥгашьақәа…

Аха аханатәгьы, лхатцеи лареи шидыруаз изырҳәарыз?.. Дақәыркны ианыҟала дшақәдырӡуаз шидыруазгьы, лхәыҷи лареи афатә зырзааигарыз?.. Абартқәа даарызхәыцны лхы дааныӡбеит азныказ уи иахь гәрамгарак ахьаалызцәыртцыз азы. Ус шакәызгьы илгәаламшәарц ззамуаз ыҟан… Лхы дааҭашәеит лгәыла-ԥхәыс Еҭери. «Еҭери бзиахә»… Заҟантә сыҩны бтәахьаз… Шаҟа пату быԥәсҵоз, зегьы бреиԥшымкәа сбызхәыцуаз… Амла ҳшакуаз бдыруан… Бчалуқәа рыла сыбла хҩаны, иасыргьы ирызԥымҽрыз ҳаихашә снапала агәылшьапқәа ирзаасыртыртә сҟабҵеит. Счеиҷьыка аҳақ бызгарым…» ҳәа гәаныла даацәажәеит. Лыбла иаахгылеит, лхәыҷы амариан ҙы дзаазххьаз Вахтанггьы, уи ипа Гочагьы. Уи нахыс еиҭа агәрамгара даамҽеханакит…

Даҽеа мышқәак рышьҭахь аруаа иреиуаз ҩыцьа ааины дындәылганы, изыҩназ ахыбра актәи аихагыла аҟны иҟаз, зхышәқәа ԥардеиқәатцәала иҭалаҳаз уада лашьцак дныҩнагаланы индәылтцит. Азҵаарақәа лыҵо рҿаархеит астол иахатәаз хҩык афицарцәа.

– Бхатца иҙхигаз абԥьар абатцәаху?

– Схатца абԥьар ҙхиганы сыздыруам… – атак ҟалтцон ларгьы.

– Иабашьтартца?

– Ус акы ыҟаны сыздыруам…

– Ҳара иаадыруеит абԥьар аазгаз дышрылаз. Иҳәа иахьыртцәахыз.

– Сара ус акгьы сыздыруам…

Абас мацара азҵаарақәа шлырҵоз, ларгьы атакҟатцара дшаҧыз акыр саат ниасны ицеит. Лара дгылан, дара тәан. Ианааԥса акәхап, дара ҩагыланы ицеит, рхатыԥан даҽеа хҩык неины инатәеит.

– Бхатҵа иҙхигаз абԥьар абатҵәаху? – урҭгьы ҷыцла азҭаарақәа лырҭо иналагеит.

– Схатҵа абԥьар ҙхиганы сыздыруам... – аҭакҟатцара дналагеит уаҳа налылымшо иҟалахьаз ларгьы Урҭгьы абас мацара лыргәаҟра иаҷын, уаҳа лзымычҳакәа лшьапқәа дрызнымкылакәа иналытцаҟәаланы дынкаҳаанҙа.

Лыхдырра анааи лкаруат аҟны дықәын, ибла таҳақәа тыҟапшьааза дхахаза дылхагылан лхәыҷы.

Ԥымш уаҳа дыдмыргәамтцит, аха ахымш рзы еиҭа ииаины дыргеит уи ауадахь. Уааҙеиԥш уажәгьы хԥыуаак астол иахатәан. Рыгәҭа дтәан, Ламара лхәыҷи лареи аныргоз иҟаз иреиҳабыз, азҭаарақәа рытара иналагазгьы иара иакәын.

– Шаҟа бԥьар ҙхигазеи бхатҵа? – иҽааргәыбзыԥшәа днатцааит зны.

– Абԥьар ҙхимгазеит схатҵа...

– Заҟаԥ иркыша ыҟоузеи ҳәа сбазҭаауеит...

– Абԥьар ҙхимгазеит.

– Иҙхигеит, бара ибдыруеит ишыҙхигаз. Иҳәа беиқәхар бҭахызар...

– Сара акгьы сыздыруам. Саатк инеиҳаны абас диргәамтцуан, нас амч ахь диасит, лыхцәы дахеит, акырынтәгьы длывахысит. Лара илҳәац илзымдыруаз ҳәашьа лымамызт.

«Дыжәга аԥшьбатәи аихагылахь...» ҳәа ҷааиҭит атцыхәтәан. Аматцуар лақәа ирԥызаха иааԥналаз хԥык агырқәа лыжәԥақәа нҭарсны иаанкыланы ауада дындәылыргеит, амардуангьы дрыманы инаҷалеит. Аԥбатәи аихагыла аҟынҙа ианыԥхала, – лҽаарымжәааны амардуан амаакыра нҭарсны икны даагылеит.

– Сшәыҳәоит... Схәыҷы дысзыԥшуп, иара иахь сыжәга, – даагьатцәы-ғьатцәит.

Баала, баала, бхәыҷы гәырԥас дҟабымҭан, иаҭаххар уигьы дхаагалоит, – ҽааиҭит руаҙәк, еиҭа лмахәар нҭарсны иаанкыланы даалыхеит, аха лара илзынхаз лымч зегьы еизыркәкәаны амаакыра лҽеларԥсны иахьылкыз ламхра мариамхеит.

– Сара схәыҷы иахь исҭахуп… – лхаҭа хәыҷҭас дааҕьаҭәы-ҕьацәеит. – Сшәыҳәоит, сааншәыжь ара…

Уаҳа ацәажәаха лымҭакәа, лымч мырхакәа иналыхеит. Аатгыларак ҟамҭакәа дрыманы иԥхалеит аԥшьбатәи аихагылахь, ашәгьы аартны уадак дныԥнаргалеит.

– Бхала бҽеилых… – ҽааиҭит руаҙәк лнапқәа анарыжь, даҽеаҙәгьы ашә аԥнутҟала инаиркит.

Лхы инаркны лшьап аҟынза днеилыԥсааит зны, деилаԥсома лгәахәратәы лхгьы акы аатагьежьит.

– Мап… Сышәшьуазар сазыразуп… Маап… – лыбжьы налымҟьаны дныԥныҭәааит.

– Бырххаха ҳамаҙам, бҽеилых… – еиҭа ҽааиҭит амшә асахьақәа змаз уи агыруа.

– Мчыла агьама аиуҙом… – агәамҭра аҽеаҭара шиҭахымыз иныԥшуа даацәажәеит даҽеаҙәгьы.

– Баша бҽеыбмырххан, зегь акоуп… адҭа ҳамоуп, – иаартны иажәақәа неиҳәеит ахԥатәигьы.

– Аламысда уара, аламысда… – лажәақәа наиқәлыԥсеит аҽеилыхра иналагахьаз уи, агыруа нас днеиҭаԥаны, алақәа игҷарцалаз аашьышь даԥызаха акәакьҭа лыҽенаҭаны дныԥнаҭәааит: Шәмааин арахь… Шәмааин са сышҟа… Агәылшьапқәа… Агыгшәыгқәа…

– Бҽеырҭынч… Бҽеырҭынч, аԥҳәыс ԥшҙа… Бхала базыразхар иаҳа ибзеиҕьуп… – лыгәшәа аҳәара иҽеыназикит аҽеилыхраз рацәак згымыз. – Аҽеырххара балагар, быҵкы ҳамхаԥжәар ҟалоит, нас ибшәыбҵо боушам, зегьы быртаххоит… Уи аасҭа,

быԥемырххакәа, гьамала… – дагьыналзааигәаханы лнапгьы ааникыларц иԥенаԥшьигеит.

Али-ԥси рыбжьара иара иахь днеиҭаԥаны, лхаԥыцқәа наларԥаны, аҟаҷыҳәа имахәар днацҳаит, нас деиҭамхакәа еиҳа лҭып аҟны днагылеит, лԥеылыхьчарц лнапқәагьы аалырхахеит. Ахы заахаз амшә даѡызаха, арзаақьҳәа ауада дныѡнахәааит иара, азныказ инапы дахьацҳаз нҭарсны иааникылеит, аха нас даақәтцәиааны шьапыла лцацха шыҟаз дынҭасит, дынхьыдышьшьны дынкаҳаанзагьы, инапы ыркаланы лхы-лҷы шыҟаз акшарагьы иԥынахьигзеит, ашьагьы налҷаиршит.

Ашә аартны руазәк дындәылҭны дышцазгьы лызгәамҭазеит, ахьаацәгьа даргәаҟуа, уажәы-уажә лыԥсы лылышәшәо лыԥереиԥьны диан.

Абар быҷкәын… – ллымҳа иаатасит руазәы ибжьы. – Ибар ҳҭахымызт, аха бара ус ибҭаххеит…

– Мамаа… – дынҭытцәааны, ашьа зҷашы уажәы акәакьҭа игҷатәаз иан дшааибаз еиԥш, лара лахь днеихеит ахәычы, аха иагьа иԥеирххазаргьы, доуимыжьит, амшә дылзаѡызаха дааимлагәа дааныскылаз.

Быззыԥшузеи? Бхала бҽеилых, алапс – акыр днализааигәаханы ҷааиҭит ахәычы даазгаз.

– Снаигәара умааин, ахәымга… – акыр илыхгахьаз лхьаа лԥеаацәганы, лԥеааизганы днеиԥажьцәеит.

Зны дыԥшарашәа инапы ѡышьҭихиг иара аха уи дааҟәытцны, иҷататаз ажьцәа арыцқьара дналагеит.

– Дыкнашәҳа! – ҳәа иѡызцәа адҭа нариҭеит знапы дацҳаз. Усҟан ауп иангәалҭаз, аҭуан инатцакны инашьҭыз атруба аҟны ҩ-шахак шкнаҳаз Ахәычы дааимлагәа дыкны дѡышьҭыхны, ашахақәа ааҟәараҟәантәны ишьапқәа инархадыршәит, дагьнаурышьҭит.

«Ахра насыԥда…» – уигьы дааизхәыцит. Амзаатә лзааны, уи нахыс атцәаара дналагеит лара…

Ибжьы изҭымкааyа, еилгамыз шьҭыбжьқәак ихылҭуан ахәыцы: ишьапқәа ахақәитра рыҭара илшарызшәа дпаҭ-цаҭуан, инап хәыцқәа рнацәкьарақәа рхаханы адашьма иныкәикырц аԥшьигон, аха дзылазомызт… Минуҭк аҟара ажәак рҽытцымшәо игыланы иԥшуан дара рыхѡык: зны ахәыцы игәаҟра иазыԥшуан, зны «уҽыргәгәа сыцкәын, уҽыргәгәа». – ҳәа аҭәаара иаҽыз иан илзыԥшуан. Цқьа дылбаҭамзар дылсырбап игәахәзар акәхап, маԥк аҟара аган иҽенеиҭеит, уанҙа зшьапқәа тәарҽаҽа илхагылаз руаҙәк. Акы налыҭасызшәа дласны дѡагылеит, деиханы лхәыч иахьгьы лҽыналхеит, аха дахьимыгзеит еиҭа, лцацха шыҟаз акшара ҟазҭаз Лылаԥш наиқәшәеит, руаҙәк, уанҙа аѡбатәи ауада аҟны иԥхьеикхьаз иавтомат аашьҭыхны иаахыршаланы ахәыцы ишынаиқәикыз. Ауада иааѡнагәыргәырит еишьҭаргыланы ахысбыжьқәа. Дхысуан икнаҳаз Баҭал ихы иавакны. Адашьма кылырххаяа ахқәа налаҟацеит. Лҽеизгаҙаны лыцкәын иахь дыԥшуан лара, деиханы дагьыѡагылахьан. Иԥсы ҭоуп лгәахәратә еиԥш маҷзак аҟара дҵысуан зхы ҭҟьахьаз ахәыцы, аха ус шакәыз агәрагара нагҙангьы илымамызт.

– Уаҳа бҽанбырхха ихыбаѡ ҭсырттоит… Ус аҙәы ихьхьхеит жәаха ҽенак… – даацәажәеит ихысыз. Уи иажәақәа рыла макьана лхәыцы ахы шимаахацыз агәра анылга, дгәынқьуа аҭәуара дналагеит, нас уи лҽеамхны аҕьаҵәы-ҕьаҵәра деиҭаналагеит:

– Сшәыҳәоит… Доушәыжь ахәыцы, анцәа шәиҵаԥшуазар, шәқьырсианцәазар, гәыԥшқара маҷзак шәымазар… дрыцхашәшьа… Соушәыжь саргьы, ҳҭып ахь ҳажәга…

Уаҳа ажәак мҳәакәа, даагәамҵны, еиҭа иавтомат ахәыцы ихы шыҟаз инақәикит. Агәра лгеит уи «агәылшьап» уажәазы лхәыцы дшимеигҙоз…

– Умхысын… Умхысын… – дныѡнытҙәааит, иаргьы, иавтомат ахәыҷы ихы иақәкны ишикызгьы, иҽааанкыланы лара лахь дынхьаԥшит. – Шәара ишышәҭаху… Аха доушәыжь ахәыҷы, иҭып ахь дыжәга… Псык, сиѡызоуп сара шьҭа… – деитҵақьызқьызуан Гәашьанеи.

Уаҳа қәԥашьа лымамкәа дышԥырҽыз агәра анырга акәхап, Баҭал ишьапқәа аапыртланы днықәдыргылеит, аха днырымкылакәа дынхьыдышьшьит.

Дѡышьҭыхны акаруат днықәтцаны ҙык неиҿадырхәхәеит. Маҷк аҟара иԥсы шаатәалаз агәра лгеит. Уи нахыс лыблақәа неитцыхны лхәыҷы дзиҿамԥшуа лхы лықәжьны даагылеит, руаҙәк уи диманы данцозгьы лымбаҙеит. Ақьызқьызра дшаҿыц даҿын…

Ллымҳа иааҭасит егьи ауадахьынтәи ааѡра иналагаз агыруа ашәа «Сиса-тура», иҽырмазеингьы уантәи даадәылҵит знапы дацҳахьаз… Уи нахысгьы, илзынхаз лымч хәыҷы ааизыркәкәаны лхы лыхьчарц акыр дмахԥсахзаргьы, «Мирон усыцхраа, сыпсынҵры» ҳәа дгьаҵәыгьаҵәызаргьы, «шәипхьыз» шәыгымхааит, аламысдақәа» ҳәа дшәи-ԥшьизаргьы, ахыхьчара лылымшеит, лымч дмырхеит.

– Бхаҵа дрыцҳасшьоит, мыцхәы ихьшәашәоу ԥҳәысуп бара… – имаҟа еибаркуа дынлықәцәажәеит аҵыхәтәантәи.

– Бласбеи бареи шәышьразы адҵа ҳамаҙамызт, баша бшәеит… – иҳәеит даҽаҙәы.

– Бхаҵа асепаратист салам сызиҭа! – даацәажәеит ахԥатәигьы.

Ҷыцха дышьҭан лара дҭаҵсаха, лхы ахчы илагәаны, ԥсык диѡызаха дымкәацаҙо ашьаршьаф лықәыршәны, аԥсра ада акгьы лҭахымкәа. Уи аамҭазы иаарыҷәҷәаны аҙәы ашә днас-насит, руаҙәкгьы днеины иааиртит.

– Гәашьанеи! – ллымҳа ииаҭасит илаҳахьаз, бжьык, уи инацҵаны, иара усгьы иҭыршьаахьаз лгәы иаҳагьы инҭызшьааз аҟыр-ҟырҳәа ччабжьыкгьы.

Мышкы-зны бышлаԥсхоз здыруан сара!.. Быблақәа ирхызбаалон… – аччара дааҟәыҵны длыхзасуа даацәажәеит илхагыланы илзыԥшуаз Гоча Цьохтаберизе.

– Гоча… – маҷк аҟара лхы ѳышьҭыхны – лыбжьы нҭылкааит. – Акы заҵәык азы суҳәоит… Патрон заҵәык усзамеигзан, сшьы, Гоча… Усзамеигзан патрон заҵәык… – илзынхаз лымч хәыҷы ааизыркәкәаны, аҕьаҵәы-ҕьаҵәра даҕын аԥсҭазаара зҵахыҵәҟьамыз Гәашьанеи…

– Сара спатрон знысхрызеи… – даа҆ехырччеит иара. – Мирон дыҟоуп, апатронгьы игзам…

Патронк усзамеигзан, Гоча… – деиҵааиҳәеит лшьаршьаф л҆ееалаҳәаны днықәтәаны – Убри ак сзыҟаҵа, усзамеигзан…

Иара дышгылац дгылан дырзыԥшуан ашьа з҆ҕашыз лхы-л҆ҕы, ашьаза-гәаза зхыз лыблақәа, мыцхәы итцышәшәааз ллакытцақәа.

– Ашәытара лнышәымҵан ҳәа расҳәахьан… агмыгқәа гәынамзарыла даацәажәеит. – Сагхеит – иагьнацитцеит.

Уи ана҉с, уаҳа ажәакгьы мҳәакәа, дындәылҵны дцеит. Еиҵа ахчы лхы нылалгәеит лара, агәжәажәарагьы дналагеит: «Иазызуазеи аԥсҭазаара, иазызуазеи … гьамас иамоузеи… Баҵал, схәыҷы сышԥоу҆ҕаԥшуа.. Мирон… Мирон… Иазызуазеи аԥсҭазаара, иазызуазеи…»

«Иазызуазеи» ҳәа лыбжьы аалымҟьеит, аха анцәа иҳамҵаны имыцхәымкәа. «Ҵс-су» ҳәа ллымҳа иаа-ҵасит «Абгалац» ибжьы. Аԥхзы хьшәашәа лыкәнаҵәахьан.

– Ҳаҧкәынцәа рус дырмазеит, – ллымҳа инҭеиҳәеит – Бсышьҭала…

Илаҳаз даргәыргьарц ахаҭыпан лгәы нҭыпсааит.

Ҳабацои?.. – «Сара цашьа сымазам» – ҳәа гәаныла даацәажәеит.

– Ибҭаху бахьысыгзоит, баала… – еиҭа ллымҳа инҭеиҳәеит. Уи нахыс дишьҭаланы лҷыналхеит.

Лара лгәалашәарақәа дыргәылахаланы дахьынзарымаз акыр ахҭысқәа ƙалахьан: «Абгалаԥ» уанза ишьны забԥьар зхиххьаз акарулцәа рыпсыбаѽқәа амѽа ианыганы иԥхьеикхьан, ацҳа аԥжәага лаҷәымкәа аҭазҭаз аҧкәынцәа уаƙа рус иалганы ашашәа рыманы иѽаскьахьан.

Ацҳа анԥжәалак ирԥырхагамхарц, ахьаҭра анаҭаххо азы иманшәалахартә еиԥш, аиҷахысра ианалагагьы иаҳа иахьчап ҳәа дазхәыцны, рҭыпқәа иаархытцны, маҧк аƙара иѽаҳаракны ахәаҷы атәара дҭцас ириҭахьан «Апыза». Аҭып маншәалан – изватәашаз ахаҳә дуқәа шьҭан, аҭла шьапышәпақәа гылан. Ахьаҭра анырҭахха азы рҿаармазеины инатәеит зегьы. «Абгалаԥ» уанзеиԥш илаԥш лхын Гәашьанеи. Ԥырхагак лымамкәа, рытцаƙа инашьҭыз амѽаду лбартә иахьыƙаз, иаҳа дахьчап – ззигәахәуаз хаҳә дук днаваиртәеит, иаргьы харак дымцакәа, даҿа хаҳәык иҿенавеикит.

Ацҳа аԥжәара абри акәзан афронт анапхгара рҷынтәи ирымаз адҭа. Аха ԥырхага дук рмоукәа иманшәаланы ацҳа аԥжәара ада ус амамкәа алаҷәымқәа аҭаҭаны иандырхиа, уи аԥжәара мацара азирхарц иҭахымхеит агәыԥ рԥыза, уи акәын ирҭахыз егьырҭ аҧкәынцәагьы. Ирдыруан, ашамҭаз инаркны, абԥьари аруааи аазгоз амашьынақәеи, егьырҭ аибашьыгатә техника иреиуази Аƙәа аганахь ала ацара шырƙазшьаз, аиҳараҙак аҭыхәтәантәи

жәамш раахыс. Иаарзыԥшыртә еиԥш аҭагылазаашьа рыман, ус анакәха иахьынӡарылшоз аԥхасҭа рыҭатәын…

Уанӡа иахатәаз алашьцра наѣ инахцаны, зхы аазырызгахьаз аԥсабара аԥшӡара хартәаауа, абжьы ахаҭо, еицлабны, «кәли-ҷыли» ҳәа ашәаҳәара иналагахьан аԥсаатәқәа: игәыѣаҭагаха, иԥсҭазаара гәырԥхагаха… Гәашьанеи дахьтәаз ллымҳақәа ирҭахәмаруан урҭ рыбжьы ссирқәа, рыбжьы хаақәа, музика хааӡак иаҩызаха. Лыԥсҭазааразы иагьарааны илаҳахьан аҭарақәа ашамҭазтәи рашәаҳәарақәа, аха абас еиԥш ихааны уажәада илмаҳацызт, илаҳахьазаргьы илызгәамҭацызт… – Ааскьа лхы иадлымбалацыз аԥсҭазаара агәазыҳәаракгьы ааоызцәырыргеит. Ԥхыӡ хаак дынҭалазшәа хәыцра хаақәак дынрымҽхаркит. Иаалырѣьаны ллымҳа иааҭасит Баҭал итҷегьы данихәычыз, ибгаӡара ааанкыланы дҩарԥа-ҩарԥо ажәҩан ахь дхалаҭо даниархәмаруаз, ахьтәы ҭәтҷәа абжьы иаҩызаха акыр-кырҳәа инароуны иччабжьқәа. Уи нахыс аҭарақәа рыбжьы ахаҭыпан уи ибжьы акәӡан ллымҳақәа ирҭаҩуаз, – лгәы ахаара ҭазҭоз, илхадыршҭхьаз аԥсҭазаара агьама хаа лгәалазыршәоз. Акинокадрқәа ирҩызаха лыблақәа иаарыхгылеит раԥхьаӡа аныѣәара даналагаз амш. Ақыҭа аѣны акәын. Зехьыԥьара абырлашԥсара иаҩызаха дәыкрынла ихѣьаз, ауарҳал ԥшӡа иаҩызаз рашҭа аѣны, Миронгьы ларгьы наѣ-ааѣ иаагыланы «арахь ууаи, ҳхаҭарԥыс, арахь ууаи…» ҳәа днаԥхьа-ааԥхьо аныѣәашьа анидырҭоз, иара инапы хәычқәа ҩышьҭыхны дназыпхьоз рахь ирхауа маалыԥьцас дԥыр-ԥыруашәа рыбжьара анеимидоз… Уажәы-уажәы лыбла иахгылон иаби иареи реицыхәмаррақәа, еилаҭәаны ргәыдеибакыларақәа, ллымҳа иҭасуан реицәажәабыжьқәа, рыччабжьқәа…

Иаалырԥьаны аԓьгьа-ԓьгьаҳәа бжьыцәгьақәак ллымҳақәа иаарҭасит. Инҽыцәаа ицеит иҭахәхәа лгәы инҭалахьаз ахаара, ицәымсахахьаз уи арԥсаҳәара иахьҙаанҙа. Иныҵаба ицеит лыбла ихгылаз ахҭысқәа, иниҙааит лхәыҷы иччабжь, лхаҵа ибжьы хаа. Инеихәлацәеит аԥсабара аԥшҙара хазыртәаауаз, лгәалашәара хацзыркыз апсаатәқәа рашәаҳәабыжьқәа… Иаауан аибашьыга машьынақәа… Иаауан Амрагыларантәи – амҩаду цәгәыхааua, ргыгцәа ргыланы. Иаауан агәыԥ зегьы ирҭахымыз, аха иззыԥшыз…

Гәашьанеи лахь гәыхыҵхыҵрак еиҭааизцәыртцит «Абгалаԥ». Дырманшәала-тәын, «аҙәы идамхаргьы даҽалкыртә иҟаҵа!» иҳәахьан «Аԥыза», иара иитахызгьы уи акәын – лнапала. лхаҵа Мирон ишьа луртә еиԥш аҭагылазаашьа лыҵатәын. Аха уи лылшарц азы икылкааны дхысыр акәын…

Рыблақәа ирбартә еиԥш иаацәырцит иззыԥшыз. Аколонна аԥхьа игыланы иааиуан атанк. Уи иашьҭагылан аруаа рыла иҭәыз, ахыб змамыз амашьынақәа… Ишзахәоз иласны иаауаз атанк, иахьтәаз ирымариашәны иниасит, лассы ацҳагьы инықәлеит. Адунеи зегьы бгазшәа аҭҟәац бжьы геит уи аамҭазы. Лылаԥш иныҵашәеит атанк дуззa шҩаԥаз, нас иҩыҵыззаз ацҳа апанелькәа иаарыгәҵылакны, еиманы ҵаҟа рыҷешылархаз. Аҙы ахыҷә инықәххуаны еиԥш аанкылара иахьҙаз, аруаа зыҚәтәаз амашьына лавтомат нақәылкит, аха атҳара дахьҙаанҙа алҩеи амцабзи иаарымҿхаркхьан, – инаршә хиахьан агранатаршәга ала уи еихсыз «Абгалаԥ». «Гәашьанеи, аҩбатәи амашьынахь» ҳәа арҵәааҳәа ибжьы налықәиргеит, иҭацәыз игранатаршәга нкажьны завтомат аашьҭызхыз «Абгалаԥ», ларгьы лҿеиҵамырхакәа уи амашьына

аҽынтәи анкаџара иналагахьаз аруаа рыжәпара инарбаны еишьҭаргыланы ахы нарыжәылҭеит, лыбла ишабозгьы цыҭѡык ршьапқәа инарықәыӷьҟьаны амѡа инанаҳалеит Ма цәысеимӷьарак иаѡызаха лгәы лашарак нҭаџхеит, азныказ ахысрагь дааӷәыҭны исылшаз убама лҳәарашәа «Абгалаџ» днеизхьаџшит, – агәра лгарц лҭахын аруаа иреиуаз рынкаҳара лара ишылусымҭатҵәҟьаз. «Мирон ишьа буит афырпҳәыс Гәашьанеи...» – ихы-иҽы ихалашо ҿааиҭит иаргьы, уаҳагьы иҿелыдмырхалакәа ахысра дналагеит. Иаҳа лхы агәра ганы ахысра деиҭаналагеит уи нахыс. Уи аамҭазы рхы рызѡышьҭмхкәа аӷынʒа ахысра баапс ҭарҵеит ақыртқәа рыруаа. Ихысуан амѡа нымѡахыҵ аҭабиақәа ирҭатәазгьы, иӷазгьы, иааузаз амашьынақәа ирықәтәаз иреиуаз зыпсы нханы иӷазгьы. Акырцх баапсы иаѡызаха ижәпаны иааиуан ахқәа ҵәааа ҵәаауа, ахаҳәқәа инарнџаны аршәаа иасуа... Иҟәыбаса алеира иаҽын изҵатәаз аҵлақәа рымахәқәа...

Зегьы иреицәан амѡеи дареи ирыбжьаз амыҭ зқәыз аҵлақәа рыҿерывакны ҿааихак амамкәа ахысра иаҽыз БМП иақәгылаз ахыршәга. Уи даргәамҵуан «Абгалаџ». Даҿеа гранатаршәгак иман, аха иара дахьтәази уии рыбжьара иҟаз аҵлақәа иџырхаган. Дгәамҵуан Гәашьанеигьы; рапхьатәи лхысра илнаҭаз алтҵшәа анаѡс, уаҳа лыбла ишабоз аʒә даҽалкыртә дахьыманшәаламхоз. Илбартә еиџш иаацәыртцыр лҭахын лыцқьара зӄьашьыз илызхымгоз ахьымʒӷ лзыргаз, аџстазаара лҭахымкәа дҟазҵаз, лцәа цызҿыз урҭ агырхәа аҟыр-ҟырхәа зыччабжь уажәыгьы ллымҳа итаѡуаз, зшьа лымазар илыжәрыз Гоча Африкатәи абнауаа иреиџшха ауаа ирызныҟәоз урҭ «агәылшьапқәа»...

Абылра иаҽыз амашьына иахылҵуаз алѡа еиқәаҵәа ҳәылмышьуа амѡа иахатәан. Ихысуа абри иоуп

ҳәа аргама уаѡ дылбомызт, аха иҟоуп ахьылгәахәуаз, ахь хрыжь-хрыжь ахысра даҽын. Аҙәы диҵахханы налыкәҽиҵыргьы илаҳауа дыҟамызт, аҧжәареи ахысбыжьқәеи лхы ҭырҟьахьан.

Инҵәеит лавтомат иҵаз апатронақәа. Амѡа иқәлаанҙа, зхаҵыҧан дааргаз уи аҷкәын ишылирбахьаз еиҧш, иҵацәыз амагазин ааҽыхны, лмаҟа иавҵаз аҽыц наҽалҵеит. Илымѡатәшәа деиҵанхьаҧшит «Абгалаҷ» дахьтәаз ахь. Аха дыҟамызт иара, – иҵыҧ аҟны ишьҭаз уанҙа иҵаирцәхьаз агранатаршәга ацәа гәаѡа заҵәык акәын. Рацәак мҵыцкәа еиҵах бжьы баапсҙак ллымҳа иааҭасит, – уи нахыс аҽы ааиханакит ахыршәга. Алѡа еиқәаҵәа ахылҵуа абылра иаҽын БМП. «Абгалаҷ» иоуп», – гәаныла даацәажәеит лара. Икеи-кеиуа иаалашахьаз ажәѡангьы дѡаҵаҧшит.

Дыҧшуан уи нахыс акыр лҽадырхаланы, дҭанагалаҙаны.

Пҵацкгьы зхыршәламыз уи далууаа дҧыр-ҧыруа албаара даҽын амаалыкь. Аргама илбон ихы лызкны дышиашаз лара лахь дшылбаауаз… Шәахәа ссир хааҙак лгәаҵа инҵаҧхеит… «Сара сзы даауеит!.. Анцәа дааишьҭит… Мирон иахь сигоит… Мирон сыпсынҵры, уара уахь!» – даацәажәеит гәаныла.

«Ҳус нҳартҵәеит, ҳдәықәшәҵа!» ҳәа адҵа ҟаиҵахьан «Аҧыза». Аха лара уи лмаҳаҙеит, дшыҧшыц ажәѡан ахь дыҧшуан, иаҳа-иаҳа ааигәахара иаҽыз анцәа илзааишьҭыз иматцѡы – амаалыкь дизыпшуан…

Ахысра иаҟәытцхьан зцьаҧҳаны антҵәарахьы инеихьаз агәыҧ. Рхысра ааныркылахьан ампытцахалаѡцәа рыруаагьы, аҙәырѡы амѡа ианыжьлаз ахацәеи апсцәеи инарыха-аарыхо иаацәыртцхьан. Урҭ шаалбаз еиҧш мцак налыхҟьан, дызватәаз ахаҳә ду даавпаны, лоуразоуроу лҽаариашаны даагыланы лавтомат

нарыԛәкны, лхыснацәа атԥхага иаадымгаҙакәа амтца рыжәтцара дналагеит. Ҩаԥхьа ахысра ҭартцеит ақыртқәагьы. Ҳамҭак аҟара дышгылац дгылан лавтомат анҭалырцәгьы, аха нас дынхьыдышьшьит…

– Дысзымыхьчеит… – ихы данызбо даацәажәеит «Абгалаԥ», маԛк инаскьахьаны, згәы аисра иаҟәытцхьаз Гәашьанеи ашьацраҽы днышьҭатцаны ианаалхагыла.

– Уара иухароузеи… Аԥстазаара лгәы, ахдыршәахьан, – лыхьымзг лызхымгеит, ԥсаҭашкәакәа… – ҿааиҭит «Аԥыза».

Уи аамҭазы, аҙнырцә аганахьала амшын агаҽахь еибашьра дук ишналагаз рзырдыруаз ахысбыжьқәа раафра иналагеит. Уахь иԥшуан иҟаз закәыз ззымдыруаз зегьы.

– Ҳдесант аҳхытцра иалагеит, – зегьы ираҳартә еиԥш ибжьы ѡтыганы ҿааиҭит, аргама згәы алаҟаз «Аԥыза».

Витали Амаршьан

ХЬЫМЦА ИХӘЫЦРАҚӘА

«Дрыцҳауп, дагьгәнаҳауп, ижәдыруаз, Лашарак зыҩнытцҟа иззакым…»

Гәҭахәыц ҳәа ихьӡутцар алшон Хьымца, избанзар дааҟәымтцӡакәа игәы дҭахәыцуан. Зынӡа данқәыпшызгьы ус акәын дшыҟаз, иихәыцуазеиуара абри ҳәа изырҳәон. «Ахәыцроуп ауаҩы дызражәуа, амцхә умхәыццәалан» – абас аахтны иазҳәозгьы ыҟан. Цабыргны, дхәыццыпхьаӡа есааира дышлозшәа ибон иаргьы. Аха усҟан дыҷкәынан, ихәыцшьагьы ҷкәынын, ихы-игәы ҷкәынын… Ихәыцра аҷкәын-цәа ахьыкәкәа ицон, арашь еипш итцпрааув дақәтәан, дгьыли жәҩани рыбжьара дахьамгоздахьаанамгозгьы иҟахузеи! Иара убри ала иҧсы агьҭаӡан. Оумашәа ибон имхәыцӡакәа акрызфоз, имхәыцӡакәа алаф зҳәоз, имхәыцӡакәапҳәыс даазгоз, имхәыцӡакәашәарыцара ицоз, иҿыжәлоз, имхәыцӡакәа ашәарах зшьуаз, имхәыцӡакәа ацҳа иқәлоз, ахра иаҿалоз, атыша италоз, уимоу имхәыцӡакәагьы аҧсра иапылоз… Дшааи-шааиуаз, зынӡа изымбатәбарахо далагеит урҭ реипш иҟоу амхәыццәа цьара-цьара аҧстазааразҿ «ифырхацәаха» иахьаақәгылоз, иара шәынтә, зқьынтә иишәоз-иизоз

дараазымхәыцзакәа иҟатцаны ианалгалак – иихәо иҽамшәо, аҧсыз еиҧш дбалыбато, ихатә хәыцрақәа даарылахон…

Ахәыцра иарҿиаз тцоа змам ашәҟәқәа дрыгәтылатәан иара уажәы ихатә библиотекаҿ. Абасҟатәи адунеиаҿ хәыцоы ыҟамзар изеиҧшрахарызеи иара адунеи ахата? Ахәыцра ҳаршлоит, ҳаражәуеитҳәа зегьы ахәыцра иаҟәытцызтгьы изыҟалозма абасҟак иссиру, абасҟак игәырҿыхагоу арт ашәҟәы цьашьатәқәа ҳәа дхәыцлон иара. Ихәыцра иаанагон ахәыцрақәа – урт абырфын рахәыцқәа реиҧш ихәыцрақәа зегьы иргәылсны ицон. Ахәыцра уаражәуеит рҳәахуеит, умхәыцыр умажәуашәа! Ауаоы дызражәуа ахәыцра акәзам – дшыҧсыша ахьидыруа ауп. Ахаҳә, анышәаҧшь, аихаза уҳәа, ҧсы зхам ахаан иажәзом, иагьҧсзом. Ауаоы гәынкылара имамзар, иац иифаз иахьа игәаламшәозар, уатцә исҧеиҧшхарызеи ҳәа дымхәыцуазар, ҳәарас иатахузеи, аразҟ ду имоуп, уи разҟыс иузыҧхьазозар…

Ахәыцроуп адунеи еиқәзырхаз, ахәыцроуп даҽа ганкахьалагьы иқәызхуа, избанзар, бзиа хәыцоы дшыҟоу еиҧш, дыҟоуп цәгьахәыцыогьы.

Хьымца ианакәзаалакь иҽеим ак иамхахәыцыр ҳәа дшәон, иара ус цьара ак игәы машәыршақә инҭашәаргьы – иара ибаанза уи зегь збартоу ахьышьаргәытца илаҧш ишытцашәоз, иагьшианаимыжьуаз идыруан. Амца азы ишацәшәо еиҧш, ахәыцра баапсҟәа дрыцәшәон. Убри иабзоураны ЗХӘЫЦРА ЛАШОУ ҳәа изуҳәар алшон уи, избанзар, ихәыцрақәа иага лахеиқәра рыцзаргьы, иара мыцхәы бзиа иибо апоет ду«печаль моя светла» ҳәа шиҳәаз еиҧш, мратцас ихы-иҽы дырлашон, иблақәа аҧшқа иблақәареиҧш иразза иҟартцон, ақьиара, игәыразра табара зқәым зыхьтцас ихышхытцәа, иитаху, дызтаху, уимоу рацәак дызтахымгьы рышҟа аҿынаирхон…

Уи ала иԥсы ҭаҙан, уи еиҳау насыԥ адунеи изалам-мызт, ашәҭ аҵаа ишаҵәшәо еиԥшҭәкьа, ауаҩым-ра даҵәшәон. Ауаҩра злоу аҙә диԥылар – игәы ҭгәырґьаауанХьымца, аетҵәеи аетҵәеи шеибарԥшҙо еиԥш, рзеиԥш жәҩан еицдырԥшҙозшәа ибон. Аха ауаҩы инеиԥынкыланы дразны, дуаҩы лашаны дышзыӄамлозгьы идыруан. Аԥсҭазаара имариоу ак акәым, имҽыҷуп, ацәгьеи абзиеи еиӄароуп, уимоу зны-зынла ацәгьара еиҳауп. Ус ауп дшыӄоу иара иахшаз ауаҩгьы. Уи аупиара ихаҭа «цәгьеи бзиеи рышьхәа еивҵоуп» зиҳәазгьы. Уи еиҳаныхҳәашьа амам. Уи ауп нас, бзиа хәыцҩы дшыӄоу еиԥш, цәгьа-хәыцыҩгьы дзыӄоу.

Хьымца бзиа-хәыцыҩцәа рышӄа ихы иԥхьаҙоит. Ҳазшаз иаԥхьа иқәуп урҭ рсиа. Шаӄа имариамзеи уи аншәалара. Цәгьа-хәыцраа рсиа акәзаргьы, аҩсҭаа иаԥхьа иқәуп. Ҳазшаз дгәырґьоит, бзиа-хәыцыҩцәа рхыԥхьаҙара иацлозар. Убас аҩсҭаагьы икәа-имаґра аҵыс ҭаҳәуеит, цәгьа-хәыцраа рхыԥхьаҙара иара исиаҷ ианазҳауа. Цыхәаԥҵәара змамауп урҭ реимак, алашареиалашьцареи реиԥш еиндаҭлоит. Алашара аԥхьа игылоуп, алашьцара ашьҭахь – аҵхи амши шеишьҭоу еиԥш. Заӄа дгәырґьозеи Хьымца АМШ ЛАШАРА ДУ аҷы дахьыӄоу, алашьцара иагаақерыцәгьан ишьҭазаргьы – иахьихьимыгзо, ишьамхы иҽеахьаирго. Алашьцарақәагь зегь еиԥшым – аҵхқәа зегь шеиԥшым еиԥш. Иубап аҵх – амза ахаҷҷо, етҵәала еилакәеицеиуа, аҵх-ҵәца ҳәа ззырҳәо, аҙаҙа ԥсҭаҵага аҳәо, аӄарматҵыс алаҷыр-ҷыруа. Аха иубап аҵх – аҵәырш ула иҭакызар иумбартә илашьцаҙоу, дгьыли жәҩани еиматҵәо «илаґырҙашо», ацгәеиԥш, ашьапызаҵәқәа злакьииуа, ақәыцьмақәа рзы иԥсыҟәароу, ауаҩ изыҳәа иԥсҭыхгоу. Абарҭқәа раан азаҵәра еицәоу егьыӄаҙам. Ауаҩы усӄан азыркәи

заҵә еиԥш аҵх лашьца далахоит, амҟәыл еиԥш ихаҳаз аҵх лашьцажә ихала, игәы аԥхарала дзаиааир – дфырхаҵоуп. Уи аҟарагьы ауаҩы «дзыӡрыжәуа» даҽеак зыҟалаӡом. Убас еиԥш «иӡрыжәу» рахь ихы иԥхьаӡоит Хьыца –доуҳала иӡрыжәу, доуҳамчла ибеиоу, имза-каԥхароу, имра-лашароу, иԥстаҵагоу…

Ахы абаҵнахи нас абас еиԥш иҟоу иара ИУАҨРА? Ишеишеиуа ианбагылеи ИМРА? Иахыҵуеи? Жәашыҟәса? Ҩеижәа? Хынҩеижәа? Хынҩеижәижәаба? Шәкы? Мап, адунеи иаҟәлоуп. Адунеи иаҟәлангьы иаанхоит, мышкахамышк-аҵыхәа хьымӡҕ аҟәимгар, иҩызцәеи иареи рыжәҩахыр еибыҵаны, аенергиа ду аҵаны, ԥхьаҟа ирыздәыкәҵар, иахьаадунеизымҽхазкыз ауаҩымра-лашьцашәыта ирцәамшьыр, агәылшьап еиԥш, зсаса еихырҳа зегь зыхәлазгало аԥсымҭәра, аԥсы-қымқымраирцәамфар!

Иахьа Иаса Қьырса ИИРАМШНЫХҲӘОУП. Абри АМШЛАША КАХХАА ДУ33А аҽены абри аиԥш ахәыцраҟәа дрылоуп Хьымца-гәтахәыцҩы. Ҽазны еиԥшымкәагьы имашьхәылҭцкәа рҿы иныруеит амҵәыжәҩаҟәа. Агәрагьигоит, зны ауаҩы амҵәыжәҩаҟәа шимаз, аха доуҳала иԥырра анеиҳаха, урҵ имыхәо ишалагаз. Доуҳала аԥырроуп аус злоугьы, доуҳала изымԥыруа зегьы ҳәазо адгьыл иҟәуп, дара-дара еишьклаҳәуа, дара-дара еибахәаҽуа. Убарҵ ршьыцра баапс ауп раԥхьаӡатәи ауаҩылаша «имҵәыжәҩаҟәа» хызблаазгьы, аха ауаҩы (иуаҩытцәкьоу) доуҳала дырхыҳәҳәеит, доуҳала дыԥрит, ажәҩан далалеит, Ҳазшаз дизааигәахеит. Иара уи Адуӡӡа иоуп уи аиԥш аҿырԥшы изырбазгьы. Уи цәгьахәыцраа чарҳәараизуны дыршьырц аҵьар дкыдырҟацала данкыдыртца, даҽеа ҩыцьа наҟ-ааҟ ивакнаҳаз руаӡәкгьы иара ихаҵа иакәызшәа ихы ааибеит Хьымца. Ҩнытцкала уи еиҳагьы дкеикеиуа дар-

лашеит. Избанзар – имԥсыц лашашьа имаӡам. Иага длашозаргьы – илашара кәаҧабҵас иҭааӡа иҟоуп. Агәаҟра ғәгәа зхызгахьоу, ҽнактәи амш зыԥсоу здыруа иоуп зылашара амчхараамоу, зылашара еижьагам, баша шәалҟьамраҵас имлашо. Ацәаҕәарсҭа иҭашәаз арыц «мԥсыкәа»аҧа ахылтҵом. Ари Ҳазшаз иԥышәа дуӡӡоуп. Убри ала дааӡоупХьымца. Убри ала иӡрыжәуп ихы-игәы-иԥсы. Убри ала иааӡон ихшарагьы – иԥацәа ѡыцьеи иԥҳаи. Иабаҟоу урҭ рхытҵхырҭа, иабаҟоу иара еиԥш уахгьы-ҽынгьы аԥхарра зхылтҵуаз, иѡнаҭа амацара акәымкәа, Аԥсны зегьы зырлашап ҳәа дзықәгәыҕуаз урҭ иҧкәынцәа? Раҳәшьа заҵә атҵх еиқәара дзагәылакузеи, атҵх еиқәара лхьыӡсан изкаҭәозеи?!

Аибашьра, аибашьра ҷьамыҕәацәгьа!.. Иаазгада уи, иҳажәызҵада агыгшәыгқәа! Ауаѡи ауаѡи анеибашьуа цәгьам-бзиам иабаргәызеи. Аҕа бзиаакыр даԥсоуп рымҳәхьеи зҵоурыхаҷ оума зхызгахьоу ҳажәлар. Аҕа баапс цәгьахәыцѡы иҷы аус анумоу еицәоу адунеи аҷы акрыҟоума! Усҟан уара ухәыцра лашақәа иага иҕәҕәазаргьы, умч ауп аԥыжәара зуҭаша – агыгшәыг гыгшәыгҵас уаҷагылар акәхоит, гыгшәыгҵасгьы иҭоурхароуп, уаҳа ԥсыхәа умаӡам. Зхәыцрақәа лашоз Хьымца ишәытҳа-шәытҳаӡа итәыла иахаҳаз аԥстҳәа лашьцақәа мацәыстас днаргәыдццалеит, аҕа днаиҷагылеит дгәытҟьагаха! Аҕа цәгьахәыцѡы уи дақәгәыҕомызт, ихәыцрақәа дышрылоу, алтҵха дахьымгӡакәа, ихәытцәы ыкәсхып ҳәа игәы иҭан. Зынӡа изымбатәбарахеит аҕа Хьымца иԥацәа рхымѡапҕашьа. Урҭ қәыԥшқәоуп, ирылшозеи ҳәа дыҟан, иҽеиу бҷьарк шыркымызгьы идыруан. Абҷьар атцкыс еицәаны, ахытҟьара еиԥшаҕа гәымха иԥылеит урҭ аибашьра адәаҷы – ус узазҳәозар ҳаамҭазтәи аибашьырҭа. Раԥхьа дҭахагәышьеит

иҧкәын аитҵбы – аибашьра алагамҭазҵәҟьа! Ашьҭахь дҭахеит аиҳабы – аибашьрааилгамҭазҵәҟьа. Аибашьра ахи атҵыхәеи иара иҧацәа рыла еиқәҳәалатәахазшәа. Ари ҳаҕеимшхаран, ухшыѡаҷ иааган ухы иузҭакҙомызт. Убасҟан Хьымца-хәыцѡы аханатә аахыс ҧсҭазаарас имаз ихәыцрақәа шеибакәу зегьы ццышәтәараха ихшыбаѡ иалаблызшәа ибон, аҭакар баапс аҽены аҭырас былны ианеиқәтәалак еиҧш. Дара ихшазгьыианакәызаалак доуҳала иишаз, ихшыѡаҷ «ииз» шьоук ракәушәа игәыинаҭалон, хәыцшьалагьы дареи иареи убасҟак еизааигәан – раб ииҳәаран иҟаз иҷы инҭшәаанҙа дара ирдыруан. Аби хшареи ас хәыцшьала ианеиқәшәа еиҳау насып зыҟалаҙом аҧсабараҷ. Абри анасып ду мчыла имхны, анасыҧдара ирҭеит Хьымца лаша цәгьа-хәыцраа. Игәы азѡоит ари адәныҟатәии аѡнытҷҟатәии цәгьахәыцраа маҙаларҽеиҧшьны еиқәдырҽаҽаз цәгьа-ус баапсҙаны ишыҟоу, аибашьрагьыдара ишрыхҟьаз. Шаҟаѡ насыҧдартәыда урҭ, шаҟаѡ рынасыҧдара наҟ-ааҟ иахьагьы маҙа-аргама иалатҳаҵьуазеи – уи ҭхаҵьроуп ҳәа узыҧхьаҙозар, ишнеи-шнеиуа ирзыҕьашкны иқәнамгозар!..

Хьымца ианакәызаалак ицәымгын «аҙә дымҧсыкәа аҙәыр бзиаура ибахьоума» ҳәа жәаҧҟатҵас изҳәалоз «ахшыѡтрақәа». Ишҧа, дхәыцлониара, аҙә дымҧсыкәа аҙә бзиа имбону? Ҳаҕоу ибааит уи аиҧшабзиара! Жәларык хшьааны жәларык абзиарарҳәашьхеит ҳәа уаѡы иаҳахьоума! Абри гәҭакыс иҟатҵаны, жәларык ҳахшьааразы ақәыцьмақәа ҳақәызтцазгьы, чарҳәарыла ҳазҭиизгьы, иага шьаартҙыра ҳаладыргылазаргьы – иатҵахеит, изымииаит. Иага ҧсҭҳәеиқәатҵәа хыларгьы амраишзазымиаиуа еиҧш. Хьымца ихәыцра лашақәагьы еитаҷыхеит. Иҵьоушьаша, урҭ паса аасҭагьы иҕәҕәахеит. Мыцхәы

иҭаржангьы инуруеит, аҕа абри шакәу изхымгоз, аханатә аахысгьызгәаҕ имаз, ишьыцигоз. Уи ауп иаразнак иқәццышәааахәыцра иарҧиаз аусумҭақәа (убраҟа иаргьы иҵьабаа дугьы злаз), ҳҭоурых ҭаула атәы зҳәоз ҭҽа змам ашәҟәы-бҕьыцқәа ахьеизакыз аусҳәарҭақәа, архьивқәа зиблыз, акультуреи аҟазареи рхәышҭаарақәа шьаҟьо хаха дызрыжәлаз. Ажәалаимч анымха, урҭ роуп хаҳәыртцәиаа иара дзеибашьуазгьы. Ихәыцуа дыҟамкәа, хәыцра зыҟалаҙом. Ихәыцуа – змилаҭ, зыпсадгьыл рзы абзиа зхәыцуа зегь шьтәын, иқәхтәын, иаанықьтәын аҕа идгыло ашәыргәындақәа, цәгьахәыцрамзар бзиа-хәыцра зламыз амрицәа!

Аибашьра ианналага инаркны аҕа иҧагылеит зхәыцшьа бзиаз, зыжәлари зыпсадгьыли зыпсы иззалымхуаз аҵеи хьыртцәаҵәақәа, зынза ақәыпшқәа, ахаан бҧьар зымкыцыз, аҵыстцәкьа машәырла изымшьыцыз. Урҭ рҭархароуп аҕа гәҭакыс имаҙазгьы – Зыпсадгьыли зыжәлари ирызхәыцуа уаҽ дҟамларцаз, иаанхарцаз ахҭыпшшақәа рымацара. Аха ус изыҟамлеит, зхәыцра ҟьашьыз раастаакырынтә хараҙа еиҳахеит зхәыцрақәа лашаз, мацәыс еимҟьаратцас аҕа иблақәа ирхыччалаз, агәыҭкьа дарганы дхьазцаз, иҧы мааҳәуа атәыладалцан дказцаз афырхацәа гьеҽқәа!..

Зхәыцрақәа лашоу рахь дыҟан, дагьыҟоуп Хьымца. «Хәыцрала» ишан адәы иқәитцаз иҧкәынцәа аҽыцьагьы аибашьра ицәалаблит. Шьамхышәара аццышә дылагылоуп. Ихаҭагьы акәаш еипш дыблуп. Абас дшыҟоугьы, насып ду иман ихы иҧхьаҙоит. Избанзар, ҳаҕацәа ирзымшьит ихәыцрақәа – Иҧсадгьыли ижәлари ирызку ихәыцра ҭаулақәа, ихәыцра лашақәа. Доуҳала дыгәгәоуп дшыгәгәац, доуҳала дҧыруеит дшыпрыц. Доуҳала иҧыруа, доуҳала ҳазшаз изааигәоу ахаангьы ҧсра-зра иқәзам. Уи

дҭасырхоит ҳәа иақәызкуа иоуп зхы зшьуа, зхы ҭазырхо!..

Ааи, иахьа АИРАИАМШНЫҲӘА ДУЗЗОУП. Доуҳала аира. Адоуҳа ахьҧсыз – уа иҟаҙам ҧсҭазаара. Ҽазны еиҧшымкәа ари ҭәҭәалаҙа иныруеит Хьымца лаша. Уи уажәы, аҧаимбарцәа рымҭәыжәԝа-шьҭыбжь иаҳауа, дгьыли жәԝани дрыбжьагылоуп. Анцәа иҧьшьаны, ажәԝан агәы кеикеиуа ицқьоуп, адгьыл ахәрақәа маҷ-маҷ еинылоит. Абас шакәугьы, игәы нагҙаны иҭынчым Хьымца. Избанзар, идыруеит макьана рыҧсы шҭоу Ҳаҧсадгьыл ҳамазкуа цәгьахәыцыԝцәа. Рыҧсы шҭоумаҙа-аргама урҭ ирыцхрауа ачарҳәаԝцәагьы. Ус еиҧш иҟоу ауаа ари аҧсабара ишамымҭәац. Убри аҟнытә амш шаҟа илашоу аҟарагьы – агәҽанызаара шаҭаху...

Адунеи дуззаа нцәаиҳәарҭа-ханхьыҭәцаран дыԝнагылоушәа ибоит иахьа Хьымца гәеиҭамха. Зыҧсы аҭанҙа ицқьоу, мамзаргьы зыгәнаҳақәа зхызхырц гәык-ҧсыкала изҭаху рыда ари аныҳәарҭа-ҧшьа ашәхымс уаԝ дхымҭуазароуп. Ааи:

Аира иамшуп иахьатәи аныҳәа,
Ан илымшуп – Анцәа дзыхшаз.
Аҧсцәаҳа имоуп наҙаҙа аҽҧныҳәа,
Аҧсра ишазаргь – АИРА зшаз!..

Ахәрацәгьа ахаҭца иҧышәагоуп

Шықәсык зны Кисловодск ҭаацәала аҧхын ҳаҧсы анаҳшьоз – усҟан Беслан жәаԝаҟа шықәса ихыҭуан, уаԝы ишимбац длахҿыхын, дҧырпыруа, дгәыргьатцәа дыҟан, иибоз, иаҳауаз зегьы дрызҿлымҳан. «Аҳауа аныхабааш» ҳәа изышьҭоу ахәы

ҳарак ҳанхалалак, уа аԥсараҽы иахьабалак иаҳԥылоз ацыг ԥшъа хәычқәа цьашьатәшәа ибаны дрыхәаԥшуан, инапы аканфет антцаны ирҽеитцон. Ҳаицны ҳашнеиуа тцлак, ма чыкьк ҳабжьалан наҟ-ааҟ ҳанеиԥнашалак, дааҳҽагьежьны, – «уаҳа ҳмеицәыҙырц!» – абас ааҳәаны, инапсыргәытца хәычҳахаҙа инаҳамтцеикуан, уи аҙәаҙәала ҳнапқәа анаҳҟьар акәын, «уаҳа ҳмеицәыҙырц» ҳәа иара ииҳәаз инацырғызны. Ақалақь ҳаналоугьы убас ҟаитцон. Иахьибаз, иахьааигаз сыздыруам. Данхәычқызгьы ицәа иалашәозма наҟ-наҟ зынҙа иаамтаҙамкәа ҳаицәыҙран ҳшыҟаз. Ҳаргьы ианакәыҙаалак ҳазицәшәози даҳцәыҙыр ҳәа? Аамтала дҳацитцазма ҳазшаз, ҳасаби хәычы – ҳапсы иаҳзалымхуаз. Избан?!

«Аԥхыҙ мааноуп...»

Иаха ԥхыҙла сан аутра кәакәо дтахуп. «Унан, ҽагала акәты сасзаап, аԥсра иаҽуп», – лҳәахит. Аҳәызба назгоит, иаҳшьып сҳәан, сааины ҳәызба-гәартак рылаԥшра салагеит, аха зегь тәым ҳәызбақәахуп – ак ауп, ак кьаҽуп... Руакгьы цьаҟәахуп, аҽқәа рацәаны иамахуп. «Асоума ишаадыртуа?» – ҳәа Бесик инаисырбахит – уигьы ара дгылахуп. Ус ҳара ҳаҳәызба анызба, иаразнак исыманы сан ҽагала илхәыз акәтаҽы снеит. Урт ѳбагьы ыҟахуп уажәы. Ахәра анҽарҳәо еиԥш, акасышқәа шкәакәаҙа ирыкәыршаны иҽаҳәахуп. «Урыламкьысын, шьта иԥсыртә иҟам», – лҳәахит сан.

* * *

Цьгьарда ҳахьынхо акәхуп. Ахықә аганахь иҳамоу аутраҽ акәымкәа, аѳны ашьтахь аххараҽы, –

«абраҟа икаԥса ажәла, абра еиҳа еиԓуп, ихкааух, аҽеакуп, уахь ахықәахь арахә ҭалоит», – лҳәахит сан. Ажәла ахьқасыԥсашаз аҭыԥгьы сахьаҵас икказа сыбла иаахгылеит.

* * *

Бесик аштә дықәланы агәашә ахь иҽынеихахит, ишықаитҵалац еиԥш, ахықә дынхықәгылан Архаҟа дыԥшырц – уи бзиа ибон устәи ҳҟыта даналаԥшуа. Уажә агәашә дахьынҭытуа ахықә аҽы згәы ылганы иҟоу анышәынтра ибоит, арахь иара иԥсы ҭаны, иахиҳәаарызеи ҳәа агәаҭеира салагахит. Иара ус сшыгәаҭеиуаз сагьааԥшит...

* * *

Ра-ҵла дук снамҵагылахит, хара-бԓьара иҟәашҟәашза акаканқәа амҵаԥсахуп. Акаканқәа шьапыла аҙә дрыграгыланы ирҟьацыхит, еидҟьаҟьала... Еибгаз ак аашьҭысхын, иааԥысехит, иагәылаз канзашәа иҟан, аха ихааза исфахит...

* * *

Бесик дхәыцны дсываиахуп, зынза дыснируа, дыԥхаҵәаҵәараза. Арахь уааскьа, укаҳауеит ҳәа дсыдсырҕәҕәалахуеит...

* * *

Ҷьгьарда акәхуп. Ҳашҭа аганахьшәа ҳгәыла хаҵаки сареи ҳгылахуп. «Абри аиԥш ауаҩымра убахьоума, – ҳәа дцәажәахуеит уи дгәамҵны, – абри абҳәа (акьыркьмыл бҳәа) амахә иҽассы ишҽоу иаахҵәаны иго мацара, зынза даалгон даанысымкылар», – ҳәа аҙә избахә имахын. Абҳәа ҵла санахәаԥш, ҵаны, амахәқәаагәылаԥытҵәҵәа иҟахуп. Уи ами,

иахьзеи ҳәа сыҟан сҳәахит. Ус аҙахәа зқәу даҽеа ҭлак асаара иахьышьҭаз ҳнахагылахит. «Ари аҙахәагьы, уԥшы, иазиуз» иҳәахит. Аҙахәа ахақәцәахь иҩаны, еилаԥыҵәцәа иҟан, ашьапы иларкны абжаранҙа аԥсы ҭан. «Аԥсы ҭоуп рыцҳа, егьахьуам иацхраазар», – иҳәахит ҳгәыла. «Сеидру, акралҭру», – аасҳәеит саргьы, сгәы хьаауа, еигәышәк сымазар аҭла еилысхуан, иԥыҟҟатәу амахәқәа ԥысыҟҟон ҳәагьы сназхәыцит...

* * *

Хыбрак аҩнытҵқа иҳаракҙа аҭәаҟәа еиқәыхуп. Убри амца ҳцәакыхит. Амцабз ана-ара инагәылҟьаагәылҟьо, ҷьара-ҷьарагьы аԥсы ҙаны аҭәаҟәа аҩнытҵқа иаҕраланы ақәцәахь аҩаскьара иаҷыхуп. «Амра, аҙы ааг, аҙы!.. Иҳарцәап, ибылуеит мамзар!» – сҳәахит. Уи кастриулькак аалгахит, ижәпаҙа, қашьҭас ак ҭаны. «Ари закәи, бара?.. Ари ала иаҳзырцәома!» – ҳәа саагәамҭит...

* * *

Жә-шықәса раԥхьа машәырла иҭахаз сан лаҳәшьапа Иуреи Бесики еибга-еизҩыда сывараҷы ишьҭахуп. Аԥенҷьыр зхы аалазкыз уаҩоумагак сылаԥш шынаиқәшәаз еиԥш, – шәгыл, Иура, шәгыл Бесик! Шәгыл, шәгыл!.. Шәҷыха! Шәгыл уара, шәгыл, шәласы!» – ҳәа аҳәҳәара салагахит, арахь хазгьы адгьыл ҭысуашәа збахуеит...

Сгәы ҭытҵны ицо санааԥш, ҭабыргны адгьыл ҭысуаз ҷьшьа иаразнак сҩатқьеит, убасҟан ауп ианеилыскаа аҕба аҩнытҵқа акәымра хәыҷы аҷы сшышьҭаз – аҕба агара еиԥш амшын иаргазҽазуан, акылҳара хәыҷы санынкылԥш – Гагра ҷыббылҙа сналаԥшит, сылаҕырҙқәагьы ҩхаҟәҟәалеит...

* * *

Тәылак аҽы снанагахит. Сышнеиуаз ныҳәарҭак аҽаԥхьа ашәаҳәабжь саҳахит. «Шәанаџьалбеит, аԥсышәала ашәа рҳәоит!» – ҳәауаӷы ишимбац сгәырґьахит. Сынхьаԥшзар – абар ҳаԥсуа артистцәа! Рнапы анааинырҟьа, – шәыцәыл, уара, шәзыԥшуи… Шәыцәыл», – ҳәа аҙә ибжьы аагахит. Аҙә дкәашо дныцәалахит. «Ишьапҟәа хтҵәоуп, аха дшыкәашо жәбома!» – ҳәа зегьы дџьаршьахуеит.

Сара, – «Бесик абрахь даарызушь?» – ҳәа сгәаҟҵәаҟуа сеимдахуеит…

* * *

Џьгьарда ҳаӷны ашьҭахь аутраҿ акәхуп. Анаша ҿассы иҿахуп. «Ќаҳ, изакә нашоузеи!» – иҳәахит хатцак. Бесик ведрак кны дааихуеит, аведраабжаранҙа ак ҭахуп. «Анаша ҿумхуеи ахәыцқәа рзын» анаҳҳәа, бзиоуп иҳәан, иаразнак днагьежьыхит, аведра нашала ирҭәразы…

* * *

Аҟәа акәхуп. Хатцаки сареи ҳаицыхуп. Уи ателефон аҙә дизасхит, - уажә иааигаран дыќоуп, – иҳәахит, ателефон атрубка наҟ инкнаҳауа, сара дысҿаԥшуа. Иааигогьы акәтаґьқәа ракәхуп. Уажә ҳахьгылоугьы целлофан макәан хәыцык ҳкыхуп, урҭгьы ақьаад илаҳәа-ылаҳәаны акәтаґьқәа рҭахуп. Сызцыз ахатца иидыруаз аҙә дибан акыраамҭадиацәажәон, нас ҳаззыԥшыз шьҭа дааихьазар ҟалап ҳҳәан, иааҳарласит. Уи ҳаиқәшәап ҳәа ахьиеиҳәаз акаҳуажәырҭа ахьыќоу, адрам-театр аашс, асқьала аҿаԥхьа ҳанааи, иааран иќазҵабыргны дааихьан. Са сызцыз ахатца иаразнак иара иҿы даннеи, иааигаз

акәтаҕьқәа имакәан аҭаҵара далагахит. Нас саргьы смакәан хәыҷы анимҵаск, уахь рҭаҵара дналагеит. «Ҵиу-ҵиу!» – дыргахуеит. «Шаԥа ибзиаԥәоузеи, рыжәла ҳкыроуп... Ҷьгьардаԥа иаҳгаргьыауеит», – сҳәахуеит...

* * *

Бесик дхәыҷны дахьышьҭоу икәаламашә сналакьысхуеит, иаргьы дгәыбзыҕза дыԥоуп, аха ацәа шигу иныԥшхуеит. «Ара амардуанқәа рыбжьара уахьышьҭоу угәамԥхозар ҟалап» анысҳәа, ихы ѡышьҭыхны иаргьы цқьа иаагәеиҭан, – ааи, – иҳәахит...

* * *

Аԥәа, ԥаса Ареспубликатә хәышәтәырҭа аҽаԥхьа ҳахьынхоз акәхуп. Аѡны аихагылақәа руак аҽы, ажәытәтәи ҳгәылацәа аурысҷәа рԥны, ҳхәыҷы дҙыԥны дызгароу агара гылахуп, ҳаҕеиҭа, иԥсы ҭаҙамкәа дгарахуп, итҵаҳаршәло иклионкагьы цәаакҙа ҵаԥа ишьҭахуп. Ҳхәыҷы дызгароу агара ара идәылганы уажә ҳахьынхо ақалақь агәтахь гатәыс иҳамахуп. Зны иара абри аѡны даҽа еихагылак ахь дхаҳгалахроуп, нас акәхуп дылбааганы данаҳго. «Шаԥантәуи, абри абас дыкҽаҳҵоижьҭеи» ҳҳәахуеит. «Уаҳа аѡада дҳазхагалом, ҳашиашоу ҳѡалбааны ҳцароуп», – ҳәагьы ааибаҳҳәахуеит...

* * *

Аԥәа акәхуп. Сан лаҳәшьаԥҳа зны лыԥшәмеи лареи ахьынхоз рыѡн хәыҷ аҽы акәхуп. Ԥаса артҵаѡратә институт ахьыԥаз аҽаԥхьа рацәак набжьамкәа, аихамѡа ааигәароуп иахьгылаз иара. «Шаԥа ибзиоузеи иатҵаку адгьылгьы иаргьы, абри шәымҭиир акәын» ҳәа аѡны ҳакәшан игәаҳҭахуеит. Уажә ԥшәымаԥҳәысс иамоугьы абра дыԥахуп. «Аѡны

еиҭаҳҭиуеит, ишәызҷыхуазар», – лҳәахуеит. «Шьыри, Бесик иҷеихыр ҟалон, Бесик имч ақәхондаз», – сҳәахуеит гәаныла…

Шьҭа сцоит ҳәа сандәықәла, акы унамыцҳакәа ушпацо, ус ҭасума рҳәахын, аҩны сахьыныҩнаргалаз аишәақәа ахәыцхарықәхуп, руак снахатәан, акрыфара снапы насыркуеит, кәац-ҭәаҟьак снацҳаит, аха шьоук рхәыцхажә шпасфо сҳәан, наҟ инкаршәны сҩагылеит. Уачамчыра инхо сан лаҳәшьагьы абра дыҟахуп. «Азә даангылашам, зегь ааиааныза иаразнак иаҳпыртцны ицоит, ма уара цытраамтак ууанымгылои», – ҳәа дгьатцәы-гьатцәуа дысҷеыхуп…

* * *

Аҟәа акәхуп. «Колос» ҳәа изышьтоу ачатиирттаааигәара ҳаҟахуп. Бесик, уи иашьа гәакьак иеипш иипхьазо Аслан Ҳәатышь, сара уҳәа ҳаицыхуп. Дара хәычқәахуп – 10–12-ҟа шықәса раҟара рхытцхуеит. Ача ааҳҳәар акәын, ача ҳҭаххоит», – сҳәахит, апара апхьазара салагахит. Бесик ианиста, – апхьазашьа уздырзом, – ҳәа даччан, иеҭапхьазаны, имцхәыз арахь иаасыҭаны, чаахәара иҷынеихахит…

***

Цьгьарда ҳзыхьахь узлацо амҩахәастаҷ акәхуп. Абра цаса даара сзықәгәыгуаз, уаҩ гәытбаасгьы испхьазоз ҳашәҟәыҩҩык даасықәшәахит. Дсыдашшыларц иҷеыназикит, аха уажәраанзауабаҟаз ҳәа сгәы нханы сыҟахуп. Ус ҳапхьа икажьыз ахаҳә ду амариал еипшшәа ак ааины иныҟәтәахит. «Ари ашҳам амоуп, цәгьа ишәартоуп» сҳәан, снапы рҟьаҟьаны снасит. Иара сшьит, ашҳам уа иаанхахит. «Упши, уажәгьы ицҳарц ишаҷу», – сҳәахит, аха шьҭа егьамчмызт…

Ус даҽеа ԝнык аҽы, ахәышҭаарамцагьы хәажжаҙа еиқәыхуп, Владислав Арҙынба дназлоу ауаа хатәраҟәа ыҟахуп, еилацәажәарак рымахуп. Сара сдәылтцны сцан, цытрак ашьҭахь асы сышьклатата, асы сыҟәнауны сеиҭааԝналахит. «Ҟоҳ, асы ауама!» – ҳәа зегьы иааџьаршьахит. Столк ҳнахатәеит, ахахьы дтәахуп Арҙынба. Ацәажәарақәа ирылагар, саргьы ажәақәак сҳәарц стахыхуп (ҽеихакышьа ззымдыруа исдырҳәар). Снаԝс итәаз аҙә дангыла, иҵегьуи иҵыпахь саанаскьеит. Арҙынба Апсны дааижьҭеи иацәажәарҭа смоуцт, сышәҟәыкгьы снапы антцаны исҭарцгьы стахыхуп. Ус абраҟа издыруаз даҽеаҙәгьы дсыҟәшәахит. «Нахьхьи амԝа сангылан, усывсны уанаауаз сышьҭумхит», – иҳәан, зны абри ҽԥныҳәас исыҵаны (уахь сшыҟамыз, зынҙа машьына шсымамызгьы), нас ҳзыҟәшәаз агәаҟразы «сгәы иалсит» ҳәа даасыдашшылахит. Аизара иалагар ажәақәак сҳәоит ҳәа сгәы ишҭыхозгьы ус иаанхахит…

***

Иахагьы ԥхыҙла ус збеит. Аҟәа акәхуп. Аԥошьҭа аԥхьа апарк аатытцшәа сгылахуп – Бесик иԝызцәа дрыцхәмаруеит азы сизыԥшуп. Уи уа мардуантцас иҟатцоу еихатә кьыбак аҽы ирацәаԝны аҷкәынцәа – еиҳа имаҷ-маҷқәоу, еиҳа ихбыцқәоу уҳәа – дрыгәҭылатәахуп. Ус абра сахьгылаз сааигәара ԝыцьа аҷкәынцәа ак еимаркын, аисра ҏеазкны ииаидыххылахит, руаҙәк даныԝ, егьиигәаҕ кны дишьҭалахит. Бесик, – «шьҭа уаала!» – ҳәа сыбжьы аниқәсырга, анҭ еисуаз цәгьак сзыруз ԥышьа, деилкьаҙа, иаразнак ааида днахыуаан, сахьгылаз дааит. Урҭ са сахь ус шрымамыз анидыр, иҽааиртынчит. «Анҭ узацәажәоз аҷкәынцәа зустцәада?» – ҳәа снаиазтцааит, аԥхьан дзыгәҭылатәаз рахьтә еиҳа идуқәаз

рахь дынхьарԥшны. «Ашкол исыцԥаз рами», – иҳәан, рыжәлақәагь ааиқәиԥхьаҙахит, «ранацәеи рабацәеи еилыԥхьеит» иҳәан, ранацәа рыхьҙқәагьы аасеиҳәеит. «Нас ус еиҳа еиԓьума? – анысҳәа, – «руаҙәк иаб аҩы данашьы иԥҳәыс дишьырцгьы даахьеит» иҳәахит. «Мап, ус еиԓьҙам, – нацитцеит, – уаргьы зны-зынла акгьы ухараҙамкәа шьоук угәы ндырхалоит, аха иучҳауеит, уи са издыруеит» – иҳәахит. Ииҳәаз оумашәа сгәы иаахәеит – астцәкьа сеиликаауеит ҳәа сыќаҙамызт...

***

Хатәы ҩнык, иҳаракцәамкәа, абарԥа аманы, ҳаҩнахуп. Аќәа акәхуп. Ашԥаҷы стәаны аќәыд еилыќәшәааны ачуан итасԥсахуеит изжәырцаз. Ус сганахь ааида даваланы ҳгәылак дцыркьыԥо длеихуеит. Сара схы сымҩахаҙакәа сус саҷыхуп. Ус уи, – «ќоҳ, иабихәац!» – иҳәан, аҩада аԥшра далагахит, иќалеи ҳәа саргьы санынхьаԥш, ҳаҩны иҩацәхыкны игылаз ҩын дук амцаԥшь агәылќьо абылра иаҷыхуп. «Иҳаԥсыхәоит... ари амца шьԥа арахьгьы имиасуеи!» – ҳәаагәаҭеира сшаҷыз, иаразнак ҳаҩнгьы амцабз гьежьуа ишыҩналахьаз сылаԥш нақәшәеит. Аҩнытцқа иќоу сцәалабылуеит ҳәа сшыгәаќ-тцәаќуаз, аҩнытцқатәи ашәқәа руак, аҭауларахь, зыԥстазаара иалтцхьоу санду днылзбааит. «Нанду, нанду!» – ҳәа аҷытра салагеит. Уи арахь лҷаалхахит, илулак амцабз дагәылсны, хәыцыкгьы дылкыхуп. Абарԥа санынахьынҳала, ахәыцы арахь дсылҭан, ани ҳгәыла цыркьыԥа тцаќа дахьгылаз днаисыркыхит. Аҩныаҩнытцқа сыԥшәмагьы илулак ҳаматәақәа алылгахуеит. «Бесик дабаќоу, Бесик?!Аа, алахшақәа! Ҳашԥаршьи!..» – ҳәа сгәы стауазырхуеит. Ус ахаҽаҳәа ақәоура иналаган, ибылуаз аҩнқәа арцәахит. «Ақәа

ауит, анцәа иԥьшьоуп», – сҳәахит. «Уи ууанҙагь иа-уан... уақәымгәыҕцәан», – ҳәа бжьык саҳахуеит...

***

Иара абри ауха усгьы збахит. Уигьы Аҟәа акәхуп. Ҳахьынхо аѡны аатцраҷы дгылахуп ианакәызаалак хаҕацәа маҙа-аргама ираҳәтагәаԥьуа ирыцу, уажәгьы уа ирҷагәыбзыҕуа ирыдтәалоу хәарҭлаҕьк. «Ҳақәызхыз шәа шәоуп уара... зынҙа ҳашәшьы, шәҳалга... автомат ишәҭ уара, зынҙа ҳақәихып... уҳаихс, уҳаихс, алахша уара!» – сҳәахуеит. Маҭы ҕра-дукгьы ивараҷы сылаԥш нақәшәеит. Ус мардуанк саҷаланы сышѡеиуаз, акьитаи ԥшра имашәа, ҷкәынак деилыхха даасԥылахит. «Абри даара дхыҭҟьоуп» – иҳәахит аҙәы. «Мап, ари дхыҭҟьаҙам, агәатцәажәпақәа дреиуам, дтцаруп... насгьы ҕәҕәала дыгәбылѡуп» – сҳәахит. Ачкәын игәы иахәеит сажәақәа, еиҳагьы ишьамхы итцпрааua иҷынеихеит...

***

Аҟәа ҳашәҟәтыжьыртаҷ акәхуп. Столк амгәа аартны сыштаԥшуаз, хәшәык аасымԥыхьашәеит.«Гәыхьшәума? Изжәуадазишь?» – аасгәахәхит...

***

Цьгьарда ҳашколаҷ акәхуп. Акласс ашәхымс сагьынхытцит, артцаѡцәа рыстол еиқәыцә ак ықәхуп. Цқьа санахәаԥш – арҭ бызқәахуп. Сѡызцәа хәычқәа рылаҕырҙ рҷаҳәҳәы итәоуп, рҷы еилгахуам. «Иахьарнахыс наҙаҙа шәбызшәа шәҷыхуп... ууаишь ара, уаргьы убз уҷы итахыстцәап», – иҳәахит, аԥсуа школқәа рышә анаркыз аамҭазы мчыла ақырҭшәа ҳзырцоз

ҳартԥҩы, Џьахәуа зыжәлаз ауаҩ цәыршәага, апсцәаҳа исахьақәаиҭаны, ираҙын хаԥыцқәа хырԥьаԥьа дахьтәаз.

***

Иаха ԥхыҙласашьа иԥкәын хәыҷы Адамыр дызбон. Уи иани иаҳәшьеи дрыцны Маиҟәаԥ дыҟоуп. Ааигәоуп уахь даныргаз, ууанҙа Џьгьарда ҳан лҷы дыҟан, аибашьра ахлымҙаахра далаԥшит – аҳаирпланқәа абомба шкарыжьуаз, аҩнқәа шбылуаз, ауаа шҭахоз... Тҟәарчалынтә вертолиотла ауп Маиҟәаԥҟа дшырышьҭызгьы. Ԥхыҙ дшызбазгьы усоуп. Агәам рацәаны изҭоу иашьыкьк дахагылахуп, аҩадахьҟа убас игылоу даҷеаиашьыкь-дукгьы арахь ихбыкьны иқәҳар ҳәа сшәахуеит, сгәамҭхуеит...

***

Џьгьарда акәхуп. Ҳгәылацәа, ҳҭахцәа гәакьақәа Аҙынаа рҷы Гаша (Ҷыка иԥа Гари) ҳаҷҷак дықәхуп, иара хьыдхәо иҷажьхуп. «Дабақәу, сидашшыларопеи» сҳәахуеит. Ус дахьықәуу снаиҭагылахуеит, иара дызқәу цәгьа иҳаракыхуп, аха иқәыԥшхуп, ихытарын дканажьырц егьигхым. «Ҳаи абаапс, ашәарҭа дҭагылоуп!» – сгәахәуеит. Ус ателефон сасхуеит, атрубка шьҭызхыз, – Цақәа боума? – ҳәа сылҷыхуп. – Мап, Света соуп, –лҳәахуеит. «Абаапс, Гаша шәихьҙа... Бау дабаҟоу?!» – сҕьаҭәы-ҕьаҭәыхуеит.

***

Џьгьарда акәхуп. Ҳахьынхо ахәы анаараҷ, ачаирҭра ахьаантҵәо, лбаа, Арха сазааигәан сгылахуп. Ԥсаатәк ашәаҳәабжь хааҙа исаҳахуеит. Санынаԥш, ҳҳәы иазааигәаны, ачаи радқәа ирыбжьаланы, ишкәакәаҙа ԥсаатәк ашәа ҳәо иныҟәахуеит.

«Ҟәарасазаап», – сгәы инҭысҳәаахит. Бесикгьы ибарц, дазыҙырԥырц ст̣аххеит, – «Бесик, ари уԥши, заҟа иԥшҙоу, заҟа ибзианы ашәа аҳәо!» – сыбжьы наиқәсыргахит. Бесик дымхьаҳәкәа Арха шыҟоу дцахит, сыбжьыиаҳау имаҳаугьы сыздыруам...

***

Иахагьы ԥхыҙла ус збахит. Ԥьгьарда ҳаԥнаҷ акәхуп, хыхь аԥхьатәи ауадақәа руак сахьыныԥналаз, ԥьашьатәшәа иҟоу аԥарда, ибырфын лыхынгьы ибырфын лыхымкәа, абызкатаҳа иапазшәа итԥаҕаҙа, аҟьаҟьара, аҭбаара, аура акыр идуны, ашә иахьаԥыракнаҳаз аԥша иԥнасыз иаԥырнаган, арахь ауада иахьыԥнанагалаз ашифонер дутанаҳәҳәаахит, азганкгьы бгьаауа алаҕәра иатԥасыхуеит. Санныԥнала иаасыҟәтԥәиашан, исышьклаҳәны сакыхит, сҽамсхуеит ҳәа салаган, ианамуза, мчыла иԥжәаны сҽагәылсхыхит... Ашифонер ашьтахь санаваԥш, кьанџьа дук қәацәа, аԥҳәызба лсахьақәа аманы, иара убригьы ԥардала итаҳәҳәа икҷагылахуп. Уи баапсыла иснырит, – Амра, Амра! – ҳәа сыпҳа лыхьҙ ҳәаны ҷыстхит, – абар зегь ҳзызуа аԥстаа дахьыҟоу, абар!..

Ари асахьа аҽеаԥсахын, уи инашьтархны ус збахит. Иара убри ҳаԥны атԥаҟа (санхәычыз итԥарыбзамкәа ишыҟаз иҟахуп) акы сашьтахуп, избахуам... Адәахьы сдәылтцын, ҳаԥны ашьтахь ԥасаҙа зны аматԥурташәа иаҷахыбыз савалан сышнеиуаз, аԥаршьтраҷы азы тҟатҟо иахьтатәаз стапалахит, аха рацәак сшьапқәа мырбаазакәа стытцхит. Абри ацарта зашәымтазеи ҳәа сани, сан лаҳәшьеи ракәу, сашьцәа ракәу гәыбган аарыстахит. Схьаԥшынгьы саннахәаԥш – наҟ ахшьырахь аԥаршьтра ҷыц нал-

дан амҩа натәазар, аҙыиаразнак итықәкәартәгьы иаазбахит. «Рацәак цьабаа зтахымаз заҟа ҳгәаҟуазеи, сабиц», – сҳәахит уа гәаныла…

***

Сҽаԥхьатцәҟьа хатцак (зынгьы дыԥҳәысушәа) напҭырԥадук кны дгылахуп. Анапҭырпа шкәакәаҙа, итцағаҙа, саркьалыхушәа, уалԥшны зегь убахуеит. Аҩнытҟа ҙахәа-матцәык ҭакнаҳахуп, ажьымжәақәа хьныҳәҳәы иҽахуп. «Еижьагоуп уи, агәра шәымган» ҳәа бжьык саҳахуеит. «Иумкын, папа, иумкын!» – ҳәа Бесикгьы сықәҽитҳуеит…

***

Мҩа дук санылан сышнеиуаз, иаалырҟьан, еиқәатцәаҳаҳараҙа аԥстҳәа аахчылеит. Аха ԥстҳәамзаарын – алаҳәақәа ракәзаарын! Армҙаа ирацәоуп! Ишеидҳәыпласз илалбаан, ак схы, ак сыжәҩа, ак сызқәа, ак сгәышпы… дара-дара хьибаҳәо, иеибарҕәи-ҭиуа, иласықәпапахит. Ҭәаҟәак еиԥшгьы сахьыҟоу умбо саатәарҳәҳәеит. Сзымтцысуа ус сгылан, рыфҩы иҟиуази, рцәа гәымха иахылтцуаз ауарԥь баапси сырхәаҽуа. Ус, акы ишацәшәаз мҩашьо, зегь еилауатыруа иалагеит, нас акакала исыԥәпраауа, сыккаҙа схы саақәиҭыртәит. Саԥхьа иабцьар кны Бесик дгылан. Иацәажәаха соуаанҙа сҽыхеит. Адәахьы ацәылашара иаҽын, алашьцара хәыҷы-хәыҷла адгьыл иқәтцуан. Гәмыстантә абзырбзан хысбыжьқәа шааҩц иааҩуан…

***

Ҭла ҳаракык сшықәыз салҟьахит, аха хагәха сышлеиуаз, ԥсаатәтцас сыпрын, настҳа акыр инахараны игылаз даҽа ҭла дук ақәцәа сналатәа-

хит. «Дызлақәшәаз ала, излаилшазеи» ҳәа сцьаршьахуеит...

***

Амшын схылан шьапыла снықәахуеит – сзаақәрылазахуам...

***

Амузыкантцәа амузыка адырҳәахуеит. «Арт уажәыгьы иаҽума» ҳәа снарыхәапшыхуеит. Абна кылырхаан иахьыкоу азә анышә дартахуеит...

Анацьалбеит, исаҳарызеи ҳәа абри сыпхыз гәтыхас ишсымаз, сашьа Артур Гәдаутантә ател дысзасит, Бау дтахагәышьеит ҳәа. Бау ҳәа хәыцы хьзны изаххәо Цьгьарда ҳгәыла бзиа, иахтах-гәакьоу Азын Цыка ипа Темыр иоуп. Уи знык дырхәхьан, Тқәарчалынтә вертолиотла даарышьтын, ара Гәдаута агоспиталь аҽы дышьтан. Снеины дызбахьан. Бесик дахьтахаз баапсыла игәы иалан, «аа Бесик, Бесик... ҳашпарфеи алахшақәа» иҳәон уажәы-уажә, ихапыцқәа еихарғәгәаны ихьаа чҳауа. Ихәра ғьаанза дгылан дцазаап, сырхәит, шьта аҽытцга сымоуп ҳәа даангыло дықахызма, Бесик иеипш испхьазоз, Бау ҟәымшәышә, Бау гәыраз, Цьгьарда ҳхәы сынхалацпхьаза асыс еипш иҟәбаҟәшәо испылалоз!..

***

Уаа-шәѡык раҟара ахацәа наҟ-ааҟ амѡақәа реихдартаҽы ишеилагылаз саарыхтыгәлахит. Санаарыдгыла, зегь аапышәырччахит, аха рыччапшь алаҳәа ахзеипш еиқәатцәаза, иҳагеимшхараха. «Шәеибадыруаз, зпа-затцәқәа тахаз роуп» ҳәа азә слымҳа интеиҳәахит. «Саргьы урт роуп сзышьтоу, аринахыс мѡас изныло сазтцаарц стахуп», – сҳәахит...

***

Пҳәызбак, шкәакәа маҭәала деилаҳәаны, дыпшзакәакәараҙа сапхьа дгылахуп, слыҳәахуеит – ачкәын дсыҭ ҳәа…

***

Аҟәа акәхуп. Амшын ахыцәан аҟәара дылатәахуп, иҙны иҟоу, зхабар ҳзымдыруа ҳѡыза бзиахә Таиф Аԥьба. Ишьоу атуфлиқәа са истәыхуп, «арҭ шьҭа са исҭахуп, исыҭи» сҳәахит. Дара ҭѡырны иҟахуп, аҳәынҭәа жәпаҙа ирытататоуп, ѡбашәа еидсаланы ԥсатә-ғәыжәпақәакгьы абраишьҭахуп, урҭгьы ахьсыхәо ҟалоит ҳәа иаашьҭысхыхит. Таиф иапхьа фархьқәакгьы, иаамаҷымкәа, икапсахуп. Урҭ иара итәын, сара исҭахьахын, изгоит ҳәа саналага имуит, «уахьхәыма» сҳәан, саааччахит, уахьхәыма ҳәа зҳәашаз иара шиакәызгьы. Уи иапсахит даҽеа сахьак: залк аҽы ауаа рацәаѡны иҟахуп. Сара ашьҭахьшәа ԥьара стәахуп. Санԥшы – Таиф ихажәѡабжьала дааздырит, иаргьы арахь данаахьаҳә – сгәеиҭеит, «узыцәшәаз зегь здыруеит» ҳәа лакҭала иаасеиҳәан, дырѡегьх наҟ иапхьаҟа дынхьаҳәит. Нас дызхатәаз астол ихы ныцәитцахит – дыштцәуоз здырит, «сыхәра, сыхәра аԥьыка аҽашәымпсан, шәыспыртц наҟ!» – ҳәа, сгәы ҭытцны ицо сыбжьы сыргахуеит…

***

Ԥьгьарда ҳаѡны ашьҭахь акәхуп, қыдқәак кажьхуп. «Абарҭ ақыдқәа рхытцәтцәара сшаҽыз сыҽепысҟеит», – иҳәахит хатцак. Снаихәаԥшызар – ишьапқәа рыѡбагьы, аҕәы анырхуа еиԥш, лакҙа-ѡакҙа ишьаргәацәқәа рҟынҙа ѡынтә-хынтә еиѡырҟьа иҟахуп. Бесикгьы абра дгылахуп, «шьҭа уаҳа аибашьра ахьеилашытцәкьо уаламлан, абра амҽы ахьԥырҟо

урыцхраала», – анысҳәа, иаргьы дазыразны, ақлыб аашьҭихыхит, ахәархь бзианы ихтәуп ҳәа. Сҳәатәы ахьхеитцаз адунеи азна сааигәырғьахит...

***

Цьгьарда ҳҽадахь инхо ҳгәылацәа Чкәатуаа рашҭа сынҭалахит, ҳәсақәакгьы сыцхуп. Сахьнеиз апшәмапҳәыс Анҭица (лыпсҭазаара далтцижьҭеи акыр ҭуеит), – аа, нан, нан, иухьзеи, сара анышәахә... уи закәу здыруеит, – ҳәа саагәыдылкылеит, лылаҕырӡ хаҟәҟәала. – Уҽеырҕәҕәа, уҽеырҕәҕәа... ухы уахәа, уаҳа псыхәа умаӡам», – абасгьы нацылтцахит. Анҭица лыҽ-пацәа пасатәи Аџьынцьтәылатә еибашьраду иалаӡит. «Санхәыҷыз ара смааилози, шаҟантә аџьынцьыхәа сҽабцахьази» сҳәан, саргьы сгәыпшааит ҕәҕәала. Абарҭ рашҭаҽы, схәыҷны, ҽенак рла ансыцха, сшьаргәацәаҽы сжьы анҭнажәа, – алышькьантыр иахәхаша... уи ара иусырбарым уаҳа! Уара ишпоуцҳаи, уара ҳамалыкь хәыҷы, – ҳәа сыргәыбзыҕуа, сыхәра ҽыӡәӡәаан ианҽалҳәазгьы абыржә акәушәа иааснырт...

***

Саб иаҳәшьа Ҟсениа (зыпсҭазаара иалтцхьоу) саб иашьа диҽыхуп, апсраҽынӡа машьынала ҳнаг ҳәа. Аҟәа акәухуп. Сара ажьыргәыцқәа ажьымжәа иамхны исфахуеит, дара ссахуп, агәмыркатыл еипш...

Абри сыпхыз мыждагь змаанахарызеишь ҳәа сшазхәыцуаз, Аҟәа агаразын Гәымсҭа ирны ижәылоз ҳар ирылаз саб иаҳәшьа лпа Даур Цьапуа дҭахеит ҳәа аасаҳаит!..

***

Цьгьарда акәхуп, ҳҽадахь инхо ҳгәылацәа рашҭаҽ амшын цәқәырпахуеит. Амшын аҽы Бесик дыӡсахуеит – дхәыҷуп, хәбаҟа шықәса ихытцуеит.

Ус аҙы дамгааит ҳәа агәаҭеира салагеит. Уааҥза их хәыцы аҙы иахьзааҳәҳәоз избаҙахуам. «Абаапс, ахәыцы дзаакәрылеит!» – ҳәа ҳәсақәакгьы рыбжьы гахит, урҭгьы ара иҟахуп. Руаҙәк, – «данҙаакәрылоз збон, заҟа дгәаҟзеи ихы еиқәирхарцаз, аха иамугәышьеит», – лҳәахит. Абаапс, шәишьҭал ҳәа ҷкәынцәақәак саарыдгьаҭәы-гьаҭәлеит, аҙы аҭаҷы еимдар дышпарымбари ҳәа сгәыгуа. Дабашәа ҙаакәрылеи – анакәу, аракәу ҳәа сгәаҟ-тәаҟуа сышишьҭаз сааԥшит…

***

Аҟәа ҳуаҭахқәа рҷы акәхуп. Ашә асбжьы гахит, иасызгьы Бесик иакәхуп – иасшьала иаразнак иаҳдырт иара шиакәыз. Ашә дасаанҙагьы ибжьы нытцакны ашәа ҳәо дааихуан, унхацәеит ҳәа ҽԥныҳәас иаҳамҭарц акәхап ҳәа сгәы ианаагахуеит, арахь идунеи шиԥсаххьоугьы здырхуеит. Иан днеины ашә анаалырт, иара дшааԓналаз еиԥш, ибжьы хааза ирԥшқаны, лыргәыбзыгградалагеит. Сара аматцурҭа уада-хәҷы аҷы стәан, рыбжьы саҳауан ада избаҙомызт аҟнытә, сгәыргьан сыпсуа, дшаақәаз збапи ҳәа, схы ашә ианаавҭсырҳәҳәа, имацара иакәымкәа, даҽеаҙәгьы ишьапы инаркны ихәамц абжаранҙа снаихьыԥшит. «Иԓызакгьы дицзаап», – аасгәахәхит. Цқьа рҷаԥшыха соуааҥза ацәа саалтцит…

***

Иахагьы ԥхыҙла ус збахит. Сышәкә ҷыц «Аԥсҳа» аҭыжьра саргәаҟхуеит. Атипографиаҷ аус зуаз (уажә илахьынтцоу, дахьыҟоу сыздыруам) ҳԓыза Леуа Пачалиа, – сара мчыбжьык, жәамш рыла анбанқәа сыҟәшәоит… иаҳгәаԥхар аҭыжьраакрахҳартцуама, уи хьаас иҟоумтцан, – иҳәахит. Ус аҟәатәи аԥсуа школ (Ла-

коба ихьӡ зху) ашә снылагылахит. Уахь снықналеит. Уа шьоук збеит, урҭ сылахь еиҭымхцәакәа аԥсшәа нараҳәаны, алада акоридор снықбжьалеит. «Бесик дызланыӄәалоз… Бесик дызлацалоз… Бесик аҭара ахьиҭоз!» ҳәа сгәы ҭауазыруа аҭәуара салагеит. Сахьнеиуаз ҷыцха адашьма сықәԥшуа, ишьҭақәа ԥьаракыр избозар ҳәа сгәаӄуа!..

***

Хыхьӡа ҳаракырак аҷынтә гәашьа дуӡӡак лытцықорын, саман аҷыланахахит. Сҷаԥхьаҭәӄьа иӄаз аԥхаа ҭшәа ҭаула ҭылашьцааӡа, иԥьаҳанымха ҭаԥшыхуеит – ахаҳә гәашьа уахь сагарцакәын, аха сҷамжәаны саныԥа, аԥхаа ҭшәа сахыууаа нырцә сықәԥалеит, иара шиашаз ицаны аҭалашәыра иҭаҳаит. Ара нырцә сахьнықәгылаз издыруа шьоук ыӄахуп, – «ижәбозма ахаҳәажә сыҷешацәызгаз, сазымшьит», – сҳәахит. «Уи ҳаҕацәа рхазын идыргылаз баӄан, ибзиан иӄаутцеит иахьбҕоутцаз», – рҳәахит даргьы.

***

Аӡә сықәҷиҭит сыхьӡ ҳәаны, зынӡа ибзиан иааилыскаартә, ибжьы ккаӡа. «Уоу!» ҳәа аҭак ӄастцеит – сагьааҷыхеит.

Аҭак ӄатцатәызу иӄатцатәымзу сыздыруам.

***

«Уара иужәлои?» «Карданов». «Уара?» «Хәааде». «Уара?» «Пежев Заур». «Уара арԥыс?» «Маршьан». «Иухьӡуи?» «Бесик».

«Бесик… Бесик дааит!» – ҳәа аҳәҳәара салагахуеит.

***

«Уи иеиԥш иӄоу аҷкәын шәышықәса рахьтә знык ауп даниуа» – иҳәеит Бесик, Абзагә Гәыргәлиа

дҭахеит ҳәа аниаҳа, убасҟак игәы ҷнакааит. «Ари уара уажәақәа роуп, Бесик, – ҳәа ԥхыӡла сиҷыхуп, – ари шьҭа зегь шәаҵанакуеит, шәара хҟәыбҷақәа, ҳхьыртҵәаҵәақәа... шәара шәыӡбахә аҳәара мариа усума!..»

***

Иаха ԥхыӡла дәеиужь дуӡӡак сыԥәгылахуп – уи шаҟараз ажәала ҳәашьа амам. Атҳ каххаа итҵәцоуп, аеҵә жәпаҳаҳараҵа ажәѡан ҭарыбӡан иатҵажьуп... Сахьгылоу саԥхьаҵәҟьа иҭашәашәаҵа адгьыл кылтҵәахуп, амза ҭаҷҷа иҭапхахуеит. «Ари уҏсадгьыл ауп... уззыԥшуи, утҵәѡан-шьап арсла!» – бжьык саҳахуеит. «Иабаҟоу уи!.. Иаажәг, исышәт!!!» – ишсымчу сыҳәҳәахуеит, сыбжьы аиатҵәақәа кыднаршәар ҳәа сшәо, сгәы ҭытцны ицо ацәа саалтцуеит.

***

Иахантәарак хәыцык дыскыхуп. Убасҟак дсырқьынцыцуеит, убасҟак сихашәалом... Иаргьы уи ихы иаирхәахуеит – зны сыргыл, ҿазны сышьҭых ҳәа, иитаху сирҟатцахуеит. Сара сзы ари еиҳау насыԥ адунеи аҷы иҟахым!..

***

Уаа-ссақәак рҷы снанагахит. – «Абасҟак иссаз абаҟаз, ууанӡа изаҳамбацзи?» – сҳәахуеит. «Атцануаа ҳауп, нан, ҳарҭ, – лҳәахуеит ԥҳәыск. Зыбжьы гоз дызбахуам. – Утәа, ухатцкы сцеит. Ачкәынцәа раби дареи кәацк ааргарц ицеит, шьҭа лассы иаароуп... рыхѡыкгьы аибашьра иацәынирхеит – Москва иҟан... Уара уаӡәк дышԥоузымхьчеи, иухьзеи абаапсы, ишԥоугхеи!.. Утәа, узгылагәышьоузеи...» «Сабатәо, аҟәардә збаӡомеи?» – ҳәа снаԥшы-ааԥшыхуеит. «Уажә иааргоит аҟәардәқәа... ҳаѡны иакыр», – лҳәахуеит.

***

Иаха ԥхыʒла зегь реиҳа исзааигәоу сҩыза ҳәа исыԥхьаʒо аʒәы аʒытҟәа ахьҭатәаз шьапыла дылҭасын, схы инаркны сшьап аҟынʒа аҳәынҵәа ласгәыдиҭәалеит. Сара сааццакын, ʒхыҽеак ԥшааны снаҵагылан, хыма-ԥсыма аҳәынҵәа сыкәсыʒәʒәааyа салагеит. «Аиаша ҟаутеит, – рҳәахит сызбоз, – иаразнак иалумхыр, нас зы уазымʒәʒәо ари аҳәынҵәа умаҭәа иалаҩан иаанхоит».

Аҳәынҵәа аасыкәсыʒәʒәоит – сыԥсгьы ааивызгеит.

***

Сышнеиуаз, амҩа аҽыкәан, ҵлак былны, еиқәаҵәаʒа аҵлакәа инарылзбаахит. «Абри акәаш ауп шьҭа саргьы сзеиԥшу», – сҳәан, сылаҕырʒкәа ҩхаҟәҟәалахит. «Мап, уара уи уеиԥшʒам – ухы адумкылан», – ҵыск ааҷырҷырхит, амрагь хааʒа инасгәыдццалахит...

***

Шәҭы-какаҷла ихҟьаз дәеиужь дук сшыкәыз, ԥарԥалыкь ҕра ԥшʒаʒак снахьыԥшыхит, искуеит ҳәаснашьҭалан, иара ахьцо – са сцо мацара, ахаан сшьапы зыкәсмыргылац дгьылкаҽ снанагахит.

«Шьҭа сызлацозеи аҩныҟа», – ҳәа сгәы хьаахуеит, сзышьҭаз аԥарԥалыкь акәзар, иара ус ацәаарагьы ҷьара избахуам...

***

Ашә асбжьы ган иаасыртит, аха уаҩ дызбахуам. «Угәы аарты... угәы аумырклан» – бжьык саҳахуеит. «Сгәы аартцәаʒами?.. Мыцхәгьы иаартцәоу ҷьысшьоитеи!..»«Иааруп, аха иззаауртуа дырла...» «Бзиоуп, аха...» – ак сҳәарц сгәы ишҭаз ацәа саалтцит...

***

«Шаҟа бзиаузбоз уаҳәара сахьымʒеит, с-Беслан лаша уарамыжда, убри ауп зегь реиҳа ихьаазго, – ҳәа ԥхыʒла сиҷыхуп. – Уара уанѡытɕхаха-нахыс уеилыхха уҟан, ԥьшьатәшәа утɕарын. Ахәыҷ баҳчаҷ ашьыжь уанназгалак, агәашәаҷ ҳнеиаанʒагьы, усымпытɕɕәраан ашта унталон. Уинахыс уѡызцәа хәыҷқәа еиларгьежьуа унарылалон… Ахәылбыҷеха уаазгоит ҳәа саннеилакгьы, аԥхʒы уҷашы, ушыхәмарыц ухәмаруан – узмыраапсоз, баѡ-ҷыдас иулаз сзеилкаауамызт. Уааʒаѡ, еисыхәылпаз снеицыпхьаʒа, – даара дхәыҷы ɕаруп, даара деилыччоуп… сызлашәыҳәо, бзиа дшыжәбо амцхә ишәмырбацәалан – уи шәара шәгәы иҭатɕәахызааит, – ҳәа салҳәон. Сара аԥышәа ду змаз уааʒаѡ лажәақәа ианакәызаалак исгәалашәон, шамахаʒак акәымзар, уаныѡеидасгьы, шаҟа сыпсы уҷҳәараз аахтыцәкьан иусырбомызт… О, иараби, иараби, иныкасɕазеи, заҟа ирацәоузеи исызуамҳәаʒакәа сгәаҵа иҭахаз ажәақәа!..»

***

Ашьыжь санҷыха, сылаԥыцькәа алацәқәаб еиманарҷабуа иҟан - ԥхыʒла избоз сгәалашәом, аха издырит сыштɕәуоз. Ус еиԥшгьы сыхьлоит. Ари еиҳагьы иргәаҟгоуп. Ԥхыʒла избаз гәынкыланы ақьаад иананыстɕалак ауп еиҳа сгәы анысҟычуа, еиҳа ԥсеивгарак ансоуа…

***

Ҷкәынак дысԥылан – ҳзеибамдырит,
Наҟ дсаѡсны хара данца, –
Аԥхыʒ ԥхыʒуп, аха сцәа ианырит, –
Уи са шсакәыз – са схаҵа!..

***

Иахагь ԥхыӡла ус збахит. Тыша тԥаулак ахыԛәан тԥла ҳаракык хыԛәгылахуп. Уи махәҭа-ду-затԥәык надаада ишшапаӡа иамахуп. Убри амахәҭа даҽа махәҭакгьы атԥиаан иҟахуп. Ҳѡызцәа аӡәырѡы абраҟа еилагылахуп – атыша ҳахысны цашьас иҟаҳтцари ҳәа ихәыцуа. Ус, ашырҳәа сҽыѡасхахын, атԥла ду сыѡкыдлахит. Азнаказ, атта-ттаҳәа снапқәа еиҭныԥсахло, амахәҭа ду иатԥиаан иҟаз амахәҭа маԛ аласҽынасхахит, нас уи ԥтԥәар ҳәа сшәоу, аду самтцасны искын, хыма-ԥсыма дырѡегьых снапқәа еиҭныԥсахло, ԥхьаҟа сҽынасхахит. Акыр санынаскьа, атыша стамҳартә, сҽыларкьны сыпеит – нырцә сҽахьҽыԛәсыжьлаз, адацқәа злыҳәҳәоз ахыԛәҽҟьара саҽымыѡрыкәа, сҽаларԥс ишыскыз саанхеит. Нас изулак сеиханы наҟ апаѡ снықәгылеит. Егьырт ҳѡызцәа, илакѡакуа игылаз, са сазлааз ала исышьҭалоу исышьҭамлоу сыздыруам…

Ус уи инашьҭархххны, Ԥьгьарда ҳаѡны аҽы акәхуп. Зҩаб хәыԛык аатԥра давахуп. «Ари амаалыԛь лхала дныжьны ишпацеи, асаби лхала даанужьыр ҟалома, лхала даныҟоуилацәажәо сеидру, лгәы бжьырхуеит», – сҳәахит. Ус сышлеиуаз, ҳанхәыԛызтәи ҳахәмарырҭақәа рҽы ҽыц хәмаргақәак збахит. «О, схәыԛра, схәыԛра… уабаҟоу!» – сгәы саатәауазырит.

***

Ус збахит иахагьы. Ахьшьыцба ашьапы ашашәа ахатцаны искыхуп – ирԥырны ажәѡан иаластцахуеит, атцыс акырцаз. Ус, – иакит уара, иакы… улах, абжьы умаҳаӡои?!» – иҳәахуеит аӡәы. Ашашәа сахо-сахо, ахьшьыцба лбаазгоит, аха тцыс ҳәа акагь амкит. Еиҭансырԥырлак – инеины амжәа-тԥла иԥәтәахуеит, амжәа-какал афара иалагахуеит. «Ари шьҭа акракуама… амжәа афар!» – ҳәа сгәамтцхуеит.

Ус Цьгьарда ҳзыхь аҽы акәхуп. Абраҟа игәазыр-ҳагаха игылаз ахьацақәа, алқәа ԥызҟада ҳәа сгәы иалахуп, ѳбагьы аԥшаихнажәазшәа збахуеит, арахь дара мкаҳацкәа ишшәыр-шшәырҙа игылахуп. Иԥызҟаз ҳәа сгәы иззанаго ҷкәынак сиацәҳарц ст҃ахуп, аха уи аҭыԥан, – цьалла ацәқәа ирыцраҳәаны иугар ауеит, – ҳәа сиҽыхуп…

Уи ашьҭахь ихышхытцәа илеиуаз зык схыкәгылахуп. Аҙы ихыланы нышьк аѳада ацәқәырпа иаҷаланы ицахуеит. Анышь аханы хацәақәак ақәгылоуп, рышьҭахь ԥҳәызбак дыԥшҙакәакәараҙа дрывзбаахуеит. Уи анҭ ахацәа ирымбартә са сахь дхьаԥшны, лыблақәа лхаччо, «ирласны схынҳәуеит», – лҳәахуеит…

***

Хыбрак аѳнытҷ҆ка еизарак ыҟахуп. Ашьҭахьтәи арадқәа рҽы ҳаштәаз, сѳызаки сареи ҳаанкыланы, ѳыцьа аруаа ҳрыманы идәыкәлахит. «Ҳабажәго, хара ҳадҙамкәа» – анысҳәа, ҳҭыԥахь ҳаитадырхынҳәыхит. Ус зҽы цырцыруаз аҳәызба ҭыхны, сишьырц аҙә дсышьҭалахит. Сара бџьар сымаҙахым. Ѳнык сыѳналаны, уи аихагылақәа зегьы сырхысны, хыхь аҭуан сыкәлахит. Ахыб схы аҵамкшарц, сыбґа ырхәашәа, сеыларҟәны сахьнеиуа авареиа зҭаз абанка-ҭацәқәа хәыцык-хәыцык рҭаны, ирацәаны ана-ара иқәгылахуп. «Арҭ зегь зфаз иара алахша иоуп», – сҳәахит. Аҭуан сыкәланы сышнеиуаз – абрыԥь зҭаз банкак самхацәхасын, аѳѳыҳәа, аѳны иалшәшәаны алада илҭалахит. Ари шьҭа сахьыҟоу алаидыруеит ҳәа иаасымхацәгьахахит. Дук мыртцыкәагьы, ѳнытҷ҆катә мардуан-ҭакнаҳала дѳеины, ихы арахь иаавцирҳәҳәахит. Аԥыр ҳәа искыз абанка аҽынасырхахит. Уи аниааха, ишьҭахьҟа дхынҳәны дылҭалахит. Акакала абанкақәа игәыд-

сҭахуеит, аха зынӡа хыхьынтә далкьаргьы сҭахыхым. Такәы даныласкьа, ирҕәҕәаӡаны игәыдсҭо салагеит. Уаҳа имч анымха, длалкьан, ишызбоз хәдацәахьы адгьыл дҩыҭашьшьит, дыцкьа дымцакәа, аха ҭытҭышьагьы имамкәа.

«Шаҟа ибзианы иҟаутҵазеи, шаҟа иқәнага дақәуршәазеи!» – ҳәа Бесик игәырҕьабжь саҳахуеит...

***

Сумкак скыхуп, цәҩыча хҭәахак, иаамаҷымкәа, иҭахуп. Исҭиирц сҭахыхуп. Аҟәа аҩнқәа русбарҭаҷ акәушәа цьара сныҩналахит. Уа пҳәыск, – аӡәы илҭахуп, илсырбоит, – ҳәа сыцәҩыча лыманы наҟтәирахь даҽа уадак дныҩналахит. Ус Уачамчыра салалан сҩеихуеит, сшааиуаз, сан лаҳәшьа дахьынхо амҩаду сныбжьалахит, ларгьы абра даасыцқәшәахит. «Ахәычы дубазар?» –ҳәа дсазҵаахит, Дина захьӡу лматә ӡҕаб лзы. «Дызбон, нахьхьи, «Ажәахатәи адәқьан» шыҟоу дааиуеит», – сҳәахит. «Шьапыла даауазма!» – ҳәа даағьатҵәы-ҕьатҵәыхит. Ус лареисареи Дима захьӡу егьи лматә ҷкәын хәычы (уи длыцхын) рыҩны ҳааихит. Уа ҳахьааиз, агәашә ҳшынҭалаз еиԥш, сыцәҩыча шысцәыӡыз, иахьа смаҷҟәикны сшыҟоу, ашәахьа-мшха смаар шакәыз ласҳәахит. Лара уи рацәак ихьаалымгахит, саргьы сыцәҩыча санаауаз автобус аҷы исцәырымҕьычкәа, ани апҳәыс ианлыста излырбаз илымхны еиташпасылымтари, зынӡа ишпасцәыӡри ҳәа хазгьы гәыҕра хәычык сыманы схәыцхуеит. Ус сан лаҳәшьа слышьтагыла рмардуан ҳнаҷалахит, иҭшәаӡа, икат-като, оумашәа иҟахуп, аханы ҭәымҕ заҵәык алахуп. Аарла ҳхаланы наҟ ҳаныҩнала, сышьтахьҟа ашә ныдсҵахит. Ҳахьыныҩналаз, зны машәырла иҭахаз сан лаҳәшьаԥа Иура, зынӡа иԥсы ҭоушәа, деиқәшьшьы абра

дыԥнагылахуп. «Аа, Иура, сышԥашәшьи Бесики уареи!» – сҳәахит. «Уҳамшьзеит, еиҳагьы уԥсы ҭаҳҵеит», – абас иҳәазшәагь аасаҳахит, зынза иҷы шеихимхызгьы...

***

Акыр ҵуан Беслан лаша ԥхызла дсымбеижьҭеи – уи сгәы иалан. Иаха ԥхызла дызбон. Ҳзалаҷы аҵзы иадгылоу адиван дыхәхәаза дықәиахуп. Хаҵак, – «шьҭа лассы днаскьаҳгоит, ҳҵәуап», – иҳәахит. Сара Бесик иԥсы ҭам ҳәа схахьы иаазгарцгьы сҭахыхым, сҵәуоит сҳәаргьы сылаҒырз шымааua здырхуеит. Ахаҵа дҵәуан данаақәҵ, сара Бесик ишҟа сҷынасхахит. Ааигәа саннеи – ишьамхы шыҟоу, зегьы иаагәарҭартә, ишьапы ааҵысыхит. «Уннан, ишьапы ҵысит!» – ҳәа иан лыбжьгьы аасаҳахит. Санынеихагыла, ианакәызаалак иҷыхашьала, ибла ҟәазқәа шашаза иаахитын, даасҷаԥшыхит. Сҷы исзамырҳәеит, аха «иԥсы ҭалеит» ҳәа акәукәу ҳәа сгәы ҳәҳәеит, ахаан изласымбацыз ала агәырҒьара дузза самҽханакит. Ари збаз иангьы, сара саламыкзакәа, иаразнак ихахәы ԥхьаҳәо, ихы-иҷы шьышьуа, дгәыкы-ҵәыкуа игәыдкылара далагеит. Иара изымбатәбараха, ихы шьҭихырц, иҟалаз еиликаарц иҭахыхуп... сара сгәаҭеиуа сахьгылоу – иҷаԥхьа гәыԥѡык аҳәса ашәы зшәны итәоу имбандаз, дшаҳҵәуоз еилимкаандаз, уи еиҳагьы итцауланы игәыахәуеит ҳәа суалуашахуеит. Иара убас сышгәаҟуаз мацарагьы ацәасаалҵуеит. «Ҭоуба зуеит Анцәа иҷаԥхьа, о, сыцкәын, – уара уԥсы ҭам ҳәа изҳәогьы ишдсмырҳәо, саргьы аринахыс лакѡакрак шыҟасымҵо ала!» – гәаныла сшьамхы арсны сааматанеит.

***

Аҟәа акәхуп. Сашьа Валерии сареи ҳаицыхуп. Сара сеткак азна атцәа скыхуп, иара Аҟәа скабинет аҽы исцәынхаз сдипломат икыхуп. Оумашәа избахуеит, ана-ара апсуаа рацәаѡны иахьҳпыло, изларымшьызеи ҳәа сгәы иаанагахуеит. Иара ақалақьгьы ус ишырҳәацәҟьоз еипш еилапыххаа иҟазахым, атцлақәагьы шамахамзар еибгахуп. Сашьа еиҳа дшәазахуам, сара сгәы тынчым, аға инап атцаҟа иҟоу ҳаҳтны-қалақьсацәтәымха, цьашьатәшәақәа сыҟахуп, цьара ҳааныркылан, ҳажәла аатқааны ираҳҳәеит, паспорт ҳәа егьҳамамызт уеизгьы. Ҳашнеиуаз сашьеи сареи ҳаицәҟьалеит. Сгәатеиуа сышишьтаз, пҳәыск сылбан, лара лахь сымѡахылгахит, уа итцегь аҳәса ыҟан. Атцәа зтаз сыссетка иѡаҳаракны атҳы иадкнасҳалеит. Акаҳуа ршны ислыржәит, исылсыр уашьтан ақалақь аҽы цьара сыркыр ауеит шысгәахәуазгьы, фырцьанқәак ауатка ааныскылеит. Уантә сдәылтцны сышнеиуаз, апалициа еиуоу қыртуак гәѡарас скны дсыхәапшуа далагеит, аха уахь схьампшзакәа, ашацаҳәа снаиаѡсны сцеит. Ага савалан сахьнеиуаз хѡы-пшьѡыхацәақәак спылахит, лафшәагь ак еибырҳәахуеит. «Илеи-ѡеиуа ара иалоуп, апсахыѡцәа!» – ҳәа сгәы рзыпжәахуеит. Ууанза амшын ааигәара игылаз абаракқәа ыҟазахым. «Арт мҽыс ирблызар акәхап», – сҳәахуеит, аҽапхьахь ѡын дук ашьапы ркын, аргылара иаҽыхуп. «Арт ҳаҕацәа ақәтцра ргәы итазам, Аҟәа ҳара иаҳгазеит ҳәа иҟацәҟьазаап» ҳәа, баапсыла сгәыпнажәоит!..

***

Бру-хәыцык скыхуп, исцәызыр ҳәа сшәахуеит. Ус исымҟәытцшәан икашәахуеит, сгәаҟ-тцәаҟуа сашьтахуп. Атцыхәтәан исыпшаахит, аха иаракәу иаракәму сыздыруам, пасатәи ааста еиҳаушәа зба-

хуеит. «Еиҳазар еиҳагьы еиҕьми», – бжьык саҳахуеит. «Ишпеиҕьу… аҙə ихылпаҽеаҙəы ихалома, иахьамшəаз исзаҟəыршəома», – сҳəахуеит…

***

Уадак аҽы сашьа дызбахуеит, ижəны дыҟоума, мшəан, сҳəахуеит, ишьапҟəа дрызнымкыло, дкаҳар ҳəа сшəахуеит, аҭҙаҽы днеин, ихы аниҟьоз ԥшьа еиҳагьы агəаҭеира салагеит, иара ихы ҭынч уа инадиҭан даагылахт, ашəахь инапы наирххан, – Арҙынба аҙы дылагылоуп, Арҙынба дбааҙеит, – иҳəахит. «Дымбааҙакəа, дышԥамбааҙо… изакə ҙхытроу иҳаҭалаз умбаҙои!..» – сҳəахит.

***

Хəыԥык дгарахуп. Агара иадтəалоу аԥҳəыс ахəыҷы игара-ҟəҟəаҟəа ааԥлыртлан, ишьапҟəа аарԥшны иаҳлырбахуеит, – ари шəахəаԥши, ишьапҟəа шахəрыз, иагьшарчыз, – лҳəахуеит, – гарада дааҙазар акыр иаԥырхагоума, – ҳəагьы нацылҭахуеит. Ҭабыргны, ишьап-ҟəартəраҟəа ҟаԥшьшьҙа, иԥахəҙагьы ичны иҟахуп. «Иршьит… иршьит ҳаҷкəынцəа… ҳаҟəырхит!» – ҳəа аҳəаҳəабжь аашхуеит…

***

Хаҭа-еимгəаззак дтəахуп. Иҷы ираҳацыԥхьаҙа кəтаҕьк-кəтаҕьк шеибгоу, иагьшаҙоу, иҷы инҭадырпҟахуеит. Иԥсы ҭəыхуам. «Ари ҳакəтаҕьҟəа зегьы дрылгеит, шьҭа ҳара иаҳзынхеи» ххəахуеит. «Абар кəтаҕьк нхеит, ишəызхоит», – рҳəахит. «Кəтаҕьк акəзаргьы, хыртлаҕьуп», – ххəан, арахь иаарымҳхит, зсаса раҳаны итəаз ихəлабга ицаанҙа.

***

Сыбла саркьақәа каҳан исцәыԥеыхит. «Шьҭа исыԥсыхәои, акгьы шԥасықәмыз, сышԥамычҟәики!»– ҳәа сгәы ԥыжәжәо сааԥшит. Иаразнакгьы саԥхьа аҟәардә снапы нықәсшьит, сыбла саркьақәа еибгаҙа уа ишықәыз анызба – сабитцас сааигәыргьеит, – ԥхыҙзаап избаз, Анцәа иԥьшьоуп, – сҳәахит. Амала сгәы шхьааҷ ихьаауан, нас дырԝегьых Бесик изхәыцра салагеит, ибла гәыҭбаа шашақәа ааины сыблақәа иаарыхгылеит, – «иззы?», «ҳзыхҟьеи?» – ҳәа иааҟәымҭҙакәа исазҭаауа. Ҳагәнаҳа рзымгааит абри аиԥш ҳақәзыршәаз!

***

Хԝыкны ҳаицыхуп. Аҟәа акәхуп аригьы. Ҳашнеиуаз, сара салкааны, сишьырц ҷкәына хәыҷык дсышьҭалахит. Уи автомат икыхуп. Ар ахьтәоу ауп уҳәартә еиԥш, гәашәк сҭалахит. Уа исыцхраауа аҙә дцәыртцаанҙа, исышьҭархх дыԝҭалан, ԝынтә-хынтә дсеихсит зыбжьы мгоз абԥьарла. Испырхагамхаҙахит. Ашьҭахь иара абри ахәыҷы, салоугәалашәап ҳәа, иикыз абԥьар аҭыпан, ҿырпынтцас ихәхәаҙа иҟаз хәмаргак сиҭахит. Сиԥырҭны сшааиуаз, ԝны-ҳаракык ашьапаҿы, амардуан ду иаҿалан ҳәсақәак леихуеит. Урҭ сан лаҳәшьаԥҳаАлла даарылзбаахит, аҳәсақәагьы лара ԥаса дахьынхозтәиқәан, шәамахьҳәсақәан. Урҭ зегьы сырдыруа-сырзымдыруа саагәыдыркылеит. Руаҙәк, Зина захьҙыз, – са дшызбаз дыҟоуп, лкан лыԥсахҙом, – сҳәахит, аха ааигәа данаасыдгыла – лакәҙамызт. Ахәыҷы иситаз сҳамҭа сыманы уадак аҿы снеит. Уа рацәак аамҭыцкәаЗураб Амҷба дааԝналахит – уи са дысқытантәиуп, Аҟәааус иуан, уажә дахьыҟоу сыздыруам. «Зегь збон сара, уеиқәхеит», – иҳәахит. Ари ауадагьы иара итәыхын,

сара уа сыҟахын. Иҵьыба дынҭалан, шьыҵәрак ақьаад ҵара аатиган, – уст, ухы иархәа... сара маҷк сыццакуеит, – иҳәан, иаасыдигалахит. Ишеимаҳҟуаз аҵарақәа каҵсахит, дара еидҷабланы, еиларҟәычы иҟахуп. Изулак иаасыҟәшәан, наҟ еиҭаистахит, – «сахьаангылогьы сымоуп, уахь сцоит, иҭабуп», – сҳәахит...

***

Ҷьгьарда ҳѡадахьинхо ҳгәылацәа рганахь акәаҵа сытҵахуп. Абра даасыҟәшәахит Аҟәаҳалтҵныҳмаар ада ҵсыхәаҳамамкәа ҳҭазыргылаз ақыртуа еиҳабыра ирыдгыланы зхызыхьчочарҳәаѡык. «Схылпа збом, схылпа сашьҭоуп, – иҳәахит, –ҷьаракыр иубозар угәы исызҭаз», – ҳәагьы снапы ианитҵахит. «Бзиоуп, – сҳәан, – ари уҏшы, ари ҳҵәа-ҵла закә ҵәа-бзиақәоу иҷоу!» – ҳәа дынхьасырҏшыхит. Иара ашьыцыѡ ҳарам иааигәамҏхахит. Ҵабыргны ҵәа-ҵла ҳаракык гылахуп, иҟаҏшьы-уаркалеиуа, оумашәа иубартә аҵәаҷажьхуп. Уи снаиҏыртҵны сышнеиуаз, ахыҟә саныѡхыҟәгыла, ажәытә иҳазгылаз ал-ҵла ду амҵан еихакахәы шкәакәаҙа иаханыишьҭахуп. «Абри ҷәлашьшьҙа абасиҟаломызт, ҧхәыс дазаагазар, даара еиха бзиоуп, аха усда инхеит», – ҳәа ҷәажәабжьык саҳахит. Аиха шьҭысху ишьҭысымху сгәалашәом. Зхылпаиашьҭазгьы уаҳа дахьцаз ҳәа егьсыздыруам...

***

Аҧҳәысаагара ҕәҕәала иахыҵаны аҭаацәара иалалаз ҳѡызаки сареи еизарак аҷы ҳаиқәшәеит. Зны даасыдашшылан, нас, – иугәалашәома, ҧхәыс дааугом ҳәа шаҟа сыхҭашәклоз... Шәараданаажәгоздаазгазҭгьы, уажә абассаргьы ахырзаман еиқәаҵәа сзыҟалозар акәхарын...». «Изакә газароузеи узлацәажәо. Зегь уара ҳуеиҧшхар, Аҧсны зыхьчодаз!» – сҳәахит, сгәы ҵыжәжәо.

***

Ҳгәылаԥҳәыск даасԥналахит. «Пхыз ԥьашьатәык збеит, измааноу сыздыруам акәымзар», – лҳәахит. «Имшхааит... изакә ԥхыҙуи?» - ҳназҷлымҳахеит. «Сҩымсаг уаҳанатахымкәа иажәыхуп... цәгьабзазала аҩны ԥссо сшыҩназ, сҩымсаг кәытны иааҟалан, амҭәыжәҩақәа аԥыр-ԥырҳәа иҟьо, ҳаҩны ԥссаны иааснатахит». «Ибдыруеи Аԥсныиалаҳаз агәам лассы лгашьак аиургьы... ԥхыз бзиа ббеит, даара зҭакы ҟаиматы ԥхыҙуп» – зегьыиаалымадырҽхәеит.

***

Зал дук аҷы ауаа рацәаҩны еилаҕәаа еилатәахуп. Еизароу, спектакльк иахәаԥшуоу – иҟоуҳәа егьсыздыруам... Антракт ҳасаблашәаааамҭа-еимҟьарак аныҟала, шьоук ндәылтц-аадәылтцқәеит, шьоук штәац итәоуп. Ус санԥшы, снаҩс Бесик дахьтәаз ивараҷы ибзианы издыруаз хатцак (ҩымтақәашәагьы акзцәаблагәло) зынҙа ихараҙамкәа, Бесик дыхтеикит, димыртәо, диқәымчуа далагеит. Бесик уаҩы ишимбац дразын, ауаа рыцҳаишьон, залымдаррак ибаны изычҳаҙомызт. Уи здыруан аҟнытә, иаразнак снеин, – «иҟаутцо закәи», – ҳәа Бесик еисуаз снаигәыдхахалеит, наҟ-ааҟгьы саарыбжьагылеит. Уара уԥа шиакәыз сыздыруамызт, сатамыз иҳәоз ԥьысшьон уи, аха, – уара иухьи умҳәоишь!» – иҳәан, иқьышәқәахиатцәааҙа, еиҳагьы гәаґла даацәажәеит. «Исыхьыз уздыруам акәу!..»ҳәа снысҩнытцәаан сигәыдлахит, зыԥсадгьыл азы итахаз атцеи игәы шԥанурхаҙои, уи уақәитызтәыда ҳәа сыԥсахыеиҟәыччо, ажәларгьыаууыааилдыргеит, удәылтц наҟ ҳәагь итцаҟьахит...

***

Аҟәа акәхуп. Абри рєеи ҳәа, ақьаад ианыз ҩымтак аасыдыргалахит. «Уи сусс алаҙам, Таиф итәоуп, иара

ирҽеиааит», – сҳәахит. Иаргьы абра дыҟахуп. Алаф иҳәоит, мыцхәы длахҧыхуп. Аҩымтә аарымихын, ашәа аххҳәааua, арҽеира дналагахит...

***

Џьгьарда ҳаҩнаҧ акәхуп. Ихьӡ апсабара ианыӡаартә, дахьнанагаз сеидру, ахыш псцәеирымга иԥҳәыс дицны абра дыҟахуп. Ҳаҩны хыхь ауадаҟәаруак аҧы инапала (амат агәыштца еиԥшиҧаастаха) уаԥьаҟк қьырмытла иаҳзеиқәитцахуеит. Иагьыҟаитцахит, агьипс иалхушәа иҟәашӡа, алҩа царта агәылҳәаны. Далганы данцоз, иԥҳәыси иареи аштә агәтә илеихьан еиԥш, – дзакәызаалак, џьара какалкимыркыкәа дшәышьтуама», – ҳәа стаца схы налыкәскыхит. – Ма иџьа-пса ҳәа акгьы ишәымтазеи?» – ҳәагьы сналазтцаахит. «Иаҳтеит, зыкь маат раҟара иџьыба итахцеит». – лҳәахит. Санԥшы иара, аӡәы диргьежьыр ҳәа дшәо, дыццакы-ццакуа, ихы шкәакәаӡа, иԥҳәыс лмахцәы данкны, дышзахәоахылаҕьара дталаны ацара даҧыхуп...

***

Хәышәтәыртак аҧы сышьтахуп. Беслан днеихт – фбаҟа шыкәса анихытцуаз еиԥш дхыцәӡа дыҟахуп, иблакәачча-ччо, длахҧыхӡа... Уи даннеи, ажәҩан сзаламло сиеигәырҕьатцәа, схьаакәа зегьы насыхҟьа ицахит, ахьышәтҳәагьы сҩагылахит. Исыкәыз адиалаанаасыкәсырша, еиқәаны иаасышьалахит, сцәа иакәшәо аӡәы исзиӡахызшәа. Сҽанааиласҳәа, иаразнак ҳандәылтцын, ақалакь ҳалалан ҳҧынаҳхахит. Бесик акы изаасхәарц стахыхуп (изакәу сгәалашәом), иаргьы идырхуеит. Инапыахьыску дсываԥало, дышзахәо ирццакны даахуеит – еиқәа кьаҧ хәычык ишьоуп, ихахәы

аԥша иԥхьанаҳәоит… Ҳшааиуаз дәқьанк авитрина ҳалԥшны ашәыр рацәаныиахьықәыз ҳбахит. «Уԥши, заќа иќәазу… атамаќалазаап», – ҳәа наиасҳәахит. Иара игәы ԥшааны аҭәуара далагахит…

***

Сыццакы-ццакуа сышнеиуаз, сшьапыцәытцакшан, сшьацәхып хжәахит. Санҷыха, ҭабыргытцәќьан, сшьацәхып сыхьуан – убасҟак иҷәҷәаны сшьацәхныслеит ԥхызла…

***

Ҭабиаҭас ԥьараҳҭатәахуп. Бесик дааихит аԥхъы иҷашы. «Иҷеимыраапсааитишь… уажә ҳалагоит иҭыхра», – лҳәахит ателехәаԥшраҷы аус зуа ԥҳәызбак. «Уҷеумыраапсан, ԥьаргьы умцан уаҳа» анысҳәа, – «сара стәы сҭахын, ари акәымкәа» – ҳәа, абалалаика еиԥшшәа, музыкатә рҳәагак аашьҭихыхит. «Уара утәы аѳны иќоуп, иузаазгоит уажәытцәќьа», – ҳәа сҷынасхахит…

***

Ԥьгьарда акәхуп. Ахыҷә иазааигәаны аутра ахьыќаҳҭалоз (Бесик дахьҳацхраалоз) аҭысхә кататахуп. «Абар, ԥсаатә шьаҭарагә нмыжькәа зегь зфаз абри ауп… ари ахыш ԥсцәеирымгажә идоуҳауп, абас ҳақәхуа иҳалоуп», – ҳәа бжьык саҳахит. Санԥшы – цыгә дук наќ мраҭашәарахь аҷы рханы, алымҳақәа кәеѳзаитәахуп. Ианаахьаҳә, сшабаз еиԥш, абызгәыр еиларгыла, са сахь аҷааанахеит. Цгәуп аха, ҭабыргны, рацәакгьы ацгәы еиԥшхым, аҳәынҭәа ашьклататахуп, ихышзагьы иќахуп. Исыршәап анысҳәа, ацгәы мшәо збахьадаз, ахҭќьа еиԥш аҷааанахахит, сшьапқәа ирымҭасны исыцҳарц. Сызласуа ԥьара ак сымԥыхьашәозар ҳәа сышгәаќуаз, ахысбыжь

гахит, ацыгәқәа анеибафо еиԥш, аҕәитциибыжь цәыршәагахагь иаасаҳахит. «Ишьит, ишьы… аҷкәын ишьит – шьҭа хҭынчуп, анцәа илԥха иоуртә», – ҳәа дырԥегьых аҙәы ибжьы ккаҙа слымҳа иааҭаԥуеит…

***

Цлак амҭан амца еиқәҭаны стәахуп. Амца иахылҭуа амцабз, аԥырҧқәа… – шеибакәу зегьы арацәаххыра еиԥш еиқәаҭәахуп, хьҭоуп иахылҭуагьы ԥхаррас. Амца иахакнаҳау ачуан иҭоу ахшгьы, ҳаҕеиҭа, алаҳәа ахҙеиԥш еиқәаҭәахуп, ашра иалагарц егьагым, хәыц шкәакәак хыршәлоуп – ахыхра саргәаҟхуеит!..

***

Сҿыжәны саахуеит, сҿы цыркьыхуеит. «Ашьапы чаԥаҙами?» – дсазҭаахуеит аҙәы. «Ашьапы чаԥоуп, аха амаҭ ацҳаит», – аҭак истахуеит уи.

***

Санхәычыз бзиа избон уаха ҳашьҭаламҭаз ахәышҭаараҿы«амца аҿаҳәара» – аԥырҧқәа ахәа бзиан ирыцәхәҳәан истҵәахуан. Уаха шаанҙа ҳацгәгьы аԥхарра аҿаҭан уа ишадтәаалоу иаахнагон. Ашьыжь заа сгыланы «амца ԥсыртлон» – сԥырҧқәа шап-шапуа иаасырԥшуан, иҿыцххараҙа амца ашьапыскуан. Уаҩы ишимбацгьы сгәырҧьон –амца снапала иахьеиқәыстҵаз, иаха шаанҙа ҳацгәгьы хьҭа иахьамкыз…

Иахагьы убри аҩызатҵәҟьа аԥхыз збеит. Сԥырҧқәа аасырԥшыхит ашьыжь, аха акызатҵәык акәын аарла зыԥсы ҭаз, убри ала изулак сымца ашьапы скыхит…

***

Зны Гарԥ ахәы ҳарак сыҟәгылоушәа, зны Цьгьарда ххыҟә аҿы слеи-ҩеиуашәа, зны Ауадҳара ашьха…

аҽазны Санчара, Қлыхәра, Марыхә акатҵәарақәа рҽы сгылоушәа, аҽазныхгьы, нхытҵ Ҟабардатәылан, Бақсан аҳиас апшаҳәа ҽыцбарах ибо савоушәа, нас сҩызцәа аҟабарда поетцәеи сареи, Уашьҳа-Махәа ҳәа дара зышьҭоу Ельбрус ақәцәа акьышә-кьышәра (дара рҽы саныҟаз зны ишыҟаҳҵаз еиԥш) ҳхалазшәа, анцәа ирҭыпу уи ашьха еилаарцыр ҳарак дуӡӡа, ԥаса зынӡа исызгәамҭоз ассирқәа атбааны, уаҩытәыҩса ишимбац саргачамкызшәа... арҭ аҩышықәса-хышықәсак, лбаашьа сымаӡамкәа, гәырҩа дуӡӡала скақәханы сахьыҟаз С ы м ша қ әа ҟнытә иара ашҟа сианагазшәа, сыԥс исхытҵхьоу аҭыԥан иара апсы цқьакәакәара лаша-лашо исыхәланаҭәҳәошәа... – ԥхыӡушәа-лабҽабоушәа, иеиҭаҳәашьа змам ԥышьатәык сҳәыпы-зыпуа сшалаз, ашамҭазшәа, дара рхала сгәатҵан зхы ҩытцызхыз ацәаҳәақәа, ишыҟастцалацыз еиԥш, ақьаадахь риагара снахыццакит:

Ари Уашхәа мақьаԥсысуп,
Ари ҳазшаз иоуп исзырҳәо.
Ари ԥсҽыхган сара исыцуп,
Иароуп Амрасхазырԥхо!..

Уара иушьуа Анцәа дишьуам

(Зыԥсы еиқәхаз иҳәамҭа)

Аибашьраан сара Аҟәа сыҟагәышьан, сыҩны кажьны ԥьаргьы сцом, сыршьуазар – сыршьааит ҳәа аханатәгьы сгәы итаскхьан. Сыцкәын деибашьгәышьон, дҭахеит, аха уи сара иабаздыруеи... Учхоз ҳәа иахьашҭоу аганахь ауп са сахьынхо. Иа-

ра абра иҟан иҳақәлаз ақыртқәа рыштаб. Урҭ ара алага-ԝага излаз, иҟартцоз, идырԥиоз ԥык-бзыкала ҳәашьас иастарызе!.. Сара сыԝны-сгәара жәоухәынтә идырҳәит уеизгьы. Бзиа сыҟан сара аибашьра ҟалаанӡа... Ҳмазара хәыҷ сзыхьӡоз, аутраԥ анышә итцатцан истцәахит, аха шаҟа узытцәахуеи. Хынԝажәа-хынԝажәижәаба раҟара кәты ҳзанын, ажәхьақәа ҳаман. Ԝба-хпа кәты ааныжьны егьырҭ зегьы ҳшьын, акәтыжь тцааны абҟәылқәа хааԝеит, ацә ԥарақәагьыҳшьын ус ҟаҳтцеит. Урҭ зегьы ҳтцәахит сыпшәма-пҳәысгьы саргьы – аӡын ара ааигәа-сигәа инхогьы ҳаргьы амла ҳамгарц азы...

Ус ҳшыҟаз, ԑенак ани иаалацыз ақыртуа «гвардееццәа» аахит – ԝыцьа еицуп, автоматқәа ркуп, ҳаиҳабы имшира ыҟоуп, укәытқәа ҳгароуп рҳәан, руаӡәк аштаакәытқәа ахьыкәыз автоматла реихсра далагеит. Изакә еибашьцәаз са исыздыруам, акәтқәа иршәеит акәымзар, шьышьак изрымтеит. Ус ҟаумтцан, сара икны ишәыстоит лҳәан, сыпшәма илулак лкәытқәа «ыргәыбзыԓны» икны ирылтан, еибарҟарҟаруа ирыман ицеит. Ус, ԝбаҟа саат аатцхьан еипш, арҭ руаӡәк дааит, зегь мазеиуп, ҳаиҳабы имширахь унеипхьоит, уааларуп иҳәеит. Иамаскыр, ҳиатәеишьом ҳәа иара абрацәкьа иласгәыдитцо сеидру сҳәан, сиццеит. Ҳахьлеиз, аӡә дааҳпыххылан, арахь дабауго, сымшииарааҳатыр аҟнытә псататәыс дышәшьы иҳәеит ҳаиҳабы ҳәа ҷааитит!Сара ақыртшәасызҳәом, аха маԛ-саққәак саҳауеит. Иаасыкәшәацәгьеит! Саадырхынҳәын, автомат апынтца сызқәа иадкшало сырманы рҷаархеит. Амшын ахықә ахь сыԝкылырган, жра дук сыԝхықәдыргылеит. Наҟ амшын агәахьысыпшуа. Дара сышьтахь сызқәа равтоматқәа ақәкны иркуп. Сҳашҳатәараха сышгылаз, абри аимгеимцараз, санпшы, сапхьа дукнабжьамкәа, ажра ахықәан ав-

томатк кажьуп. «Уа шәызҿу атқыс, абни автомат жәгар» сҳәеит сымшәаҙакәа, исзырҳәаз, исылзыршаз сеидру. Абригь аасҳәеит, ҳапхьа изго ҳәа, еивасны уахь рҿынархеит. Уаанҙагь автоматқәа маҙала иртиуан дара, ари ишьра ҳахьҙоит, уи атқыс автомат ҳгар ахә ытҳхып рҳәазар акәхап.

Рҩыцьагь еихьымҙа-еипымҙо ишнеиуаз, руаҙәк ҿыцха автомат иҿагьлақәижьит – убри аҩыза тҟәацбжьыцәгьак аагеит аха, аипш заҳахьада, адунеи ааҳәит, са сахьгылаз ахпша сышҭнахын саршәит, сахькаҳаз анышә сықәнажьит... Изулак сеиханы сгылеит. Аха сшьамхқәа ҟәарҟәаруеит, сцәа старыхьтшьааува сеитцасуеит...

Егьи ари автомат ахьышьтаз «противопехотный» ҳәа изышьтоу аминақәа ытцазаарын. Убарт ԥжәеит. Са сызшьырцзгәы итаз аҩыцьагьы цҟьашәҟьа иагеит. Руаҙәк изнап-затцәык ҿыхны, зыпсы таз инацәкьарақәа тыс-тысуа, убра аганаҿ икажьуп. Иԥьоушьаша, равтоматқәа руакгьы еибгаҙа аганахь ԥьараишьтоуп. Изулак уи аашьтысхит, атцаҟа ҩ-боимак изолентала иҿаҳәаны иатцан. Сыпсы ансоу, сеихан иаразнак амандаринатра сҿастеит.

Зымшиира азгәартоз иҩызцәеи иареи «шәабаҟоу уара, «апсататә» иоума ариаҟара шәзыдхалаз, изакәызеи ариаҟара итцапыжәжәаз, ҳԥьапҳаны зегьы шәалгеит» ҳәа рҿытбыжьқәасаҳауеит...

Абас, Анцәа ҳазшазАхьышьаргәытца имшала, сара саԥьал сахыпагәышьеит. Уи ашьтахь ҩымшгьы аамтцыцкәа дара рыштабгьы шеибгоу ҳар анааи бԥьармцалаиқәыргеит, ҳар Аҟәа ахы иақәитыртәит!

Нанҳәа

Шьыжьуп, иҿыхьшәашәаҙа иасуеит апша. Амшын тынч-тынч, хаа-хаа апсы еивнагоит, аҙакуашәа,

аарла аҟәара инахьысуеит. Ҭынчроуп, аха абас ахаан иҭынчрамхацт ҳәа угәы иаанагртә еиԥш…

Ашыц ҭлакәа, мҳаԥьырра ицоз ирцәынхаз ракәушәа, гәыԥ-гәыԥла еилагылоуп, ишьаҭажәҙа, иԥых-ԥыхҙа, ихьанҭа-хьанҭаҙа. Урҭгьы ҭынчуп иахьа мыцхәы, рыбгьы ссақәа маҷк аԥша иартцысуеит аҟароуп…

Ныҳәоуп иахьа – Нанҳәоуп, Нанҳәа-ныҳәа… Иаха абарбанԥьиақәа ираамҭан. Иаха ианааилалашьцаныхыс Аԥсны ақыҭақәа зегьы рҽы, хәыцԥхьаҙа, ишеишеиуа иқәубаауа илашон абарбанԥьиақәа – аиҳарак ахәыҷқәа рнапала иеиқәыртцаз. Урҭ абарбанԥьиақәа ирхыԥон хәычи-дуи – рыԥстазаараҿ аҩыстаамсхәык рыламсырц, цәгьамыцәгьас иҟоу зегьы Анцәа ирҟәиблаарц…

Ари аныҳәа жәытәҙатәи ныҳәоуп. Иахеижьҭеи ажәытәҙатәи аамҭа ҳагәылоуп ҳартгьы – Лҙаа ду ҳаҟоуп. Иԥшьоу адгьыл аҿы иазгәаҳҭоит Нанҳәа. Иазгәаҳҭоит зыԥсы ҭоугьы, иҭахазгьы – ҳагәлымтцәахқәа зегь рыхьҙала. Амшын ааигәара иаха еиқәаҳҭеит Абырбанԥьиа Ду – амшын агәы ихыччало иарлашартә еиԥш, хараҙа атәым-дгьылқәа рҿы иҟоу ҳашьцәагьы ирбартә еиԥш… Зылԥхаҳаура излаҳатцеиҳәаз ала, ҿыц ҳсабихазшәа, ҳҽынеиҭныԥсахло – азә ишьҭахь азә – абырбанԥьиа ҳахыԥон. Ҳахыԥон илеиқәыццышә ицаанҙа…

Иахьа амш ааԥшит уаҩы иԥьеишьартә илахҿыхҙа, иразны, ажәҩан агәы кеикеиуа ицқьаны, изыжьиатцәкаҟараха… Ҭынч еилагылоу ашыцраҿ атцарақәа еибарҷырҷырҙом. Аха иубартә иҟоуп урҭгьы ргәы штгәыргьааua, еибарҳәарԥсаруа, еибарҟәиҭшәиҭуа амахәқәа ирықәтәоуп.

Иахьа мыцхәы ирацәоуп ашьхыцқәа. Урҭ гәамтцрак рыман ҳәа убом, иҭынч-тынчҙа инеивыпраа-

ааивыпраауеит, ашәҭ блахкыгақәа инарықәтәаиаарықәтәоит, рус-ԥшьа ишаҧыц иаҧуп, ццакырак рымаҙамкәа. Адунеи ршазар аахыс ус иаауеит – дырхылаԥшуеит дара рынцәахәы – Анана-Гәында. Заҟа лгәы разузеи, заҟа дыԥшҙоузеи иахьа уи. Цха-фѡыла икәазо аҳауа далшьқьраауа геи-шьхеи еимылдоит. Нанҳәа... Анана-Гәында – ашьхыцқәа еицрыхәхәа илышьҭоуп дахьнеиуа. Уи лышьҭа схуп саргьы сынхымшәо – абылра иалҭыз, ҧыц иины адунеи иқәлаз аҙә иаҳасабала, зашәахә ззымҳәакәа Аԥсны ахацкы-ԥсацкы ицаз зегьы рашәахә аҳәара сазгәышьуа, аха ҳәашас иасҭара сзымдыруа...

Ахынҳәра

Ааигәаҙоуп ахәышәтәырҭа санҭытцыз, ҧыцныҟәа сиеиԥшуп, избо-исаҳауа ҷьасшьоит, зегьы срыцәхҟьеит, зегь ҧыц срышьцылар акәхеит. Баапсыла ихәыз сдоуҳа иснатаз ахьаацәгьа сзымхозшәа, сыѡнытҵ҆ка исызцәыртцыз ачымазара иахҟьаны ахәшәтәырҭа санҭашәа, сыпсы мцоимаауа ареанимациаҧы сахьышьҭаз, сгәаҟуа сахьпатоз, ԥхыҙынгьы-иԥхыҙымкәа, лабҧабангьыилабҧабамкәа, гәаныла ус збеит: ҽыуардынла амѡа сыцәхуп. Ауардын нҭаҳа-аатаҳауа иахьцо, «бҟәылбҟәыл» ҳәа, аԥхал анбжатоу иуртцысыр еиԥш, ак абжьы гахуеит. Ари, аҭацәрахь зхы кыду, ибжатахаз сыпстазаара акәхуп. Уахи-ҽни шаҟараамҭа амѡа ҳақәыз здырхуада, аҭыхәтәан Индианҙа ҳназахит. Убраҟа, зиас хышхытцәак ахыцқәан, оумашәа иҟаз тӡла-дуззак ашьапаҧы ҳахьнеиз, – «абраҟа хыцьараны ухәшә ытцоуп», – ҳәа аҙә дысҧыхуп. Аҭла адацқәа, ауарбажә ашьапхыцқәа реиԥш арахь

итҵәҳәо, ԥьашьатәшәа иҟахуп. Жышьас иаҳҭаз сыздыруам аха, хаҭала иаҳамбоз, зыбжьы ҳаҳауаз иахьҳирбоз аҭыпқәа рҽы сыхәшә ытцхны, шьҭахьҟа ҳдәықәлеит. Ҳаауан дырԝегьых ҽыуардынла. Уажә ҳапхьа дгылахуп сыҷкәын Беслан лаша.Сгәы ԝарха, ажәԝан ҵаула саҵаԥшуа ауардын сахьану, ԥаса ҳанаауаз «бҟәыл-бҟәыл» ҳәа исаҳауаз саҳаҙахуам. Уи иаанагосыпсы еиҭахынҳәит, схьышьҭра сыкәлеит акәзаап.

Ус иагьыҟалеит – ахәшәтәырҭаҽ сахьышьҭаз мызк аԝнытҟала хынтә апҟара сыкәшәеит, ахасеиқәхеит, ҳазшаз абаԝчыдазлеиҵаз аҳақьым Маврик Чагәаа ибзоурала аԥсҷәаҳа симпытцытцит, аԥсҭазаарахь сеиҭахынҳәит, шьҭа ахаан уи ҳалтцны ԥьаргьы ҳамцарц азы, Сдоуҳа аԝнытҟа ҳаҟоуп сҧеи сареи. Ҷыц-ныҟәаҳиеиԥшуп, ашьац иатҷәара ҳалагылоуп, амԝа ҳақәуп – нтҷәара зқәым аԥсҭазаара амԝа!..

Шоҭа Ҷкадуа

АҨҲӘЫЗБА ЛЫМАЗА

Аҩстазаараҿ идыртәны иҟоу убысҟак ирацәоуп, иаадырхьоу убысҟак имаҷуп, урҭ ааиҿурҩшыр – адырра агәашә макьана ҳҭамлазацт, маҷк иаавтҳраахьеит ауп.

Автор

Гәдоуҭа ақалақь салаланы сышнеиуаз, лара даасыхьзеит. Ар рыматәа лшәын. Уи лшәны уажә адагьы дызбахьан. Иҧхашьаны азә иҟны имцәажәоз – иахьа абџьар лкуп. Лхы снагәзит. Машәыр бықәымзааит, дад, ҳәа саалықәныхәеит.

Аҧхәызба дшацәыҧхашьоз абри ажәабжь салҳәеит.

Аибашьраҿы медеҳәшьас дыҟан, иахьагьы дыҟоуп. Лнапаҿы дыҧсит жәаа шықәса иртагылаз арҧыс. Аҧсхыхра дахьаҿыз абас ҿааиҭит:

– Сара… ианакәызаалакгьы абас дааигәаны азҕаб дсымбацт.

– Саргьы уара суҩызоуп, – лҳәеит.

– Ииашаны?! – иааџьеишьеит.

– Ааи, ииашаны…

– Заҟа бхытцуеи? – дышқьуаз длызтцааит.

– Зеижә.

Ус даақьит еиҭах. Ихьаа ҕәҕәан. Изыхгомызт.

– Умшәан, ичҳа.

– Сшәаҙом, аха… сыԥсуеит! Сыхәра ашьа ааҙом.

– Ус умҳәан, ухатцами! – игәы лырґәґәон.

– Ахатцагьы дыԥсуеит, иахьагартоу иқәшәар!..

– Умшәан. Аԥсра уазымхәыцлан.

– Сара… Сара ианакәызаалак аҙґаб дгәыдсымкылаҙацт. Убас егьаансыжьуеит ари Адунеи! – ус ҷааитит арԥыс. Уахьихәаԥшуаз жәохә шықәсагьы иуҭомызт. – Сара угәыдыскылоит, иҟалома?! – лҳәеит лара, дааччашәа, лгәи лылаґырҙи еилатцәо.

– Сыбжьоит! – иҳәеит иара, ахәыцқәа реиԥш.

Дгәыдылкылт. Иара илаґырҙ аҷааанахеит.

– Ԥсуа қьабзла шьҭа уара сутәуп. Аибашьра еилгар сугома?! – ихахәы бырфын лнапы алшьуа днеиҷаԥшит. Аха лашьцахьан.

– Бара быбзиоуп. Сшыԥсуа ббоит, аха сгәы бырґәґәарц баҷуп. Аха шьҭа сара…

– Иауеи – уара?

– Акгьы… Уажә дааиуеит иара… Нас сан дтцәуалашт… Абар дааит… Заацәан дааит, аха…

– Исылшоз зегь изыҟасцеит аҷкәын қәыԥш, аха имыхәеит. Ауха асаат аказын идунеи иԥсахит. Аґа дҳакәшаны дтәан. Ахә дысзалымгеит. Дықьуа даналагалакь – дысгәытцарґәґәа дааныскылон. Иара сшьапы ишьышьуан, ишьышьуан, ацәажәара ицәыуадаҩын.

– Бара быбзиоуп! Сеиқәхар бсыццатцәҟьома? – ҳәа дсазтцаауан.

– Суццоит, баша исҳәома! Амала уанбзиахалакь мап сцәумкааит?! – Иааҩуан ахысыбжьқәа цыхәаԥтцәарада.

– Мап скҙом… Бара быбзиоуп… Беибашьуеит…

– Ус шәҳәоит, нас шәыԥсы аншәоулакь – аԥшҙақәа шәрышьҭалоит!.. – сҳәеит сыҕехырччо.

– Ус бымҳәан, мамзар баша сбыргәыбзыґуа ҷьысшьоит, – иҳәеит. – Сара санхәыҷыз атцла ҳарак-

қәа рыԛәлара бзиа избон. Асас данаҳҭо бзиа избон… Ҳани ҳаби ҷьара иҟан ианаауаз бзиа избон.

Адунеи аҽы ҷьара гәырԥак ыҟамызшәа ажәԥан цқьан, аеҵә атҵыҷьҷьаауа иԥшӡан. Агәгәаҳәа ахысбыжьқәа, атҟәацбыжьқәа аафуан. Ԥыцьа аҽар аԥсреи абзареи ирыбжьагылан. Астәи иара иԥнынӡа – саатк ала унеиратә иааигәан. Аха иара изыԥшын аҽа мԥак…

Маҷ-маҷ иҽыцәаауан ибжьы. Маҷ-маҷ ишьышьуан лнапы. Лара анык, еҳәшьак леиԥш иаԥхьа дтәан.

– Усҟан сара срызхәыцуан аԥны итәаны зыбз иаасуа ҳцәа ҳхызхуаз аҳәса, атҵыԥҳацәа, атҵыцьҳацәа. Урҭ ражәа уазхәыцыр, арра ицаз атҵыԥҳа лыламыс уахь инлыжьуазаап, дыцқьаны аашьа лымамзаап! Дара ракәзаап аԥсуара еиқәзырхо…

Убарҭ абздуқәа ҳарзеилкаауам азоуп ари аҷкәын қәрахьымӡа ахшцәа зхьыкәкәа исымпытҵаԥсыз ихьӡ аргама изысымҳәо, схатагьы схы зӡырсымго. Уи иатҵанакуа еилызкаауагьы ҟалашт, аха иззеилымкааua еиҳахоит. Инасывалалакь – ихәытцыччо иалагалашт…

Саргьы ажәа лыстеит, арԥыс қәрахьымӡа ила сыԛәны агәрагьы лсыргеит рыхьӡқәа шысмыргамо ала.

– Иарбан газеҭу изнаҳҭара? – слазҵааит сара.

– Шәара иахьышәҭаху! – лҳәеит лара. Нас инацылҵеит: – «Бзыԥ» ианылааит. Бзыԥ ауми иахьа зегь ҳзыхьчо! Абри амаӡа хәычгьы ахьчааит! – лҳәеит.

– Иҭабуп бымаӡа са сҟны иахьаабыртыз. Уигьы ҳҭоурых иаҟәырҷахоуп…

Платон Бебиа

АГӘЫҨРА

Апҭақәа ажәѡан иаҿытцибаҳәа ицоит. Ицоит еилагьежь-еилахынҳәуа. Амитәамшхаурҭ ирытцоуп апша. Иараапкуеит.

Снеиуеит ҳқыҭа мѡа ианыршәлан. Адгьыл шабоит. Ақәа, ақәа! Ус, сгәы нҭгәрҧьаан, мыч ҿыцк насылалазшәа збеит. Сшьамхқәа ааҕәҕәахан, сшьапқәа насыҵпрааит. Апҭақәа еибарсны Кәдрҭаҟа ицон. Саб иҳәо саҳахьан, Кәдры ахы апстҳәақәа анҭаҳа, хымпада ақәа амурц залшом ҳәа.

Снеиуеит сыццакы-ццакуа, аха узхәозеи! Сыхшыѡ сгәы аашьҭпаа иҧырны ицахьеит. Са сабаҟоу, иара абаҟоу! Аѡны инеихьеит. Сацлабуеит саргьы.

Агәашә ачараҳәа иаартны ашҭа сынҭалеит. Уаѡ дыҟазами, мшәан! Мап ацатцаҟа бжьык гоит.

– Ахьшь иагаша, ахьшь! – Кама лоуп. Акәчарақәа ҭалкуазар акәхап.

– Татеи! – арҭәаа ҭырганы лҿаалхеит Кама. (Уи ацәажәара даналагоз сыхьз лызҳәомызт азы Татеи сыхьзылтцеит). Дышьҭысхын дысгәзит, слыгәзит ларгьы. Агәырҧьара итпаа иагома уҳәаратәы, лыблақәа шаҟь-шаҟьо дсыхәапшуеит.

– Камахеит, ахьшь шәагааит ҳәа акәчарақәа брылоуп, иаазгозеи аѡнагәта ахьшь?!

– Аиеи џьушьҭ! – дааԥхашьан, сыхәда лыҩенадылҭеит.

– Дадараа абаҟоу? (Кама ҳан Дада ҳәа лалҳәоит).

– Ҳажә хьарыдан Дадагьы Бабагьы убри иашьҭоуп. Ҳаицхыраан акәҵарақәа ҭаҳкит, азы аагеит. Аԥьмақәа ҳхьеит, еилҳаргеит. Нас снеины аакьыскьа сызҭамиацыз ҳра аҭаҟа ашьацра снылаиеит. Дхәыцуа дсываоуп Камагьы. Ҷылҭуам, ҷыстуам.

Аҷаанахеит ақәаршәоы. Ашырҳәа сԥатҟьеит.

– Кама, бара аԥныҟа бнеи, сара ас снықәлап акыр збозар. Арҭ уаԥ дмааит ишыббо.

Ашәақь аашьҭысхын сҷынасхеит. Иазызуазеи уҳәарауазеи?! Шьцыларуп зегьы. Ажәԥан ааимҟьан ҟаитанцас амацәыс ааҷалакьылакьит. Инақәырццакны аҭықьҳәа итҟьеит. Оума зымшха зҷаазхаз афы, ҳԥадахьы аԥьра шыҟаз, есс, уцаларгьы уцала, илылапҟа ицеит. Изаахаз здырхуада?

– Бымшәааит, Кама?!

– Мамоу, уара умшәааит, Татеи! – сгәы налырҭәҭәахт. Иааилабыцит. Снеиуеит аҵпшаҳәа савалаҩы. Уажәы-уажәы имацәысуеит, идыдуеит. Ахысра иаҷуп. Иагәарпханы илеиуеит ақәа. Ажьа шаҟа итәаз аҟара иԥт ҳәа, сынтәантәарак иамуҵоз ақәа зегь уаха иаурц иалагеит ҳәа сыҟоуп. Икыдхаҿа ицоит. Адгьыл рыцҳа, иалаҵозеи уҳәарауазеи! Иахан ажәра иаҷуп, иаҷуп. Агәы аҟычуеит. Аҵпсы сҷыкәкәа ицоит. Сшеилысра сеилысит. Ианаамацәыс аҟәара-бжьараҷ акы сылапш нақәшәеит. Сыпсымзар Капшь ауп. Сыблақәа сышпаржьарыз. Сҷынасхеит уахь. Аха саатгыланы ԥапхьа амацәыс саапеипшит. Абар, хымпада иароуп. Сҷынасхеит сыццакны. Дгамшь сынхыҷәгылт. Илеиуеит аблақәа цырцыруа. Сынҭалеит. Снырны, алапанқәа рыцаҟа Капшь снадгылеит. Апа аҭакәашо иатцоуп.

– Узша уисасуп! – сааигәырҕьеит. Аҳәыс ашҟа сҽынасхеит, аха уаҳа умҧсит. Каҧшь ааигәара снанашьҭуам. Мшәан, мызкы аҩны сахьыҟамыз ҳажәгьы сахашҭма?! Анцәа иҧьшьоуп, санааиуаз Марыхә аҩны иахьыҟамыз, мамзар сыҧхаҵа ашҭа сама иҭалозар акәхарын. Аха мап! Марыхәгьы саргьы даара ибзианы ҳаишьцылоуп, кыр ҳаицышәарыцахьеит. Шаҟа исыхәоз уи араҟа исыцзар! Ауаҩ ицәажәара адыруеит. Марыхә саб ицеимдоит уажәы.

– Каҧшь, Каҧшь! – иргәыбзыҕуа сҽынасхеит. Башоуп зегьы, иауам. Ишыласыналарҟацара уажәыуажәы иаасыҟәнарххоит атәыҩ раҙынҧсараҟәа. Ҳаивагьежьуа аҟәара ҳалоуп. Арахь аҟәа кыдҵәаны илеиуеит. Ус акыр аамҵа ҳшеибарххоз, Дгамшь иара атәы ҟанаҵеит. Иҧьасшьоит асҟаамҵа излачҳаз! Уи амш анааихәласлак ихышхыҵәаны аҽаанахалон. Уажә аҟәара зегь амҽхакны, оума аҽыцхәацәо иааҳадгылеит. Уажәымзар-уажәы иааҳатҵатҵәоит. Ассир уҵахызар! Аҙаҙа иацәшәаны аҙыжь иалахаз ҳәа, Каҧшь сацәшәаны аҳәыс Дгамшь иасыргоит. Ауаҩ агәаҕьра илазароуп. Сгәы аасыҧсахын ашырҳәа аҳәыс ахь сҽынасхеит. Абар алакә! Каҧшь сыгәхьаагьы амкит. Аҙы илеиз ацәымҕхоу здырхуада?! Аҳәыс сыманы сҽаасхеит. Каҧшь уа игылоуп. Ишпасышьҭамлари. Ахаҳәқәа сшьапы иаҵахынҳәуа ицоит. Аҙы смаҟҽаҳәара иахысны, заҵааира сгәаҵаҕара иазнеиуеит. Акыргьы снаскьеит, аха аус ахьыҟоу саҧхьаҟоуп. Саҧхьаҟоуп азы аизыҵәара амч зегь ахьысзыпшу. Снеиуеит ҧхьаҟа. Мап! Уажәшьта уаҳа иауам. Сшьапқәа сытнахит. Акызаҵәык исзаанхаз аҙсароуп. Снеиуеит сызнапык ала сыҙсо. Аҳәыс мхәаҽырц ахы раҳаны сыжәфа иқәуп. Уажәыуажәы ргыгцәа ргыланы исзааиуеит ацәқәырпақәа.

Аха сара урҭ срышьцылоуп. Абасеиԥш ианыҟалоз азы акәзами саб сзазыҟаитцауаз? Ажәытә уаа «аҙи амцеи урмеисан» рҳәоит. Аха са саб ари ахшыѳтцак даҽагылоуп. Уи, Дгамшь хышхытцәан ианлеиуаз, сима дцон. Ҳееилаҳхуан. Иара, зеиԥш ҟамло егьыҟам ҳәа аҟәара даақәгылан, сара азы сынҭеитцон. Гәатцаҕара исызѳеиааназа сшьапы сыцнахуамызт. Снеиуан саб игәы сыманы.

– Баба, ҳара аҙы ҳазлаҽԥынтәалоу ала, атәы бзианы иудыруазароуп, – иҳәон уи, – ацәгьа ыҟоуп, абзиа.

Саргьы кыр сазҟазан схы сыԥхьаҙон. Аха абар уажәы смахәарқәа адысра иаҽуп. Сымч кәадахоит. Инхьысаашәа саццоит аҙы. Цас иауашәа иааҟәымтцзакәа иара аҳәысгьы аҽкьара иаҽуп. Абар саԥхьа аҙеибафара. Араҟа икҽатцәиуеит уи. Сымласыр аԥашә ахь сымѳа тҕәхаа игоуп. Сҽысҟьеит иахьынзасылшоз. Аха ауаѳы даныццакуа иҟоу зегьы ихьынҳалоит. Аҳәыс сыжәѳа иалыѳрны ахы аҙы инзааҳалеит. Изулак аѳада сеитаѳахеит. Сшәақь атцга сыжәѳа иахҟьарц егьагзам. Ҳаит абри абԥьар раԥхьа изхәыцыз, убз ада кәац уҽамшәароуп! Сыҽесырҕәҕәеит. Сырырц егьсыгзам. Аҟәара сқьышә нықәкны сыпсында сҳәо ауп сшыҟоу. Аха абар, сыгәнаҳа зықәшәаша Дгамшь ақыдқәа еибарбылгьо иахьаанаго. Иаауеит рхы сықәкны. Иаауеит сҳәыси сареи ҳцаадмырҟәрылар ада ԥсыхәа рымамкәа. Аха ишыҟалаз здырхуада, (рыхққәа еинҟьазар акәхап) руак ахы ласытцасын сѳышьтнарԥеит. Уи аԥсеивгара хәыҷ схы иархәаны сеихеит саргьы…

Каԥшь уажәгьы нырцә игылан. Сыбжьы нақәсыргеит. Уажә иабама уи аҙы. Егьарааны мчыла иҙаасцалахьан, Дгамшь хышхытцәан ианлеиуаз. Ируан усс иамаҙамкәа, атцыхәа раҳа икны.

Мызкы аѳны иҟамыз ачкәын, ихьарыдаз ҳажә ԥшааны, апа сыма аѳны санааи, шаҟа игәыргьазеи!

Саб дмаацызт. Аимдара даҽын. Снацәа насҽытцакны атрышә сасит. Ааигәа дыҟазаарын, иаҳаит. Дук мыртцыкәа иҟаауа ииаит Капшьгьы. Иазычҳауазма?!

Адырҩаҿены, ашьыжь сзымгылаҙеит. Аҟәатәи ашыкьыбжьы иашьцылаз аҷкәын, аҟарматцыс абжьы хааҙа сгәы иқәҩуа саныцәа, аламала сауҽыхахуаз.

– Угыл Татеи, угыл! – Кама – дааины ацәа салылхит. – Угыл, угыл! Абыста кнаҳҳуеит. Баба уитахыуп.

Снаҳәны сааҟәиеит.

– Угыл, сымҳәеи! – ашырҳәа схыза насыкәлпааит. Илутцәкьомзаап убама! Сҩагылеит. Амардуан снаҽатәеит. Ажәҩан цқьан. Амра каххаа иҧхон.

– Баадәылтци бара! – саб ибжьы наиргеит. – Уҽы уҙәҙарауазеи, нан! – даадәылтцит сангьы.

– Арахь шәааскьа! Иа Анцәа ду, суҳәоит, – аштә агәта дгылан ҿеитон саб, иахатәи сҳәысхәычы ахәда инапы ыкәкны, – уара зхьышьаргәытца сакәхшоу, уаҳзылпха! Улапш хаа ҳахтца. Ҳачкәын ҳиргәыргьеит. Дурманшәалеит. Ухьышьаргәытца сакәхшоуп! Атцара ду даанахәеит. Уаҳзихылапш пхьаҟагьы. Деибгадеизҩыда итцара далган дҳарба. Уажә ахата усырбеит, уашьтан агәи агәатцәеи усырбоит. Ухьышьаргәытца сакәхшоуп! Иахьарнахыс абри, ихьҙала иоушьтуп! – атырққәа аҳәыс алымҳа анаҙара лхикәцәааит саб.

– Пҳәыс-хәычыкгьы даҳзааиго ҳәа нацтца уара, пҳәыс хәычык! – даалафит сан дахьгылаз.

– Ихәчу даҳтахҙам, цьым, идуу лоуп, Татеи, идуу! – нацылтцеит Камагьы.

Алымҳа ашьа ацрашәы игылан иахатәи сҳәыс. Сгәы инытцаххит уи ус ахьазыруз. Аха ганкахьалагьы сааигәыргьеит. Саб ацәҿарақәа еитцаиргылазомызт. Ишыхәычқәаз ма итиуан, ма ишьуан, ма цсхәрак, чарак ахьыруаз ахы ианкны иманы дцон. Сара шаҟа истахызз Цыбаа рыцә ҳәа ххаблаҿ зегьы еибадыр-

бо, ахәда асыкь ргыланы, адомбеи иаԥызоу цәык хәылбыҽхала иҳазгәарлозар.

Ааи, уажә злымҳа хтҵаны сапхьа игылаз аҳәыс сара убас сақәгәыҷуан. Сахәаԥшуан стәаны. Сегьхәыцуан; даасгәалашәеит Миландар, ҳгәылаԥҳәыс Миландар. Абар лынхара. Дышԥаҟаз ари аԥҳәыс, уажәгьы дышԥаҟоу?! Аибашьра мцахәцәа. Шаҟаԥы ирныда уи ашәахстаҽаҽақәа.

Сара усҟан Аҭараҟа снықәон ашкол азы. Ҳаҵа Кавказ амҵанза дааҙахьан. Ахысыбжьқәа аапуан. Миландар лыҷкәынцәа Қәҭыли Чуҷули ашкол иҭан. Ҷыц рхәы ааинышәшәылон. Қәҭыл заа арра дыргеит. Сара ибзианы исгәалашәо Чуҷул иоуп.

– Гармелиа! – анырҳәалак, Германиа рҳәаз ҷьшьа сцәа ԥасхыбзаауан. Уи махәҽала аканат ахалараҽ, аԥараҽ, аԥараҽ – зегьыԥьара аԥхьахә изыԥцәан. Иахьеиԥш исгәалашәоит арра данырго. Икьаф ҟаҵаны дыҟан. Инапала ииааҙаз Мақар дақәтәан. Аҽы уҳәеит ҳәа, зынза ишьабсҭан. Ашкол аштаҽы ирхәмарит. Аусҳәарҭа амардуан дхалеит. Дцеит еибашьра иҽы дшақәтәаз.

– Ҳзыхынҳәыр бзиоуп, ҳзыхнымҳәыр – атәылаз қәпароуп, иҳалшозеи! – абарҭ роуп уи иахьтә исгәалашәо. Сара сакәым, уаҳа аҙәгьы акгьы издырзом. Миландар лыҷкәынцәа ртәы лнылмырԥшзеит. Уи моу, аибашьра иана҆ҽыз ус зҳәозгьы дыҟан:

– Уара, абри лыҷкәынцәа аԥны итҵәахны илымоушәоуп дшыҟоу!

Аиашаз уи унарҳәон Миландар ахачҳара илымаз. Акгьы лынлырԥшзомызт. Аибашьра иалгеижьҭеи сынтәа жәохә шықәса ҭуеит. Уи лыҷкәынцәа мша҆ны агәашә инҭаны иандәыцәылтҵаз еиԥш, иахьагьы рымԥа даԥшуп.

Қәҭыли Чуҷули рыхьҙала иоулышьҭыз ацәқәа ҭыԥхынза иҟан. Аҕараҳәа анхара-нтҵра иалахәын.

– Нан, дара сыԛкәынцәа шәывагылоушәа збоит! – лҳәон уи. Аха зыхьӡала иоушьтыз ааиӡа дара ԥсит. Жәохә шыкәса! Егьмаҷӡам инырҭыз. Миландар уажә урҭ рыцкқәа ашҭа илызҭоуп. Икәырбанқәоуп. Икәырбанқәоуп, уажә саб злымҳа хитҷәаз аҳәыс еиԥш. Иоушьҭуп уи лԥацәа рзы, абри аҳәыс хәыҷы иахьарнахыс са сзы ишоушьҭу еиԥш. Урҭ Аԥсадгьыл ахьчацәа раара иазԥшуп. – Сара стәы – атҷара салгара.

– Абарҭ ԥсааиӡа ма ишԥамаари сыԛкәынцәа?! – дгәыԓуеит Миландар. Имгәыԓкәа иԥсхьада!..

Итҷит шыкәсык.

Саби сареи арашәара ҳаҽын.

«Аешьа иеиԥш усывагылеит, баба, исыбаргәузеи!» – иҳәозшәа дсыхәаԥшуан уи, сыршәашьа гәаҭо.

Иаҭахым, баба, убри аԟара иумжлан, убри аԟара. Аха сара сгәы иауӡомызт. Иҭырԥпа-ҭыррԥԥаны еиқәыжьуа сцон.

Ахәылбыҽеха саб аѡны дааѡналеит деишәараеитҷараха. Иаасцәымԓхеит.

– Иԟалазеи?

– Унеии, уцә иазызуз убап! Сындәылԟьеит. Иҳақәшәира дназхагылаша.

– Диида, сара хса! – даадәылԟьеит сангьы. Кама илҳәара лзымдыруа, лылабжышқәа ҭыкьаса, ацә лҽынахалыжьит. Ааи, ацә! Ихзырцәаауаз акәын уи уажәы. Ан анырхьоз, иара ԥыхьеиԥш ҷынла ирзацҭаӡомызт. Ашаха нахаҭаны иҽарҳәон.

Снамҭатәеит.

«Сару, иухьзеи абааԥсы, Сару»! Иаасыхәаԥшит. «Сыпсуеит умбои! Усыцхраа абааԥсы!» – аблақәа аарла инаҳәы-ааҳәуан. Алаԓырӡ рҭыѡрны ицон. Абра интҷәарцу сыцә аԥстазара?!

– Иазуузеи уара мцахәцәа?! – дхырԓь-ҽырԓьуа саб иахь лҽыналхеит сан. Иаргьы днаскьашәа агәара дадгылан.

Ахәылбыеха сан ашьарақәа рхәы ҭыганы иахьыналыргылаз, Сару ахалеит. Ашьарақәа ԥьеи инанашьҭрын, арса иашьцыланы иҟаз ацә. Саб агәашә иааҭаламҭа иақәшәеит. Уи Каԥшь ақәҷаҳәага атҵәыгәгә икын. Иаласыршәап ҳәа аҷахьынаирхаз, атҵаррала Сару агәытҵәкьа итҵашәеит. Уи акәхеит. Икаҳаит. Саб ианиҳәоуп Сару ас аԥсы агәы икылачны, ашәаҟьа аҷытҵуа изеихоз аныздыр. Атҵәыгәгә ахьақәшәаз ишчра ичхьан. Снапы нақәырҷәҷәаны ахәара салагеит.

– Иаҳшьгәышьап, усгьы иԥсуеит! Иԥьымшьқәа дырхәытҵԥшуа ҷааиҭит саб. Сцәа сынҭыԥсааит.

– Ухы утәыми уара еилагаз?! Ари кәырбануп. Анцәа, ҳаҭоумҵан! Иԥсуазар ус иԥсааит! – даҷаапкуан сан. Сааигәырҷьеит уи. Издыруада инхар?!

Сара ахәара сшаҷыц саҷын. Саругьы хәыҷыхәыҷла агәы иоунашьҭуа аҷеырххара иалагеит. Дук мырҵыкәа ашьшьыҳәа иѡгылеит. Ҳаԥсҟәа ааҳалалеит зегьы.

Ажә анырхьа, ишыҟанаҵац еиԥш, тәыѡала иақәпо, иԥхаҵа иама ахәылбыеха ѡаԥхьа ашҭа иааҭалеит.

Аапынра! Ҳаи, ушԥабзиоу, сукәхшоуп! Аҟәа уи лассы иузгәаҭазом. Азынгьы ашәҭқәа ҷассы иҷоуп. Иабоудыруеи! Аапын ааира иазыԥшызшәа сқыҵа зынҙаск аҷеаѡычаҙеит. Ихаакәараҙа уи афѡы иалыѡуа иаман иааѡуеит сыжәлар рашәаҳәабжь. Ааи, сыжәлар! Сыжәлар са сзааҙаз. Ирхыѡуеит ашәа. Ашәа аԥсҭазара гәырҷьахә иарҷиаз. Аусура, анхара ашәа.

– Уа бзиа жәуқәеит!

– Оҳоу, оор!

– Уаа бзиара збаша, бзиала иаабаша, баба! – иааиларыԥсеит абжьқәа. Сааира иазыԥшызшәа, ҳнеибартәақәеит. Алар еиԥш иаархоуп атцыруа. Амхурсҵа, ацәқәа, урҵ зкыу аҷар… Шаҟа игәа-

зырҳагоузеи! Аҟәа, Аԥьра уҳәа жәабжь ҽыцс иҟоу ҳрылацәажәоит. Кьаҭхәа иқьаса цәыриган, итаҭыныжәга аитцатцара даҽуп.

– Ари иаауа дызустада, уара?! – ҳанхьеирԥшит Хәыхәт иакәу аҙәы.

– Ҳаи, афырхатца!

– Аусура иааҙаз аѡны дузыртәом, ԥьым!

– Апстазара анарха азто аԥьа ауп-тәа!

Аҳәыста атцыхәан даауан саб. Даауан ицәқәа тцаҳәаны. Абар Сару алақәа тшаша, ахәда асыкь ргыланы… Уи иаваҳәоуп ҳгәыла Ҳабахә ицә.

– Баба, ашьыжь сахьзымааз саташәымтцан. Бзиа жәуқәеит!

– Мамоу, уара шьта аусура ҳәа аҙәгьы иуеиҳәом.

– Бзиала иаабаша, Махә!

– Ҳоҳ, уара уабаҟаз?! – сара сахьгьы илаԥш наиршәит уи. Мшәан, мчыбжьқәак раԥхьа акәын Сару ауҩә анақәаҳтцаз. Ҳаи, илыҟанатцоз уҳәарауазеи?! Тцәѡантцәыҟа иԥон. Иузышьақәкуамызт…

Уажә абар сыцә апхьагь уаѡ дгылам. Цызада ицәаҩәоит. Снеин акәатан ааимыздеит.

– Ачын думыркьысын! – инасышьтеиҳәеит уи. Ицон атцыруа итаршәны. Ицон иаасмырласыр акәатан сахьымзартәы. Иара акәатангьы ацәқәа рцашьа агәы иахәаны ицлабуашәа, анышә еиварԥшьыхаа ишьтанатцон. Апхьатәи акәыр хәычы азынтәи ажьакца ахнаҳәарц, апстазара ду иацшәаҳәон.

Шамахамзар ҳамхы ҳацәкьасахон аѡны. Уажәшьта ҳзыцәшәозеи! Рагыдк-рагыдк инаҙо ҳцьыкәреи лапҟьақәа сыбла ихгылан (ҳа ҳахьынхо чыдала амх цаса анаалоит). Цытрак ашьтахь аѡныҟа санцозгьы сгәы иаанагон: Дата дыпсзамзар (сара саб Дата ҳәа иасҳәоит) ҳамхы шьта итырѡыззааны ишпацәагәамхари! Агәашәаҽ снаҙаанҙа сгәартеит

уажәы. Аха аԥхьа сызбаз Кама лакәҙам, Марыхә ауп. Ҳамхахьы сылаԥш насыршәит иаразнак. Ацәаҕәара сҳәахт. Иқәҳәҳә аԥш аахьан.

…Ашықәсқәа уҳәеит ҳәа! Арҩаш цәқәрпақәа ирҩызоуп, еивасны ицоит, ицоит. Хәышықәса раԥхьа аинститут аҽеы иеибадырыз аҽар, иахьа ҳаиԥыртцит ешьеи-еҳәшьеи реиԥш ҳнапқәа еимыхны. Ачара уны. Ҳаит, ишԥаҟақәоушь аԥстазаара! Атцарахь раԥхьаҙа сшьапы анеихызга инаркны есышықәса сентиабр аказы, снаҙаны сҩызцәа хәычқәа збанда ҳәа ашкол ахь сцон. Уажәшьта? Ииасит схәычра ашықәсқәа. Сарԥысхеит. Абар аҩызцәа сыцны сахьнеиуа. Алаф еибаҳҳәоит. Ҳхы-ҳҽқәа лашоит. Иззымдыруада иац атцара иалганы, иахьа зқыта гәакьа иалаланы инеиуа игәыргьара заҟароу?! Еиҳараҙакгьы, уи иԥсеиԥш бзиа иибо иҩызцәа аницу?! Игәыргьоит ақытагьы. Бзиала шәаабеит аҳәоушәа, амахәқәа иеитцнахуеит. Аиатцәара аҳра ауеит. Абжьы хтцаны ишәаҳәоит аҟарматцыс. Уи иахантәаракгьы иаҽын. Уахгьы-еынгьы иаҟәытцуам. Иаҽуп. Издыруада изызшәаҳәо?! Аԥшҙара акәзар?! Иҟалап. Ҳа ҳҽы атцхгьы амшгьы блахкыгоуп. Аԥстазара акәзар?! Усгьы ҟалоит. Ихаауп. Иԥшҙоуп уи. Адунеиаҽ аԥстазара еснагь иатахуп. Ушәаҳәала, аҟарматцыс!

Амра акыр ихалахьан. Иаатәоумшьартә атакаргьы канарццеиуан. Аҩны ҳаназааигәаха, сҩызцәагь рлаф ахы ааиқәырҳәалеит.

Ҳгәашә алыкә ылыршәан санааха, ҳнеира иеигәыргьазшәа, артцааа аатнаргеит.

– Татеи! – ашә даалаххит Кама. Аха илзымдыруаз цьоук шсыцыз анылба, даабжьажьеит. Уи лыбжьы иазыԥшызшәа, иаадәылибаҳәеит сангьы сандугьы.

– Уа мшыбзиақәа!

– Арт сҩызцәа роуп, Нанду!

– Унан, шәара шәшеибгоу!.. – дрыкәшарц лҧыналхеит. Иаурухуаз!

Камеи сареи рҧы дҳарҙәҙәеит. Ҳзыхь бзиа дҳаржәит. Нас гәата-бҕата арамҵа ҳнатәеит ҳаикәшаны. Ҟасҵеи илаф аацәыригахт. Уи Хмыҷ длаԥшыкәҵан димоуп.

– Ахь-мыхьк ҟасҵаанҙа, схәыҷқәа, – лҳәан, ауаткеи арасеи ааҳамҵалыргылеит сан.

– Иазыжәуазеи, дихеит, Хмыҷ ишимжәыцгьы дашьуп! – даалафит Ҟасҵеи. Ҳаибарччеит.

– Ҳаи, Хмыҷ дызлоубаз убаблақәа ҭышәшәароуп! – изымчҳаит Хмыҷгьы. Фырԥьанк-фырԥьанк аннаҳкыла, аԥшәмара Хьымца инаидыстҵеит.

Камеи сареи саб даагарц агәашә ҳанҭытцит. Уи ааигәа аус иуан. Ҳнеиуеит. Кама дчырчыруа ацәажәара даҷуп. Даҟәытҙом. Ркласс, лѡызцәа, ашәҟәқәа дзыԥхьаз… сеидроу дызлацәажәо. Ԥыхьа аѡныҟа саиаалак, зҵаарала сыхҵалклон: уабантәааи, узаазеи, узлаазеи, иуцаада, ишԥеиҳәоз? – ҳәа. Уажәшьҭа саргьы сназлазҵаақәо ыҟоуп.

– Уара, Татеи!

– Закәызеи, Кама?

– Баба Сару ишьуеит иахьа!

Сцәа ѡасхыбзааит: ихьыухьууа акгьы сааимнадеит.

– Ишԥа бара, Кама?

– Аҵара далган данаа исшьуеит имҳәоз. Арҭ аѡымшк ушаауаз идыруан. Агәылацәагьы иреиҳәахьеит. Мшәан, Сару уара иукәырбанми?! – даасҷапшит деиқәшьшьы.

– Ишьыр бара ибҭахума?

– Сара мамоу, аха…

Иахьа иршьуеит сыцә. Хырԥашьагь амам. Сару рыцҳа. Сыбла иаахгылеит аҙы ианырызгоз, ҳанеицыхәмаруаз, аԥсреи абзареи ианеимаркуаз… Уажәы – адомбеи ахаҭа!

Ҳнеиуеит Камеи сареи. Ауаҟьан-чаҟьан быжьқәа гоит. Шоуроуп, аха аԥшалас атҵоуп. Уи ашәҭ рыфԥыхаа алоуп. Изҳәода аапынтәи аԥсабара агәлымтҷаахра?! Игәыҟатҵагоуп.

Ҳаанаԥшы-аапшит Камагьы саргьы. Ажәԥан иалыԥрыма, иабантәааи, мшәан?

– Ани злыпха ҳаура уаанагама? – ҳнаԥс арасра ихы аалыҳәҳәеит ҳгәыла Ҳәыҳә.

– Иарбан уи?

– Иарбанхи, иахьа аԥны уззыҟоу!

Иҽееиз егьсызиамҳәеит. Сгәы иалоуп.

– Амарԥьа, ҳхәы шәымфан. Шьыбжьон ҳнеиуеит. Кәацк сфандаз сҳәо сыҟоуп… Ееи, аусура ҟадыць!.. – дцеит атҵыхәтәантәи иажәақәа нхәытҵаҳәа-нхәытҵаҳәо.

– Дышпаҟоу ихьӡи иареи еиқәнамгаӡо?! – Дҳәыҳәым, аха дҟәараануп! – нацылтҷеит Камагьы. Саб дҳаман ашҭа ҳанаатала, асасцәа ҳрызгәамҭаӡеит.

Ҳгәыла ҷкәын Ҟаитан аԥшәмара аанкылан идиржәуан. Ахатҵкы камыршәуа ныҳәаҷак ркын. Рӡамԥақәагь аапшӡахахьан. Ҳшааиз анырба, иԥеибаргылеит. Дрылаҳәатҵаны аԥсшәа реиҳәеит сабгьы. Нас хпыҷк аанкылан атҵара изылгаз рыдиныҳәалеит.

– Иҟабҭозеи бара, амла ҳабыргома? – сан лахьгьы ибжьы наиргеит.

– Уажәытҷәкьа иҟалоит! – наиаталкит ларгьы.

Агәашә абжьы геит. Санаахьаԥш ҳгәыла Тыкәа иакәын. Иаасцәымҷхеит. Ххаблаҷ уи ида аӡәы акәац идыркуам. Ашьтәқәа зегь «ԥсцәаҳас» дрымоуп. Абар иаҳәызбагь гьало иахьиҟәну.

– Бзиала иаабаша, сбабараа! – ихылпа ихыхны дааҳалагьежьит аԥсшәа наҳаҳәо. Дныҳәеит. Афырцьан анидыркы, ари кәацда излаажәрызеи, уара, – иҳәан, саб иахь иблақәа ааччеит.

– Уажәытцәҟьа акәаҳтәып, избац Тыкәа уакәзар! – дааихыҕехәоит сабгьы.

– Абри иахытцуоуп уигьы иахытцуа! – иатцәца лаихәлапҟеит! Даазгазеи уҳәарауазеи! Алапцыкәшәа имоуп ҳәа сыҟоуп.

Ҳафԥы икыма?!

Саби иареи наскьеибапҳьеит. Снаршьталеит саргьы.

– Ҳапшрым, Тыкәа. Саатгьы убжьы наиқәырга. Сара уажәытцәҟьа ацә кылырҟьа ара иусырбап. Заа иҳармазеип. Уахазы…

– Саб, ҳаҟәытцып убри! – сааҕьатцәыҕьатцәит.

– Устыҳә! Сыззыпшыз амш анызба… – иажәа далгаанза дытрысны иҿынеихеит.

Сару рыцха! Урымшьыр ауам! Иузызурызеи? Сыпсы уҿҳәароуп. Бзиа ҳаибабоит. Сара суаԥуп, уара уҳаиуануп. Са суацәажәоит, уара узырԥуеит. Ухы уртцысуеит. Исхәо уақәшаҳатуп. Уаныпшқаз азы уасмыргеит. Усаазеит. Уижьтеи ҳхәура уаҿуп. Уцәаҕәоит, улатцоит. Ҳамҿы уатцоуп. Саапсеит умҳәац. Зегь рыла ҳҿеибаҳтар утахуп. Ҳанхара ахы шьтыхны иукуп. Шаҟа бзиара уухьоузеи!

Артцәаа, артцәааҳәа аҳәхәабжь геит. Атҳартцәхәа саалтцит. Ишызбоз адәы атцыхәа инеиуаз сабгьы дааиқәҟьашеит.

Ҳаиқәзырԥуа ҳаатгылеит зегьы. Миландар лмыткәмабжь гон. Сцәа сынтзызаан схәы-сжьы қақаза иԥеилагылеит. Агәашә сынтҟьан, ашырҳәа сҿынасхеит. Иҟалазеи анацьалбеит!.. зәыр ипсзы лаҳама?! Издыруада лычқәынцәа штахаз ашәҟәы ааны, ианбанзаҳцәахуеи ҳәа ицәырыргазар?! Снеиуеит иаҳа-иаҳа ирццакуа. Дареи ҳареи ҳабжьара абна снылҟьеит. Аҳәыста атцыхәан ауаа еилагылан. Иаҳаиаҳа аизыԥра иаҿын урт. Амыткәмабжь шгац игон. Иҟалазеи, мцахәыцәа?! Снеит саргьы. Сназдыххылаз

сиазҭаап шысҳәоз, еикәшаны изхагылаз сылаԥш нақәшәеит. Ацә! Ҷуҷул ицә! Ихаббала иԥсны икажьын.

– Уи дшыҟам уаргьы иудырма, нан… Саргьы издыруеит, нан… Сгәыԥлар ҭахын, нан… – лнапқәа лгәытцаԥса деитцақьызқьызуан Миландар.

– Ирҳәо саҳахьан акәымзар, блала исымбацызт…

– Ацәмызкы абри аҟынӡа инанагоит ҳәа сыҟамызт…

– Ассир сымбеи уара!.. – агәра рзымго аибыҳәара иаҷын ииаидгылоз.

– Сара исхароуп… Ацыруа иҭаскыз салгап сгәахәын… – иҟалаз гәнго дцәажәон Разан. – Аҭакар баапс рзымчҳаит. Ацәмызк зызҭысыз ацә аапкит. Оор сҳәеит, акәаҭан сҷеақәсырԥәԥәеит – иамуит, исызнымкылеит. Рҷынархеит исымпытԥаа. Ицон ари ацә аҩыза ахы иҭарԥаны. Акәаҭан ахьрыцраҳауаз иаҳагьы иараапкуан. Ицон рыблақәа аш рхыланы, аԥъара еиҟаратәуа, асаба шьҭарчы… Ишнеиуаз атԥла ианазааигәаха, ауԥэ еимҷедырххеит… Нас хыла иасит… Уи акәхеит… Сара исхароуп…

– Баҟәытц, бара рыцҳа, баҟәытц! – Миландар дналыдгылеит сан.

– Уи ԥсырц рҳәахьан, ихатцкы ицеит! – инацлыргызит сандугьы.

Саби ҳгәыла Тыкәеи наскьа ацә иахагылан. Сҩызцәа иҟалаз рзымбатәбарахан ирҳәара рыздыруамызт.

– Шаҟа ицә бзиааз рыцҳа?! – даасыдгылеит Кама. «Бара бакәын иагыз!..» – сгәы инҭысҳәааит. – С-Ҷуҷул, с-нан… сгәыԥларц ҭахын, нан…

Сыбла даахгылеит Ҷуҷул. Аҩраҷ, апараҷ заҟа ибаҩ ицәыласызи уи.

«Гармелиа!» – анырҳәалак «Германиа» рҳәаз ԥьшьа, сцәа ҩасхыбзаауан. Арра данцоз ашкол аштаҷ

Мақар анирхәмарыз сыбла иаахыххылеит. Ԛаԥхьа иҽыцза слымҳа интасит уи иажәақәа. «Ҳзыхынҳәыр бзиоуп. Ҳзыхнымҳәыр – еибашьроуп…».

Усҟан уи ибла ҳнытцижьит ҳгәап-ғәапза ҳахьгылаз. Абарҭ рынасыԥ хьчатәуп ҳәа акәызтгьы амш зхыубаалоз уи иблақәа ирҳәоз. Хымпада! Абарҭ роуп ҳара ҳзыԥсахуа рҳәозтгьы? Хымпада убри ауп ирҳәоз! Нас исылшахьозеи сара?!

Ахәыцра саалнахит сыцәабжьы. Абар Сару! Алра иаалтцын, ибыԛуа аҽаанахеит, ҳашҟа ахы рханы.

«Сара соума шәыззыԥшу?!» – аҳәозшәа иааҳалагылт. Иааины ахы аасгәыднашьылеит. Сахьыҟазаалак садыруеит Сару! Сԛызцәа уи еибадырбон. Камагьы сышҟа лҽаалхеит. Аҳәыста абжа латцоуп. Абжа ацгәыхш аахыԛлоит. Ҳашьхақәа асы рҽажьнатц алатцара ыҟоуп, – рҳәоит ҳабацәа. Уажә урттгьы с-кәамҟьан ирҽаԥсаз. Аамта цоит…

Аҳәыста атцыхәан игылоуп зԛыза звыԥсааз ацә. Миландар лыцә ахацлакы. Ауғә азхык арсуп.

– Уи дшыҟам уаргьы иудырма, нан… сгәыглар стахын, нан…

«Абарҭ рынасыԥ хьчатәуп… Абарҭ роуп ҳара ҳзыԥсахуа»… – таха сыртом амԛа змаз Ҷуҷул иблақәа ирҳәоз ажәақәа.

– Сгәыглар стахын, нан… – лхәоит Миландар.

Сԛызцәа сзыԥшуан.

Сару ахәда снапы нхысшьын, исыман сҽынасхеит. Снеиуан Қәтыл ицә ашҟа. Сышьтахьҟа аууҳәа быжьқәак гон. Ауғә ахы аашьтысхит. Сҽынасхеит, ацәқәа неиваҳәаны.

Кама лыкыркырыбжь гон…

Сергеи Кәытԥниа

ХАТԤАКЬАҨ

Адәахьы асы шлеиц илеиуан, иахеижьҭеи еиҳа-еиҳа иацнатԥон, ахәыҷқәа аԥенџьыр икылпшны адәахьы иԥшуан. Ас асы анлеиуаз ианакәызаалакгьы гәахәарак, гәеизҳарак рнаҭон, рыбла хәыҷқәа нҭгәырґьаауа. Усҟан, уажә еиԥш, затԥа аѡны иѡнамгыларыз, еибарыѡны асы инылеибарбылгьон, инылеибаркәымпылуан, акагь хьаас ирымаҙамкәа, иҩыҟаԥшьаа-ҩыҟаԥшьааҙа... Уажәы усҟантәи ргәыргьара, ргәышьҭыхра, уаҳа хнырҳәышьа амаҙамкәа, инарымпытԥраа ицазшәа акәын ишахәаԥшуаз, рыблақәа кыдхаланы адәахьы иԥшуа аԥенџьыр иахьадгылаз.

– Арахь шәадҭ, арахь!.. Уа шәзадгылоузеи, иҟоу шәымбаҙои?.. Аҙәы шәгәаиҭаргьы апҟаѡ аашәахиргоит!.. Урҭ арыцҳашьара злоу уааy џьышәымшьааит... иаапкны аҳабла иалоуп шәымбаҙои... ахәыҷқәагьы ргәхьаа ркым, адуцәагьы ргәхьаа ркым, зегь ҳаршьырц ргәы иҭоуп... аџьнышқәа!.. – Дыгә ихы дѡаханы, иҩеынхьырнааны днарықәымчит ахәыҷқәа, деихәлассы, илаба аҽеҳәа иныҩеҳәышьуа дахьтәаз. Араҟа иматацәагьы ыҟан, Кьахьыр ихәыҷқәагьы.

Уи иахьак ихәыцрақәа убриаҟара ихьанҭан, дахьныҽҳәатәаз уаҳа дагьымгылацызт. Аибашьра мышьҭацәгьа изҭанаргылаз, ирызцәырнагаз ахьаақәа хызҽешаз, иԥхьӡыркәкәашаз макьаназы акгьы ибомызт. Амшқәагьы еихәлашьшьы, еилгарак рымаӡамкәа, атцхқәагьы уаҩы иааизхымгартә еиԥш ихьанҭан.

– Ишәмаҳаӡеи, бара, ииҳәаз?.. Шәадымҭцуеи арахь!.. Ижәбазеи иара уаҟа, шәнадгылартә еиԥш?!. – Кьахьыр иԥҳәыс Арда лыԥҳацәа днарықәымчит, дҩаҭцхаханы рышҟа инеихгауа. – Уаҩы ииҳәо шәаҳауам шәаргьы!.. – даагәамҭцхамҭцит, акырӡа лгәы кыдгыланы дшыҟоу мҩашьо. Дарбаныз изыцрамсыцыз ари аибашьра хамыштыхә, дарбаныз аӡиас апаҩ шытцнашәаауа еиԥш итцнамшәаацыз!.. Акырӡа еиҭанакхьан рҟазшьақәа, рхымҩаԥгашьақәа...

Ахәыҷқәа ааин, амца ахьеиқәыз аԥхарраҷы, рҟәардәқәа иаарыханы, рҽааидырҷәҷәала инатәеит, гәалаҟарак рымаӡамкәа...

– Иабаргарыз абарҭ иахьа?.. Ирзырҭахыз?.. Ирылархузеи абри аҩыза амшха?.. – Дыгә иԥҳәыс Хаԥтина, лшьал касы лхарԥаны, лхы-лҷы ҵаға ааԥшуа дахьтәаз, даацәажәеит, лгәы итҳоз дшамырҭынчуаз лныԥшуа. Иахьа ашьыжь индәылганы иргаз уажәраанӡагьы иахьыҟамыз дарҭынчуамызт. Данымцәаажәозгьы убарҭ ракәын хәыцырҭас илымаз. Лыҷкәын Кәатат ихабарк ахьыҟамыз уи зынӡаск лшьа лыланарбахьан, лыпсы ҷнакаахьан, деихәланагәахьан, аха арҭгьы ас индәылганы иахьыргаз гәтынчымрак лызнарҭысуан, лыпсы налылышәшәаны, ллахатц аргьыжьыртә аҟынӡа дынҭанаргылон, даруалуашон, аха иахылхәаарыз дақәшәомызт. Зшәақьқәа харшаланы ирхылаԥшқәозгьы, иргәытцалах здырхуада, ирхаштызшәа, иахьак рыхабаргьы ыҟаӡамызт,

абжьаапҵны Кьахьыр иԥны индәылшәаны ашәиҭышәи ишынармышьҭуазгьы…

– Иабаргахуаз… ҷьара ҭабиаҟәак ддыржуазар акәхап, арҭ тҟәацәоуп, уаҳа ирылаҳҳраны иҟоузеи ҳәа инарыҟәҟаауа… Узытҟәаз иитаху улаимыгзои!.. – Дыгә еергьҳәа иԥсы нҭкааua, арҭ амшҟәа ихигахьоу акыр имч штцыршәаахьоу мԥашьо, хрыжьхрыжь даацәажәеит, Хапҵина ихы налыҟәкны, иҿаардадашәа.

– Аус руртә еиԥш иҟоума, реихдаҟәа инарыхкьашо… Ҷьара машәырк рмыхьуандаз… заалымдарак иаҟәдмыршәондаз!.. Закәытә аамҭацәгьоузеи зҟырҟы ҳкылахаз!.. Ҳхәыцҟәагьы ҳаргьы ҳагәнаҳа рзымгааит ҳара абри аԥыза ҳанҭазыргылаз!.. – Хапҵина лгәынамзара хыжжуан, лгәынкьра еиҟәыртәашьак амамызт, уажәы-уажәы лҿеиҭалкуан, лҿеихалырԥсуан узылҷамԥшзо. Нас лкасы итцагь иналхыкәлыршон, лыбла ҭакәаҳаҟәа еергьҳәа инцәытцырԥшуа. Хапҵина еиҳараҙак дзыргәжәажәоз апсы гәырԥа аиҳа абза гәырԥа акәын.

– Еҳ, анаҷьалбеит, ҳашпаҟаҟәаз… ҳабакылыргеи!.. Шьоукы ацәышлампырҟәа реиԥш инаҳаҵалан, адунеи рҕәаԥсарц иалагеит, аха ишпарзеилымкаауеи ақәыхәлацәгьақәа… мышкызны иааҳәны рхы итампашеи!.. – Дыгә ахәхәаҳәа даақәыԥсычҳаит, ихәыцраҟәа еиҳа-еиҳа ҏеахьдыртбаауаз, ҏеахьеитцырхуаз иахҟьаны. – Ауаԥы илаимыгзо ҳәа акагьы ыҟамзаап иԥсы ахьынзаҭоу, иԥсы ааихытҵаанза… Аҵлагьы далҟьоит, амцагьы далаҳауеит, азыцәқәырпарагьы дкыднаҟьоит… Еҳ, сабиц, ҳаԥсы ҭанаҵы егьахкы ҳрыҟәшәап, егьахкы ҳрынҟьап!..

Дыгә уи зхиҳәаауаз еилкаан… Изҭашәаз аҭагылазаашьа даараҙа рыԥсы ҽнакаауан, рыԥсы рыхнахыртә аҟынза инанагахьан…

– Ҳаҷкәын деибганы дҳаундаз, уаҳа краҳтахума?.. Дахьагаз, дахьыҙыз ҳзымдыруа... Кәатат рыцҳа, уҧсы ҭоума уара гәаҟ?.. Уабаҟоу, уабану, иухылаҧшуада?.. Уан иҧсыша, адунеи сыкәхеит, аҧсцәаҳагьы сиҭахымкәа!.. Уара уҧсы ҭаны уҟандаз, сара слеихәлаҳа, слеихәлабга сцаргьы!.. Ԥсҭазаашьас исымоузеи сара уажәшьҭа!..

Хаҧҭина, лыҷкәын даалгәалашәацыпҳьаҙа, лылагырҙқәа налҷыҳәҳәуан, иналҷыкьасон, лхы-лҷы акаҷырақәа иныртыкьаса рҷынархон иаалзеикәымҳәалаҙакәа. Усҟан аҙәгьы ҷиҭҙомызт. Иахьтәаз убриаҟара итынчрахон, аҙ цыруазар иуаҳартә еиҧш.

Ариабжьарак илхылымгацыз иҟаз!.. Лыҷкәын, аибашьра ианалагаз аахыс ишылҭахыз илымбацыз, уажәы маҙала, аҙәгьы ихы имырбакәа, дааны дшыҟаз, шьоукы аакылсын, даҳҭахуп ҳәа днарылкәыкәааны дыргеит уажәи рыбжьара аҙәгьы лыла дҭалырԥшуамызт. Рабџьарқәа рхарззала ашҭа ианаатәалалакь, акәыкәыҳәа дыҳәҳәо, лыҙгы ацәа ахыхуа днаргәыдхахалон, сыҷкәын дабаҟоу, сыҷкәын дабажәгеи ҳәа лыҷешьуа. Арҭ ҳагәхьаас ирымоузеи, ус ҟабымҭан, ус бымун ҳәа деимырхха аҩнытҟа дныҩнаргалон Хаҧҭина, рнапқәа налыкәыршаны Кьахьырраа. Егьырҭ рыцқәа хырџьаџьаны, ари дызхеилагада, дызхәымгада, даанышәкыл акәымзар, цәгьала дҟаҳҭоит ҳәа, рабџьарқәа ыркымкымуа инарызцыхлымуан, инарыкәмақаруан, рыблақәа ашьа нархытҙаало...

Хаҧҭина Дыгә иаасҭагьы дҭцыкәкәа ацара даҷын. Дыгә еиҳа ичҳауашәа ихы ааирԥшуан, абарҭ зегьы џьарак еизаны абас дахьрылатәаз.

– Ех, анаџьалбеит, ҳазҭашәаз ҳзалымҭуа, ҳаҩнқәа рҟынҙа ишаҳҭаху ҳзымнеиуа, ҳнеиргьы ҳзыхдырҟьо, ҳазхыршьааua ҳзымдыруа ҳназыхҟьазеи!.. Ауаҩы душәиирц уҭахызар, абас дшәаи!.. Ма иансааз еиԥш

сыԥазҭгьы, арҭ ахәымгақәа сыҕерысҭозма, сшьапы сҕеасмыргози!.. Ианакәзамыз ҳаиҧаҳаит дареи ҳареи, аԥсра рыԥәшәандаз!.. – Дыгә урҭ зызбахә имаз ргәаԥкра деиланаршуан. Ицламҳәа қәацқәацо дѡагылан, ихы ларԥәы-ларԥәуа аѡны ѡнытԥа даалеиѡеит. Хҕеышьа змамыз ихьаақәа ддыргәаҭеиуан, ддыршаԥьшаԥьон. – Аа, шәара, акәамсаԥқәа!.. Шәара шәоуп акәымзар, ҳара иҳахьлакгьы агәхьаа зкыдаз... Шәара акы шәмыхькәа абра шәалганы шәыԥазар, уаҳа иаҳҭахыз!.. – Дыгә имаҭацәеи Кьахьыр ихәычқәеи рҕеидырҭәгәала иахьтәаз днарызхьаԥшит иаарыцхашьаны. Аҿывсывҳәа ахқәа нарывԥьо иахьеиқәхаз насыԥшаран иԥхьазон. – Аха, уи сҳәеит ҳәа, ҳашԥазалымҭри... анцәа даҳҳылаԥшып!.. Аџьма имԥсыша аматцә азылаԥәуеит, рҳәоит... – Дыгә урҭ данырзааигәаха, инаизхьаԥшыртә еиԥш, илаба нкыдиԥьа-нкыдиԥьеит. Даргьы рыблақәа ҭырхаха инеизыԥшит, абри изымҭатәоу ажѡан еихәлакәаҳа инатцганы, даҕеа жәѡан цқьак инамҭагылар рҭахны.

...Дыгә днеин, аԥенџьыр акыдыршәыла днаханы, адәахьы дынкылԥшит. Асԥаԥьақәа еилыѡры-еилыѡруа, ажәѡан иатцахәмаруа алеира иаҿын. Иахьабалакь сыла иҭалаҳан, сыла ихԥьан. Инарзышьҭымхуа ашәыб иатцагылан ашәаԥыцьаԥ, рымахәқәа шьҭассы.

– Бара!.. – иҳәан, Дыгә Хаԥҭина ихы налықәикит, лышԥа даахьаҳәны.

– Иууазеи?.. Иузыԥалахзи уажәы?.. – ишԥа даахьаҳәит ларгьы, гәамԥхара-ԥазшьак лнырԥшуа.

– Аѡнынза ҳнабжьысыр иԥалои?.. Ҳныѡнамԥшуази... иԥоу ҳамбози!.. Уажәы еиҳа иҭынчроушәа збоит... ибжьаларыда анцәаузша!.. – убри дназхьит Дыгә. Уахь анеира, аѡнаԥшра дазгәышьуан, уаԥа дыԥазазар иҭахын, аха иахьшәарҭаз иахԥьаны рацәак изыѡнатәомызт.

Дыгәраа рыԥнқәагьы рацәак ихараны игыламызт. Уажәы изҭатәоу Кьахьыр иԥни дареи аандак акәын ирыбжьаз, агәашә хәыцы унҭысыр, рынхарҭаргәараҭа унҭагылон.

– Уеилагама, џьым-џьым... аӡәы ҳаиуршьуеит!.. Арҭ иблакы-блатҵәуа игәароу ҳаарымԥыхьашәар, амалагьы еергьҳәа иҟоу, ҳаԥсы ааҳхырымхуеи!.. Иҳахдыртцуазеи анҭаџьнышқәа, акы иацәыԥхамшьо!.. Иҟаҳцахуазеи уахь... зегь цәдырҳәхьеит, зегь еимыртцәахьеит, краҳзынрыжьыз џьушьома?!. – Хаԥҭина лыбла иныхгылеит рынхарҭа, рыԥны-ргәараҭа, ицәгәыххаа, ишьаҟьаны, иҩыцәны изхысыз. Дыгә иихәаз напхьарыҟәҟәаны, лҽыназылкит уахь дылмышьҭырц.

– Ус ҳнықәԥшыр стахын!.. – иҳәеит Дыгә, игәалаҟара маҷк иааиҭаршәаны.

– Џьаргьы шәымцан, шәдәылымҵын, ишәарҭоуп ҳәа иҳарҳәаз, уара иузеилымкааӡои измааноу?.. – Ҳаԥнқәа рахь ҳнарышьҭуандаз, ара ҳааганы ҳаԥнарцалозма ҳзеиҭамҵуа, џьаргьы ҳзымцо, ахылаԥшцәа ҳаҭаны?!. Абри ушԥазымхәыцуеи уара?!. – Хаԥҭина лажәақәа аалырмчит, лҳәатәы дахыԥарц ақәикыргьы ишылымуаз, дшақәшаҳаҭымхоз инирныруа.

– Ҳаргьы ҳцоит, ҳаргьы ҳцоит!.. – иҷабыҕ-ҷабыҕӡа Дыгә имаҭацәагьы ԥатҵхахеит, убрахь ацара иазгәышьуа. Урҭгьы ирҭахын, Дыгә иеиԥш, рыԥнаҭаргәараҭа инҭаԥшыр, рылаԥш нахыргар.

– Уа шәтәа, сымҳәеи!.. Иабыкәу шәахьцауа?!. Ҳаи, иҳалаумгало ҳәа иҟоузеи, уара аубыцьыр!.. – Хаԥҭина ахәыҷқәа ашьшьыхәа иналыртәеит днарықәымчны. Дыгәгьы иҷеааникылан, уи уаҳа даламцәажәеит, уиаҟара аҷеалагалара иҷеамҭакәа.

Амш акыр илеихьан. Ҭарҟани, Кьахьыри, Мзауҭи рыҟамзаара даараӡа ирнырны иҟан араҟа аԥны

иԥнаханы, дәылҭшьа змамкәа иаанхаз. Ирҳәо иаҟәымшәо, ируа иаҟәымшәо ишеилаз ауп Дыгә ибжьы шаагаз.

– Уара, Ҭакәа, аранҙа ууаскьеи… абанҭ агәарабжьара ибжьаланы иааиуа зуҫҭцәоу узеилыргозар?.. – Дыгә имаҭа днаиԥхьеит ишҟа. Уи ахьышәҭҳәа аԥенџьыр днадыххылан, адәахьы дынхьаԥшит, асаркьа дналыԥшны.

– Исзеилкаауам, даду… асы цқьа исзалбаауам… аха хԥык еишьҭагыланы иаауеит, ҳашҟа рхы рханы, – иҳәеит Ҭакәа, иабду днаизхьаԥшны.

Урҭ еишьҭагыланы ишааиуаз, ашҭа анаҙараҽы иаҽаз агәашә ду иааҭалеит, асы инылхауа.

– Дара роуп, даду, дара!.. – иҳәеит ахәычы, цқьа ибла еилнаргартә ианиба. – Ҳашҟа иаауеит, даду!..

Итәаз зегьы ԥытҵхаханы, ашәахь рҽынархеит иааиуаз инарԥыххыларц.

Аԥхьа Ҭарҟан дгылан, ихылпа ҟьаҟьа, сыла ихыбны, ипалта шьҭаҳәазо, еидара хьанҭак иатҵоу иеиԥш, ибҕа ырхәаны… ишьи-ишьи неиқәтҵо, асы дашәаҳауа дааиуан. Уи дишьҭагылан Кьахьыр, иплашь хәхәаҙа, илахь узҭампшзо хылпа ҭагәаԥак ихарԥан иҭагәлаԥҙа. Урҭ рышьҭахь дгылан Мзауҭ, ихылпа қәакьеи иплашь ҵаҕеи ишәҵаны. Даараҙа иузымдыруазар иузеилыргомызт, убриаҟара асы рыԥәнаухьан.

Ишааиуаз, абарҵа ианаатҵагыла, ршьапқәа адыққдыққәа инкыдырҟьан, рыматәақәагьы инарысуа, ирыԥәыԥсаз асы нарыԥәдыршәшәан, аԥнытҵка иныԥналеит.

– Ҳаи, анцәа иџьшьоуп, шәара шәеибганы шәахьааз!.. Иахьантәаракгьы шәгәырԥа ҳагахьан… Анҭ рҟынтәи зегьы урыԥәгәыҕуазароуп, рыгәрас иугозеи!.. – Дыгә дадырсызшәа, иахьынеихигаз, уаҳа дзеиҭамҵуа, дгыланы дырзыԥшуан.

– Шаҟа ҳшәыцәшәазеи, шәара аубаԥьырқәа!.. Ишәыхьыз ҳзымдыруа, шәзыхдырҟьаз ҳзымдыруа, иахьантәаракгьы ҳшеилауатыруаз, ҳшеилагьыжьуаз иааҳхаагеит... Ҳлахатԥ гьыжьны ҳнеилаҳарц егьҳагмызт... – Хаԥтина маԥк лыпсы налылалазшәа днарԥыххылеит, аха, уажәы-уажәы, исарҳәарызеишь ҳәа, лгәы нҭыпсаа-нҭыпсаауан. – Шәеибгоума, нан... шәыпсы ҭоума?.. – дынрыдгьатцәыгьатцәылеит, лыблақәа еергьҳәа инцәытцырԥшуа. Лыблақәагьы уажәы даҽеакын ирытцыпшуаз, деилазыршуаз, дзыргәатеиуаз. Ишакәым иааҭырҟьаны акы налҧарыжьыр ҳәагьы дацәшәон, дуалуашон маҳа-аргама, рацәак илнылмырԥшырц шылҭахызгьы.

– Бымшәан, Хаԥтина, ҳаибгоуп зегьы... ҳарцәынхеит... Анҭ роума, анемсаагьы ҳарцәынхахьан... – иҳәеит Ҭарҟан, ихы аартцысы-аартцысуа, лгәы алаиргәгәарц, иалаикажарц. – Ауаҩы адунеи аҧы дызқәымшәо ҳәа егьыкамзаап... – нацитцеит, змыжь ҭаулазак дынҳааԥшылошәа, игәы дынҭахәыцуа. Егьырҭгьы ааин, иааикәшаны амцаҧы инатәеит, иааргаз ажәабжь иназҧелымҳаны, иназыҳырҩырц рҭахны.

– Нас, иҳаумҳәои, Ҭарҟан, иахьа шәахьыргаз, шәзындыриаз, шәзыхдырҟьаз?.. Шәызлеиқәхазеи, шәыпсы зларцәыжәгазеи анҭ ақәыцьмақәа, уаҩы ирыцхашьара злаҳам, зыпсы қымқымуа ҳа-Набжьоу иалахаз?.. Еҳ, сабиц, ианакәзамыз иҳахьҳеит зегьы... ҳанеиқәшәамыз, ҳанеибытамыз!.. – Дыгә, маԥк рыпсы анааиҭарк, днаразтцааит, избанзар ас аҩны индәылганы ианыргалакь, ишдыргәамтцуаз, рыпсы шырҧартцоз, ишдырҳәацәоз ибзиатцәкьаны идыруан азы. Иара абраҟагьы, аҩны иҩнацаланы иахьрымаз, изыхьчоз шрыдгылазгьы, акырынтә ахамышҭыхә иҭадыргылахьан.

– Ишәасымҳәои… изшәасымҳәахуеи?.. Ҭарҟан, дара иеицыз дызлареиҳабыз ала, згәаҧкра имаз рыʒбахә ацәыргара шицәымҧыз удырратәы, днеиԥхьхәыц-ааиԥхьхәыцааua дналагеит иажәабжь. – Арантәи, рапхьа ҳнадыргылан, ыҟами, ҳнарыԥца, амҩаду ҳанцаланы, ҳрыманы рҽынархеит. Азныказы, ҳабаргауеи, зыхәтҵәы нтҵәаша, ҳаршьырцаз аума абрахь ҳзааргауа насгәахәт, аха узацәажәо абаҟоу, рыблақәа харыззала, рылахь еимарԥьыхәны, узырҽаԥшуамызт, цәгьарак иаҟәшәаз реиԥш, уажәы-уажәы иҳақәгәамҵуан… Ҳанаатгылалакь, – Пашьол, пашьол!.. – рҳәахуан. Ииашаны, ргәы иҵакыз еилкаашьа амамызт. Аҟыԥыхәа ҳгәы инҭашәеит, арҭ ееирак азы ҳшырымгоз, аха ирауҳәараны иҟааз!.. Ус, амҩаду ҳшаныз, Набжьоу аханы, дара рхырҧәҧәарҭа ахьыҟаз ҳнаргеит ҳзагәʒагәуа, ҳрыцхахәха. Рхысгақәа, рабԥьарқәа ана игылоуп, ара игылоуп. Дара пылыпылуа, амҩа нымҩахытҵаамҩахытҵгьы рымҽхаҟны, ахьацақәа ирымҵагылоуп, ԥьара еидгәыԥланы, ԥьара хаз-хазы… Еиқәныхʒ, зегь рыла еибытоуп… Ҳара ҳтәқәа, арыцҳақәа… излеибашьуа абԥьарҵәкьа рымаʒамкәа, абнара илазар акәхап… – Ҭарҟан даақәыԥсычҳаит, набжьоуаа рыҷкәынцәа иршәымкәа, ирхамкәа, арахь цқьагьы еиқәыршәамкәа, маʒа-аргама урҭ ирҽагыланы ирабашьуаз наигәалаиршәеит. Рҳабла, рқыҭа ахьчара анаҭахха, иахьеидгылаз гәыграк инаҭон дахьыҟазаалакгьы… Зны-зынлагьы иааицәыʒлон, аха нас ашарԥыеҵәа еиԥш иаацәырҵуан. – Аа, Дыгәхеит, ишыҟоу умбои, аибашьраан аʒәгьы угәхьаа икʒам… узыԥашәараны иҟоу узеилкааʒом, узшьуагьы дуздырʒом… Ус улахь ианиимҵароуп, акәымзар улыбжьахәаша уцаргьы алшоит, узырҭа-упсырҭак ыҟаʒамкәа…

– Уи сара исзеилымкаауа цьушьома, Ҭарҟанхеит, аԥыхьатәи аибашьраан исыхҭнагаз сымдыруеи… Зны срытҟәеит анемсаа, зны сыршьырцгьы иалагахьан, аха сырцәынхагәышьеит… ушрыцәнымхара иҟахузеи!.. – Дыгәгьы иажәа ныбжьеигалеит, рацәак имроукәа, аибашьра ду аан ихҭигақәахьаз наигәаларшәо.

– Изхысҳәаауа… – деиҭаналагеит Ҭарҟан дызҿыз иажәа анагзара. Зегьы еиқәызырѡуа итәоуп ииҳәарызеишь ҳәа.

– Ҳара ҳанырба, рызынтәыкгьы рылаԥшқәа наҳаладырҟацеит ҳанкылблаауа. Шаҟа исцәымыгхазеи абас ҳрыцҳахәха ҳахьцәырыргаз!.. Изуҭцәада, уҳәарауазеи, ицәымкыр-цәымкырза иҳахәаԥшуа!.. Аха уи иалышәхузеи!.. Ус ҳашгылаз, ҳзаԥцаны ҳаазгази дареи акы неибырҳәан, ҳнымѡахыганы, арыҧьарахь ибжьагалаз амѡа ҳнанырцалеит.

– Ҳаи, шәара арыцҳақәа, шәара ахәашабгақәа… изакәытә мшымыхәлоузеи шәназҭадыргылаз, шәахьырго шәзымдырзо, шәзықәдыршәо шәзымдырзо!.. – Хаԥҭина лкасы днацрыхо дааматанеит. Макьаназ лыҷкәын избахә ахьцәырырымгозгьы лычҳара иахлыржжуамызт, избахә раҳазар ишԥарымҳәари ҳәа илычҳауан. Егьырҭгьы Ҭарҟан иажәа нагзаны далымгакәа иԥыѡломызт.

– Ус ҳашнеиуаз, ыҟами, Чагә инхарҭаҿы ҳназаанза, акәараҷҷа ахьиасуаз, ацҳа хәыҷы ахьхыз, ҳақәырмыжьлакәа ҳааныркылеит. Арахь ишәаԥырҳаԥуеит, абнара азәы дѡылҟьаны дрыжәлар ҳәа ишәарзызо… Ауафы даншәо цьарак дзышьақәымгылозаап, атцәы иҩроушәа, уажәы-уажәы дҳәатцәыҳәатцәуеит, акы даршаҟь-шаҟьоит, даруалуашоит…

Изхысҳәаауа, абри ацҳа хәыҷы уахьынықәсуа, уажәы уи ацҳагьы ыҟазам, иқәнацкьаан, акагьы

аанымхаҙеит, итҟәацыз иаршәит иахьынҙазалшоз… Убраҟа ихаххала, еиҟәжәаны икажьуп Чагә итрақтор хазынагьы, абжьааԥны дзыхҙыҙаауаз, ҳатыр зықәтцаны иныҟәигоз, ҳа-Набжьоу ҳгәы ҳамыргакәа ҳамхурстақәа злаицәагәоз, излалаитцоз…

Абраауп арыцҳарагьы ахьыҟалаз!.. Иҟалаз, ишыҟалаз, изынкьаз, изынԥаз ҳара ҳахь идырҙомызт, аха дара ибзиатцәкьаны еилкааны ирымазар ҟаларын…

– Аа, с-Кәатат рыцҳа, с-Кәатат хәашабга… уназыхәлабгазеи… уара зылахь акагь анымыз… ҳрыцҳара зықәшәаша!.. – уаҳа лзымҳәакәа, акьыжыҳәа инеималтәеит Хаԥтина иаалзымычҳакәа… Аҙыцәқәырпара еиԥш акы даашьтнакәыцәааит иналыжәланы. Ҭарҟан иихәоз ажәабжьгьы ллахатц аргьыжьын, дааилнарышшеит.

– Баангыл, Хаԥтина, баангыл… ус бымҳәан!.. Ҳара иҳаздыруам уаҟа, уи атрақтор Кәатат дақәтәазу, даҽеа шьоукы ақәтәазу… Уи макьаназы еилкаам… – Кьахьыр иҽырҟасаны Хаԥтина дныԥхьаирҟәҟәеит лҽааныл кыларц. Аха лара гәҩарас илымаз ус аҟаԥыҳәа илзыхәаҽуамызт инеихәлагәаны.

– Уажәа иацтцеи, дад, уажәа!.. – Дыгә илаба дахьтәаз инышьтеикшеит тыгә-тыгәҳәа, ичҳара шхыжжуаз инимырԥшуа. Ахатца, егьа гәырҩацәгьа дрықәшәаргьы, исынсырԥшуам ҳәа далагоит, инцәытцаихәаҽуеит, инцәытцаикәаҳауеит, аамҭала акәзаргьы…

– Дара, ыҟами, иаша амҩа инангылан, абри атрақтор ахьказьыз акәша-мыкәша зегьы еимыжәдароуп ҳәа инаҳадыртцеит… Арахь асы шьтоуп, ҳмагәқәа инархытцәоит, цқьа ҳазныҟәом, ҳашәаҳауеит… Дара, аминақәа ытцоу цьшьа, ҳашҟа ишәаны изыкәлазом… Анахь шәнаскьа, арахь шәааскьа ҳәа зны иҳақәымчуеит, зны иҳақәҟаауеит… Маҷа-маҷа асы ҳалхо ҳалоуп ҳлабақәа нытцакшо, зәыр асы

дацаханы дыҟазар, даҳзацыхуазар ҳәа. Ари зны-кым, ари ҩынтәым… асы зегьы ҳкәаҳаит ҳшыл-хауаз… Ажәҩангьы еихәлабганы, цасҳәа иауазшәа, иааиқәтәомызт… Чагә иҩны-игәараҭа, арыцҳара ишақәшәаз мҩашьо, еихьыжәжәа, еимацәкәыкәы иааԥшуан, аҙәгьы дахҙамкәа, ақьаԥҭажә еиԥш, ирыцҳахәха.

Дзакәытә нхаҩыз Чагә… закәытә нхараз еиҷкааны имаз!.. Ишԥаҟарҭеи, ишԥарҕәыҭҵәи, уҳәарауазеи, иарамышкахала!..

Хәылбыҷеханҙагьы ҳаурмышьҭит… Дара зышьҭаз рышьҭамҭа ҳәа акагьы ҳамбаҙеит. Ҳара ҳзышьҭаз Кәатат иакәын, аха уигьы ишьҭамҭа ҳәа егьыҟамызт араҟа…

– Аа, с-Кәатат, с-Кәатат рыцҳа… уназыхәлабгазеи… уҙырҭа, уԥсырҭа ыҟаҙамкәа!.. – лҳәеит дырҩагьых Хаԥтина, лычкәын дизхьуа, ихабарк ахьылмаҳаз лгәы ҭнашьаауа, арахь дыҳәҳәар дзымыҳәҳәо, лҷеихарԥсны.

Кәатат рыцҳа ҳа-Набжьоу Хатцакьаҷ ҳәа ишьҭан, ихьҙызҵазгьы Кьахьыр иакәын. Дыхәмаршәа иааи-ҳәаз наидхалан, аҳабла зегьы Хатцакьаҷ ҳәа инаи-шьҭалеит, ихьҙытцәкьа нархаштызшәа. Шәагаала дкьаҷын, аха ибаҩ ицәыласын. Аҩра, аԥара, аҷы-қәтәара цәгьалатцәкьа бзиа ибон, иахьахәлаанҙа ҷыла дыҩуазаргьы, мап ацәикуамызт. Аҷы ыҩны ишцо ахьышәтҳәа днахьынҳалон, днақәгылон, инапқәа шьҭихуан дгәыргьатцәа, инаҳаракны, аԥша неиҷасуа дахьақәгылаз дкаҳауамызт, дагәылҵәраа дцон. Дызбозгьы иеигәыргьаны, рнапқәа изырҟьон, афырхатца Хатцакьаҷ, убас, убас… уатцамхакәа уцала ҳәа наиқәҷытуа.

Уажәы, аибашьра ианалага, зҷеидызкылаз аҧ-кәынцәа дрылан, дҳәырҳәыруа, акы дацәшәомызт,

ара дшубоз ана дынхәытцҟьон… Ҽнак, иани иаби рҽы дахьааиз, дызташәаз дзалымтцыкәа дшыҟаз, длыбжьахәаша дахьырцәызыз дааразаа ирхьааит араҟа иаанхаз…

– Сара сгәы излаанаго ала, арт ҳара ҳтәқәа ирҳәынҷазар ҟалоит, рымаршәа анрымпыхьашәа. Акыҟоуп араҟа, ҳара иаҳзеилымкааua, иаҳзеилмырго… – иҳәеит Кьахьыр, илахь неимарцьыхәны. Ииашоуп, атрақтор пжәеит, аха, иџьоушьаша, рышьтамтак ҳамбазеитеи!.. Аҳауа иналашәкәа, иналахәаша ицама уи ныҟәызцоз, уи иақәтәаз?!.

– Сара абас сазхәыцуеит… абри аҽыза агәаанагара сымоуп… Убасҟан, абри аныҟалаз, ҳара ҳтәқәа убраҟа, абнараҷы ицәытцатәаны ирзыпшуазтгьы, иҟалаз рхы иархәаны, итҟәаны иргазар?.. – Мзаут дахьтәаз иҷыцххараза даҽеа хшыҽтцакык аацәыригеит, аха уи шыҟалаз еилкаашьа амамызт уажәазы. Ихьааргон рызынтәыкгьы.

– Уи иҧсы ҭоуп… аа, ишәымбари иҧсы ҭамзар!.. Егьаҟаларгьы Кәатат ус иҿериҭомызт, длыбжьахәаша дцартә… – иҳәеит Ҭарҟан, абраҟа еиқәхәыцраха иеилатәаз ргәы иргәгәарц, ргәы каимыжьырц. Уи аибашьра ду аан ихимгацыз егьыҟамызт, зны дрытҟәахьан, зны азы иҿалажьны дрыцәцахьан…

– Аиеи, мшәан… акҟалазтгьы, иаҳмаҳар ҟалазомызт… Дара ртәқәагьы рзыпшаауам, шәымбазои?.. Есҽены ирышьтоуп, аха ирзырманшәалом… – Кьахьыр убри инақәиргәгәеит, рыхшыҽ убри иназышьтны, агәра ргартә еипш.

– Ижәбалап, абри зегьы Хатцакьаҷ иоуп иҟазтцаз… Урт, уи аҽены дызгаз, рызырта-рыпсырта уаҽы изымпшаауа, џьара ицәытцаихәаҽеызаргьы ҟалап… Рымаршәа иоуны дышрывымсуаз агәра згоит сара! – Мзауҭ игәаанагара узықәгәыгшаз акы атцан. Даргьы ргәы маҷк иааркәандеит уи ииҳәаз…

Асы еимаҷыѡны ишлеиц илеиуан, иаҡәытцуамызт. Аибашьра ахьҭакрагьы ацуп, амлакрагьы ацуп, амашәыргьы ацуп, ахамыштыхәгьы уҭанаргылоит ианакәзам, ушақәымгәыгзо…

* * *

Атцх акыр инаскьахьан. Ишеицәажәоз ирызгәамҭазакәа аамҭа акыр инаскьаганоуп ишышьҭалаз. Дыгә икаруаҭ ауаҷьаҡ азааигәара икҷагылан. Уажәы-уажәы иеимҳәабжьы уаҳауан. Ахацәагьы араҡа каруатқәак инарықәиалон, аха усҡак рыцәа ҭынчмызт. Инаҳәы-ааҳәуа, измыцәазакәа атцх андыршалозгьы ыҡан. Аҳәсеи ахәыҷқәеи иахьшәарҭамыз, рааигәа иҡаз ауадаҷы ишьҭалон, рылаҧш итцдыршәомызт.

Убри аамҭазы, азәы иаалырҡьаны, тыгә-тыгәҳәа апенцьыр днаснасит, абжьы рмачзаны, абри Ҭарҡан дахьыкәиаз иамариашаны.

– Ҭарҡан, о Ҭарҡан!.. Ишәмаҳазои, уара?.. Сара соуп, сара!.. – ибжьгьы еергьҳәа инҭикааит, ишакәым ираҳаргьы итахымызт. Мазала дшааиз мѡашьо, атзы иҷенадиргәгәалеит, уаѡы димбартә еиҧш, уи зыбжьы газ.

– Уарбану, уара, уаха тцхыбжьон иҳажәлаз?!. – Мзауҭ дѡытцхахеит, ибжьы рацәак имырдуцәакәа инаиқәиргеит, дызустоу алеиликаарц. Егьырҭгьы ари абжьы иарҷыхан, рыхқәа ѡытцдырззеит еиқәызырѡуа.

– Сара Хатцакьаҷ… Хатцакьаҷ соуп… ашә аашәырты, азәгьы дыҡамзар!.. Сааит сара шәара шәышҡа, сшәыдышәкылозар!.. – аарлаҳәа даацәажәеит, дшәаҧырҳапуа, иабџьар, ишәарҭахар, дышнатцхара икны.

Зегьы ѡхыкәтәалеит, абжьы ираҳаз џьашьаны. Мзауҭ ахьышәтҳәа ашә аартны днеиҧыххылеит.

Диманы аԥнытԥҟа даанаигалеит. Палта кьаҷк ишәуп асы аҟәыҳәҳәы, ахәда шьҭыхны. Ихылпа алымҳацәқәа аушьҭны еибаркуп, ихы-иҷы гьежь ҷыҟаԥшьааза иааԥшуеит.

– Кәатат уоума, Кәатат?.. Уара ахәашабга, уԥсы ҭоума?.. Уԥсы злаҭахазеи?!. – зегь ԥагылан инеихыкәшеит, инаидизалеит. Ҭарҟан ауаԥьак аҷы иҭагылаз акәаҷаб ԥышьҭыхны, хыхь иныкәиргылеит дымшәазакәа, цқьа инаихәаԥшырц. Ашырҳәа амца ԥеихәларкын, ауаԥьак аҷы днадыртәеит. Дааразаа ахьҭа дакны дыҟан, иавтомат итәғәыбжьара иныбжьакны, ипалта кьаҷ аҳәынҭәрақәа аапиртлеит.

– Азәгьы дыҟазами? – днаразҭааит. Убри аилкаара иҭахын иаарласны.

– Иахьа азәгьы дыҟазам… Ашьыжь индәылтцыз, инылахәаша ицан, ҷааҳәыра рмоуртә, ихнымҳәзацт макьаназгьы… – иҳәеит Кьахьыр, уи иҷынаидхало. – Урҭ зны иаҳхылаԥшуеит, зны ус ҳаанрыжьуеит, – нацитцеит уи.

– Ааи… иҭабыргны… имцымкәа… хәылбыҷхаахыс акырынтә скылыԥш-кылзырыԥхьан, аха исзыгәағьуамызт… Ашьҭахь, исзымычҳаит… иҟалалакгьы ҟалааит сҳәан, сҷаасхеит… – Кәатат ишәны иҟаз инапқәа амца инахеикит иааирԥхарц.

Ус, урҭ рцәажәабжь заҳаз, аҳәсагьы ахәычқәагьы хыма-ԥсыма иԥагылеит инеишьклаҳәуа. Кәатат ихәычқәа рыблақәа ҭырхаха инаихәаԥшит, раб иаара рзымбатәбарахны.

– Уԥсы ҭоума, с-Кәатат рыцҳа, уԥсы ҭоума?! – Хаԥҭина лнапқәа наикәыршаны даалгәыдлыҳәҳәалеит, лылаҕырзқәа лҷаҳәҳәы, ихы шьышьуа, игәы шьышьуа, акыраамҭагьы доулышьҭуамызт дгъызыгызуа.

– Ҳыҳ, сыԥсы ҭамкәа… ишԥаҭам!.. Анҭ ахәымгақәа роума сыԥсҭазаара ҷахызҭәарц иашьҭоу?!. Уи бара

бацәымшәан, сан!.. Сара ус аламала схы рыстом... абгақәа реипш ҳаишьтоуп ҳнеицхлымуа... – иҳәеит Кәатат, иан лгәы ааирҟәандарц.

– Аа, уара, аубыцьыр... умшәаҙакәа иааумгәыҕьуа иҟоузеи!.. Абыржәы абра иԥнатәазар ишпаҟаутцоз?.. – Дыгәгьы дааскьаны аҽеҳәа дныҽеҳәатәеит, иҷкәын дихәаԥшуа. – Уабаҟаз?.. Уабаргаз?.. Уԥсы златахазеи?.. – убри акәын уажәы зегь реиҳа хьаас имаз. Егьырҭгьы уи иназҷлымҳахеит. Шаҟа иархәыцхьааз, шаҟа иаргәырԥахьааз?..

– Ааи.. сара сымԥсырц сыҟазаарын!.. – ихы ааиркьакьеит Кәатат иҽееитцыхуа, ихылпагьы неихихын, днарылаԥшит.

– Ииашаҭәҟьаны ишәасҳәоит... сеиқәхеит... анцәа дысхылаԥшуан!.. Уажәы... аамҭагьы маҷк ауп исымоу, аха ишәасҳәап снаҙтадыргылаз, снаҙташәаз...

...Аиашоуп исҳәо сара... Арантәи сшыргоз, рхырҕәҕәарҭа аҟынҙа снаргеит... Абцьар рымоуп, аха шәазымтцаан... зегь еитцарпапа... Даргьы рацәоуп – ахәыҵкар...

Ус, снараԥырцан, Чагә ихкаара сынҭарцалеит, ҳашнеизҭәҟьа, уаҳа цьаргьы ҳаамԥахымтцкәа... абни иказарма ду ашьтахь ахьацараҷы илагылаз атрақтор, аус аруны, арахь илызгарц... Аиаша шәасҳәап, дара шәаны уахь изнеиуамызт. Агәашә аҟны игылаз амжәатцла рҽеавакны исзыԥшуан, иҟаитцо аабоит ҳәа...

Атрақтор снахыкәша-аахыкәшеит... Нас, аԥныҵҟа уҭал рҳәан, аԥныҵҟагьы сынҭалеит сымшәаҙакәа... Аус ауруроуп рҳәан, аусгьы асыруит... еиқәыхьшәашәа игылан. Чагә итрақтор нхарак изаԥсамыз!.. Нас, рнапы рҟьеит, арахь иуман ууаи ҳәа. Дара, ашәыргәындақәа, цьара минак атцатцаны иҟатцазар, уажәымзар-уажәы иԥжәаны, ажәԥан

иаланатцоит ҳәа исызкылпшуан… аха, анцәа иҟынтә, акагьы смыхькәа, ашьшьыҳәа исыманы, ашҭа сынҭысны, амҩаду снанылеит… Ааи, аиаша сҳәоит сара, амц шәызжьом… Дара, ари шырбазцәҟьа, ахьышәҭ-сышәтҳәа алафеҭ инахьынҳалан, иааскьаны инақәгылеит рҽаарцацаны.

– Сгәы иҭашәаз жәдыруоу убасҟан?.. Аибашьраан аҕа иҭархаразы ухаҷы имааиуа ҳәа акагьы ыҟамзаап!.. – итәақәаз днарылапшит Кәатат, иажәабжь иҭагь иназҷелымҳахарц.

– Алакә иҳәоит, уара, ари… алакәцәҟьа дақәшәазаап!.. – Кьахьыр ихы ааирцысы-ааирцысит, Кәатат иихәоз цьашьауа.

– Ааи… усоуп ишыҟоу, усоуп… амц шәызжьом сара!.. Ахьышәтҳәа инаҷесырхан, сара Хатцакьаҷ сакәым убри насмыгзозар ҳәа сгәы инҭаскит… Нас ажыжәҳәа сҷынасхеит, сышнеиуа, арыгьарахь иҭагалаз амҩа сынҭаланы, ахшьырахь хлантцы инҭасцап ҳәа. Аха, сшыҟалаз жәдыруоу?.. Сеилашуа салагеит… мчык сыкәтцәиашаны саруалуашоит… Уажәшьҭа егьысгзам ацҳаҟынза сназарц… «Абригьы хатцароуп, ахылаҕьара инҭасцар, иҟәыбаса иагап, саргьы сышпазтымтцари», – насгәахәт. Аха, сцашьа ргәампхоу, иҟалах здырхуада, ацҳа хәычаҷы снаҙаанза, сааныркылан, сыҩтырцан, дара нҭатәеит рҽеимыртаҕа, ирцәызгар ҳәа ишәазар акәхап… ааи… Хыхь алафеҭ снақәгылеит сара… Зны снаныпаны сыҩыргьы ҟамлози, аха абцьар зку рыцәцара ус имариахомызт. Асы сашәаҳауа, сыҩны сышцо рбар, атцкыс еицәоу, аҟәҟәаҳәа инасышьклартцон… Уи сзеипшымтәыкәа ҳашнеиуаз ауп амитә аныҟалаз!.. – Кәатат даатгылеит, ипсы ахац ианакыз наигәаларшәаны. Инаҷҟьар, уаҳа атахзамызт, шәыпсык ихазаргьы, еиқәхашьа зыҟаломызт.

– Аа, нан, нан… Анцәа ҳрыцҳашьа, зхьышьаргәытца ҳакәыхшоу!.. – Хапҭина дааузырит, иҟалараны иҟаз лыҷкәын дзахымпарызшәа, лгәы нтырҙыҙааua.

– Ааи… итцабыргытцәҟьаны… аиаша сҳәоит сара… Ацҳа хәыҷы ҳныкәгылон еипш, акы тҟәацит, акы џжәеит, мыч дуззак змаз!.. Нас иҟалаз ҳәа акагь сымбаҙеит!.. – инапкәа ааиҟьеит, ихы ааиртцысит, дунеи џылҳатрак дшалашәаз мѳашьо.

– Уан жәымтацәгьа, уан хәашабга, иупеипшран иҟааз!.. Хапҭина деиланаршуан илаҳауаз.

– Иажәа ибмырҳәои, бара… бѳееныбымкылои!.. – Дыгә уи дналыкәымчит.

– Уиаҟара иалышәхузеи, санааԥшы, аиеи, шьоукы сеимырхха исыханы агәаѳарахь сгара иаҷын, асы сылшьуа… Атрақтор зымѳа икажьын, алафеҭ – зымѳа…

– Умшәан… умшәан… ҳара ҳауп, ҳара!.. – шьоукы рыбжьы сгәы иқәыѳуан, аха изустцәаз цкьа исзеилкаауамызт… Абас нырцәҟа, ҳара ҳтәқәа рахь снанагеит схәахәа-жьахәаны, аха акагь смыхькәа, сымпсыкәа… Егьырҭ аѳыцьа, уи аҷены сара ҭаха сызымҭоз, сзыргәаҟуаз, уаҟа итахеит, аха ҳара ҳтәқәа наҟ ииаргеит иаҳҭаххоит ҳәа апсахрақәа раан… Абри иску автоматгьы убасҟан исырҭеит аҷкәынцәа, ари дара ирымпытцаҳхыз ауп, уалеибашьла ҳәа…

– Нас, уара… ахлымзаахтцәҟьа… уҭадмырхози!.. – иааԥьаршьеит уажәраанҙа еиқәыпсы иеилатәаз, Кәатат дызҭашәаз, дшеиқәхаз рзымбатәбараханы.

– Сҭамхози, аха… анцәа сихьчеит!.. Иҟалаз убриоуп, убасҟан ҳара ҳтәқәа кылпшны иааԥшуазаарын арахь… Аминагьы ацҳа хәыҷаҷы ишьҭазҭазгьы дара ракәзаарын… Хьрыпс дуҭахума, Шьаҭкәа дуҭахума, Кәынтцал дуҭахума… иахьахәлаанҙа икылпш-кылҙырыѳуа абнара илоуп… рылаԥш ус аламала аҙәгьы

дытцшәаны дызцаҙом… Иахьа, шәлабақәа нытцакшо, асы шәанылхозгьы аабон… – Кәатат, гәыҷәҷәарак шимоу удырратәы, иааиҳәоз агәра уиргартә далацәажәон.

– Нас, уара… ҳаи, анцәа ирманшәалааит, аус дуқәа ирҿуп… ҳаҧсадгьыл аншәарҭаха… – иҳәеит Ҭарҟан. – Уаҳа ирҳәозеи, Кәатат, уахь?.. Иҟоузеи?.. Ишәарҭоума?.. – днаиазҭааит.

– Ашәарҭараз… ишҧашәарҭам… аха, ҳара ҳтәқәа макьаназы гәкаҳарак аадырҧшуам, еиҳа-еиҳа аҿыргәҷәара, аҿеибытара иаҿуп, ааи… Зегь дарароуп, ҳара ҳтәы иагоит, уи шәацәымшәан шәара!.. – ргәы ааирҷәҷәеит Хатцакьаҿ, даапышәарччан.

– Ҳара ишҧаҳаҧсыхәоу, нан?.. Араҟа ҳанбанзаҟазаауеи абас, инаҳҳыкәласуа, ахәычқәа ирыхьуа ҳзымдыруа, адуцәа, араҟа иҭахаз, ҭытцшьа ҳамамкәа?.. – даагәжәажәеит Хаҧҭина, уажәы маҷк лыҧсы ааивганы, лыҷкәын иҧсы ҭаны дахьааиз, дахьылбаз, лгәырԥақәа зегьы налхылцазшәа.

– Шәаргьы мԥак шәоуп, ас мацара ишҧацари?.. Машәеиҭныҧсахланы, ҧсыхәак ҳзаҭозар, шәалаагап… Уажә уиаҟара аамҭа сымам… Абна, ахьацараҿы сԥызцәа сзыҧшуп… ааи, дҭак ҳамоуп, инаҳагзароуп, уахатәи атцх иалагзаны!.. Абрахь иаалоз ар реиҳабгьы дҭазырхаз ҳара ҳауп… дара ахьыԥнатәаз аԥны ҧызжәазгьы ҳара ҳауп… Аҳаҳаи, акы шәацәымшәан!.. – иҳәан, ишихьынҳалаз иҿынарымпытҷкәыҟәааны, ахьышәтҳәа дындәылкьаны, абнара иҿенамеидеит Хатцакьаҿ, али-ҧси рыбжьара иҿынҭагзаны.

Аухантәаракгьы арҭ уаҳа лацәааихьшьык аарзыҟамцазеит, еилагәжәажәо иахьтәаз… Шаҟа ирызхәыци, шаҟа ргәырԥеи!.. Аибашыҟы илахьынтца иара инапы иануп… ашәарыцаԥ иеиҧш, дкылпшкылзырԥуазароуп, илаҧш неихмырсыҕьуа, дыццакыц-цакуа…

…Ашарԥазы алада шыԟаз убри аҩыза хысбыжьқәак геит, уааиланарҙыҙарын…

– Аа, ижәымбари, ари Кәатат иоуп, Хатцакьаҷ!.. Ҳаи, ухатцкы ҳцааит!.. Машәыр анцәа шәақәимыршәааит уҩызцәагьы уаргьы!..

Ҭарԟани, Кьахьыри, Мзауҧи адәахьы индәылтцын, сыла иҧалаҳаз аԥсабара инықәыԥшит, убри еиԥшыз итцагь ахысбыжьқәа ҳаҳауазар ҳәа…

Анатоли Лагәлаа

ҲШЕИБГО АЛАШЬЦАРА ҲЗАПҨЫЛАР

Жә-еихагылак змаз уи аҩнаҷы иаанхан иҟаз апсуаа – атакәажәцәеи, аҳәсеи, ахәыцқәеи зегьы ирдыруан ақыртуа гвардееццәа иахьа рыҩны амҟәыл баапс еиҧш иахапараны ишыҟаз... Урт рапхьа, уа инхоз агыруа иуак ила ус аарыцҳаит, уи аҩнаҷы абҧьар рацәаны итәахны ишрымоу рдыруашәа, дара неиаанҙа зегьы цәырганы дасу рышәқәа рапхьа ишьтартцар, руадақәа ишрыҩнамло, рышәқәагьы шпырымҷеуа. Урт, игәианны акәзаргьы, зхаҷы зыхшыҩ ааиз шьоук реиҧш, зегь шранарыжьуа... Насгьы, аибашьра иалагаанҙа уи аҩнаҷы дынхон «Афорум» ахадара иалаз аҙәы, уи иара иҧсы рцәигеит, аха идокументқәа рацәаны инханы ишыҟаз рдыруан... Урт адокументқәа уи иуадақәа рҷы иаанижьрымызт, хымпада, уаҟа инхоз апсуаа рҷы иҧсаҟьаны итәахызар акәхап... Ажәак ала, ақыртуа гвардееццәа цәгьак абааури, малк абеидаҳкылари ҳәа рнапқәа ирыфо ишдәықәыз, иаалырҟьан, қалақь дук иажәлан, агара рықәызшәа аҷырхиара иалагеит.

Уи аҩнаҷы апсуаа бжь-ҭзрак ракәын инхоз. Егьырт, ҩ-ҭызрак аурысҟәеи, х-ҭызрак аерманцәеи, иаанхаз зегьы агырцәеи ақыртцәеи ракәын. Аха аҩны зегьы гәыцәс иамаз дара апсуаа убарт абжь-

тҙырак ракәын, ацәгьеи абзиеи акы анрымаз ахьышәтҳәа рҽеидыркылон, насгьы, хыпхьаҙарала дара егьырт ратцкьыс акырҙа ишмаҷызгьы, ахаан рхы аҙә дыкәдмыртәацызт, иаразнак ртып ддырбон… Иамуҙар, ирарҳәон иахьынтәааз, ианааз, ишааз, тәылауаҩшәҟәыс ирымаз рҽага ҿкьаҟьақәа шракәыз, апсуаа ишрыцхаршьаз, ишрыдыркылаз, еигәышә цынтцала амаҭыш рхны, рыдгьыл чашәрақәа рҿы ишындырхаз, ишындыртцыз, аха уи зегьы дара рыпсы анроу, иаразнак ишырхашҭыз… даргьы рапхьатцәкьа иацытцкьон, ара ҳара ҳабдуцәа раахыс ҳапсцәа рыбаҩқәа ытцапсоуп ҳәа дгьылкәакгьы рыҙбахә рҳәон, аха уи зегьы шымцыз рыкәпҿеуа ианалага, ибзиоуп, нас мышкызны ҳаилзырго ак ҟалап ҳәа, рхапыцқәа еихарҕәҕәаны инарцыртцуан. Урт зегьы ибзиатцәкьан ирдыруан аибашьра иалагаран ишыҟаз, Қырттәыла, аилаҳара иаҿыз Асовет Еидгыла абцьар ҕәҕәаны ишрыртаз, уи здыркуа реидцалара ишаҿыз, уимоу, рбахтақәа иртакыз аҕьычцәеи, ацәгьауцәеи зегьы, абцьар кны, Апснықа еибашьра шәцозар шәоуҳашьтуеит ҳәа шрарҳәахьаз… Убри азоуп, ара инхоз агырцәеи ақыртцәеи аибашьра апхьа рыгәкәа тыпрааух изыҟаз, ргәыргьара зырзымтцәахуаз…

– Шәабцьарқәа дәылыжәга! – тцаҟантәи гыруа пҳәыс еиқәыззак аҩада лхы рханы аҩны датцапшуа лыбжьы аатлырҟьеит… – Уажә иаауа абригада, анкьатәиқәа иреипшҙам, урт шәыхқәа шьышьны ицаҙом… Урт, ашьацқьа злоу ақыртцәа рыла ишьақәгылоуп!..

– Шәара ишәыхҟьаны абри ҳаҩны акы анахь, ҳара ҳнапала шәыкәаҳхуеит! – даҿа пҳәыскгьы лҳәымсаг кны тцаҟа апссара дахьаҿыз, апсуаа уажәыгь иқәымтцыцкәа убра иахьыҩназ лхы лыхнахуан.– Иагьа ҳапсы шәфахьазаргь, иахьа ишәҿаҳхып…

– Анҭ шәыцкәынцәа ианаамҭаз иԥхашәҭцеит, шәхацәагь ианыцәгьараха иалҭит, аха шәбыргцәеи шәареи зыбз ада зыхәлам шәыԥшқацәеи ара шәзаанхаз ауп иаҳзымдыруа... Шәаргьы шәыԥсадгьыл хәыцы ахь шәымцо, уа Гәдоуҭа, уаԥсҭәык азна шәеилатҭәыҭцәы шәахьтәоу!..

Урҭ агыруа ҳәсақәа, даара еиқәшәаны ахораҷ ашәа еицызҳәо реиԥш, убас инеимда-ааимдо еихырҳәаалон, уи зегь заҳауаз, зуадақәа рҷы итәаз аԥсуаа, ианырзымычҳалак, рԥенҵьырқәа рыхқәа нарылакны, шәаангыл, макьана зтәы иаго даабап, ишыдыдуа қәа ауам, рҳәагәышьон... Аха идәылтцыр, знык аԥкьаԥҵа ѣартцар, алаапкқәа реиԥш зегь рыжәлон азы, мчыла ичҳашәа иааиуан...

Ақыртцәеи агырцәеи, еиҳарак аҳәса, дара-дара рыбжьарагьы аимак ҕәгәа рыман. Урҭ ирдыруан ани ашьацқьа злоу рыгвардееццәа анааилак ашьҭахь, зыԥсы ҭоу аԥсуаа ҳәа аҙәгьы дышнымхоз, ара рыбла ишабаҭәкьоз ирымшьыргьы, еидыҳәҳәалан ишықәыргоз. Аха нас акәын аус аныкалоз! Урҭ руадақәа реимакра иалагашан, сара реиҳа зремонт ѣаҵоу сыхәҭоуп бара батцкыс ҳәа!.. Уи аҩыза ацәажәарақәа Нели акырынтә илаҳахьан, уи дахьынхоз аҩны аԥшьбатәи аихагыла ахышә аҟынтәи. Уантә иааигәамзи, ҵаѣа ирҳәоз зегьы ахьышәҭҳәа ихалон...

– Сара схаҵа, аибашьра аԥхьатәи амшқәа инадыркны аҭабиа дҭагылоуп, мышкы затцәыкгьы ихы шьҭыхны ажәҩан датцамԥшыц... Шәара шәтәқәа, Гәымсҭа ахықә хьчатәуп ҳәа анрарҳәалак, рыԥсҟәа рылшәшәаны икаҳауеит, ишхацәоу рхашҭны шәеиԥкақәа ирытцалоит!..

Ари заҳаз, ани агыруа ԥҳәыс хҷыҷәшәа иҟаз, лыԥсы ҩеины лыхәда икылагылеит. Аха иааҭырҟьаны иакәымк лҳәар, ани иааираны иҟаз агвардееццәа

ақыртцәа цқьақәан азы, уи, дара рҭаацәа рыхьзала ацәгьақәа шралхәоз лдыруан азы, мчыла лҷы еихагәаны цәгьала илычҳаит.

«Бара беиԥш иҟоу роуп абри аҩыза ҳалазгалаз, урҭи ҳареи макьана ҳаицынхартә ҳаҟан» – лҳәеит гәаныла. Аха егьи дызҷыз данаҟәымтцза, аригь лгәылацәа рҷаԥхьа зынза ахьымзг лгар лҭахымхазар акәхарын, цытк налышьҭалхәеит...

– Сара схаҵа иара иахьихәтоу аҭыпаҷ дгылоуп, абԥьаргьы икуп, ихәычқәагьы маза Цаленԥьихаҟа имышьҭзеит!..

Убри акәзаарын иаҭахыз, убри азхеит дара-дара хәцәы-хәцәы еибакырцаз!.. Аха нас, макьана цқьа ирзыԥшытцәкьаз ззымдыруаз, (згәы бжьажьозгьы ыҟамзи) нарыбжьалан, иԥаԥашькны еибафоз алақәа реиԥш, цәгьала иааимырхит.

– Шьҭа иазшәырха, – рхәеит урҭ ргәы ԥыжәжәо иахьгылаз, – макьана иҟало аҙәгьы акгьы издырзом. Аԥсуаа рыԥсҟәа ҭоуп, ишыжәбо рыҩнқәа ирыҩнымтцзацт, шәара руадақәа еимашәкуеит! Урҭ дәылырцазаргьы, идәылызцаз, дара агвардееццәа рхаҭақәа руадақәа ргаргьы ҟалоит! Ишԥа нас, дара ус баша ршьа карҭәо ԥьышәшьома?! Мамзаргь, шәара шәеиԥш иҟоу ауаа итцегь еихых-еитцыхны, итбаатыцәза рыҩнқәа ирыҩналарц азы мацара еибашьрызу?! Map! Урҭ андәылырцалак, ма цәгьаԥсышьала иандәылыргалак ашьҭахь, рышәқәа рылахь иҷаҷаза ирныртцоит! «Занято! Гия! Важа! Нодик!» Нас ухаҵоуп ианых! Ма ианысхуеит ҳәа унапы шьҭытцырц иҟоума?! Убас иуваҳап, ахаан уҷахьы аҷаҵаҭәкьа анагара алымшо!..»

Убри маҷк иаархәыцит аҳәса. Аиашаз, макьана иҟало аҙәгьы акгьы издырзом, урҭ агвардееццәа арахь раара, ҩнык иаҟароу ахаҳә дузза абгалара иаҩызан...

Уи дара рхаҭақәагьы ираҩсуазу, «ирықәҳауазу» макьана цқьа ирыздырҙомызт… Иҟан, урҭ ахьнеиуаз ҩнқәак рҽы, аԥсуаа ирымаз рмал хәыч анырзымхалак, агырцәа ртәқәагьы рнапы анрылыршьуаз… «Ҳара ара ҳаан шәара шәзы ҳаибашьуеит, шәара аԥсуаа шәывартәаны, ахәԥҳас, анхәԥҳас иҟаҵаны, ҽаҵак еиҩымшакәа илбаажәдаҙом!.. Ус анакәха, шәмалгьы еилазар акәхап, аиҩшарагьы ҳара ҳнапы ианышәҵа!..»

… Уи аҩны иҩназ аԥсуаа шьыжьнаҵы еиныҩхьан иахьа агвардееццәа уахь инеиран ишыҟаз ала. Насгьы, урҭ ираҳахьан дара Қырҭтәылантәи ҽыц ишааз, егьырҭ згәы зырҭәхьаз иреиԥшҙамызт, арҭ акгьы рмоур, зынҙа хаԥыцла акатран ыкәызхуаз иреиуоуп. Насгьы, урҭ жәаҩык рҟынҙа ашәанцәагьы рылоуп, рҳәеит… Урҭ убриҟара иҽадабаҕьқәазаап, уаҩ изамыртуаз ашәқәа хыла иргәыдланы иаадыртуан, аҙәгьы дыршаҵаҙомызт… Ахаатцәҟьа рызхара рымфацзаарын, ашьақар кыԥқәа рыла рԥьыбақәа тәын. Аҵакәажәцәа руадақәа ианрыҩналалак, уаҳа иргоз егьанырымбалак, ашьақар ргозаарын!.. Аԥьыкхышгьы ҳҵахуп, аха уи нас ҳанцонҙа иаҳзышәтцәах ҳәа рарҳәозаарын!..

«Шәцәа иҵасыԥсааит! – лҳәазаап ҭакәажәык лгәы анкыддыргылаҙа, – шәара шәабацәаҵәҟьа ҳчеиԥьыка ирфахьоу рҽытуа иалагар, Кәыдры Аиҩхаагьы иазымкыр ҟалап!..»

«Ди, бара бзыҳәан патронак ҳзырҙуам, – рҳәазаап дара, – аԥсцәаҳа дбышьҭаланы данааилак, бимбар, дҳазгәаауеит! Амала, абри бышә бхаԥыц еиԥш икат-като изҽои?!» – рҳәан, иааҽырпаан, ируухаҙа иршәны аҩнавара иаварыжьзаап!..

«Сашәа шәтәааит…» – лҳәагәышьеит ларгьы, уаҳа илылуршооз…

Насгьы, Шевардназе даҽеа мчыбжьык ауп арҳәреи аҕьычреи азин ахьриҭаз ҳәа рылартцеит, уи нахыс нас наҟ-ааҟ аҭынчра иацклаԥшлар акәзаарын… Ус зрылартцаз, шаҟа рызгоз ргарцаз акәын, избанзар, урҭ шаҟа гәыԥ ыҟаз, ахаа-мыхаа, ахҷаҭ, ахьы, араҙны раԥхьа изымԥыхьашәоз сеидру?! Зтәы иакыз итәы иакытцәкьон, аха зтәы иамкыз аҳәагыла даҽызахон, аҙәгьы дишаҭаҙомызт, ииаиԥылоз зегьы еихихуан…

Нели хынтә аибашьра иалагаанҙа агаз зҭысуаз атруба дасит. Уи ианаагоз, лхан инхоз Сырма лышә абжьы мыргакәа ԥшьаала ивтцраан иаанлыжьырц акәын. Нас, лара лышьҭыбжь мыргаҙакәа, лшьацәкьарақәа дрықәгылан уахь дхалон.

– Зынҙа ԥшшәы ҳәа акгьы бхаҙам, ҷыц акыр баҳама? – Сырма дшыныҽналазтцәкьа ллымҳа инҭалҳәеит.

– Исаҳаит, – лҳәеит Нели, – аха уи илаҳаз ажәабжь, иԥжәаран иҟоу алаҕым еиԥш, наҟ ирҟәыган илыршәыр лҭахын, аха уахьгьы дара ртәқәа атцанакуан азы, иахьылгара лзымдыруа илымпытцахан иҟан… – Ҳара иҳахьлакгьы шьҭа, ҳҳәыцқәеи ҳаҙгабцәеи алахәашар ҳәа сшәоит…

– Избан? – Сырма иаразнак лхы-лҷы лкит, лыблақәа амцаԥшь иацәылыхьчоушәа, – уажә иааран иҟоу зынҙа имаҭаԥшьқәоума?..

Нели уи устцәкьа лгәы лымылҟьаргьы лтахҙамызт, аха иҟаз аиашатцәкьагьы лызлаҽгомызт…

– Ани аԥсахҽгьы дгииуа азын мтцы еиԥш, иахьа знык дааихьеит сыҽны. Бара быԥшәма ихьҙала абри ашәкәы бнапы атцабҽыр, издыруада шәеиқәхаргьы ҟалап ҳәа. Ашәкәы ҳәа дызҷу снахәаԥшызар, анапы атцаҽра акәым, икәыжә-кәыжәны излеиҷасымԥсаз сыздыруам… – Уара анаԥхаҽы, – сҳәеит зны аҽныка

дныѡназгалан, ашә ааихасыркын, – уара аԥсуа уихылымҭԥеи, мышкызны аибашьра ааилгар, ҳара ҳтәқәа миааир ауԥом усгьы, ауаа узларҽаԥшуеи?!.

– Аԥсуаа ахаангьы изииааиԥом! – иҳәеит иара итәала даара агәра ганы, – урҭ убриаҟара абԥьар ааргеит, иахьгылаҭәкьо адгьыл ҭанарҽылоит!..

– Урҭ абԥьар рымоуп аха агәы рымаԥам... мышкызны иаҭахоит... Усҟан, уаргь хәычқәак урабзар акәхап, рылахь еиҭыхны рѡызцәа изырҽамԥшуа иҟалоит, наҟ уажәнатә унавалан уҽушьыр, даргь рыхьымԥгь рхухуеит, сҳәеит...

– Сара иҭабуп ҳәа ажәлар иансарҳәо, шәара шәыбаѡқәа уаѡы изымԥшааua иҟалоит!.. – иҳәан, ашә насҽақшаны дцеит.

Нели лыѡны акәын уи аԥсуа ԥсахѡы ихҭакны имаз. Избанзар, уи лхаҵа жәлар Рфорум дшалаз рдыруан зегьы, лара знык шәҟәык лнапы лзаҭаирѡыр, нас аҭыпантәи дара ртелехәаԥшрала идәықәырҭон, Афорум аусзуѡцәа рҭаацәагьы аԥсуаа зҽу иақәшаҳаҭԥам, урҭ абԥьар шаҟа ирласны ишьҭарҭо аҟара, убриаҟара ирласны аибашьрагь еилгоит, ажәларгьы баша хыда иҭахаԥом ҳәа...

– Ихала сиқәшәар, илақәа кны иҭысхуан, – лҳәеит Сырма лыԥси-лыԥси еихьымԥо дахьгылаз, – ҽеи усгьы иамҳәозар акәхап уи ашәҟәы еиқәаҵәа?..

– Ҽеи шԥаҳәо, са сзыԥхьаз иахьналагоз ауп, аха аҵакы иаразнак еилысымкааи. Знапы аҵаѡу, дара еиҳабыс Аҟәа иқәдыртәаз Надареишвили иоуп. Аԥсацәеи ақырҭцәеи шеишьцәоу, еимаркуа акгьы шрымам, абԥьар шьҭа ишышьҭаҭатәу, ишазхо, егьызхарам ауаа ршьа икаҭәаз, уи иақәшаҳаҭу аԥсуаа зегьы абри ашәҟәы рнапы шаҵарѡыша...

– Ус рхәы инахатәаны ирфалааит! – Сырма дахьгылаз лара лтәала аԥыршы лықәырҭәазшәа дааилашәеит, – ҳаԥсадгьыл агәи агәаҵәеи зегьы дара

рнапы ԥхҭқәа идыркны, ҳара ҳаԛкәынцәа аибашьра иаҟәыҵуеит акәу?! Уи аѡыза ахаангьы рыла иабашам дара… Ахацәа ракәым, иара ҳаргьы абра хәыԛ гәарҭак ҳампыҵахеит акәымзар…

– Иҟаҳҵоз ҳдыргәышьон!.. – Нелигьы уи акырынтә дшазхәыцхьаз мѡашьо лыҷелызнымкылакәа иаалҷытԛьеит, – ԥыҭѡык ашхқәа ҳаԥсы иатҵаҳҵон уаҳа егьҳалымшаргьы… Саб рыцҳа ахысшьа анысирҵоз, уаѡ дызқәымшәо егьыҟам, ибдыруазааит ҳәа сеиҳәон…

– Иара убри ашәҟәы зман ирыло ҳаԥсуа ԥсахѡгьы раԥхьа днаргылан…

– Уи итәы шымариахарыз… – Нели лхаԥыцқәа убас еихалырҷәҷәеит, лааигәа дгылазар, ижьы кны илфар ҟаларын… – Ҳааилгақәар, уи изы аҙәгьы инапы иҟьашьыр суҙом… Сара сизхоит…

– Уажәы аус злоу, – Сырма Нели дналҷаԥшит, ирласны иҙбатәыз, ирласны изызхәыцтәыз шырацәаз лырдыруа, – ҳаѡны иѡноу аԥсуаа зегьы ԥхьактәуп. Уажә иааран иҟоу, бара излабҳәо ала, егьырҵ иаҳхаагахьоу аҙәгьы иреиԥшҙам. Амал мацара акәҙам изышьҭоу, урҵ рых иатәарымшьо акгьы ыҟаҙам… ҳала ишабо, ҳхәыцқәа шыҷааҷааууа…

– Уи еилкааун, – Нели иаразнак азхәыцра далагеит иарбан мѡоу иалырхшаз, – аѡны ҳдәылҭны ҷьара ҳдәықәлан ҳцоит ҳәа ҳалагар, иалҭҙом… Ацәгьаҳәацәа аԥенҵьырқәа иркылагылоуп, шьаҷак шаакаҳҵалак, иаразнак ҳгәарҭоит, аҭелқәа рысра иалагоит… Ани сҷаԥхьа инхо агыруа ԥҳәыс Забули лԥенҵьыр асаркьа даддырчаблазшәа ауп дшадтәало! Уи напынҵаны илырҭазар акәхап…

– Сара изласаҳаз ала, урҵ асаат ԥшьба рзы, аҷенышьыбжьон ауп ианааua, – Сырма лҷеылзеиқәкуамызт, ахәыцқәеи абыргцәеи ҭыпк иахьарҭашаз лыздырамызт…

– Ус акәзар, даҽеа ҩ-саатқ ҳамоуп… Ҩ-саатқ рыла, зшьапы инанаго нанагоит, инанамго ҳрытцагылан идәылаагароуп…

– Идәылаагоит, аха иабааго, – Сырма иҟалтцашаз дахьаҟәымшәоз азы ауалуашара даҷын.

– Аҩны атцаҟа, аподвал ҳатцалоит… – Нели уи уажәрааныза избаны ишлымаз мҩашьо, иаразнак илхәеит… – ҳазегь цьарак ҳҟалар, еиҳа ҳаибахьчоит…

– Аха уа аӡы ытцоупеи… – Сырма аԥшқацәа ракәын лыбла ихгылоз уажәы. – Ани аурыс Иван иуада аграната анҩнарыжь, атруба ду ԥжәеит, аӡы зегьы тцаҟа ацара иаҷуп, иҟаз-ҟазо итцоуп… Насгьы, ауаҩы иԥсы илнаршәшәартә афҩы ҷаастә ахылтцуеит…

– Ишпааури, хпа-ԥшьба саат иҳачҳароуп, нас ианыхәлалак, даҽеак ҳаӡбап…

– Ибзиоуп, сара срылалоит зегьы, адырра рыстоит…

– Беиха, саргьы Афорум адокументқәа даҽеа тыпкахь, ажәабатәи аихагыла алыгәрахьы иганы истцәахыроуп… Урт хәыц-хәыц зегь ҳапшаауеит ҳәа иалагашт… зеиԥш ҟамло егьыҟам, бараӡәзатцәык ибдыруазар стахуп, уа хыхь, ауаԥьаҟ аҷышәтеиԥш иҟоу, аҳауа зтысуа атруба ду итакнасҳауеит…

– Еилкааун, – лҳәеит Сырма, уиаҟара иԥшьоу анапынтца ду анагӡара агәаҕьрагьы иацыз даз-хәыцуа…

* * *

Асаат ԥшьба анаҟала, гәыр-гәыр рыхга, атанккәа ҩба раԥхьа иргыланы, ар-шьаҟауаа ҩеижәаҩык иреитцамкәа, хаз ԥшь-вилиск ирыҷәтәаны рыҩны амацәаз еиԥш иакәшан иаагылеит. Рызегь абласаркьа еиҷәатцәаҷәа рхан, рыр-форма цырцыруа иршәын, асабатцәкьагьы макьана цьаргьы игәаҕьны ирыҷәымтәацызт… Иԥьоушьашаз, амҩа ԥыҽҽены

атанкқәа рыман иахьааз ауп, иамуҙар, итцегь еитцаз, а-БМП-қәа ааргар ҟамлозшәа... Аха ара аус злаз, неилых ҟамтцакәа аѳн иѳназ зегьы ргәы аҭҟьара акәын, рыхшыѳ азхәыцра иахьҙар ҟалаҙомызт ҳҽеабеиқәҳархари ҳәа. Атанкқәа рхысгақәа шиашаз аѳны аѳ-подездк рахь идырхеит, даргьы мырцәаҙакәа, аус шыруц ируан. Урҭ ибцьарпсараха хыхь хәѳык-хәѳык рҟынҙа рықәтәан, рызегь рабцьарқәа иркыз харшалан аѳны аҧенцьырқәа рахь иша-шаны идырхеит. Урҭ рҟынтә, атанкқәа ирықәгылаз апулемиотқәа рхы заа ирдыруазар акәхарын, Нели Сырмеи руадақәа рхышәқәа рахь ирхан. Атанкқәа аус дзыруази, уа иақәтәаз аснаиперцәеи рыда, зегь ахьышәтҳәа илбааит, авилисқәа ирықәтәазгьы рабцьарқәа аҟәҟәа-ҿҿа дырган, заа иазгәатан ирымаз аҭыпқәа ааныркылеит. Жә-еихагылак змаз аѳны аҟынтәи ауаѳ иакәым, амтц ндәылпрааргьы, иаразнак рхы иаҿаркуан...

Убри аамтаз, авокзалаҿ адәыҧба иапылозшәа, рышәтқәа ргәытцаҳәҳәан, игәырҧатцәа иаадәылтцит аѳ-подезк рҟынтәи ақыртуа ҳәсақәа цшьѳык. Урҭ убас рхы-рҿқәа ччон, рыблақәа ҭгәырҧаауан, атанкқәеи авилисқәеи ирыкәшон, нас урҭ ирықәтәази, илбаахьази зегьы заа рхыпхьаҙара рдыруазшәа, рыцпхьаҙа акака рырҭеит... Ицьоушьаша, акзатцәыкгьы мыцхәымхеит!..

– Ҳашәзыпшижьҭеи итцуазиз! – ани Жьужьуна захьҙыз, лгәырҧара зынҙа илзытцәахуамызт, лшьапқәа лытцпраауан, лгәы ҭыпраауан, – шәара шәапхьа иааиуаз зегьы уаа ҟәымшәышәқәан, итатацәан, ара аҟәымшәышәреи ататареи знаало аҙәгьы дыҟаҙам!..

– Ааи, ааи, ара иааиуа зегьы апсуаа акосметика ауп ирзыҟартцо, уи акгьы ирыхәом, урҭ рыхқәа ныкәкны исатәуп! – лара ҷьара акала длытцахомызт лгәыла Наирагьы.

– Асара рыхәаҙом, – ашампански ахыртлара иаҷыз урҭ ргәыла ԥхәыскгьы дгәырғьаҭәа лҷаалхеит, – арҭ ара ҳшьа дыртәахьеит, наӄ, рыхәдацәа ныӄәкны, рыхӄәа хҭәатәуп. Амала, ара ҳала ишабаҭәӄьо акәымкәа, идәылганы, нас рҷы ахьымааҳәра иганы... Дара аԥсуаа жәаԥӄа бзиак рымами «ала зшьыз идыржуеит» ҳәа, шәара рыжрагьы шәыӄәҳаршәоит аха!..

– Шәара ахаан зхы камшәац, ақыртуа дуззаа ир, иӄашәҭаша ҳара ишәҳартцома?! – даҽаҙәгьы аԥсуаа ахьынхоз аԥенцьырӄәа рахь лнацәкьарақәа рыхханы идлырбон, – абанҭ рҷоуп ашхӄәа ахьыѡноу, иахьѡныблаатәу!

– Ҳара априказӄәа ҳаҭара аҭахҙам, ҳара ар еиҳабыс иҳамоу Шеварднаҙе иоуп! Макьаназ убриаҙәк иоуп зыприказ ҳақәныӄәо! Иахьагьы, арахь аҙәгьы ҳхала ҳхы ак ҭашәаны ҳмааҙеит, ҳаазышьҭыз иара иоуп, иара Иаҳаракыра!

– Ааи, ааи, уи ус шакәу ҳамдыруеи, шәара зхатцкы ҳцаша, шәара ҳаиӄәырхаѡцәа! – Жьужьуна дгәырғьаҭәа урҭ рыкәшара даҷын.

– Иазхоуп! – иҳәеит урҭ реиҳабы уиаӄара алаҙарақәа шимамыз дырдыруа, – шәара абра инхо ҳмилаҭ, шәхацәа акгьы иахьаԥсамхаз азы ауп, ҳара ҳусӄәа зегь кажьны абрахь ҳзааз... Аԥсуааи шәареи шәыда ус ҳамаҙамкәа ҳаӄаҙамызт. Қыртҭәыла абцьармчқәа абыржәаӄара ианырғәгәатәу аамта ӄамлаҙацт... Иааҳакәыршан ҳаҕацәа ҳрылатәоуп... Арахь, уапстцәык иӄоу аԥсуаа, шәара хыԥхьаҙарала акырынтә шәышреиҳаугьы, шәымч рыӄәхом... Аԥсра, аиҭаԥсра!..

– Шәиашоуп, шәиашагәышьоуп, арҭ уажәраанҙагь иаагатәызма?! Иарбану ҳара иаҳмычҳац, шәыԥши, абни ауадақәа рҷы инхоит Афорум ҳәа изышьҭоу ашхырцәағьтраҷ аус зуа иԥҳәыси ихәычқәеи. Урҭ

ууаҙам, урҭ шхырцәаҕьқәоуп! Урҭ рыбызҭыпи рхапыцҭыпи зным қыртуа дыҟаҙам...

– Иазхоуп! – иҳәеит еитах маҷзак ихьынааз ибласаркьа еиқәатцәақәа риашо, – ҳара ара дасу дахьынхо, дызҿу, иихәыцуа, игәы иҭоу ҳзымдыруазҭгьы, арахь зынҙагьы ҳааҙомызт... Уи зегь нҭырҳәцааны иаадыруеит, иаахтцәаны, аратәи ақыртцәа баша ҳшәықәгәыҷуан, апориадок шәзыҟамтцеит!.. Апсуааи шәареи шәнапқәа еикәыршаны шәтәа ҳәа акәзамызт ишәыдыз, урҭ шәытцашәырз, ҳәа акәын иаҳәоз аполитика шәара арахь шәааазгаз... Аха, шәара ииашан ишәзеилымкааит, шәхы иԥнамҟаҙеит!.. Уи, ҳара қартынтәи ҳааны риашатәыс иҳауит!..

– Ииашоуп, ииашоуп, уи иамазкуада?! – ани апҳәыс шатлаҟьашәа иҟаз уажәы-уажә апсуаа ахьынхоз аганахь дыԥшуан, урҭ реицәажәара иалагҙан дара рыцәдәылтцны ирыцәцар ҳәа дшәозшәа... Акәты шьтәқәа рацәаны измоу леиԥш акәын дышгәыргьоз

– Ииашазар, шәхацәа шәеиԥкақәа ирытцартәан изшәымааз? Уа иагьҟәыкуанеи?! Аха уи даҽеа темоуп, уажә аусахь ҳаиасроуп!..

Абригь иҳәеит, убри иазыԥшызшәа, иҩызцәа зегьы равтоматқәа аҟәҟәа-аҿҿа ааилдырган, ахысра рҽазырхианы иааитцартцеит.

– Уажә араҟа цәгьала ишоурахоит, абылра иаҿу апҳәаҟәа аҟны зытра ҟатцаны измоу аҳәынапқәа алапцаны ианыҩуа еиԥш, уажәраанҙа зхы шәшьышьуаз шәапсуаагьы, адәылыҟьҟьара иалагоит!..

– Амала ҳапоит ҳәа иалагар, рымтцәыжәҩақәа цымытцәтцәааит! – ивара игылаз гвардеецк Нели лԥенцьыр агәтатцәкьа иарбаны автомат ахқәа рҿынаирхеит.

– Рымтцәыжәҩақәа пҭәар, ани рыпсадгьыл хәыҷ ахь, Гәдоуҭанҙа излацои?! – Ҽазәгьы икьатеих пҭәо. Сырма лԥенцьыр ахь ахы рханы еишьклеитцеит.

– Изымцатԥҟьошәа аабар, ари ҳадгьыл ԥшьаҷы иаажуама, уахь атанкҟәа ирыцраҳәаны иаагароуп!

– Ааи, ааи, ианаауаз шьапыла ииаит, аха ианцо мгәацәха иҳәазаны ацара рыԥәшәоит!

– Амала, аҳәса рзы мгәацәха аҳәазара маԥк иуадаҩхашт, ана-ара ԥьара иаҷаԥақәашт! – даҽеа гвардеецк дагьхысуан, егьи инапала аԥатлыка иҷытцакны ауарашгьы ижәуан, убри иалагҙаны сыччоит ҳәагьы даҷын...

– Урҭ урмеигҙан, ҳара ҳаԥхьа иааиз агвардееццәа иҷдыршаахьеит, анапы иадыргахьеит, каканк-каканк роуп изаҟароу!

– Ус акәзар, рацәак игәаҟҙом! – аҟырҟырҳәа дыччо, еиҭа аԥенҵьырқәа идырбаны ахысра далагеит, – аха уанҙа ҳаргьы маԥк ҳгәы дырхаароуп, дара рзоуп ҳшьамх ҳәарганы ҳзааз!..

Убри аамҭаз, урҭ наҫҭхашәа ирывагылаз ақырҭуа ҳәсақәа ирбаз рзымбатәбарахан, ишьамхнышлан, рыҳәара иалагеит, устцәкьа ҟашәымҵан, аԥсуаа руадақәа амца ркыр, ҳара ҳтәқәагьы алабылуеит, ҳмалҳшьал, ҳанхара зегьы нықәыццышәаа ицоит ҳәа.

– Шәымшәан, – иҳәеит дара еиҳабыс ирымаз урҭ рахь ихы наирхан, – ари аҩыза аибашьра ду иалагаз, ианеилгалак, аҩн ҷыцқәа измыргыло дыҟаҙам! Амармалташь иалхны аханқәа шәызиргылоит! Ааи, ааи, Шевардназе иҵьыба дууп, Қырҭтәыла хәыҷы акәым, Кавказ зегьы ныҟәнагоит!

Ицәгьарахошәа анырба, зшьап инанагоз агәылацәа зегьы цәыртцны рыҳәара, рышьапкра иалагеит. Ѳныда-гәарада иқәыдмырхарц, арҭ ауадақәа ҵьабаала идырҳаз, рыԥхҙаша зду шракәу, уаҳа хытцакырҭа, хыхь ажәѳан ҭаҟа адгьыл, уу аллаҳ, ҵьаргьы акгьы шрымам. Аха дара иддырҳауамызт, еиҳа-еиҳа равтомат иҭнарҟьҟьоз аԥенҵьырқәеи,

иԥыххаа ицоз асаркьақәа рыбжьи, амузыка бзиа абжьеиԥш агәахәара рнаҭон...

– Ҳара аԥсуа иҿы ҳнеины ашә ҳасҙом, иҟалозар, ҳаҩнажьла ҳәа, аԥсуа ихала дыҩны дылбаароуп, ухаҵкы, ақыртуа, иҳамоу ухы ахумбаан, аҩнынҙа уҳазхал ҳәа!

– Аиаша уҳәеит, аиаша! – даҽа гвардеецк уи иихәаз убриаҟара игәаԥхеит, ани зыжәра даҿыз ауараш аградус изымхазар акәхап, иарма нап иакыз ауатка ԥаҭлыка ахы аахикәыцәаан, аҟылԥ-ҟылԥҳәа иуараш ҵәыцабжак аҟара алеиҭәеит. – Абыржәшьҭоуп уи аусура ианалаго! Акәымзар, аԥсуаа амца зкыз ацыгәқәа реиԥш ихьу-сууа адәылҟьҟьара ианалагалак, сгәы ирыцҳанашьар ҟалоит!

– Аиаша уҳәеит, аиаша, саргьы ԥытк сзалаҭәеи, сыламыс ажәагәарц, иаҵәахырц!.. – иҳәан, ивара игылаз агвардеец иԥаҭлыкагь неимҵеикит.

– Удам-здам исҭомызт, ари Китовани инапы зынҵан исзааишьҭыз ауп!

– Қырҭтәыла аидкылараз акы уамеигҙан! – иҳәан, иԥаҭлыка ааиршаҟьшаҟьан, уажәшьҭа еиҳа иҵьбарахазаргь иҵьбарахеит анигәахә, аҟылԥ-ҟылԥҳәа илалбааидан, изҭаз ируууаҙа ианиршә, аҩны аҵамц инадԥыххаала ицеит. – Аԥсуаагь рабԥьар шьҭарымҵар, абас Қырҭтәыла иладԥыххаала ицоит!

– Ҳа, ҳа, ҳа, – рҳәан, агвардеецҵәа зегьы иргәарԥханы иааибарччан, еиҭах ахысра иалагеит. Убри аамҭаз, уи аҩны ауалыр арыԥҵә анахҟьо еиԥш, қырҭуа хаҵак ддәылҟьан иҿааихеит.

– Шәабатәиқәоу уара, шәара, шәыбнауааума, аԥусеи ақыртуеи ахьынхо шәамҳәаҙакәа шәааарышьҭма шәааазышьҭыз?! – уи дышиашаз атанк иақәгылан ихысуаз рахь иҿынеихеит, хыхьынтә ибозар акәхарын урҭ шракәыз иԥенҵьыр кылблаан иказыжьыз...

Уи ицәыртцра дара еиҳагьы ркьатеи цнатцәеит. Аха итцегь дырзааигәахар, цкьа иҽаԥшыр рҭахын. Иаргьы ихамыждараз, иааиԥыхьашәоз хаҳәк аашьҭихын, атанк агәысеница ашҟа аҽынаирхеит.

– Узмилатда уара?! – урҭ реиҳабы Гелла еитах ибласаркьа ааириашан, ихылпагь ырпшзашәа иааихеитцеит.

– Сагыруоуп! – иҳәеит иара, убриалагьы урҭ идирдырит ишьҭихыз ахаҳә аршәра изыргәаҧьыз дара иатәарымбоз игыруа шьа-цкьа, игыруа гәы шакәыз!..

– Сара иахьынзаздыруа Қырҭтәыла агыруа ҳәа милат ыҟазам! – нас, иҩызцәа агвардееццәа днарылаԥшит ииҳәаз иашоу–иашаму шьақәдыргәгәарц итахушәа. – Шәара шәгәы ишпаанагои?!

– Ҳара ҳгәы излаанаго ала, абас, Шевардназе дузза ир ҳацәажәара згәаҧьыз, ари атцыхәтәантәи агыруоуп!..

Рызегь шақәшаҳатыз рыхқәа аадыртцысит.

– Ус анакәха, ҳала дахьамбаша, аҩнатцаҟахь дганы итып дықәышәтца... Иахьатәи ҳус, агыруа ила ахы ҳкыр акәхеит!..

Хҩык агвардееццәа ахьышәҭ-сышәтҳәа атанк иналбаапан, (атанк иақәтәаз роуп уи иаахаз ахаҳә азыҳәан ашьа зуазгьы!) агыруа дшыҷаа-ҷаауаз аҩнатцаҟа дынхәытцаргалан, ихы иарбаны ҩынтә ихысит. Нас инеигәытцасын, азытҟәа итатәаз дналарыжьит.

Урҭ хынҳәны арахь ианаатцытц, реиҳабы илақәа ырцәгьаны дара дырҷаԥшуа днаразтцаайт:

– Избан, абри еиԥш иҟоу ахәымга ҩ-хык зиқәшәырзыз?

– Акы, дахьагыруаз азы, ҩба – ҳтанк ахаҳә ахьагәыдитцаз азы!

– Уа шәиашоуп! – иҳәан, аилауатырреи аҳәҳәареи иалагахьаз аҳәса рҽы еихарымкыр, даргьы убри

аҩыза шырзыԥшыз реилыркааua рыԥәмаԥарра далагеит. Ианаҟәымтԥза, аҟәҟәаҳәа ажәҩан ахь иавтомат ахы рханы дхысит, иажәа ҩбазтәыз ихы убри ажәҩанаҷгьы дшаԥшааua агәра ирго…

Нели лгәылацәа аԥсуааи лареи аҩнатԥаҟа иахьцәытԥатәазынтәи, ҷышәта хәычҳак аҟынтәи узблак ала иубартә иҟан адәахь имҩаԥысуаз зегьы. Уаҟа лара лакәын итәаз, уи лывара Сырма дтәан, уи илбоз Сырма илалҳәон, Сырма нас иганы егьырт иралҳәон. Ахәычқәеи, аҳгабцәеи, абыргцәеи наҟ итцегь инаскьаган, уахь иагьцәытԥлашьцан, аҳауагь ҟәыкыран, аха ԥьара ԥжәарак, тҟәацрак ҟаларгьы рацәак ишәарԥам ҳәа ирыԥхьаҙеит.

– Арԥ зынҙа аҙәгьы дыршаԥом… – Нели аԥсуаа зегь руадақәа ирдәылган арахь раагара азныказ дшақәшаҳаԥмызгьы, (уи дара аԥсуак иаҳасаб ала иахьыланарҟәуаз анаҩсгьы, ара аҳауагьы ачҳара шыцәгьаз лдыруан) уажәшьта иҟарԥаз еиҳа ииашоушәа лбо далагеит. Ибылуазар иблааит руадақәа, аԥсы қымқымқәа ирцәынхаз рмал хәыч, урԥ акгьы усс ирымаҙам, акызаԥәык, ауааԥсыра еиқәхоит. Уахак ара ирзычҳар…

– Кәыкәыри иоума иршьыз?! – Сырма Нели лхы налыдылкылан, лыбжьы аарла илаҳартә длазтцааит.

– Ааи, агәаҟ, машәыршәа иԥенҵьыр иақәшәазар акәхап, изымычҳазт ддәылтцит… Шәахьхысуаз шԥашәзымдыруаз, иҳәеит! Ҳахьхысуаз ҳзымдыруазар, уажә иақәҳмыршәо, рҳәан, ихакәмаҷыраԥәҟьа иадырбеит!.. Амала иара гәаҟ ԥаса тапанчакгьы ныҟәигалон, аха дшәаны изԥымгеит…

– Уажә изҷуи? – Сырма алашьцара дахьхәытцатәаз лгәы атра итагыломызт, урԥ руадақәа рышәқәа аапҷены иныҩналан, уа уаҩ дрымбакәа, зехьынҵьара аимдара иалагар ҳәа даашәаны.

– Уажә ҳгәыла ҳәсақәа алекциа ирзаԥхьоит, даргьы рҽеиқәрымкыр, убри аѡызатцәкьа шырзыпшу реилыркааua… Шәымшәан, рҳәеит, гыруак иԥсра, хаԥыцбааԥсык атцхра иаѡызазар ауп, шәашьцылар ауп, рҳәеит!.. Урт аҳәсақәа ҟәышқәами, дара роуп ицәыртцыз, рхацәа аѡны иѡнакны ирымоуп! Кәыкәыри иԥсра аахьан рыцҳа иԥҳәысгьы лхәычқәа лыман наҟ Гыртәылаҟа дықәтцны дцахьан усгьы… Са сыԥсадгьыл шԥакасыжьуеи ҳәа ишьапы аҽаршәны икын…

Цытрак ашьтахь, еитә аҟәҟәаҳәа ахысра иалагеит. Аѡны дахьаҽаԥшуаз, аԥхьатәи аганахь ала зԥенцьырқәа ааԥшуаз аԥсуаа зегьы, рԥенцьырқәа ҟәаҟәаса иқәыртцеит. Нас, реиҳаб адтца ҟаитцеит, егьи аганахь алагьы цытѡык ааиасны, ирымоу асхьема инақәыршәан, уахьтәи аԥенцьырқәагьы цыххааса иқәыртцарц. Уи иҽы итшәаанза, рабцьарқәа рыман, иаразнак еибарѡны рҽынархеит. Апатронақәа усгьы иауреигзахуаз, минутқәак рыла, ценцьыр зхылаҳәоу ҳәа акы аанмыжькәа, иԥыххааса еилартцеит. Ариаҟара зжәхьаз ауаа, цьара-ѡыцьара еитах агырқәа руадақәагьы ирамхареихсит, аха уахьынтә душьуазаргьы азәыр ихы кылирҳәҳәараны дыҟазма, ргәыла Кәыкәыри ихьыз аамышьтахь… Зегь еибадыргозар еибадыргеит, ара иуҳәо заҳауа ҳәа уаѡ дыҟам, ҳара ҳаԥсҟәа еиқәҳархагәышьааит, рҳәеит дара.

– Уажә изҽуи?! – Сырма лыбжьы нытцакзан Нели деиҭалазҵааит.

– Уажәы маҟҽаҳәаранза рыматәақәа зегьы ршәыхны, ашоура иакызаап, аз рықәтәара иаҽуп. Ицьоушьаша, ҳҳабла ар акәыршан идыргылазар акәхап, абриаҟара ахысра ицо, егьырт аѡнқәа рҟынтәи гәылак, ма мѡасѡык, амилициа усгьы уахь иназышьтуада, азәзатцәык дубом… Рыԥсҟәа рзеит…

– Ус анакәха, уи хыхьынтәи ирыдыртцеит… Аҳәы шәимеигҳан, ишәтаху рзыжәу, шәнапы ианупҳәа…

– Акәхап, – лҳәеит Нелигьы, аха Сырма лгәы калыжьыр лтахҳамызт, нас уи лгәалаҟара баапс егьырт рахьгьы ииасыр ҟалон иаразнак… Аус злаз, аҳәы иҟытбжьы мгакәа, ахәлара аҟынҳа анеира акәын…

– Ҳа ҳтәқәа рҽы бнеины ргәы рыгәгәа, ахәычқәа рыбжьы аҳәы иаҳаҳа, ҳус цәгьахар алшоит… Аҳгьы ирымоу зегьы иаразнак ирымжәааит, иааигҳалааит… Ирычҳалароуп, ани абырг Нателагьы лқьыбжьы аҳәы имаҳароуп, иааилашәшәааҳа ичҳатәуп ҳәа лаҳә… Ари еиԥшым иббахьоу, ахәычқәа ргәы ҭыбымкьан, абыржәтәи ашоура ҳзацәцар, зегь ҳхаагоит ҳәа… Маҷк ауп инхаз, ҳәа… Ибҳәаша уажә иббама, бара сҟәыш хәыч?!

– Урҭ сара ҷьара акала еиқәыскып, бара анҭ ргәы иҭоу, иҟартцарц ирҭаху цқьа игәатала, – лҳәан, иахьынҳауаз лхы аҭуан икыдымсылартә иларҟәны, наҟ-ааҟ аѡнатаҟа итцгаз атрубақәа лыцырхырааны, урҭ ирыцәцоз, аѡнатаҟа зегьы аҳытҟәа баапсеиԥш еизан иҟаз дылсны аҳыпсы лхьыкәкәа, ахәычқәеи абыргцәеи акәакь лашьцара рҽаҭан иахькҽаҟәыкәыз днеиит. Ахәыч рыцҳақәа аҳауа баапси алашьцареи рзыхгомызт, акьу-шәура иалагахьан, иҟан зыбжьы маҷк иаазхазцалозгьы, аха урҭ иаразнак аҳы зҭаз ацәымҳа рҽаркуан, ма ирзынхан ирымаз ақашь хәыч ала ирыжьжьон. Насгьы, маҷзак ирыхәоз, адәахь ахысбыжьқәеи, аҟаабжьқәеи, аҳәҳәабжьқәеи дара рыбжьы рылазѡон, уанҳа инарышьтҳомызт… Урҭ ара ишытцатәаз аҳәзатцәык иаарытцидыраар, нас уаҳа аҭахҳамызт, атанк агәыцә арахь иаарханы, аѡнгьы иеигҳомызт, ҽаҳәгьы иеигҳомызт, зныкала еибадыргон…

– Дара-дара анибарҭəара иаҷуп, анцəа иҳəозар, ҳара ҳархашҭуеит!.. Ҳпенџьырқəа иреихсны ирҟəаҟəеит, аха уи усс измада, уа иԥнаҳблит ҳəа иаагьежьны ицаргьы ҟалоит... Ани агыруа Кəыкəыри дыршьын, аԥнаҭаҟа уахьаатцало дыҭцарыжьит. Зегь ахьгылоу ажəреи ахысреи ирҷуп, макьана аʒəгьы аԥнутҟа дыԥнамлацт. Издыруада аԥналара ргəампҳаргьы, иаагьежьны ицаргьы ҟалоит... Аус злоу, ҳара ҳабжьы аʒəы имаҳароуп, иҳачҳароуп...

– Ишпыкəу ҳабжьы аʒəы ишиҳарҳауа... Ара хəыҷгəарҭак ҳрылатəоуп. Шəыҽешəыргəгəа, нан, сызкəыхшаша, уи уажəыҭцəҟьа иҳахҟьоит, – лҳəеит Наҭелагьы ахəыҷқəа днарылаԥшны ргəы рыгəгəо. Нас, Сырма, аранʒа бааишь, нан, абнахь сеиҭаган сыбзыртəондаз, ара сыбга шьҭа иазычҳауам, лҳəеит. Сырма днеины данынаалхагыла, уи ллымҳа дынҭахəыҭ-хəыҭит: Нан, Нели бареи ижəулакгьы, ани аԥсы дахьказьу ижəбо ак иқəшəыжьыроуп, акəымзар, ари ашоура бааԥс иҟоу, иаразнак ифԥы ҷаасҭаханы идəыкəлоит, ахəыҷқəа ирзычҳарым...

– Аиеи ди, уи ҳаргьы ҳазхəыцхьеит, ааимҟьарсҭак шааҳаулак иҟаҳцоит...

– Шьҭа шəца, урҭ ара са сылаԥш рхуп, макьана сҳəатəы хартцоит...

– Адəахьы ҳцар ҳаршьуама?! – ахəыҷқəа иреитцаз аʒəы, макьана иҟаз цқьа иабеидыруаз рыцҳа, Сырма длышьҭаларц иақəикит. – Ара адағьқəеи аматқəеи срыцəшəоит...

– Аратəи аматқəа урцəымшəан, нан, арҭ рхы уаԓрамԥалакəа иуцҳаʒом. Адəахьтəиқəа роуп ишəарҭоу, урҭ рыхқəа кьакьаʒа ҳабацҳари ҳəа идəыкəуп...

– Нас, урҭ зшьуада, папа иаҳəатəыми?!

– Убригь зегьы дрыхьʒом, умбои, нан, ипылпылуа иҳалоуп...

– Ссу! – лҳәеит Сырма лнацәа лқьышә инықәкны, – абра ҳхаҽы ауп дахьынхо ани ашхы иаѡызоу ақыртуа пҳәыс, Анцәа ак лумырҳан... Иаразнак ирѡны илгоит...

– Аҳы, бмыпшын нан, арахь ҳа ҳаихәоит, арт макьана сара исҳәо азәгьы дахыпазом. Ари Нели лыпҳа ахьшьыцба даѡызазаап, ас ибзиан дсыздырзомызт, анцәа лапшы баапс лхьумырсын...

– Ибзиоуп, сшәықәгәыгуеит! – лҳәан, еитах иахьынзауаз лхы ларҟәзаны, атруба жьакцақәа лгәыдыҳәҳәалан, азн амазути еилашьшьны иахьыҟаз лыҽтамыжькәа, илулакгьы, Нели лҽы днеиит.

– Рыпсҟәа тоума? – лҳәеит Нели лара лахь дмыпшзакәа, лызлак ала ани акылҳара хәыҷы дкылпшны адәахьы дыпшуа.

– Ахәыҷзақәа ирцәыцәгьагәышьоуп, аха адуқәа ҳазташәаз ахьеилыркаауа азы, ирычҳауеит... Ирымаз азгьы шьта антәаара иаҽуп, аха иамузар, Шьазина нас касышла ираҙаны идыржәла ҳәа ласҳәеит азытҟәа итоу.

– Уанза ҳнеизар, ҳус цәгьоуп... – Нели пшьаала лхы атзамц инадылтцеит, шьта илызбарыз лзымдыруа. – Азытҟәа аныдҳаржә, нас ҳрылгеит ауп...

– Маҷзак, рҟырҟы аарцәаакыртә...

– Ҽамѡак еиҳаны ирылымтааит...

– Илдыруеит, илдыруеит, уи азәгьы иҳәара лтахзам...

– Арт уажә ипшуп «ортабстрел» ашьтахь, аҧсуаа абиракь шкәакәа рхаргылан ицәыртцуеит ҳәа! Руазәк Шьазина лыхьз иҽакуп, убрии сареи ҳаиқәшәара ашьтахь, аусҟәа зегьы еиҧьу аганахь ала ҏеырпсахыр ҟалоит ҳәа...

– Быпҳа лыхьзгьы иарҳәахьоума ант ахыркәыкәқәа?.. – Сырма илзымычҳакәа ииаималтәеит, – амаалыкьтцәкьагь дыршатом...

– Иарҳәахьазаап, Афорум аиҳабацәа руаҙәк иԥҳаи сареи ҳаиқәшәараан, аҭынчра шәыхьчароуп ҳәа рнапы ианитцеит шьоукгьы… Рбызшәа сзеилымкааузар шаќа ибзиаз, аха шьҭа слымҳа ацәа сыздырҭәом, еилыскааует…

Агәылацәа шьоукы аԥсы ддәылган дган дыжтәуп ҳәа иалагеит, аха урҭ агвардееццәа реиҳабы Гелла адтца ќаитцеит, мчыбжьык аѡнутцќа уи дытцган дган дызжыз, дахьыќазаалак дыԥшааны дшыкнеиҳауа ала. Ақырҭуа ир абас ирԥылаз, мчыбжьык аѡнутцќа игәылацәатцәкьагь дырзымчҳауа, гәбылрак рызнымхартә ифѡы галароуп, ҳәа!..

Ус, ар рќынтәи аҙә дааикәкьашан, Гелла иваґґа игылаз ауаа днарылсны, уи аҭацәажәага арупор наганы инаииркит. Иаргьы уажәрааҙа ииҳәашаз ҙбаны имазар акәхарын, амыцхә ахәыцрагьы абеиҭахыз, ацәажәара дналагеит:

– Абри аѡны иѡноу аԥсуаа! Ахәылбыеха, асаат фбанҙа аҿҳәара шәымоуп, хәыҷи дуи, ҳәсеи хацәеи зегьы шәдәылтцроуп. Аҙәгьы акгьы дақәҳаргәыґзом. Дасу ихәҭоу дақәшәоит… Идәылымтцыз, иԥсы шҭоу иуадақәа дрыѡнаҳбылуеит… Убриак шәақәҳаргәыґуеит!..

Абригь ааиҳәеит, арупор изҭаз иршәны инаиркит, егьи аҷкәынгьы уи аҭакс ауараш ԥатлыкак ыршәны аҿааирхеит. «Ари, Очамчыра инхо аԥсуаа рҳәашьала, ҽаанбзиала ахьҙуп!» – иҳәахт.

– Ари маҷуп, ауаткагь ԥсыеуп… шьҭа анҭ ќаҳҭароуп, избанзар еиҳа-еиҳа ишоурахароуп, ҳаргьы уи ашоура марианы иаҳҳызго ҳҭахуп…

Уи иаанагоз, зегьы арѡышьыгақәа рыќатцара иалагар акәын… Избанзар, шьҭарнахыс иќалоз зегьы рзеиԥшзар акәын, аҙәы игәы ԥшаауа, ма ламыск ԥьара икҿаханы, дашьаҳауа ианыќала, рус

еиԥнаҟьон, иазеицәахон… Насгьы, асаат фбанзаарҩышьыга ибзиан аус ауан, зегь азҩон, зегь рзеиԥшны иҟанатцон. Иртахызар, хыхь иҟаз цаҟа иагон, цаҟа иҟаз – хыхь иагон!..Ауаҩ ишьра – рбаԥык ашьра ирзаҩызахар акәын…

– Арт агәыр ҟатцара иалагеит, – Нели Сырма лахь лхы налырхеит, шьта ҳара иааҙбари ҳәа аанарго. – Урт итцегь еицәоу акы рхәыцуеит, рхы згаша… аус злоу, ҳҳәычқәеи ҳбыргцәеи азә иҟыт-ԥсыт мгароуп. Ианамузах… уаҳа ԥсыхәа ҟамлазо иалагар, бара ҳара ҳтәқәа ахьцәытцатәоу ахь бцоит, сара сцәыртцуеит…

– Ишԥа, бара бцәыртцыр ҟалома, иамур, са сцәыртцыр акы иамусуп… Бара бхатца дызлоу бхаштма?!

– Убриазоуп еиҳагьы сцәыртцыр зыстаху… Сара рнапаҷы саныкалалак, егьырт шәыԥшаара иаҟәытцуеит…

– Уи ажәоуп ҳәагьы ибымхәан, – Сырма аҷеырхәа инеималтәеит. – Ианатаххалак, са сцәыртцуеит, сара дара рзы акгьы саанагазом…

Урт аҩыцьагь рыбжьы ытцакны иҟартцашаз акыраамта еимаркуан-еиҷаркуан, нас акы ианазааи, апсы итып дықәыртцарц рызбеит, избанзар, даҷеа саатбжак ус дынхар, аҩнатаҟа ифҩы уаҩ даргыларан иҟамызт. Арахь хәыч-гәартак еидкәыкәланы ашәазыза иаго уа итцапсоуп… Насгьы, уи азытҟәа дылажьын, урт уи рымжәыр ада ԥсыхәа рмоур, ҳагеимшхаран.

– Иаабо ак иқәҳажьып, уажә ижра ҳалагеит ҳәа анышә злапаҳҟоугьы ҳамам, иҳапшаазаргьы, зехьынцьара азы ытцоуп, баҳаҷык ытцаутцаанза азы аауеит, акгьы ҳнарҟатцом.

Аҩыцьагьы ԥшьаала рыпсҟәа заны, рышьтыбжь чытк мыргазакәа, агәыжә-мыжәқәа, еиуеиԥшым

афанера ԥеыхақәа, аатҵәақәа, ашиферқәа, ажәакала рнапы иазышьтыхуан ирбоз зегьы иқәыжьны дхәытҵарыҳәҳәеит…

– Аџьаргьы ухаҳаргылон адәахьы удәылган уҳамазар! – Сырма излаалгаз амч лзымдырҙо, лафкгьы лҳәеит.

– Уи нас, дара цытԥык ирзеиԥшны иҟартҵап, иахьҙо ҳаҳтәқәа… – Нелигьы ллафи лгәаҕи еилаҙԥаны ҷаалтит…

– Амала, усгьы дыршьуан рыцҳа, абри итапанча ма знык атыхра дахьҙазтгьы, ахьҙ ҟаимҵози!..

– Иштимхыз ауп, акәымзар иԥсыжцәа иаҳзынижьуаз ак имамкәа дынхон!..

Иаалырҟьан, атанккәа руакы убас аус ауит, ԥьдуззак ашта агәта иқәгыланы, ԥшадааск ласны аҕьеиҳәа ихнажәазшәа.

– Шәдәылтц, алахшақәа, ԥшь-саатк тҵуеит шәара шәзыҳәан абра ҳгылеижьҭеи! Ԥшь-саатк иадымхалаҙеит ақыртуа ир Аҟәанҙа ааира! Анҭ шәыцкәынцәа рардәынашьыга шәақь кьачақәа рхы иақәпытҷәҵәаны акәын ишаауаз ақыртуа ир! Уажә шәара шәых қьан ақәышәҵоит, амузыка шәзарҳәаны шәылбаагатәуп!.. Аркестр шәапхь, сышәанцәа!..

– Ак уасҳәоит, Гелла, ани Афорум иалоу рҭаацәара ҳамҭа дук рзаҳашьтыр уҭахҙами?! Автомати апулемиоти ртәы акәым, еиҳа зхы ҭбаау, атанк атәы! Уи шиашоу рпенџьыр иақәкуп, атҳароуп иатаху?!. Уара ииаугәапхар… Аҟыт ахҳартцуам…

Гелла азныказ иааигәапхазшәагьы ибеит иҩыза иихәаз, аха нас инапы иҟьеит, уи макьана иҟалаҙом ҳәа аанарго…

– Уи сара схатагьы ишыстаху удыруоу, генацвале, аха уи Афорум иалаз иԥҳәыси иԥҳа ԥшҙеи

ԥеыхак раахан, уашәшәырак рнаҭар ҳәа сшәоит! Урҭ Анцәа ириҭаз рыԥшӡара шрымоу снапқәа иааины ирынтәалароуп!.. Насгьы, ани Афорум адокументқәагьы ԥыҭ-чыҭк ҳамԥыхьашәап ҳәа сгәыԓуеит, зегьыҭдәҟьа анышә ишԥалҭарыз?! Усҟан ауп Шеварднаӡе инапала счын инаган даҽеа чынк анациҭдо! Уи, абамба камфеҭ иаѡызоу ихцәы шкәакәа насзааигәатәны, хрыжь-хрыжь данцәажәо ибжьы уажә слымҳа иҭаѡуашәа ауп ишсаҳауа: «Аԥсуа жәлар реиқәкреи, Қырҭтәыла акзаара ашьақәыргәгәареи рҽы, ҷыдалатәи иԥьабаа дуқәа рзы, аинрал ҳәа ахьӡ ихҭазааит – Мамардашвили Гелла Вахтанг-ипа! Убри инақәырццакны агәыр-гәыр, агәыр-гәыр ҳәа анапеинҟьабжьқәа аҭуан ҷырхуеит».

– Ха, ха, ха! – иргәарԥхаҭәҟьаны иааччеит агвардееццәа зегьы, уи Шеварднаӡе аҳамҭа ахьианаишьоз мармалташьла иҭалаҳаз Қарҭ аиҳабыра рхан иѡнагылазшәа... Иаагәыргъацәан, равтоматқәагьы иаарыхеит, аха «аиҳабыра» рыѡнаҽы ахысра шыҟамлоз аныргәалашәа, рцәа иаатыбзаан, ԥшьаала рҽааиқәыркит...

– Аа, ус акәзар, уара упланқәа ҳарԥырхагахом! – иҳәан, атанк ахы егьи аѡны аихагылахь, егьырҭ апсуаа ахьынхоз ахь ирхеит.

– Аҟәарҭ иацу акәҷарақәа ахьшь аҽеанрыланажьуа еиԥш, атанк ахы апсуаа ахьтәо ианрылаҳауа, убри еиҳау гәахәара акгьы иснаҭом! – иҳәан, атанк иақәтәаз руаӡәы урҭ апенцьырқәа руак иарбаны аҽынаирхеит. Атанк ахы шнеиуаз, апенцьыргьы атӡамцгьы ҭҟьаны, ирууааӡа ахы иҭарԥаны егьи аквартала хь иаман ицеит. Аѡны ахьгылаз, ахы зықәшәаз аҽееиԥш, иаахыцхыцит, иааибарххеит, аха аарла аҽеааннакылеит.

– Снаршә баша ахаан икамшәац! – иҳәахт гвардеецк хаҭара дук ҟазҭаз аҙә иеиԥш иуараш ԥаҭлыка

даҽыхәо, – ишԥарҳәо аԥсуаа ианныҳәо, уажә ахаҭа уҳарбоит, нас агәаҭәа ҳәа аума?! Раԥхьа атанк ахы рылаҳажьуеит, нас ҳара? Уи аҟара амца ҳацрыддуам ҳара, аха ҳагьыхьшәашәацәам! Афорум аҽы аус зуаз иԥҳәыси иԥҳаи зныкрыкәа ҳҭартцар, ҳҭыхрагьы ргәаԥхашам!..

– Аус злоу, дара аԥсуаа-шхырцәаҕьқәа зегьы арахь аҭыппра иалагароуп! – иҳәеит уи иҩыза, раԥхьа иаацәыртцыз инапқәа аашьҭимхыр, ишьап иқәҟьара дшазыхиаз ирдыруа иавтомат дахькылыԥшуаз.

– Сара Аҟәа ҳалалеижьҭеи бжьҩык аԥсуаа роуп исшьхьоу, – иишьхьаз макьана даара иҟәнишьон уи.

– Уара акыр усеиҕьуп, сара хҩык роуп сзыхьзахьоу!.. Аха иахьа ихасырҭаап ҳәа сыҟоуп, иҟалап сагьуаԥысыргьы!.. Унацәақәа рхарҟәалара уахьымзо!..

– Ус угәы изаанагеи?!

– Гелла адтца сиҭахьеит, снапы назқәыскыз урылгала ҳәа!

– Ах, анаассыни, угәы азхара аԥсы ауршьап!

– Уи мацара абасыхәо, урҭ рмал иара игоитеи?! Ус сҳәеит ҳәа, зны-зынла санаирҟьашьуагьы ыҟоуп!.. Уԥьабаа цәгьоуп, иҳәеит.

– Нас ишԥоуҭахыз, Анцәа ауаҩ зегь иитома?!

– Арахь игәаҕьны ҳанаа, зегь ҳаиҭароуп! Уа Қарҭ шаҟаҩ чмазаҩцәоушәа аԥара шәаны адокументқәа ҟартцаз умдыруеи?! Амитингқәа рҽы рбираҟқәа шьҭыхны Қырҭтәыла акзааразиҳәҳәоит, арахь Аԥсныҟа аибашьра ицатәуп ҳәа анрарҳәалак, аԥсуаа ирыцәшәаны, қьаадк ианымзало ачымазарақәа рыхьуашәа ҟартцоит!..

Атанкқәа даҽеа ԥшьыцьарагьы аԥсуаа нхоит ҳәа ахьрарҳәахьаз аҩны аԥенцьырқәа иреихсны икылыржәжәааит. Уа инхоз халеит, илбааит, агырцәа

ирыҳәеит ирымтцақьақьеит, шәамеихсын ҳаԥны, нас ахаан уаԥ дзыԥнамло, ҳаргьы иаҳмыхәо, даргьы ирмыхәо иҟалоит ҳәа, аха иуҳәо заҳауадаз, иржәхьаз арыжәтәи, ирылартцахьаз арԥышьыгеи зынʒа рхы тырҟьан, дара рзыҳәан зегь акакәын, изеихсуаз, дагыруоума, дапсуоума, рхы иаҷашәоз, иаарпыхьашәоз дыршатаʒомызт. Аха убригь рацәак алтцшәа анамоу:

– Арт аламала идәылтцуа ракәʒам! Шьта рышәқәа рыпҷера ирылагатәуп!.. Сышәанцәа, шәыхиома?! – дхәааит Гелла.

– Ааи, Гелла, ҳашпахиам, итагылаʒамкәа итыцҟьаан иуҳарбап! – рҳәеит даргьы.

– Ус акәзар, автоматчикцәа хԥык-хԥык шәыман шәдәықәла, егьырт иаанхаз, аԥны ибзиан шәакәшан шәгылаз, дахьҳаргылаз атыпаҷ апсуак дзыцәцаз, иан дшаалыхшаз деилыхны, дкәал-кәало дыкнасҳауеит. Ани Афорум алахәыла иԥҳәыси иʒгаби рыпсы штоу снапаҷы иаажәгароуп... Уи азы саатбжак еиҳаны ишәымаʒам... Нас, даргьы цытк аамта рықәсырʒыр ами! Урт, дара апсуаа ирҳәалоит еипш, аракәада иаԥызоуп, шаҟа ихаау аҟара «ргәылхрагьы» уадхалоит!

– Унацәаҟәа рыдуфалоит!.. – иҳәеит иижәыз ауаткеи ауараши ддыршын, иԥхʒы иҷыкәкәо дахьгылаз.

– Уажә ҳара ҳҷы ииаины иҟоуп! – Нели Сырма лхы налыдылкылан, илалҳәеит урт еибырҳәоз. Дара усгьы акы иацәыпхашьап ҳәа уҟазу, рыбжьы хацалан акәын ишцәажәоз... – Сыпҳаи сареи ҳаʒбахә ауп ирҷаку! Нас, Афорум иадҳәалоу адокументкәагьы ртахызаап! Шәаамыццакын, уажәытцәкьа ара адашьма сахьытцатәоу, аксерокс рхыхны ишәзыҟастцоит! Шәыцпхьаʒа акака, шәахьнеиуа шәалаҷехәаларц!..

– Ашәқәа рыпҷера иалагар, ианаадыртлак, аʒәгьы ҳрымбар, нас излагап зыбгәахәуеи?!

– Нас, – Нели иаразнак илҳәар лҭахымызт, уи, настәи аусҟәа зегьы, избанзар, дада рзы зынӡа ишәарҭаз ацәажәарахь иианагон, – нас, алыҕәра зегьы хәыцхәыц еимырдозар акәхап, уа уаҩ данырымбалак, иԥхьаркит ҳәа ргәы иззаанаго атәым милаҭ руадақәа ирыҩналан игәарҭашт, дара ақыртқәагь аӡәыкҩыцьак зынӡа зыгәра рзымгақәогьы ыҟазар акәхап… Уаҩ дрымбар, малк, ҵарак, хьык шҵарымбари… Уи ргәы арҭәыр?! Нас, уаҟагьы аԥсуаа гәырӡ-шашәаӡ ҳаӡызшәа, ҵьаргьы ҳанырымбалак, арахь… ҵаҟа аҩнаҵаҟахь рҽааирхозар акәхап… Убасҟан ауп аус аныҟало…

Сырма уи нахыстәи уаҳа дазымҵааӡеит. Нелигьы алацәажәара даламгеит, избанзар, настәи аҭагылазаашьа ахы ахьархоз аӡәгьы издырӡомызт… Настәи, нас иунарбон…

– Даҽеазнык бцароуп ҳаҳтәқәа рҟынӡа. Сара сцон, аха дара рбызшәа бара ибзеилкааӡом, урҭ ргәы иҭоу ҳзымдырыр, нас ҳахькылсша сеидру…

– Сышҵамцо, сышҵамцо, урҭгьы маҷк ргәы ааиқәысҳәаларoуп… Арахь, ари агыруа мыждагьы ифҩы ҟииуа иҵалахьеит. Хәыҷыҟадыцьқәа ирзычҳагәышьар…

– Рацәак нымхеит ҳәа раҳә, ҳшеибгоу алашьцара ҳзаԥылар, нас издыруада…

– Издыруада, издыруада… – лҳәан, Сырма аӡытҟәа лыҽҭамыжькәа, атруба жьакца дуқәа лгәыҵаҳәҳәан, дырхьынҳалан, рбыргцәеи рхәыҷқәеи кҽаҟәыҟәны алашьцара иахьхәыҵатәаз ашҟа лҽыналхеит. Уа днеиааӡа, ҩынтә убас абетон ҵшьыркца лхы кыдсылеит, ларгьы азныказ дшәан, лнапгьы нықәылшьит, ашьынкеиԥш еиҟәшәазар ҳәа!.. «Ишәыбаргузеи абцьар кны аибашьра иаҽу ҳаҷкәынцәа… Сыҷкәынны сзымшаз сыгәнаҳа иқәшәааит… Саргьы аӡәыҳәа сшәыламгылазаауаз… Ҳара иҳахьлакгьы, абарҭ

ахәыҷқәа анаҳзеиқәмырха, зегьы ишырбо, атҙамц схы анҟьо, схы анҟьо, иааԥеаанҙа саслоит…»

– Шәыпсқәа тагәышьоума?! – рынаурқәа ракәын илбоз, аха гәаныла иахьтәаз ахьылдыруаз аҭып ахь лхы налырхан, дтааит.

– Ҳара шәаҳцәымшәан, ахәыҷқәагь анҕьазкы, иаапсан, рылацәақәа таагәышьеит, – лҳәеит, дышзымтцысуазгьы, урҭ зегьы ажәалеи лаԥшылеи ирхылаԥшуаз аҭакәажә. – Сызкәыхшаша Шьаризан, зегьы ртәы дақәшәоит, зегьы рцаԥхақәа лара илымоуп. Абриаҟара дагьанбаҟәышхеи?!.

– Сан баҳцәымшәан ҳәа лаҳә, ара ҳара ҳабжьы аҙәгьы иҳарҳаҙом… Бара бтәқәагьы тынч рҽеиқәыркит шьҭа… Аҙырыжәтә ҳцәынтҷәагәышьеит, аха иҳачҳап… Иамуҙар, цаҟа иҭатәо раҙашәа ажәра ҳалагап…

– Абаапс, уи шәаламкьысын, – Сырма илызгәамтаҙакәа маҷк лыбжьгьы аалцәыҭкьеит, – уи апсы дылажьуп, итцыкәкәаны иаауа ауп… Иҳаҕеимшхароуп…

– Уи, ԥсыхәа анаҳмоуҙалак… – Шьазина лылабжыш мчыла иаанылкылан, акьаасра иалагаз ахәыҷ иахь лҩыналхеит. Уи иан, шьҭа ҳара ҳтәы егьыҟам ҳәа заа лшьамхқәа лытцаҟәалахьан, лхәыҷқәагьы дрыхәомызт, лыхгьы дахәомызт анасыԥда… – Ҳара ара шәаҳцәымшәан, уахь шәара ҷьара акыр шәзырҽеиуазар, – Шьазина еиҭах лылабжышқәа мчыла «рытра иҭацаланы» сцәажәоит ҳәа даҩын… Дгәылшәарц акгьы лыгҙамызт лара рыцха, илыхьҙоаз аибашьроуп акәымзар…

– Руадақәа ирыѡнам, зыгәра ҳзымгоз рҩы аҙәгьы итцәахны имам, нас, быжьрабыжьтцәа иабацеи быжь-таацәарак!.. Қьышәла шәцәаҕәозаргь, аѡны зегьы хыла-гәыла иаашәырҳәуазаргь, ацәышлампыр еиԥш адгьыл шәытцалозаргьы, абраҟа,

сара сҽаԥхьа иԥшааны, аԥсуаа аџьмақәа реиԥш ианысзеидшәымцала, нас шәара шәтәы егьыӷам... Аҳәаҳәала шәара шәхатақәа шәеихсра салагоит, – иҳәеит Гелла, иара имилат ҳәсеи хацәеи ари аѳнаҽы инхоз зегьы леидцалан, ани уажәы-уажәы ацәгьа иазҳәақәоз аҳәык-ѳыцьак наӷ иныԥхьеикын. – Шәызегь ԥсык еицышәхоуп, шәаѳыстаақәоуп, џьара итҽаахны ишәымоуп... Ҳара ҳааира ѳ-саатк шагыз, зегьы рыѳнқәа рҽы иӷоуп ҳәа адырра ҳауит, нас иаалырӷьан иабакылаҳрыз, абриаӷараѳык ахәычқәеи, абыргцәеи, аҳәсеи! Еитеимыжәда хәыцхәыц, ианшәзымыԥшаа, аҳәзатцәыкгьы сшышәмеигӡо жәдыруазаайт... Шәкәалкәало абри атәатлаҽ шәыкнаҳаны, асалиарка шәықәтәаны, аҽҽаҳәа амца шәыцрастцоит!

Иӷартцаша рзымдыруа, иахьеимдаша рзымдыруа, агвардееццәа раԥхьа иргыланы, еитах цқьа изыѳнамԥшыцкәа иӷаз ауадақәа зегьы хәыц-хәыц реимдара иалагеит. Аурысцәа рҽы инеит, аерманцәа рҽы инеит, маҷк аԥсуааи дареи аимадара змаз ақыртцәа рҽы инеит, хәыц-хәыц еимырдеит, аха уаҳа умпсит. Нас, аҳәы ихы иташәеит, алыгәра зегьы еимаҳдап ҳәа. Уахьгьы гәыԥѳык цеит, ацгәыԥсытцәкьа ахьзымнеиуаз зегьы еимырдеит, аха изакәызаалак шьтамтакгьы рымбеит. Шьта иӷартцоз, аѳны зегь шьтыхны аматәеиԥш идмыршәшәозар! Акызатцәык, Анцәа иргәаирԥхомызт, цаӷатәи аподвал атцалара, уа иӷаз афѳы чҳаны ишпатцаларыз ргәахәзар акәхап...

Гелла зынӡа иԥсы ѳеины ихәда икылагылеит, шьта идырит, урт араӷа ԥшаашьа шрымамыз. Ус анакәха, абра инхоз ақыртқәеи дареи шьоукы аимадара рыман, дара арахь идәықәлаанӡа, рызегь маҳала машьынак интапсаны, даҽеа тыпкахь иртцәахырц ирге-

ит. Уи азы, хымпада, апсуаа ирымаз ахьи апареи дара ирыртеит. Ус анакәха, урт рмал, аратәи ақыртцәа шьоукы рҽы иҟоуп, шьоукы рнапы ианшәалеит! Аха изустцәада?! Идағьхаргьы, иматхаргьы ипшаатәын…

– Атцыхәтәан, даҽазныкгьы шәгәышәҽеаныстцоит, абра инхо зегьы, рапхьа шәара агырцәа шәнаргылан, апсуаа маӡала даҽа ѡныкахь иганы ишәтцәахызар, ишәҳәа, зынӡа ҳаилашәмыршәан, ишәыртаз ахьи апареи арахь иҳазшәырхынҳә… Мап анакәха, шәыла ишабо шәыѡны аабылуеит! Ахәыцраз, жәаминутк шәаҳтоит!.. Сышәанцәа, асалиаркақәеи аконистрқәеи шәырхиала!

Урт ирҳәаз Нели еитаган Сырма ианлалҳәа, шьта акы ӡбатәуп, аха иааӡбари ҳәа, дахьгылаз аныҟәара далагеит.

– Са исыӡбахьеит! – лҳәеит Нели даалҟьан, ашырҳәа Сырма лнапы кны даанылкылан. – Сара сцәыртцуеит!..

– Усҟан ҳазегь ҳахәда ҳәызбацагәыла иԥыбҟеит ауп! – Сырма уи лҽыналгәыдлыжьлан, дзымтцысуа даанылкылеит. – Бахьнытәнеиз анырбалак, бышьта инхылан зегь рыпшаауеит, ахәыҷқәагьы, акәатақәа реипш инаргәыдтцаны иршьуеит!..

– Бымшәан, иахьатәи ала шәызегь аҳәгьы акгьы шәыхьыртә иҟастцаӡом. Уатцә цьара нас ак шәыхьӡап… Избанзар, уажә аѡны амца ацрартцатцәкьар, зегь алѡа ҳахәаҽуеит, ҳашьуеит… Уиатцкыс еиҧьми, сараӡәк сыла ҳаилгар…

Сырма еитах акы лҳәақәарц далагеит, аха Нели иаразнак уи лқьышәқәа лкит.

– Ани агыруа итапанча самырпхашьар, хьымӡг шәсыргом! – лҳәан, уаҳа лацәажәара далагар аамта лыцәцар ҳәа дшәон азы, даныӡгабыз лаб ашьхымзапшра даниццоз ишыҟалтцалоз еипш, лхы

златцакыз лкасы рыгәгәаны иааҽаҳәаны лҽыналхеит. Нас даахәын: – Амала, сара сзы акызатцәык бамеигзацызт, абыржәгьы сахыбымбаан, знык ани бзиа избо быччапшь ала мчыла бысҽачча!

Шьтарнахыс иҟаларан иҟаз зегьы иаразнак зцәа иалашәахьаз Сырма, лмахәар ала лхы-лҽы аалрыцқьан, бжьы атцазамкәа, лқьышәқәа ааихылхын, лхапыцқәа ҟәашза иаалрыпшит...

– Убри сызхоит! – лхәан Нели, ани агыруа дышьны дахькажьыз ала акәымкәа, ахәычқәеи абыргцәеи ахьытцәахыз азәгьы гәҩара имоурц, егьи аихагыла аганахь ала узгоз аҽышәтахь лҽыналхеит ашыршырҳәа азытҟәа агәта дталаны. – Шьта сара сҟьашьит ҳәа егьамам, амала дара азмах афҩы дсырҳап, излиааз ауп! – лхәеит, лыбжьы Сырма лҟынза иаазартә.

Гелла уажәшьта азәгьы дшимеигзоз рдыруан зегьы. Аҩны иҩназ ауаапсыра зшьапы инанагоз зегьы дәылыргеит, аиарта иамаз усгьы рыркхаха змадаз... Урт макьана ирзыпшыз рыздырзомызт, амала акызатцәык зыгәра ргахьаз, ара инхоз апсуаа цшаашьа анырмоу, рыҩны абензин нақәтәан ишырбылуаз акәын. Избанзар, ант маҟҽаҳәаранза иеилыхыз ашәанцәа рконистр дуқәа хпа дырхиахьан, Гелла излареиҳәаз ала, рапхьа хыхьынтәи, ажәабатәи аихагыла аҟынтәи иақәтәо рҽаархон. Зегь цаҟанза, еиҳарак акырцьара амҽтәы шәқәа ахьҽаз ирыцәтәан ианылбаалак, нас, спычка цырак акәын иатахыз, жә-еихагылак аҩн дузза збылран иҟаз амца ду апырпырҳәа ипарц азы..

– Апсуаа зцәахыз зегь Қыртәыла иаҕацәоуп! Ҳара, арахь ҳзаашьту, қыртәыла иаҕоу зегьы милат еилых ҟамцакәа рус рақәыршәаразоуп!..

Ақыртцәа ахьгылаз хәычи-дуи зегьы еибархьусуит: урт аматқәа заа ираҳаит шәшаауаз, ибналеит,

ҳара акгьы ҳхарагәышьам, зәыр акрихаразар, изхароу урҭ рыцҳазшьоз, маҙала рхәы рызназгоз Шура лхатцеи лареи роуп, рҳәеит.

– Иааҽәг, урҭ арахь, изустцәада?! – зынҙа дыҳәҳәеит Гелла, уи ибжьы атанк ахы атҟәацбжьеиԥш иааиланарҙыҙеит иҟу-тцәууа еилагылаз.

Аҩыцьагь, рыҙәҙәараз ирго ауалырқәа реиԥш, иркәымпылуа, еилақь еилагылаз ажәлар иаарылыргеит анҭ маҟҷаҳәара зҽеилыхны игылаз ашәанцәа ԥшьҩык. Урҭ ҳрыцхраауан, зны-зынлагьы зыки чаки рызнаагон, уи мап ацәаҳҟзом, аха уажәазы рыбналара ҳалахәым, рҳәон дара рхы рыкәаҽ иахьгылаз.

– Инаган атҙамц иадшәыргыл! – Гелла зынҙа урҭ ирҳәоз уаҳа акы дазыҙырҩыр иҭахымызт, избанзар, уи иаразнак агәра игеит, урҭ хатцеи-ԥхәыси агырцәа ракәтцәкьазшәа аԥсуаа заа адырра рыҭаны, иганы изтцәахыз.

– Ашьа баапс казымҭәац аҙәыр шәыҟоума?! – ихы шьҭыхны зегьы аҙәаҙәала днарылаԥшит Гелла. Уи ииҳәаз иаангоз, агырцәа зымшьыц аҙәыр шәыҟоума ҳәа акәын… Хҩык иаразнак игәырҧатцәа рнапқәа еицырҩахеит. – Ус анакәха, шәыхҩыкгьы шәеицхысуеит!

Ашәанцәа равтоматқәа рхианы, ашырҳәа зегьы ирылтцны иаагылеит. Ҳәсеи хацәеи агәылацәагьы иаазцәымыҧхаз аҙәык-ҩыцьак ҟалеит, аха егьырҭ зегьы, урҭ рыла ҳаилгозар, ҳҳы иқәаҳкып, ҳхатцкы ицагәышьааит рҳәозшәа, игәырҧарызу игәырҩарызу рзымдыруа рыхқәа шьҭацалан итцәахшәа игылан.

Убри аамҭаз: – Урҭ шәрыламкьысын, урҭ акгьы рхараҙам, аҩны иҩназ аԥсуаа зегьы ақалақь ахь иганы изтцәахыз сара соуп! – ҳәа даацәыртцит Нели аҙыԥси аҳәынтцәеи лхьыкәкәа, зынҙа иахьазыԥшымыз аҩны егьи аганахь ала.

Агәылаҳәсақәа зегьы уи данырба, лыхцәқәа ркәыкәны деимаҳажәжәоит ҳәа рҽынархеит, аха Гелла данрытцаҳәҳәа, иаразнак рытпқәарҽ иаангылеит.

– Ари дызустада?! – анҭ агырцәа рышьра иапырхагахаз иџьашьаны длыхәапшуан, – аџьанџьыхәа ақалмышь ианҭыршьуа еипш, аҳәынтәа дтызшьда?!

– Ари дапсуоуп, ҳаԥны аҟынтәи Афорум иалаз ипҳәыс лоуп, ашхы, ашьтәы цқьа, ҳшьа ҳатцарбан изжәхьоу!

– Уи ҳахьҙоит, амала рапхьа лара зык дынҭшьны арахь дысзаажәги! – Гелла анҭ агырцәа рышьреи, аԥны абылреи ахьиқәымшәаз маҷзак иҧсы ааинаргеит, аха игвардееццәа уи зынзакгьы идимырдырит.

– Сышәшьаанза, ажәак саҳәоит! – лҳәеит, Нели ларма нап аашьтыхны, лара лахь зҽыназхарц идәықәлаз маҷзак иаатгыларц.

– Ибымаз ажәа, амала абри ҳзықәгылоу адгьыл, сыпсадгьыл ауп бымҳәан! Избанзар, сыгвардееццәа уи ажәа амгәахь еипш ирпырхагоуп!

– Лыхцәқәа рыла дыкнашәҳ, ахыркәыкәы, лыхцәқәа рыла, шәгылан шәызлалыхәапшуеи?! – уи лжьы лымазар изфоз қыртуа ԥҳәыск аҙәгьы хьаас дымкыкәа аҳәҳәара даҷын, – са снапала дысхәыруеит, са снашәышьт!..

Нели дара рахь уаҳа дмааскьакәа, лара лҟынза аҙә анеира дахьзаанза илтахыз аҳәареи, аҟатцареи лҽеазлырхиеит.

– Шәара ҳапсадгьыл ахаангьы ишәызгазом! Апсны апсуа итәуп! – абригь лҳәеит, лыкәа дынҭасын, уаанза ихаршалан илтцәаххьаз агыруа итапанчала рапхьа Гелла игәатцағатцәкьа иалырбеит, нас маҟҷаҳәара зҽеилыхны игылаз ашәанцәа ирылалтцеит. Уи акәхеит, ларгьы аҟәкәаҳәа иналгәыдыртцеит уатцәкьа.

Ԥшьаала, абриаҟара хы шлаахозгьы, апсра дахымыццакзакәа, ашәыб зызнымкылоз атцәамахә

асы ишылаҳауа еиԥш, днеизҟәыҷеит. Убри инаҚәырццакны, абԥьар зкыз агвардееццәа зегьы ахысра иалагеит, шьоук аҩнахьы ахы дырхеит, шьоук ажәаҩн ахь, шьоукы арациахь иҩит, шьоук «ацхыраара лас» иашьҭалеит, аха урҭ зегь аикәшара, аилауаҭырра иаҷенаҭы, Геллеи ҩыцьа ашәанцәеи иаразнак рыԥсҟәа рхытцит, аԥшьбатәи дахьказьыз, зыхәда абжа ԥҟаны ирыцәцаз агынҷеыс еиԥш, ахәаара даҷын. Нас, иааԥьоушьаратәы ирласны ақалақь аҟынтәи ар реиҳабыра аҳәыр дыҟазар зегь ааит, аҩны амилициа акәшеит, амала уи абылра згәы иҭаз ашәанцәа рканистрҟәагьы маҳала ртанкҟәа рҭаҵара иахьҳеит. Егьырҭгьы, рыԥсцәа рмашьынақәа инарыкәырҭан, адәыкәлара рҿазырхианы иаагылеит. Еинралзар акәхап, урҭ реиҳабык, Нели дахьышьҭаз дналхагылан, иара ибызшәала ҿааиҭит:

– Амаҭ уаҩрамгылар, иуцҳаҳом! Ари аԥсуа жәаԥҟа ҳара ҳҿеадақәа ахаангьы рхаҟны изнеиуам азы ауп, ҳзазымиааиуа! – иҳәан, дааҳәны иҷынеихеит. Нас, дышнеиуаз акы ихашҭызшәа даатгылан, Нели лҿеикәаԥсан дахьышьҭаз дналыхәаԥшын, ҿааиҭит:

– Абри аԥҳәыс ишахәҭоу дызжуа ауаа ҳара иааҳашьҭуеит... Абри аҩнаҷы инхоз аԥсуаагьы аныхынҳәалак, рыхцә хәыцк алшәеит ҳәа саҳар, аус зҷы исоуа шәара шәоуп... – иҳәан, еихаԥсы-еикәаԥсы игылаз агәылацәа илаԥш нархиган, аинрал ицыз ар нас днараԥызан, ихы иқәыжьны иҷынеихеит... Аргьы, ари аибашьра иалагеижьҭеи, раинрал ас ихы иқәыжьны дахьырымбацыз азы акәу, анҭ агвардееццәа ишьны икажьыз ироуз алахьынҵа аҩыза даргьы ишырзыԥшыз заа рцәа иалашәоу, рыгәқәа, зыхәда хыртцәахьаз, аха кыраамҭа зымҭәыжәҩа зҟьоз арбаҧь еиԥш ипаҭпаҭуан...

Харантәи уахьыԥшуаз, зылахь еиқәышьшьы, икылыжәжәа игылаз аѳн рыцҳа, аԥсхәраҽы инаргаз аԥсаҭатәқәа анырцәырацәаха, ҳаԥхьаӄа иныркгоуп ҳәа, имшьҙакәа иаанрыжьыз ацә цәыш ду еиԥш акәын ишубоз… Нелигьы, хәычгәарҭак зыѳналааҙаз лыѳны, уа инхоз аԥсуааи, лхаҭеи, лыпсадгьыли раҳаҭыр ахьчара еиҳау акгьы шыӄам зегьы идлырдырырц лҭахушәа, илылшоз ӄаҭаны лҽеидыԥсалан дышьҭан… Амшгьы ахәлара ахь ахы хан, уаҭәы иааашар, иӄалоз аҙәгьы ишизымдыруазгьы, ауаа ашара иазыԥшын…

Џьума Аҳәба

ШЬАЛА ИҽЫХУ

Каман. Агәырҕьареи агәырԝеи еилаҙԝоит адгьылаҿ. Агәырҕьара афашистцәа иахьрымпытҷжәахаз Аԥсны даҽа дгьылҿатцак. Агәырԝа-зыдлаԥса аԥстазаара тцхы лашьцахо, Аԥсны атцеицәа аҙәымкәа ԝыцьамкәа ртахара. Ацәгьеи абзиеи адгьылаҿ ишеилаҙԝаз адыруашәа, зны, илахҿыхҙа, икеи-кеиуа аҽааанартуеит ажәԝан. Аха нас, ашәы рхьыссы ԥтақәак натцуеит. Урт аԝбагьы ирацлабуеит аибашьра ахатагьы. Аҙиаси тцарақәаки раамышьтахь. шьтыбжьы умаҳауа, зны иаатынчрахоит. Нас абзарбзанқәа ахькаҳауа, убас иԥжәоит, иаагәынқьны, иааҕызы-ҕызуеит ашьхақәа.

Иқәццышәаа иблу, ихыблаа-ҿыблааy аԝнқәа, ихыжәжәаны икажьу афымца лашара абаҟәқәа, ҳазшаз иратәашьаны. аиааира згаз хаибашьцәа ргәырҕьаччабжьқәа, ишынеибакәу зегьы снарҟәыганы, акыр мши тцхи имыцәац ауаԝ ацәа анииааиуа еиԥш, сыбла иабозгьы, слымҳа иахауазгьы, зегьы насхарштны, хәыцрак, гәалашәарак сама ицоит. Ажәытәи аҿатәи реиҿырпшра, иацтәи амш ишахылтцыз иахьатәи...

Абиблиа, Ашәҟәы ԥшьа усоуп ишану: «Анцәа раԥхьаҙа анышәаԥшь далхны дишеит, ауаԝы аха-

ҭа, нас убри иваҭыс далхны дишеит аԥҳәыс». Урт, Адами Евеи, аԥсуа мифологиа҆ы ирыхьзу ала иуҳәозар Нани Дади ԥсҭазаарас, нхарҭа-нҭыртас ириҭеит ҷьанаҭ баҳча, зегьрыла Каман еиԥшыз. Мап, сыгәра жәга, милаҭҭә цәаныррам ари сзырҳәаз. Ҷьанаҭ баҳча зеиԥшраз ҳәа Абиблиа ишануи Каман зеиԥшроуи неиҷаурԥшыр Абиблиа зѡыз длеи-ѡеиуа, иибоз иаҳауаз нантцо, Каман дҭан уҳәоит.

Абри аѡыза ҷьанаҭ баҳча иҭаз Нани Дади, изшаз иҳәатәы иахыԥеит, агәнаҳа ҟартцеит. Агьама шәымбан ҳәа ззиҳәаз аҭцәа ааҷылхын, ларгьы илфеит, Дадгьы иҷалтцеит Нан. Сҳәатәы иахыԥаз араҟа ишәҭыԥым иҳәан, ҷьанаҭ баҳча иҭицеит изшаз.

Уи зегь бзиоуп аха, иахьатәи ҳаамҭа изладҳәалоузеи иуҳәо, изҭаара саҳауеит аԥхьаѡ. Еидҳәалоуп, атцла амахәҭеи аԥашәи шеидҳәалоу еиԥш. Ирыдҳәалоуп ампытцахала҂цәагьы, иҳадҳәалоуп ҷьанаҭ бахча рапхьаза изиҭаз ҳарҭ, апсуаагьы.

Апалачцәа, Сталини Бериеи рхаан, Аԥсны зыкәшәаз ҳалацәажәарым, мчымхара кәашароуп иҳәеит. Аха Сталини Бериеи аныкәзаа ашьҭахь, ҷьанат баҳча зиҭаз, шәааи, ҳашьцәа шәоуп ҳәа, ҳбаҳча агәашә рзааҳартит аҷьнышкәа.

Ажра зжуа иԥа дҭаҳауеит, иҳәеит. Агәнаҳара ҟазтцо ихьзоит, ихата ихьымзаргьы, имата ихьзоит, иҳәеит. Ҷьанат баҳча (Каман) зыхьчарц иалагаз, дкыдцаны дыршьуан ахәынтқарра дузза зегьы аҷьнышкәа анахагылаз, аха урт аныкәзаа инаркны, ҷьанаҭ баҳча агәашә наиркырц, аԥсымцкьакәа уаҳа арахь ирааиртам зҳәоз, дзыкәшәоз акы затҷәык акәын, – иматцура дамырхуан.

Аԥсны дҟалеит аԥшәма затҷәыкгьы, убри агәашә аркра зматцура иахҵнызтцаз. Уимоу, шәанаҷьалбеит, ҳшырҟьашьуа шәымбазои, ҳбаҳча дырхәамгеит, уаҳа

иаашәмышьҭын, аԥшәмацәа ҳсасцәахеит, асасцәа аԥшәымацәахеит зҳәоз, рыԥсы ахьынзаҭоу рыбԥа рзеиҭымхуа, аҟамчы рхырҟьон.

Мап, аӡәы ѡыцьа ракәӡам ари агәнаҳа зду. Иахьатәи абацәа, иахьатәи анацәа, абдуцәа, андуцәа ҳазегьы иҳадуп уи агәнаҳа, ҳазегьы иаҳҳароуп.

Иахьа, уаҳа изымычҳауа даннеи, ҽиҭит ҳазшаз. Цьанаҭ баҳча ишәыстаз пату зқәышәымтцаз, аџьныш иаашәырхуаз, шәтцеицәа иреиҧьу ршьацкьа нахҭынтцаны, иҽышәх, дадраа, мап анакәха, цьанаҭ баҳча мацара акәым, уаҳа адгьыл шәбараны шәыҟаӡам, уаҳа ажәѡан анаԥшра шәаҭәахом.

Раԥхьатәи абжьы ҳазкын раԥхьа изиҭаз уи абаҳча, иара. Анцәа ихаҭа итәарҭа Каман. Ашьҭахьтәи ибжьы рызкын егьырҭ, цьнышрыла агәашә аартны иҭалаз. Ари аҭып шәарҭ апсымцкьакәа ишәаҭәам. Наҟ шәыҭцатәуп! Ршьа ахҭынтцаны иҽырхроуп, раԥхьа изыстаз ироуроуп,

Ажәытәзатәеи иахьатәи амши неилазѡо, гәалашәара-хәыцрақәак сышрылаз, исызгәамҭакәа, Азыԥшьаҽы снеит. Агәра мгашьас иҟоуцарызеи абри аӡыхьоуп Нани Дади ирзишаз ҳәа.

Изныз, иԥхныз, амра каԥхоз, ақәаршѡы леиуаз, иацлом, иагхом, иаҳа ихьшәашәахом, иаҳа иҟәандахом уи аӡыхь Амра иазыбылуам, ақәа иазыӡәӡом, абан, абни ахаҳә иахьшьуп Есҭе Қырыстә ишьа.

Сызлаз ахәыцрагьы, сыла иабозгьы снарыцәцарц, схы санааѡаха, қәаб дук иаҟараха, имца кәымпылха, Каман аныха баа иѡахыкны ажәѡанаҽ ак аалашеит. Иҟалаз уиоуп, аныха бааи ари Аӡыхь ԥшьеи иѡархык, аԥсцәаҳа иѡызаха, афашистцәа рҳаирплан анаахала, абомбақәа ҳақәнажьырц, цьанаҭ баҳча ахьчаѡцәа дара ртәы ҟартцеит, ҳазшазгьы ирманшәалеит: агәатцәахы иҭадыршәит еиҟәызжәашаз.

Егьаалашеит, блеихаҟәысрак иалагҙаны, итҟәацит зкажьра иахьҙаз абомба.

Амца ақәтцәиааша, ижжаҙа хлантцы инҭалеит аҳаирплан. Итҟәацит ахаҭа. Иԥжәеит, иԥжәаҙеит зкажьра иахьымҙакәа иақәыз абомбақәа...

Иаагәынқьы-иҕызымызит ашьхақәа. Аидара ирықәҳаз рцәыхьанҭахан, иаазазамазеит атцлақәа, ауаапсыра, ҳаиԥш, адгьыл ҏынадыртцеит аҳаскьынқәа.

Атцх агәы инахысхьан Афон ҳанылбаауаз. Анаҟа-араҟа итҟәацуан Аҟәантәи иаарышьтуаз абзарбзанқәа. Ақыртуа кьырсианцәа ихтакҙаны ари ауха аихсра иаҷын адунеи аҷы еицырдыруа Афонтәи ақьырсиантә ныхабаа. Анаҟа-араҟа аҷҷаҳәа ибылуан амца зкыз аѳнқәа.

Ауаатәыѳса ирххыччозшәа, илацәҟәы-шьацәҟәуан ажәѳан иатцатцәатцәаз аетцәақәа.

– Сашьа, уҏеырҕәҕәа, сашьа, ухатцами, уажәытцәҟьа ҳнеиуеит ахәшәтәыртаҷ, иаачҳа, уаҳәшьа дукәыхшоуп, – амашьына лыбжьы тыѳуеит амедицинатә еҳәшьа, аԥҳәызба қәыԥш. Лаԥхьа игылоу асакаса дыхәны дануп ахатцарԥыс. Ихьҙ лыздыруам, ижәла лыздыруам. Аха уи илдыруеит ҳарт зегьы еилаҳкааша: цьанат баҳча зырхәымгаз рытиаразы, рапхьа изитаз иҳаурц азы, доуҳала илашьоу, ҳазегьы иҳашьоу, уи ахатцарԥыс, иахтнитцеит иреиҳаҙоу ахә – иахтнитцеит ишьа.

Зыпсы тоу иахьа, иираны иҟоу уатцәы ҳапсахааит уи иахтынтцоу.

ЗГӘЫЗҽАНЗАМКӘА ИФЫРХАҬАХАЗ

Аибашьра ду аан иҟамло, уаҩ дызқәымшәо ҳәа иҟоузеи! Алахьеиқәҭагақәа шеиҳаугьы, игәаҟхьоу ҳагәқәа аарҟәанданы, ҳзырччашагьы ҳпылалоит. Еиҳаракгьы уарччоит изхызгаз, иақәшәаз ихаҭа, ихы алаф алхуа, ианузеиҭеиҳәо.

Ақыртуа мпыҵахалаҩцәеи Аҭарааи еибашьит ҭәҭәалаҵәҟьа декабр 3 рзы. Ашьжьымҭан асаат 9 рзы еиԥш аиҿахысра иалагаз, амш аантҷәоны, асаат 5 рзы еиԥш ауп ахысра анеиқәтәаз.

Иналукааша аибашьҩы, акомандир, Аҳҩыбжьатәи ахаҵарԥыс Беслан Квираиа БМП аҕацәа ишырцәигаз, иара убас ҳәаҵҳаны ишыргаз автоматқәа хәбеи аснаипер винточкеи, иршьыз аҕацәа рхыԥхьаҳара ҩеижәаҩык ишреиҳаз уҳәа, ҷыдала излацәажәатәу акоуп. Уажәазы араҟа зыҳбахә сымоу даҽакуп. Ауаҩы игәиҽанҳамкәа дышфырхаҵахаз, цәгьамзар бзиа уаҩ дахыччом ҳәа, узырччаша, уагьзырхәыцша хҵысуп.

Араькаҽы аганахьала Аҭара ианалала ҳаҕацәа, ҳаибашьыҩцәа ахьмаҷҩыз аҟнытә, рышьҭахьҟа инаскьаны, апозициа ааныркылар амуит. Ампыҵахалаҩцәа рнапаҿы иҟалеит аԥсуа нхаҩцәа рыҩнқәак. Амҩа аҿықә аҿы инхоз ақыҭауаа, зхы изахәоз, рыҩнқәа кажьны ицеит. Афашистцәа-арҳәыҩцәа аҩнқәа ирыҩналон. Ирызгоз ргон, иаанхаз ахыбраҟәа, амца рыцрарҵон.

Ишаанагара инхоз-интҷуаз Латариак иашҭа интҷеибаҳәеит алыцәха реиԥш ицхлымуа. Аԥшәма иҭаацәа бнеитҵахьан, ихаҭа еибашьуаз дреиуамызт, қәралагьы дмаҷмызт, аха зегь реиҳа дзыргәаҟуаз – абџьар мыжда имамызт. Иман бџьарк – зкалибр

маҷу, агьеко ҳәа изышьҭоу. Иҭеитцо ҳәа имазгьы патрона заҵәык акәын. Алыцәха еиқәных иашҭа иантала, Алатариа игьеко ипатрона заҵәы нҭаҵаны, ибаҳчаҷы чыкьрак иҷенаважьны иҷеитцәахит.

Днапшны ибоит аҕацәа иҟарҵо. Ипсахы пыжжәоит, дшәагәышьом, аха абцьар абаҟоу.

Саниацәажәоз, иажәа иналаитцеит:

– Ирыздәылгоз дәылыргеит сыҩны. Итадырцәит. Пытҩык пхеибаҵа агәыларатәи аҩнқәа рахь ицеит. Иаанхеит жәаҩык раҟара, скәасқьагьы смаҵурҭагьы амца рыцрарҵеит. Хапыцла анышә саҳҳауеит сахькажьу: ҳазжьаз, ҳазнапхаз, ҳабцьардазтәыз, зегьы шәынхараҟәа абас иццышәхо шәызқәа ҭыпҵәкьагьы Апсны иҟамло ҳәа ашәира саҷын. Сшьа злазуа сымазар, стахаргьы усума. Алаба иаҩызаха, исывоуп сгьеко. Патрона заҵәык ҭоуп. Баша сҷеыдсыршьуеит, уаҳа акгьы. Ах, санпслак абарҭ шәылаҕырҙ смоухгьы, абри усҟан искындаз! – иавтомат ааникылеит иҩнапык рыла. – Анцәа дыҟоуп, уара! Смыҳәҳәарц, сҷы снапала еихагәо, схы сызнымкылакәа, сытҟьаны сыҳәҳәо срыжәымларц ачыцькәа снапы нарылакшо сыҷекагәаны сахькажьу, анцәа иҳәара саҷуп: «Сыпхзаша мцуразтәыз, сынхара ццышәызтәыз, ҳшынҵаацәо ашыда-гәарада адәы ҳақәзырхаз, ршьак камҵәакәа, еибганы сашҭа итумыжьын ухьышьыргәытца сакәхшоуп», – ҳәа.

Сгәанала сахьцәажәогьы, сыбла алыцәха ираҳар хәа сшәоит, аха иубома, зхьышьаргәытца сакәхшоу иасҳәоз иаҳаит.

Скәасқьа амца шакра ианыҩак, алыцәха еицыз рҟнытә азәы даангылеит, егьырҭ ааида инхыибаҳәан, рҩызцәа рахь, агәылара ицеит. Ари иаанхаз ишьапқәа еимырҷаҷа, имгәацәа кылышьшьы, иавтомат кны, ҟанҵаруазла деибытаха аҷҷаҳәа абылра иаҷу сыҩны дахәапшуеит.

– Аиҽахысра ҳаҽуп уара, атәыла бгоит. Шаҟаѡ хаҟадаз, 30-ѡыкгьы ҳаҟазам, избанзар аҽены хыцьарала иҳажәлеит Аҭара, – Алатариа иажәа ааимидеит акомандир Беслан Квираиа, – автомат змоуи измами ҳзымдыруа ҳаҟоума. Ажра сахьҭаиоу, сышьҭахьҟала аҙәы автомат кны дааиуеит. Дааигәаҙаны дааҳавалеит, ибжьы наиргеит: «Уара, сшәыкәхшоуп. абри ала ахысшьа сшәырба», – иҳәеит. Деилаҧсаз цьысшьеит. Иҳабашьуа ҳаҕацәа 200-ѡык иреиҳауп, р-БМП-еи хысуеит, рмашьына ду цаажәан, амца ацроуп, ҳхьаҵру, ҳшеибашьуа ҳҭахауоу ҳаздыруам. Ари ауаѡ автомат ала ахысшьа сырба ҳәа сикит. «Уара, сукәхшоуп, алаф сҳәо цьушьоума, аҵхашьеи акылпшышьеи сара избап, аха архиашьа, амагазин акы анынҵәалак егьи аҭаҵашьа…»

– Исымкыцызт, уара ахаан ари аѡыза абцьар. Уҙырѡы, – иажәа инацитҵеит Алатариа, – илахь кылкааны, аҵа скылпшуа, сгьеко апатрона заҵәы анҵсырҟьа, сшәаҟьаҙан, сҿышьҭасырпсҙеит, дазымгар, иавтомат аҽээирхашт. Схы нытцсырҳәҳәан, саанапшит, сқырҭуа деизҟьа, игәы ѡарханы, ашҭа дықәжьуп. Сышьҭыуааны сѡатцкьан убас сыѡит, санихаххыз, автомати аҟанҭаруази анихыспааз, сышьҭахьҟа сытрысны, абнаршәыра санасыз ҳәа акгьы сгәалашәом.

– Автомат нхарак ахҵнитҵеит, – ҿааиҭит еибашьѡык.

– Имцума, ууаи, дад, сынхара зегьы блы, амала автоматк сыҵ, – иҳәеит нхаѡык дахьгылаз.

– Шаҟа шықәса ихытцрыз иушьыз, – снаиазтдаит.

– Ихытцрыыз, смаҭа диқәлазар ҟаларын, – дпышәарччон Алатариа.

Абасеиҧш ауаа змоу амилаҵ, ҳаҕа ҳимиааир ҟалаҙом, сҳәеит сгәанала, Аҭаратәи анхаѡ бырг сизхәыцуа.

Владимир Басариа

АԥШЫХӘҨЫ

Аԥсуа еибашьцәа ргәыԥк ааины иахьгылаз аҕацәа ирымпытҵархалаз ақыҭа Лашԥсара уахьналалоз акәын. Ршьамхы инахысуа ишьҭаз асы рмагәшьхәаҟәа идрапеит, еиларкәаҳаит. Зегьы иеиҟәпата гәалак иаргәамҵуан, рхырҷқәа ччаԥшьк рыцәлашомызт. Ари агәыԥ хыцәкыс иамаз – иаха ахәылԥазы ҳар ргәыԥк ахьтәаз ирыцәланы изыцҟьаз аҕа ир ртәарҭа ԥшааны, хыла-гәыла еилатҵаны, уа инхаз ҳар рыԥсыбаҨқәагьы арахь рытгара акәын. РкомандаҟатцаҨ идҵа иазыԥшын.

Асҭамыр Уазба урҭ дрылан, аха ҷыдала ихьаақәа рацәан. Иахатәи аидыслара ҕәҕәа ахьыҟалаз Уазаа рҳабла иазааигәан. Иҳаблаҟны иҟалаз еиҳа аҽеакала ицәа-ижьы иаыруан, игәырҨон. Ақәыларази рҳәынҷарази аҭакԥхыцәра здыз, Асҭамыр дызлаз агәыԥ акомандаҟатцаҨ Хьрыԥс Кәат-иԥа илакҭа аҭаԥшра гәаҕьылацәоуп уҳәартә итҵшәааны длеиҨеиуан.

Асҭамыр днарылҵны дхәыцуа даагылан, баша қьаад хәыҷык аҭаҭын нагәылартҵәаины инеиҷытҵеикит. Инауишьҭыз алҨа днатәҳәаны аҳауа иналаирхәашеит. АкомандауаҨ Хьрыԥс дшаауаз, Асҭамыр данааивала даатгылеит.

– Узырхәыцуазеи, Астик, ушәома? – дизҭааит.

– Мап, мап, сшәаҙом.

– Ус шуҳәоз здыруан, уеибашьышьа злаздыруа ала. Қәрала акыр усеиҭбуп, аха уареи сареи ҳаицәтәымуаам, аиуарагьы ҳабжьоуп. Ус анакәха, исцәумҙан аибашьра иатәым аҿа уадаҩрак уоузар.

– Хьаас исымоу зегьы ҳхьаа ауп, иахатәи аҭахара гәнызгоит, Хьрыпс.

– Уи еибашьра усуп, – иҳәан Хьрыпс, Асҭамыр днеиԥыртцит.

– Исыхьыҭәҟьаз уи ауп... – уа дааҭгылеит Асҭамыр.

– Сҙырҩуеит, Астик, уааццакы, – даахьаԥшит Хьрыпс.

– Сара скыҵа Лашҧсара рымпытцаркит ҳаҕацәа, уброуп иаха ахәылԥаз ҳар ргәыпк ахьырыцҟьазгьы.

– Издыруеит, Астик.

– Сара сҳабла – Уазаа ҳҳабла҆оуп уи ахьыҟалаз.

– Уи сыздырамызт, – еиҭах дааццакны иҿынеихеит Хьрыпс. – Уаасзызырҩы, сажәа сырҳәа! – днаишьҭаххит Асҭамыр. – Сара урҭ аҭыпқәа сыхәнацәак реиԥш издыруеит.

– Уи ала иуҳәарц иуҭахи? – дцааит Хьырпс деиҭаатгылан.

– Исҭахуп ԥшыхәра уахь сушьҭырц, иаха аиааира ганы иԥхьатәаз ҳаҕа игәып ахьыҟоу аҭып еилкааны схынҳәуеит.

Хьрыпс даахәыцит. Уахь аибашьратә ԥышәа змоу аҙәы ԥшыхәра дишьҭырц иҭахын, аха макьана аҙәгьы далимхҙацызт.

– Астик, гәалсыс иҟоумҵан, аха уара макьана уқәыпшцәоуп, ари аиԥш аус хьанҵа унапы исанҵарым. Уҽааанкыл, ԥшыхәра ацара уахымыццакын, насгьы амҟәыл кажьуп, амшгьы еихапаны иҟоуп, асоура иалагаргьы ҟалоит аԥшыхәразы уанаҳҭаххо ҟалап.

Асҭамыр Уазба Лашҵсара акыҭан абжьаратәи ашкол далганы ауниверсите дҭалахьан аибашьра ианалагаз, аҧышәарақәа ҭины дааижьҭеи рацәак ҭуамызт Дышиашазгьы иҧсадгьыл ахьчара дцеит. Дышқәыҧшызгьы деибашьаҩ фырхатцаны ихы ааирҧшхьан.

– Хьрыпс, – иҳәеит уажәы дгьатцәыгьатцәуа, – мап сцәумкын, сцоит сара ҧшыхәра сахьиз сҳаблахь, уи аҳабла иацәыхарамзар ҟалап ҳар ргәыпк зыцкьа ҳаҕацәа ахьтәоу.

Хьрыпс даатгыланы даахәыцит. Ажәыларақәа раан Асҭамыр иааирҧшуа ахатцарақәа игәалаиршәеит. «Дқәыпшуп, аха аибашьра дазрыжәит», – игәы иааҭиҳәааит.

– Умлакѡакзан, Хьрыпс, ҳшьамдгьыл аҟны иаҭаххалакгьы аҳарҟатцарым ақыртуа фашизм, сышьты ҧшыхәра, уи сылшоит сара, – даҟәытцуамыз Асҭамыр.

– Асҭик, афашизм иахьтцысуазаалакгьы ифашизмуп. Анемец фашиз! Урыстәыла агәы ҭнафааит Аҧьынцьтәылатә еибашьра ду аан, аха аҟар иҭацаланы, акаканцәа иҭазартә еитцанацалеит, ашышкамс ишьҭнахуа аидара иаҟаранатәит уи амч. Убраанҙа инагатәуп ақыртуа фашизм амчгьы. Уи ибзианы ишудыруа збахьеит. Аха уҳашьтрым алым ашьаҧхыцкәа реиҧш зшьаҧхыцкәа зладырпаз ақыҭахь ҧшыхәра. Иудыруазааит уи шшәарҭоу. Ҳгәып аҟны иҟоу аҧышәа змоу аибашьцәа. Урҭ рахьтә идәыкәстцарыда ҳәа ауп сышхәыцуа, иҳәеит акомандауаѡ.

– Уазаа ҳҳабла схаҭа исыҧшыхәырц стахуп, мап сцәышәымкын, схахы изгоит уиазы аҭакпхыкәра.

– Ибзиоуп, Астик, сара издыруеит ухы ушамеигзо. Уи аҭып аҧшыхәр удыстцап, аҭакпхыкәрагьы наудтцаны. Амала даара угәуҿаныз, – иҳәеит акомандаҟатцаѡ, Асҭамыр қәыпш иқәшаҳаҭхаразы дшылакѡакуазгьы.

* * *

Асҭамыр аҕа импытҵакыз иқытаҟны аԥшыхәра инапы иананыртҵа нахыс зынӡаск даҽеаӡәхеит. Идлаз аҭакԥхыҷәра хьанҭа наиқәыҕәҕәазшәагьы ибеии Хатҵатҵас иҽанааирҕәҕәа, дызлаҟамлацыз ала имч ҭаланы, аҕа хәымга диниаргьы акала дицамхарашәа ихы ибо дҟалеит.

Амѳахәастақәа еимаҳаны, ишьамхы инахысуа икажьыз асы ԥуа дцон Асҭамыр, злымҳацәқәа гьалгьалоз аӡын хылпа ихаршьшьы. Ишәыз ибушлат асы иласуан дахьныҟәоз. Ибушлат аҵаҟа аҳәызба ццышәи, алимонкақәеи агранатақәеи рыла деибытан, иавтомат кьаҷ аҵҕа ихәда ихшьын, ахаҭа игәышԥы иадырҕәҕәала икын. Ихаҷы хәхәа ҷаамашәза илашьтыз ихылпа абз иаатԥшуан. Асы ахьиԥуаз ишьҭақәа дамыгушәа иҷаҷаӡа ианнатҵон. Иара уи иҭахӡамыз аха амш еихапаны излаҟаз ала, асы шԥамлери, сшьапышьҭақәа еиманарҷѳып ҳәа дақәгәыҕуан. Уажәы иара издырамызт дахьиз-дахьаазаз аѳны еибгазу, аҕа инапала иццышәхахьазу. Ус акә, егьыс акә дабаҟоушь иашьеиҳаб Наурбеи?

Иани иаби, иаҳәшьа Нара хатҵа дахьрымоу, Ахәҵарахь иҟоу Ҳабахә ихәы ҳәа иахьашьҭоу иҟоуп. Амрагыларатәи афронт аҟны аибашьра ҕәҕәах ақытақәа аҕа импытҵаихало даналага, илулакгьы иалганы лара лахь илгеит. Ашьҭахьы уи еилика-аит Асҭамыргьы. Уи ашьхашьапаҷтәи ақытахь аҕа днаҳашьтрым ҳәа агәыгра злаимаз ала, игәы рызиртынчит. Аха Наурбеи ихабар зхабару ҳәа акымзаракгьы изеилымкаацызт. Уҳәан-сҳәанла илымҳа иҭасхьан ақыртуа гвардиаа дыҕеацаланы дрыман упаспорт кажьны акыртуа паспорт удкыл, акыртуа ҳәа уҽанҵаны ҳәа. Убри азыҳәан акәын дрымпытҵапсызар ҳәа дызицәшәоз.

Абар, Асҭамыр иҩны ақәцә сыла иҭаҳәҳәан, аха гәынхәҵыстала иахьидырыз. Ахыб иагәылгаз ауаҵьаҟ агәыцә, харантәи излеибоз ала, сыла иҭакәаҳа иалхәҳәоит. Ус анакәха, излаҭалаҳаз асы зырҙыҭышаз аԥхарра амаҙам – ауаҵьаҟ амца ҭаҙам, аҩны гылоуп, аха уаҩы дахҙам. «Иԥсышьахазеи, анаҵьалбеит, аҩны дахым, ҳара ҳганахьгьы данымнеи, дрымпытцаԥсит ауп!» – Наурбеи дааихыгәырҩааит Асҭамыр.

Ихылпа илахь ахь дааҩахашәа даанаԥшы-аапшит, иблақәа ахара икыдырхало. Уазаа рҳабла инацәынасҭханы лҩа хәыҷык ацәаара днахьыԥшит. Нас иҿаархаҵаны ааигәараҵәкьа даннеи даатгылеит. Дызланеиуаз амҩахәасҭагьы асы зықәҳаз амаҭ еилаԥаҭақәа анаҳалан, ишьапқәа рҿаԥаны дшьацәхнысло далагахьан. Уи даиааизаргьы, аҭа игәыԥ ахьгылаз ахь уаҳа наскьашьа имаҙамызт, дырбарҭахон. «Уазаа ҳҳабла ааныжьны инаскьеит ҳаԥсцәа уа иҟоуп. Уи цәгьаҙам, аԥсыбаҩқәа ралгара еиҳа имариахоит!» – игәы инҭиҳәааит.

Ихылпа инаркны ишьапаҟынҙа асы иқәиртатеит, далрымбаарц азы. Алҩа зхылҵуаз амца иакәшаны игылан ақыртуа гвардиаа ргәыԥ.

– Шәышьхынԥсылама, амца шәзаԥырымҵуа ишәыхьзеи?! Шәыҕшәырԥхазар, уажәшьҭа шәымԥшын. Ашәа шәҳәа, шәкәаша, – рылаҿиҭуан аҙәы. – Вашьа, Вашьа! – ҳәа ибжьы геит уи, автоматҭкьақәа еишьҭаргыланы ҵәҩанҵәыҟа ажәҩан иалеиҵеит. Ахысбыжьқәа анааиқәтәа, аркәашага ашәа аҙәы иаацәыриган, кәашарала асы рапо иаақәлеит ирацәаҩны, равтоматқәа рхаргьежьуа.

– Аԥсуа, аԥсуа дықәшәҵа, дшәыркәаша! – ашәаҳәареи акәшареи иалазыргаз шиакәыз идырит зыбжьы иаҳаз.

Дахьынаԥшуаз ибеит аҙәы деимырхха днаганы кәашара дықәыргаларц ишаҿыз. Аха иара имукәаны

дрымпытцытцны наҟ днарылалеит. Ашәаҳәареи акәашареи анааихсыҕь, еиҭах ибжьы нарылаиргеит ицәажәалоз:

– Иахахәылпазтәи ҳҟәыларацәы ахьӡ згаз агәыпқәа рахьтә ҳара ҳгәып алкаахеит. Уажәшьҭа ари ақыҭа шеибгоу ақырҭуа еибашьцәа ҳнапацәы иҟалоит. Иахьӡузеи ари ақыҭа? Апсуа қыҭа ахьӡ сҳәарц азы сыбз ҟәуамзаап, исызгәнымкылеит, – аӡәы ихы наиқәикит атцыхәтәаны.

– Лашпсара ахьӡуп, батоно Ҭедоре! – дзызтцааз аурысшәала аҭак ҟаитцеит.

Уи ицәажәашьала ддыркәашарц иқәыргалаз апсуа шиакәыз идырит Астамыр, игәахы еиҟәыччо, иҭаҷкәымкәагьы ааираҭәеит. «Ыых!» – иҳәан, ихапыцқәа аҷҷа рытцго дагьфышьтыпеит дахьгылаз, аха нас, ибжьы иамхаҭгазар ҳәагьы даацәшәеит. Дара ракәзар, уажәы быжьхәычык рлымҳахь инеиуа иҟамызт.

– Абри апсуа фырхаҭа ибзоуроуп агвардиаа иаагаз иахатәи аиааира, – дцәажәон Астамыр зыбжьы иаҳахьаз. – Уи иаҳирбаз амфала ауп апсуаа рхыргәгәарҭа цыххааса ишықәаҳтцаз. Наурбеи Уазба иашьеитцбы даҳҷеагыланы деибашьуеит, аха убригьы дыпшааны ҳнапахьы диеигарц ажәа ҳаиҭахьеит. Ари, аҳамҭа дуқәа ззыпшу апсуоуп.

– Шәыматц аура сазыхиоуп, батоно Ҭедоре! – даарылтцны зегьы дырбартә еипш, иҷеыриашаны даагылеит Наурбеи.

Астамыр ихы адыд-мацәыс асызшәа даашаҟьшаҟьеит. Игәы аатыхны ақәыцьма агәы изтартцазшәа, даагыгит. Дахьгылаз дытрысуан, абжьас млашьы ақәасаб ианазытцҟьо еипштцәкьа, иашьа гәакьа игәаг мцабзтцас ихылкьон.

– Агәҷеанызаара шәымаз, апсуаа тынч ишамырцәо жәдыруаз ҳара ҳиааира, – еиҭа иаагеит Астамыр

иитцахьаз абжьы. – Уара, уара, уара, уара! – ҳәа цшьԥык агвардиаа аалцшааны, иаарыкәыршаны цшьыцьара аҟарулра иазикит. Урт рахьтә аҙәы Асҭамыр дахьыҟоу аганахь дааины дгылар акәын адҭа злаиоуыз ала.

Асҭамыр иаарласҙаны ишьҭахьҟа абна иҽеиҭароуп. Цшыхәра дзышьҭаз изыцшуп. Иреиҳәароуп ақыртуа гвардиаа рырхәта агәыцк ахьгылоу, уахь; дырбалатәуп. Аха аԥшыхәԥы Асҭамыр ихыԥәкы имцсахыр ада уаҳа цсыхәак изыҟаҵом. Иашьеиҳаб Наурбеи урт рҽы иааныжьра апсуа ар ашәарҭа итанаргылоит, иара ичарҳәарала итцегьгьы аҵахарақәа ҟалар алшоит. Аа, уажәы дахьынаԥшуа уи дибоит. Иԥәыцьмахаз игәы еилашҙеит, иашьа гәакьа изы итцааршәу хаҳәны иҟалеит.

Наурбеи Уазба иқыҭа Лашцсара аншәарҭаха, иашьеитцбы Асҭа дымпшҙакәаны аҕа иҽагылоз апсуаа ргәыцқәа руак ахь данца, Наурбеи иаби, изкамыжькәаны уаҟа иҽааникылеит. Дуалуашо ашҭа дыԥәын уахык ҽнаки, адгьыл игәон уа дахьаанхаз, иани иаби ахьигарыз дақәшәомызт. Ақыҭа зымпытцахало иаауаз ақыртуа гвардиаа рашҭа иавымсит. Наурбеи иааикәшаны иаагылт равтоматҟәа неигәытцакны. Ари збаз иани иаби икаианы ирыҳәеит рыцкәын дрымшьырц.

– Ҳаҵкәын шәиламкьысын, ҳара шәаҳмеигзан, ҳаԥны-ҳгәара, ҳар ҳашәахә шәара ишәтәуп, – рыцкәын дызҭадырцшуаз апсра еиқәатцәа атыша збоз ани аби арыцҳақәа уаҳа ирҳәарыз.

– Ҳзыԥәгылоу адгьыл зтәыда? – итапанча Наурбеи игәы инытцаиргылеит дреиҳабуп ззыргәахәыз еимгәачык.

– Нан Наурбеи, ҳшапсуааy раҳәа, адгьылгьы ҳара ишаҳтәу рзымдыруазар акәхап арҵ, – даағьатцәыгьатцәит ан.

– Баагылишь! – иԥшәма дааникылеит аб, нас иҵкәын иахьҩааитит. – Ҳара иаҳтәын, аха ақыртцәа ишәаҳтеит, уажәшьта шәара ишәтәуп, ҳаргьы шәара ҳашәтәуп ҳәа раҳәа, Наурбеи, уццакы, – равтоматкәа рхы дыкәԥшыцыԥхьаза дрыхьтшьызшәа дкачқачон аб.

Наурбеи иоуз азтцаара ԥшрак ћамтцазакәаны атак ритар акәын, ахәыцха шимамыз ибон, аха ибз мћәуа, иҩы итабылгьо даанхеит, дзыкәгылаз адгьыл азы амц изымҳәеит.

– Ыых уара, ала аԥынтца икылћьаз! – ибжьгьы аагеит аимгәач, алеи-аԥси рыбжьара итапанча алагьы дыкшеит.

Наурбеи ихшыбаѡ еилахәаны дкаҳарц даагазҩеазит. Иани иаби еибартцәааны инаидххылан, дкамыжькәаны даанырқылеит. Наурбеи иааҳәыз илакәа ртыпаҩы иааин «ақыртуа дгьылуп» ааиҩытцћьеит.

– Шәымшәан акымзарак ихьзом, – иҳәеит икшаз. – Аԥсуаа кыртцәами? – дизтцаахт.

– Ааи, ааи, ус ауп, ус ауп! – атак даахыццакит Наурбеи.

– Ижәбома, ари дћәышуп, атоурых идыруеит, – иѡызцәа рахь даацәажәеит реиҳабы. – Ақыртуа тоурыхѡѡцәа аԥсуаа ақыртцәа ишырхылтцшьтроу ѡны ишықәыртцахьоугьы идыруеит.

Автоматкәа икәкны изкызгьы рабџьарқәа рықәцәқәа ааладырћәит. Наурбеи иани иаби рыԥсы ааиѡырган, наћ-ааћ имахәарқәа кны, рылаҵырз рҩатата иахьгылаз, дааурышьтын рылабжышқәа рыцқьо иаагылеит.

– Батоно Ҭедоре, ус зѡуа иахьатәи ақыртуа тоурыхѡѡцәа роуп, цыхьатәиқәа аԥсуаа хаз милатны ишыћоу, аԥсуа дгьыл аћны ишжәытәзатәиқәоу ҳәа

ирԥхьоу ауп ииашоу. Аха уажәы рыдгьылгьы даргьы ҳамгои, рыдгьылгьы қыртуа дгьылымхои! – ибжьы аарылҟьеит настҳашәа игылаз гвардиауаԥык.

– Устыҳә, уҽы еихарткач, еибашьра уанаагаз Аҟәа ақалақь аҟны узықәҳаргәыҷыз аԥны уцәызырц утахымзар, – уи диқәмақарит Ҭедоре зыхьзыз.

Наурбегьы иани иабигьы изҭаԥшуаз атыша еиқәатцәа амра ашәахәак нҭаԥханы иаарлашазшәа рбеит. Ҭедоре дааҽагәыбзыҷхан, Наурбеи дааидгылан дизцааит:

– Уқытеи акәша-мыкәшеи аҭыпқәа ибзианы иудыруоу?

Наурбеи дақәшаҳаҭханы ихы ааирцысит.

– Уара аԥсуа хаҵа, – иҳәеит егьи – арахь уаалеишь, – нас иани иаби рахь ҽааитит: – Шәыцкәын шәицәымшәан, шәара ара шәынхала-шәынтцла, – иҳәан, иџьыба дынҭаԥшны қьаадпарақәак еилаҷьгәа иааҭиган, Наурбеи инеииркит: -Абарҭ уани уаби ирызныжьны уҳашьҭаланы уаала.

Наурбеи урҭ аԥарақәа иан лыпраҳәа аџьыба инҭаџьгәаны даахынҳәын, Ҭедоре дивапало иҽынеихеит.

– Аԥсуаа абас аԥарақәа рыҭо ҳаазом иудыруаз, – иҳәеит Ҭедоре Наурбеи илымҳа дынҭацәажәаны, – уара уаԥсоуп, ахшыѡ умоуп, ҳаилукаауеит. Иаарласны Аԥсынгьы аԥсуаагьы ҳнапаҽы ишыҟало удырит. Еиҭауасҳәоит, аҳамҭа дуқәа узыԥшуп, уани уаби ракәзар, ҳнапы иқәыргыланы ҳархылаԥшып уаргьы ҳаргьы.

– Батоно, шәара шәшаиаааиуа ала агәра ганы уҟоума?

– Ҳы, ҳы, ҳы, – дааччеит Ҭедоре, – ҳара миллионла иҟоу ақыртцәа, имаҷѡу аԥсуаа ҳшышәиааиуазы ушԥатцаауеи, ахшыѡ змоу ҳәа сызхәаԥшуа арԥыс?

Шәыхьыʒқәа ргәынкылара уадаԥуп шәара аԥсуаа. Ухьʒ ана ҳахьеицәажәоз исаҳаит, аха иаасхашҭит.

– Наурбеи Уазба!

– Уазбоу Чазбоу сыздыруам, аха Наурбеи хьʒы ҭлапҟоуп, иагьбзиазар акәхап. Ауаԥра ҳаракы ааурԥшыр ҳара ҳҽы, уаԥрала ҳузныҟәап. Аԥсуа еибашьцәа иахьтәо-иахьгыло ылԥшыхәааны, урҭ рахь амԥақәа ҳарбала. Асҭамыр ами иҳабашьуа уашьеитцбы ихьʒу? Уи уамашәа деибашьԥуп ҳәа иʒбахә ҳаҳахьеит.

Наурбеи ицәымыҕханы даатгылеит.

– Уи игәаҕ ухҭнаҳҟьарым, умшәан.

– Исгәыдҭа, сшьы, уи улшартә уҟоуп.

– Мап, иугәыдсҭаʒом сара. Еиҳагьы иеиҧьуп уашьа гәакьа ахьиакәу, насгьы уара утцкыс дахьеитцбу. Уҳәатәаҟны дааугап, ҳара ҳахь диоугап, ҳара иԥсы еиқәҳархап. Идыруазааит ҳара ҳшаиаааиуа, иара еиԥш иаҳҽагыло аʒәгьы ҳшимеигʒо, аха заа ҳара ҳахь диасыр, дшеиқәхо.

Наурбеи иоуз, адҭа наигʒарашәа игәы иабеит. Иашьагьы иԥсы еиқәирхарц иʒбеит.

– Салагоит уи аусгьы, батоно Ҭедоре, – дацпыҳәаны ҽааиҭит Наурбеи. Абас Наурбеи ихы ҭҟьаны дрыманы ианца, иани иабигьы дшырымшьуаз ала ргәы рҭынчны аԥны ианаанха, мышқәак аабжьысуан аиԥш ауп Нара лани лаби лыԥныҟа ианылгаз. Асҭамыр аибашьра мачк данаахашәалоз уа днеилон-дааилон, зхабар рзеилымкааузаз Наурбеи иакәын. Дызгаз дахьыргаз-дахьааргаз ҳәа акгьы рыздырамызт акыр ишынашәаашәазгьы, ақырҭцәа ирымпытцакыз рқытахьгьы еигәыԥрақәак шыҟарҭазгьы. Иҟарҭарыз, гәырԥас дышрымац дрыман.

Аа, уажәы дук дицәыхараʒамкәаны дахьгылоу. Илымҳала иаҳахьеит Асҭамыр ихаҭагьы дыԥшааны ақырҭуа гвардиаа рнапахьы дшиеиго. «Сашьеиҳаб

агәра ганы дыҟоуп ақыртуа фашизм аиааира шаго, иаргьы иҭаацәарагьы шеиқәирхо. Абас ихәыцуа аҽа цытѡыкгьы ыҟоуп. Урҭ ирыхҟьаны ҳаибашьцәа ҭахоит», – абас ааидихәыцлеит Асҭамыр, мацәыс-еимҟьарак иҭагзаны. Ибон аамҭа еимҟьарак иалагзаны уа дышгылоугьы гәарҭар шыҟалоз, дгәарымҭазакәаны дцазаргьы иашьеиҳаб апсахѡи ақыртуа гвардиааи шеизынхоз, убриалагьы ҳаибашьцәа ааха ғәғәақәа роуа ишалагоз.

Абар, Наурбеии иеилагылаз ақыртуа гвардиаи, ажәѡан ахьтә даалбааны рапхьа даагылазшәа, даарнибаалеит Қар-цҳа Шьариза: длаша-лашо, лхаҽы хагьежьаа еикәапхо, делфаҷа аспорт маҭәала деилаҳәаны. «Асҭамыр, Астик, уеиха абаапсы, ушзахәо уца!» – акиҳәа лыбжьы аагазшәагьы иаҳаит.

Уи бзиа иибоз ашкол ицалгаз азғаб лакәын. Ари шлапштцашәараз ихаҽы иаакылҟьан, ихысга нацәа иавтомат аҵхага инаҽаиршәит. Инацәа ирҵысаанза «Астик, уашьа дрыцхашьа, Астик!» – ҳәа арҵәаа аатырганы, дышьтхысаа иара иахь лҽаалхазшәагьы ибеит. Убасҟан иара иганахь аҟарулра здыз агвардиауаѡ дааины иапхьатәкьа иблақәа даарыхгылеит. Асҭамыр дымпшзакәан автоматхы еишьтагыла дәықәитцеит иашьеиҳаб игәыштца иарбаны. Иаҳәызба ццышә аатпааны иапхьа игылаз днахәитәын, дызлакшаз наиқәыршәны алимонкақәеи аграната қәеи атта-ттаҳәа иааилатырыз агвардиаа ргәып инарзынашьтны, дышзахәозгьы деихеит ишьтахьҟа. Алимонкақәе аграната қәеи пжәон, агвардиаа реилатәаабжьқәа геит. Зыпсы ҭаны иаанхаз шанханы, асы зхарпаз абнацәхыпқәа ирылҟьарылҟьо инеиуаз Асҭамыр ицәаара инахьыпшит. Асҭамыр дцон ашәарыцалақәа ицдырҟьаз ашьабсҭа аҟара дласны.

Валентин Кәаҕәаниа

ЗХАЛА ИНЫҠӘО «АҚӘЫЦЬМА»

Суждено мне волчьей добычей стать,
Только пусть не узнает об этом мать.
Аветик Исаакиан

…Фархь-мархьқәак еизызгап ҳәа абна дылалан дышнеиуаз, дшанханы дааҭгылеит. Аҵьашьахә! Аҽенышьыбжьон ҵь-дук ашьапаҿы рыхқәа еилаҵаны иҭаҳәахаа ицәоуп ақәыцьмеи ауасеи. Зынӡа раайгәара дышнеихьазгьы имҿыхеит, рыхәдабжь убриаҟара ицәгьоуп – ашәапыцьап шанхалеит, апсаа рашәаҳәабжь еиқәтәеит, акәарақәагь ааҭгылт.

Афырҳәа дааиқәшаҟьеит лышьҭахьҟа, адгьыл дакӡамшәа дыҿҟьаса ддәықәлеит. Дхьапшӡом, дышзахәо дыѽны дцоит. Ақәыцьмеи ауасеи рыхәдабжь лышьҭалеит. Ишпаа уара?! – дахьцо илышьҭоуп, илышьҭытцуам. Абна зегь амҿханакит рыхәдабжь, ус-ус адыдрахь ииасит. «Уа-уааy, уа-уааy!» – аҳәҳәара далагеит, аха лыҳәҳәабжь заҳауада абнаршәыра агәҭаны…

«Оганес!» – дцәырҳаны дааҧшит Катиа. Илбаз аҧхыӡ шыҧхыӡыз агәра лгарц лҭахызшәа, аҧарда ҧхьаршәҭны, атх лашә днагәылаҧшит. Уамашәа иҭынчран адунеи. Лыҷкәын дахьыцәаз ауада дныѽнаххын, иқәтцны иҟаз ахыза аалырҽеит. Ихаҿы икыд-

гылаз абԥьар анылба, амаҭ лыѳны илбаз аҟара лцәа даатазыҙеит. Лыԥхыҙ абри абԥьар иадҳәалазшәа лгәы илнаҭеит. «Иабаҳҭаху, сукәахшоуп», – лгәы дынҭаҧызит…

Ашамҭаз дырѳегьых дцәырҳаны даапшит ан, аха уажә илбаз аԥхыҙ атцабырг иазааигәан иаҳа: «Рыѳны хынтә игьежьны иааҳәит. Арҙынааи дареи рыбжьара иҟоу агәаѳара зегь азыхәашь ахытҵәеит…»

Ашьжьымҭан Владислав Арҙынба иан лҟынҙа дцан, илзеиҭалҳәеит лыԥхыҙ. «Пхыҙ бзиа ббааит! Аамҭа бааԥсгәышьоуп, аха ишыдыдуа қәа ауам, бымшәан…» – лыгәшәымшә лҳәан, аѳныҟа дааит. Аха зегь акоуп Катиа лгәы дарҭынчуам, ак лыҧрыхоит, дартәом, даргылом.

Деиҭацеит Арҙынаа рахь. Дахьнеиз, аҧкәынцәа ажәжәа-жәжәаҳәа автоматқәа реитцатцара иаҿуп.

– Надиа, иҟалеи? – дҵааит Катиа, илбаз ԥьашьо.

– Аибашьра иалагеит, – лҳәеит Арҙынба иан деишәара-еитцараха.

Абри аалҳәеит Аԥсны аԥсабара зышьцыламыз бжьы ҿаасҭак адунеи амҿханакит. Катиа дындәылххызар, – авертолиот хуп. Гәымсҭа шыҟаз ак аҭапжәара иалагеит…

Абас ахы акит иуаҧеимшхараз амш – 1992 шыҟәса нанҳәа 14. Аҭынчра ацәыҙит Аԥсынра. Аҭынчра ацәыҙит Барцикианаа рҭаацәарагьы.

* * *

Барцикиан Оганес ешыратәын. Барцик ҳәа хьҙшьарас иман. Аԥсны раԥхьатәи апрезидент Владислав Арҙынба дигәылан. Иаб диԥхахьан, иани, иандуи, иареи еицынхон. Зхәы иатәҳәан изфоз ҭаацәаран, рхы рымшьратәы иҟан. Ауаѳы дахьудыруа агәаҟраҿ ауми! Аибашьра ианалага, аерманцәа

аҙәырҩы рынхарҭақәа кажьны Урыстәылаҟа иқәтцны ицеит, аха Барцик ус ҟаимҭеит, иабцьар аашьҭыхны зыпсадгьыл зыхьчоз аҧсуаа днарывагылеит. Днарывагылеит акәым – аибашьра цысаанҙагь Аҧсуа полк далан иара резервистк иаҳасаб ала, игәра ганы автоматгьы ирҭахьан.

Аҧа затцә итәы еснагь ицәгьоуп. Абцьар аашьҭыхны ашҭа иҭытцыз лыцкәын дизхәыццыпхьаҙа, Катиа аҳаҷаҳәа абни лыпхыз баапс аалгәалашәон, нас лхы ахьылгара лзымдыруа даақәхон, лаура луан, ихабар еилыскаауеит ҳәа дыҷҟьа-ҷҟьо аҷкәынцәа ахьтәаз Гәымсҭа ацҳахь деихон.

Аибашьра аҧхьатәи амшқәа раан Барцик абылтәы мҩангага амашьына дақәтәан, аибашьцәа былтәыла еиқәиршәон. Усҟан аҩныҟа данаауази данымаауази еиҟаран.

Ҽнак Катиа аҩны дтәаны аҟәыд аҧшра дшаҷыз, Гәымсҭаҟа игәыҭҟьагаха тҟәацыбжьк геит. «Машәырк ҟаламашь, анацьалбеит?» – лҳәан гәаныла, ашҭа дынҵытцит днатцаа-аатцааua. Агәылацәа ибаргәыз акгьы ҟамлеит ҳәа ларҳәеит. Ауха дмааҙеит лыцкәын. Адырҩаҽны Барцик ашҭа даатҵалеит илымҳақәа ашьа рыбжьыхьхьы. Дзықәтәаз амашьына амина атцаҧжәаазаарын. Барцик аҧенцьыр ала дкылнарҟьеит. Дхәахәа-чахәеит, аха ииулак дҩагылан, ицҭатәақәаз иҩызцәа ҩыцьа амца зкхьаз амашьына иҭигеит.

Ихьыз затца имҳәарыз, агәылацәа рҟынтәи ила-ҳаит Катиа. «Анцәа димазар ҟалап, абыржәы иҧсы еиқәхазар, уаҳа ак шҧаихьри», – лгәы лҟажон ан. Аха зегь акоуп абни аҧхыз цәыршәахә лгәалашәацпхьаҙа лгәы дынҭағызуан, уи акы иамааноуп ҳәа лыпхьаҙон. Еиҳарак агәытцха лызҭоз – лыцкәын даазқәылаз иапшьигаз, аҕа иҭыҩрахь ацара-аарақәа роуп. «Ас убахьоума, нан, аҕа иҽиҷажьра, ҩызада-ҧызада

аныҟәара!..» – аҽԥныхәақәа илҭон. Иарах дыхәмаршәа «ақәыцьма шәарыцара имцар, аԥацәа леиқәантцәа ицоит» иҳәон...

Барцик дызлаз Леонид Арҙынба напхгара зиҭоз азениттә-пулемиоттә батареиа акәын. Абатареиа аштаб Владислав Арҙынба иԥнаҟны иҟан, аибашьцәагьы уа иԥхьон. Шаҟараантә игәарҭахьааз ауқәынцәа: шьыжьымҭанла ианааԥшлоз, Барцик дырбомызт, гәырҙ-шашәаз цьара дныцаба дцон. Дабацеи ҳәа ауаԥшьаԥ ианиазтцаалак: «Аԥнынҙа снеины саауеит ҳәа дныцытцит», – иҳәон. Акәтәҟьаз цьыршьон аԥхьаҙа, аха нас еилкаахеит иҟаз-ианыз.

Барцик ила хԥаны Гәымсҭа нырцә-аарцә дахысыртә ацарҭа-аарҭақәа зегьы идыруан. Атцх иҽамадан аҙиас дырны Аҟәа ақалтахь дцон иҽырԥашьаны. Ақыртшәа аҙеиԥш иҳәон. Аԥшыхәра ақынтәи дгьежьны данааилак: «Ҟарҟарашвили асалам узааитиит, абри автоматгьы уаҩа ианитцоит», – ҳәаны, аҩа ихиҳәаз аҳәаҭҳа ибцьардаз ҵкәынак инаииркуан. Ус шаҟараантә...

1992 шықәса, жьҭаарамза 7. Ашамҭа. Абатареиа ауқәынцәа анааԥш, рԥыза аерман хатца ԥаԥхьа дшыҟамыз гәарҭеит. Қьаад бгьыцк ԥны ииарҭа иларшәын:

«Ақәыцьма» шәарыцара ицеит. Ҟарҟарашвили маҷзак дырчыхәчыхәтәуп. Сзымгьежьыр, сан илашәымҳәан. Барцик».

Гагра шыҟаз аԥша ҭәҩәа асхьан усҟан. Мышқәак ракәын итцуаз ԥсоу аԥсуа бираҟ ахадыргылеижьҭеи. Иҟаларызеишь ҳәа изыԥза ԥшын Аԥсынра. «Оф, гәышьа» ҳәа еидара хьанҭак рхырҳәеит ҳаибашьцәа, уажәшьҭа ргәы рыхон раҳҭны-қалақь ахь, Аҟәаҟа.

«Аамҭа гатәым, згәы зымҟьаз аҩа маҷ-маҷ ишьара дыкәлаит: ахыргәгәарҭа ҷыцқәа реиҷкаара иҽа-

зикит, атехникеи ашьаҟари меигʒарахда Гәымсҭа ахықә иадигалоит», – абас дхәыцуан атҳ лашә зҽеалакны инеиуаз Барцик.

…Деиҭацеит. Уажәшьҭатцәҟьа ишәарҭоуп, уҽеанкыл ҳәа игәы иҽанырҭахьан аҧкәынцәа. Избахә ала лымҳатасҟәак рмоуцкәа иҟамызт аҕацәа. Изааʒои, ачарҳәарақәагь ыҟан, ишьҭашәарыцон «ақәыцьма», ана-ара ихаѳон. «Шәымшәан, урҭ ржьашьа сара издыруеит» иҳәон ақәашьда, дымцар имугәышьеит…

Уатцәы атцыхәтәантәи аҧшыхәрахь дцараны иахьеиҧш, Барцик иѳызцәа иманы аѳныҟа дымѳахытцит. Аишәа данаахатәа ус иҳәеит: «Уатцәы сышиироуп, цьара цатәны исымоуп, сеибганы сзаар, цәҟатак шәзышьуеит».

Усҟан аҧсцәаҳа дааины изқәа дкыдгылахьазаарын. Ѳажәижәаба шықәса анихытцуаз аҽены дахьцаз дзымхынҳәит.

Усҟан аҧсцәаҳа дааины изқәа дкыдгылахьазаарын. 30 шықәса анихытцуаз аҽены дахьцаз дзымхынҳәит…

Ауаѳы ихьран иҟоу ицәа иалашәозарҟалап, иажәагь ихымѳаҧгашьагь рҽырыҧсахуеит. Абжьааҧнеиҧш убри ауха иара иѳызцәа дрылҷҷаауан, здунеи зыҧсаххьоу иабгьы дигәалаиршәон, арыжәтә хҭәало ижәуан. Лыҷкәын ас арыжәтә иҽадицало длымбацызт Катиа.

– Уан дукәыхшоуп, иумжәын, срыцҳашьа! – лыгәтыха лзытцәахуамызт ан.

– Бысҟәамтцуеи, уаҳа ажәха смаʒозаргь быздырам! – ҷааитит апа. Иихәаз еицыз зегьы иаарцәымыҷхеит. Ашҭа данҭытцуаз иан лахь дыѳхьапшын:

– Сцоит, аха сзымхынҳәыр ҟалап, – иҳәеит, илаҕырʒқәагь ааигәахеит.

Унан, уан уапхьа дыҧсааит, ишҧыкәу ушымхынҳәуа!.. даагьатцәыгьатцәит Катиа.

– Бымшәан, сан, бымшәан, схынҳәуеит, – иҳәан, дналыдыххылан дааигәыдиҳәҳәалеит.

– Сара уаасызхәыц, срыцҳашьа, – илымҳа инҭалҳәеит иан.

Ари – уазын, гәҭыхажәан, ани ҷеи аҭыхәтәантәи реицәажәара акәын.

* * *

Ан лҟны идмырзеит лыҷкәын иҭахара. Уи аамҭаз аҕа даапкъеит – Ешыра амцаԥшь каиршит, аҭынчуаа рынхарҭакәа ирхымҭцыр ада ҷсыхәа амамкәа иааҭагылт. Аҧкәынцәа Катиа лани лареи Ешыра иалган Пицундаҟа идәыкәыртцеит. Аха ан – данын, лыҕраҭша заҭә ихабар еилымкаакәа тәымцьара лгәы дартәомызт. Мчыбжьыкгьы мҭыцкәа дхынҳәит лыҷкәыни лареи рыԥхъаша ахьҟарҭәоз, рнахандеи ахьыҟаз аҭыҵҭып ахь. Ҩымш амҩа дыкәын, шьапыла мацара дааит. Дышиашаз абатареиа аштаб аҷы днакылсит: «Леонид Басиаҭ-иԥа, алаба кьаҳәгьы зны ихәарҭахоит. Сшәыдышәкыл, бзиара дук сзыҟамҵаргьы, ҷырхага шәыстом!..» – лҳәан, ҷаалҭит акомандир иахь. Даҷирҟәҟәарц иҿазикит, аха илымуит, иаалымухаҭеит. Ан иаанылкылеит лыҷкәын иҭып. Убри инаркны аҷыр-ҷырҳәа амца зыцраз аерман ҷҳәыс ҿенакымзар ҿенак абатареиа аибашьцәа даарыдымҭцит. Урҭ дахьрылагылаз лыҷкәын игәеисыбжь лаҳауан, лааигәа дыҟазшәа лгәы илнаҭон. Илылшоз ала лыҷкәын ицәа зхылкаауаз аибашьцәа рыматц луан: рхәы-рыԥхь лҳәарын, рыматәа-рҩытәа лыҙәҙәарын, иҷәлыршәларын, уимоу азенитка апатронақәа аҟантаруаз антцараҷгьы дрыцхраауан. Ахысрақәа анеиԥхьбоз, аамҭацк иадамхаргьы лҿага аашьҭыхны ажәжәа-жәжәаҳәа лутра дынҭалон: ажәла калԥсон, драшәон, дкәакәон

– иудыруеи ҳаԥхьаҟа иаҳԥыларгьы ҳәа. Иҟан аамҭа абатареиа фатәыла-жәтәыла ианеиԥҟьозгьы. Усҟан Катиа лыкҽаѡра дныкҽалан, анцәа илирбоз зегьы аацәырылгон: ахш, ахыртцәы, ашә.

Катиа жәхьак лыман Марҭа захьӡыз, аибашьра шцоз ихьеит. Шьыжьымҭанк Марҭа ахьҭакыз ажәтра абзарбзан хы аахеит. Ахысраԥәа анеиԥәтәа, ажәтра дныѡнаԥшызар Катиа, – Марҭа еиԥәышьшьы, аԥынтца ашьа қылыхьхь игылоуп, алаҕырӡқәагь ҭыхәҳәы ицоит. Убри инаркны ажә ахыхьчашьа атцеит: абзарбзан хҟәа рҽанаархоз, Марҭа ашырҳәа ицаны аѡны аҽаваназон.

Абатареиа аибашьцәа анык леиԥш дрыдыркылеит Катиа – «фронтоваа мама» ҳәа акәын ишлышьҭаз. Урҭ ахырҕәҕәарҭахь ианцоз амашәыр алԥха шәыцзааит ҳәа дныҳәа-ныԥхьон, ажәыларахь идәыԥәлацыԥхьаӡа, ацәашьы аркны, анцәа диашьапкуан дырхылаԥшырц, еибга-еизѡыда илызирхынҳәырц. Усҟан Катиа инхәыҭакны дҭәуон, еилылкаагәышьон аибашьра ишацыз аԥсҭбараҟәа.

Амашәыр алԥха шәымазааит ҳәа Катиа ахырҕәҕәарҭахь ицоз аҧкәынцәа дрыԥәныҳәон. Ҷыдала игәцаралкуан аибашьцәа ҟәыԥшцәа, урҭ анык леиԥш дрыдыркылеит, «фронтоваиа мама» ҳәа акәын ишлышьҭаз. Аҧкәынцәа ажәылара ицацыцхьаӡа Катиа инхәыҭакны дҭәуон, еилылкаагәышьон аибашьра ишацыз аԥсҭбараҟәа.

Хашҭра ақәым атцыхәтәантәи ажәылара. Катиа лгәырѡа инацлеит даҽа гәырѡакгьы – абзарбзан хы дашьит Пицундантәи Ешыраҟа иаалгаз лан аҭакәажә. Ухы амца акызар арцәаха ыҟам ҳәа ззырҳәо аамҭан усҟан. Аԥсны архәҭақәа Аҟәа аҽалахалара иаҿын, аибашьра акульминациатә кәац ахь инаскьон. Катиа илулак лынарцәымѡа дыҟәыл-

тцеит лан. «Иҟата-ҟатаҙа сакасала аҧкәынцәа ана-арго аамтазы, ари лыԥсра ԥсроума!» – лхәон лара гәаныла. Амца шакыц иакын Гәымыста инахыкны Аҟәа акалтқәа рахь. Ус-ус ҳақалақь тадырцәит ҳәа ажәабжь аашит. Ари – еитаҳәашьа змам гәеитцыхган. Уи инашьтарххны ҳар Аԥсны зегь ахы иақәиттәны, Егры аҙиас ишныҽԥынгылаз ҳаҳаит.

...1993 шықәса, жьтаарамза 7 рзы Барцикианаа рышнатаҧы аҳәҳәабжь геит. Аибашьра иахәхаз рҿыза бзиахә Барцик ибаҩ рыман ашта иааталеит иашәақәлацәа. Иахьанҙа игәыҕуаз ан лгәыҕра еижьагазаарын. Аҳабла зегь иахытцәон зпа лаҕырҙыла дызкәабоз ан лмыткәма:

Уаа, нан, сыцкәын затцәы, сыбла хшәала, уана!
«Уда дсымам, уабацои?..» ҳәа сҕьатцәыҕьатцәуан,
уана!
«Схы шцацхьаскуеи, сан!..» ҳәа соуҳәан,
ашта утымтци, уана!
Умшира аҽны усызкылрымгеи уг-уҽамҳәо, уана!
Уан илхаццышәт, уан илыкәхәлеит, ашәынкыдтца
уана!

Уаа, нан, сыцкәын бахәапшь, сгәазырҳага, уана!
Уан, иубома, еитцақьызқьызуа уҿызцәа ахьгылоу,
уана?
Ируа иақәшәом, ирҳәо иақәшәом, иаарыцҳаушьар,
уана!
Убла зхумтуеи, акгьы зумҳәои?
Уаапши, уан соуп, уана!
Уан агәыкәха, уан еитамҳәа, апсцәаха ихашты,
уана!
Уаа, нан, сыцкәын затцәы, згәыхәтә иахьымҙаз,
уана!
Уан, сабацо, усымбар сыхәом, апсра зцәыҙыз уана?

Сымԥапугап, сурҽеип ҳәа цәгьа суқәгәыҷуан, уана!
«Сан рыцҳа…» ҳәа, шьҭа исхагылан, сызҵәыуода,
уана?
Уан илықәшәар уара иуқәшәаз, дҭынчымхозиз,
уана!
Уаа, нан, сыҷкәын заҵәы, зхабар сымбоз, уана!
Уан, унҭытцыр, уахьцоз здыруан, аха исымчыз,
уана?!
Атцх уалыхәхәа Гәымсҭа уруан, шьоура иупҳьон,
уана!
Сарах сдәықәын аԥны самкуа, адәны самкуа,
уана!
Уан, уан, ууанӡа саҽын апсра, уан агәаҟцәгьа, уана!

Уаа, нан, сыҷкәын заҵәы, зхабар сымбоз, уана!
Уан илхабгеит: ала урфеит, уагьырзымхеит, уана!
Иақәгәыҷуадаз – убаԥ соуит, аа, уахьықәу, уана!
Уан, уан, уажәшьҭа исыбаргәузеи, сааигәа уҟоуп,
уана!
Ианамуӡах ҙәырԥы среиҷьуп, уан еиҭамҳәа, уана!
Уаа, нан, сыҷкәын заҵәы, усзыхгома, уана?!
Уан, ухьӡала шьацк зырҟьыцуа тҵеик дуҭынхар,
уана!
Гәеиқәҳәалаган, кьаҭарамзи, ҳәатә соуазма, уана!
Уаб иашҭа ду урлашьцакит, еибакәеибоуп, уана!
Уан ишпалуеи уа удлапса, уан хлаҳәацәгьа, уана?..

Гәҭыҷьгьала дҵәуон аибашьра граҭшала иаблыз ан жәымҭацәгьа. Уи лмыткәма гәыҭшьаага анацәа зегь ирыцрасыз арыцҳара ду иазҳәан, иара убри аамҭазгьы шьала икәабоу Аиааира ду иадырган.

Шықәсҁәак раԥхьа Ешыра ақытан Апсны раԥхьатәи апрезидент Владислав Арӡынба иаб лыԥсыжраҽ сиқәшәеит аибашьраҽ зхы аџьыка ықәызхыз Виктор Тәанба. Ԥыцьа-хԥы ҳаидгылан ҳаицәажәон,

доусы игәҭыха иҳәон, аибашьра аамҭаз Ешыра иҟаз-иаиыз ҳгәалаҳаршәеит. Сара рацәак сыԥерылазгаломызт, аха нас, иаҭыԥуп сҳәан, Оганес Барцикиан иҙбахә цәырызгеит, сышизҽлымҳаз аҟара дсырдырит. «Уи итәы уасымҳәои иуҭахызар, ҳгылоуп, ҳцәажәоит усгьы, – иҳәан, ажәабжь хиртлеит ибзиан издыруаз, саргьы сыздыруаз Виктор. – Барцики сареи аус еицаҳуан Ешыра аспортбазаҿ. Машьынаныҟәцаѡын иара. Дхәыцаахыс дыздыруан. Ешыратәи аԥсуа школ далгеит. Ихы сыдкылашәа дыҟан: еснагь сара дсыцныҟҟәон, шәарыцарагь дсыццалон. Уахьихәаԥшуаз – амшә даѡызан. Ешыраа рыцкәынцәа Аԥсуа полк ианалалоз иаргьы дрыцалалеит. Аибашьра ахы анакы, иаразнак дҳавагылт иабҧьар аашьҭыхны. Аԥсуа полк иалаз резервистк иаҳасаб ала автомат иман. Аибашьраан иареи сареи иҳахҭысыз акык-ѡбак уасҳәоит.

1992 шықәса нанҳәа 31 рзы ақырҭцәа ажәылара аԥшьыргеит – Гәымсҭа ирны Ешыра иаҳцәалалеит. Ѡынѡажәаѡык раҟара аҵкәынцәа ҳаанхеит, Барцик дназлоу, егьырҭ зегьы хьаҵит ус адҵа анықала… Ҵкәаа рнышәынҭрақәа рзааигәара аҕа икәалҙтәы техникақәа жәеиза ырны игылан: х-танкки а-БМП-қәа аабеи, «Урал» ҳәа изышьҭоу амашьына дуқәа хпеи. Атанкқәа рызнеишьа амамызт, рыззегь еивҵарпыххаа игылан, танк х-БМП-к имѡаԥыргон. Амшыни Асҭамыр ирхеи рыбжьараҿы ихалеит ѡ-танк, х-БМП-к, амашьына «УАЗ-66». 70-80-ѡык раҟара адесант хытцны ашкол ахыбраҿ иѡнатәеит. Бориа Ладариа, Барцикиан уҳәа аҵкәынцәеи сареи ҳҿыѡаҳхеит уахь. Бориа амина ытцеитцеит. Танкк шааиуаз иахаԥжәеит. Ҳакәшеит, шәҭытц ҳәа ҳрыкәыҳәҳәо. Аҙә дҭытцит итапанча кны. Убриаамҭаз Барцик иабҧьар дәықәитцан, деизҟьа дкаижьит. Аграна-

тагь икызаарын аҕа, уигь имҟәытцаԥжәеит. Атанк ҳнапаҷы иҟалеит, аибашьра зегь ахҭнаган, иахьа Аԥсны архәҭақәа руакаҷ иҟоуп.

Гаграгьы дҳацын Барцик. Усҟан Ԥсоу абираҟ ахадыргылахьан. «Золотои пост» ахьыҟоу аҕа идесант цәырҟьеит ҳәа ҳарҳәан, ҳрышьталеит. Ҽнак хәлааҥа ҳрышьтан, аха иаҳзымкҙеит, ашьхара рҽаҭахьан. Изхысҳәааua, Барцик атанк еиԥш ҳаԥхьа дгылан, ашәара захьҙыз издырҙомызт.

Ԥьашьахәыс иукша еиҳаракгьы – уи Гәымсҭаҟа аҙы дырны уахынла аҕацәа рахь дцалон. «Уаха танкк ԥызжәароуп» ҳәа иҷынеихон. Ҽнак дахьцаз дрымпытцашәеит. БМП дадҷарҳәалан, мышкы хәлааҥа дыкәшьуа дрыман –ԥсышьацәгьа ирҭеит».

В. Тәанба иажәа анхиркәша, деиқәлымҳаха изыҙырҩуаз хатцак ажәабжь инацитцеит: «Саргьы иааигәаҙаны дыздыруан Барцик хәашабга. Абан, абни иаабо иҩны ахыб ауп – иҳәан, ааигәа игылаз ҩнык ашҟа ҳхьаирԥшит. – С-Арҙынбоуп сара, Дима сыхьзуп, сыхьз азыуеи, Хартцлаҕь ҳәоуп зегьы сшырдыруа. Барцик ахәашеи сареи Ешыра ҳаибадырит, аибашьра ҳаиднакылеит, убриаҟара ҳаизааигәахеит – аишьцәа реиԥш ҳҟалеит. Заҟантә Дәрыԥшь сыҩны днеихьааз! Иҩны усгьы тәарҭас-гылартас иҳаман.

Уахык Леонид Басиаҭ-ипа дсыԥхьан:

– Ԥьара ицатәхоит, узцома? – иҳәан, дсазҭааит.

– Сазхиоуп, – сҳәеит.

– Уан лгәы умоу, уаб игәы умоу?

– Саб игәы сымоуп, сан лыгәаҕьра сымоуп, – сҳәахит.

Иалухи, Барцики сареи Гәымсҭа нырцәҟа ҳишьтит ԥшыхәра. Аҕа иблиндаж аҟнытцәкьа ҳнеит. Аблиндаж збахьоума, сталан кыр ҟастцахьоума, ачанах иану ақашь амҳатцә сзатцымшьыр ҳәа сшәоит! Амала

«амҳатцә» скуп – абаагәареиԥш сақәгәыҕуеит скарабин. Акарабин иалуршои, укылԥшны иубои уахынла?! Ани ахырзаман – автомат укызар, улатцхар, ак иқәымшәаргьы ак иқәымшәои, аха уи аҟынза ҳабанеихьоу, ҳаиԥхызуеит аҟароуп!

«Ара уԥшны утәаз, я пошел работать», – иҳәан Барцик рыцҳа дцеит аға иблиндаж ахь.

Жәабаҟа минуҭ ҭхьанеиԥш, сахьтәаз аҵыԥхәа хаҳәк ааин, сшьамхы ианшәалеит. Аиаша уасҳәап – агаза иоуп имшәо – ахаҳә хәыҷ иааиз са сзы ибомбан – сгәы ҭнаҟьеит. Даҽеа хаҳәкгьы ааин, саԥхьаҭәҟьа инкашәеит. Барцик иакәзаарын: «Тссу-у! – следуй за мной!» – иҳәан, ҳашьтахьҟа хдәықәлеит…

Жәа-минуҭк рыла агацәа рыблиндаж асаса еимыхны дааит. Ԛ-втоматк рхиҳәеит. Ҳәызбалоуп аус шиуз, ҳәызбала… Аблиндаж уанҭатәоу ацәа уқәҳауеит. Ашьшьыҳәа ултҵалоит, «Гоги» унаидгылан унапала иҽы еихоуцьгәоит «ҳыҟ» имҳәаратәы, аҟытцәыҳәа уаҳәызба наилоутцоит – будь здоров!..

Азәҽы ҳанааи: «Уҽтоумыжьын, ашьшьыҳәа!..» – сгәы сеанитцеит. Азы агәызҳәа уҽтаужьыр, «ҳашьцәа» ахысра иаламгои! Азы аҭалашьа, аҭытцшьа здыруаз цьушьа – уигь ҭатәхеит!

Ари сара сзы раԥхьатәи вылазкан.

Уахык Басиаҭ-иԥа ҳаиҭадәықәитцеит. Танкк ҭаха ҳнаҵомызт – иаацәырҟьан, Ихысны аеатцәахуан. Убри атанк ахьынтәихысуа еилышәкаа ҳа ҳаиҳәеит. Симан иҽынеихеит Барцик. «Ара уҟаз, усзыԥшыз», – иҳәан, аарцә ҳкәараҽы, саанижьын, иара дцеит.

Стәоуп, стәоуп, стәоуп – х-саатк ҭит, дыҟам. Самхацәеит. «Гәыр-гәыр-гәыр» ҳәа бжьык саанарԥшит. Трактору, танку сеидру! Избахьоума иара атанк ҳәа узҽу! Ԛышәҟа метра бжьоуп. Иааин, «агәыз» ҳәа идәықәнатцеит арахь. Иҟалаз сзымдырит азныказ.

Сшьара сықәҟьан, «ахәапҵ ҳәа скаҳаит – сеиқәа сҟьашьит. Дук мыртцыкәа Барцик дааит. Атанк ахьынтәааиуаз, иахьынтәихысуаз – рыззегь еиликааит. Мчыбжьык мтцыцкәа уи атанк «будь здоров» ахьит.

Барцик гәымшәа ана сиго, ара сиго, аибашьышьа сиртцеит. Ҽитҙомызт иара, иус идыруан. Шаанҙа ииарҭа днагәылпан дцон, ацәылашамҭаз даакылсуан ашьа импытцатата, ма иҽатата. Ҳәызбала аус иуан… Уахык дцеит. Дыҟам, дыҟам, дыҟам. Ашамҭаз дааит дкәытрабааха. «Ҳаичеи» ҳмаҳаит, хысыбжь мгеит – автомат ааигеит. Иуасымҳәеи мшәа: волк-одиночка. «Ани укарабингьы бзиоуп, аха ари усҭи», – иҳәан, автомат аасиркит. «Иабааугеи?» сҳәан, «подарили» иҳәеит.

Барцик Гәымсҭа дылҭысны «шәарыцара» дцон, иус ҟатцаны дычча-ччо даакылсуан. Аҕацәа ирхихуаз абцьар ҳбатареиаҿ дааиаанҙа ҳаибашьцәа ирзишон. Ақыртцәа рациала дара-дара ахьеицәажәоз ирҳәоз ҳаҳауан: «этой ночью одинокий «волк» поработал» ҳәа…

Ешыра ҳшыҟаз Гагра ахы иақәиҭыртәит. Барцики сареи уахь ҳдәыцәлеит. Ажәытә Гагра ҳлахысхьан еиԥш, ҳрыхьҙеит ҳар. Ԥсоу атәацақәа ҳкит, еинаҳҟьеит. Ҳѽыцьагьы ҳшаауаз, «Золотои шлагбаум» ахьыҟоу, машьынак абылра иаҷуп. Иҟалазеи? Ашәанцәа цәырҟьеит, рҳәеит.

– Боишься? – иҳәан, днасҷапшит Барцик, макьана аибашьратцәкьа саламгылацызт.

– Нет, – сҳәеит, арахь сышьҭахь акәтагь аԥьуеит.

– Едем?

– Едем, – сҳәан, ҳҷыѽаҳхеит. Амашьына апсҟы иара икуп. «Амѽа ҳашәҭ, ҳцоит», – иҳәан еилагылаз ҳнарылсит. «Иануасҳәалак, уҷҭырѽры, нас иҟастцо

сара издыруеит», – иҳәеит Барцик хәашабга. Виктор, уаргьы узбеит убасҟан. Иазууазеи, ҳашнеиуаз, «уҭыц» иҳәан, сылҭыцеит. Санцшы, аграната ҭыркьага ҳақәырххан икуп аҕацәа руазәк. Даҽеа ҩыцьа бцьарла еиқәныхивагылоуп. Барцик рыцҳа иҽеанҭрыҩруазгьы сымбеит, данхысуазгьы сымбеит, урҭлаишьҭит. Ҳзыкәтәаз амашьына апарапет иаахан, уа иаагылт… Иахьа алаба уршәыр, Аҧсны афырхацәа ирмаахар ҟалазом, убриаҟара ирацәаҩхеит. Аха Барцикиан даҧсахаҭаҭәкьан ианаршьеит уи ахьз данҭаха ашьҭахь. Уаала иқьашана усырбоит», – иҳәан, аҵьар сҩарылган, симан иҷынеихеит Оганес Барцикиан изкәаҭыц ахьылихыз аҭыц ахь.

Анышәынтра хкаан, нап шадкылаз мҩашьо. Уахь ҳшааҭалазҭәкьа: – Ҳаи, рыцҳа, Катиа лтәы шҧасмаҳаи! – иҳәан, сымҩаҧгаҩ ихы-игәы далирсит. – Афронт аҷы аныс иҳамаз бара бакәын. Быҷкәын ихьзала ашьац зырҟьыцуаз аҙә дыбҭынхарауааз!.. – аҳаҭгәынқәа инапы нарықәишь-аарықәишьит, ҭәык аҭаҭын амца ҩаркны иныкәиҵеит асҟам, ҩык-зыккьы нхаҳҭәалеит. «Барцик ила сыпсы ҭоуп. Амашьына ҳашҭатәаз амина ҳаҵапҵәеит, амца акит. Сыхдырра сцәызын, уа сҭажьуп. Барцик хәашабга сҭиҳәеит ииулак… Сара амцҳәарҭаҷ сыҟоуп, иара аҵаҳәарҭаҷ дыҟоуп… Арахьтәи адунеи алагәыргьара аншәаҭәамхагәышьа, уахьтәи ма шәахыбаамзааит! Шәыпсҟәа еиқәшәааит ани ҷеи! – абригь иҳәеит Хартлаҕь сыхьзуп ҳәа зхы сзырдырыз ахаҵа ақьашана аваракҷ игылаз арымз иҷеныкәикит, саргьы снеины снаиватәеит. Ҳаҕоу деилаҳааит, аха ангьы аҧагьы рбаҟақәа гьамала иҟаҵан. Сара лымкаала аҧа иблақәа сырхыпшылон. Еиҭаҳәашьа змам лахьеиқәра дук рытцубаауан. Иахьатәи ҳҭынчра зхы ақәызҵаз ақәрахьымза «иҟоузеи Аҧсны ажәабжьс?»

ҳәа дҭаауашәа сгәы иснаҭон. Анаѡсан сымѡаԥгаѡ дҭаҳәахаа хәыцрак дҭанагалахьан. Избон уи ара дшыҟамыз, дшысцәыхараз.

– Уԥшы, ани ацәаҟәа икыдлаз убома? – сҳәеит схаҭагьы сгәысҽеанҙамкәа снапы нархҳо, сыблақәа ирбаз хәыҷҭас иџьашьо. Ҭабыргытҭәҟьаны, ешыратәи ахәы ҳаракқәа иѡархыкны, убла хнакыртә еилаарцыруа, Гәымсҭа шыҟоу ахы ҭакны ацәаҟәа аҙы ажәуан.

Ҷытраамҭак сажәа ақәҷитуамызт иара, аха нас, дгьыли-жәѡани реивҭаларҭа дналԥшын, ҷааитит:

– Сара инахьхьа ажәѡан ҭызҟьаз ашәаԥшь ҟаԥшь акәын сызхәаԥшуаз… Шьоушәоуп ишызбо… Икыдлацыԥхьаҙа иҭахаз ачкәынцәа сгәаланаршәоит.

Амшын ацәқәырԥа млашьқәа уажәы-уажә анышь рыхәларгаларц ишашьҭоу еиԥш, исыватәаз ахатца дырѡагь хәыцра хьанҭақәак дырхаргалеит, имч рыцқәымхо, рылҭра ицәыхьанҭаны.

Сарах сеиқәлымҳаха сахьтәаз анышәынтра агәы аҟынтәи итцыѡны исаҳауан схәы-сжьы қақаҙа еилазыргылоз ан жәымҭацәгьа лҭәуабжьы:

Уаа, нан, сыҷкәын заҭцәы, усзыхгома, уана?!
Уан, ухьҙала шьацк зырҟьыцуа ҭеик дуҭынхар,
уана!
Гәеиқәҳәалаган, кьатарамзи, ҳәатә соуазма, уана!
Уаб иашҭа ду урлашьцакит, еибакәеибоуп, уана!
Уан ишԥалуеи уа удлаԥса, уан хлаҳәацәгьа, уана?..

Иахьагьы слымҳа итаѡуеит, ѡынѡыцәра нысҭыргьы исхашҭуам уи амыткәма гәыҭшьаага. Аибашьра хлымҙаах иннажьыз арыцҳара иацҳаражәҳәаѡны адунеи зегь иахытцәоит ауаатәыѡса рыгәқәа ҷкааua.

Заур Бытәба

ЧАГӘИ АҧЕҲАМБАРИ

Уи аҽены Аиааира хәышықәса ахытцра азгәартон. Ианеилга, уажәы Тыкәа иҧа Беслан Бытәба исасааирҭа «Рытца» аҿаҧхьа амшынҿықә аҿтәи акаҳуажәырҭаҿ итәаны ицәажәон, аибашьра иалахәыз реиҧш иалахәқәамызгьы ыҟақәан.

– Ишыжәдыруа еиҧш, фышықәса уажәаҧхьа, 1992 шықәса нанҳәа мза 14 азы, ашьжьымҭан, Аҧсны Аҧьынцьтәылатә еибашьра иалагеит, – иҳәан, иажәабжь дналагеит Гарри Аиба. Уи арахь дааны, ур-урҳәа иахьеило, рацәак дтәалаҙомызт, аха иахьа ус иақәшәеит. Уажәы иажәа иацитцон: – Абри аҽены, – иҳәеит, – Қырҭтәыла Аҳәынҭсовет ар, абахҭақәа ирҭакны контрақтла мызкы ҳәа иоурышьтызгьы нарылатцан, Аҧсны иақәлеит. Хыҧхьаҙарала 97 нызқьҩык иҟаз аҧсуаа ҧшьмиллионк инареиҳаз ақыртцәа ирҿагылар акәхеит. Абри адагьы Иосик Цьуҕьашьвилии Лиаурент Бериеи[1] 200 нызқьҩык инареиҳаны Аҧсны иааган иаландырхахьаз дара ртәқәагьы аҧсуаа ирҿагылт. Заанатц наҟынтәи маҙала абцьар рзааганы, аибашьра азы ҳәа, ирзыртцәаххьан. Қарҭынтә, егьырҭ аҭыпқәа рҟынтәигьы, агитаторцәа

[1] Арҭ ахьҙқәа ус дара шьоукы ишырҳәалоз еиҧш иҳәеит.

ыԛәҳа маҙала ирзааруан, аԥсуаа шәырҷагыл, шәрабашь, ҳа ҳтәԛәа аргьы ааруеит ҳәа. Еԛәырчаҟә адольльарԛәа[2] рзааргон... ишәымдыруеи... Абри аамҭаз ара шьоукгьы априказ ҟатҵаны аԥсуаа рышәарыцага «ԥилҭакәа» рылган еизганы ирҵәахуан... Уи уажә иазааруазеи, раԥхьа убас шакәызгьы, нас, зегь ҳанеигәыѡ ашьҭахь, 1993 шықәса тҷыббра мза 30 рзы ақыртцәа-мпытцахалаѡцәа рыргьы даргьы ԥхарсны, ирахәҷасны наҟ Аҷсны иалцан Егры ирцаны иҟатҵан. Аԥсуаа иҳацхраауан Нхытцынтәи ҳашьцәеи ҳѡызцәеи, аҳәаанҭытц инхо аԥсуаа рыцкәынцәеи... Абри аибашьраан иҭахеит хнызкъѡык аԥсуаа иреиґьыз рҭеицәа, апатриотцәа... Аҟәеи, Гәылрыԥшьи, Уачамчыреи, Гали 1992 шықәса нанҳәа мза инаркны 1993 шықәса тҷыббра мза азынҙа Шихварднаҙе[3] иааишьҭыз ампытцахалаѡцәа рхатәан. Цәыббра мза 27 рзы Аҟәа ахы иақәиҭтәын, абри амза 30 азы ампытцахалаѡцәа хышәшәахқәа, ишысҳәахьоу еиԥш, Егры ирцан наҟ иҟатҵан. Аибашьра алагамҭазшәа Шихварднаҙе ир Гыртәылагьы ѡ-раионк мбатәы иҭаргылан ирыман...

Арҭ аамҭала изхатәаз Аԥсны ахәҭак аҟны, ар рыматәа зшәыз ақыртуа ґьычкәырцәа, ишәҭаху ҟашәтцала ҳәа абцьар зыркны иаарышьҭыз, иҟартцоз оман: сиала, хьҙынтцала, аԥсуаа рышьрақәа, арҳәрақәа, акнаҳарақәа, рыԥсы шҭаз рыжрақәа, аԥсцәа рырҳәрақәа, ирҷашәоз аҳәса гәаранла рцәаԥерақәа, аҭынчуаа рыхкәа хытцәтцәаны агарақәа... – рызегь узеиқәыԥхьаҙарым... Аԥсны амал алган агәақьҳәа агара иаҷын: ԥраалла, ґбала, машьынала... Даҽа шьо-

[2] Адолларқәа роуп, дара рцәажәашьала ирхәмарны иҳәоуп.

[3] Шевардназе. Ара ус иазыртцәины иҳәоуп, даҽа цакыкгьы аанахәартә еиԥш.

укгьы – ашәанцәа – идырҳәыз амал Кәыдры ахахьы иганы иртцәахуан, нақ Шәаныкагьы ихаргалон…

Ари шәарт ишәыздырам ҳәа акәым, аха абас еипш арт ацәгьоурақәа уаҳа ртцыхәа анцымтцәаза, Антцәа ипеҳамбар дылбааишьтит, уца, икоу гәат, зегь цқьа еилкааны исзаага, нас Шьевардназегьы Арзынбагьы срыцхьоит ҳәа иаҳәаны.

Ари Апеҳамбар дылбааны ахьара-хьараҳәа дҽыжәлан дшааиуаз, Тамшь Кәтоли Цьгьардеи рышка ицо амҩахытцыртаҷ, уанаатцәилак, акатран мҩа аҷықә иаватцан аазеишәа столқәа хәхәаза еиҷапшьны, фатәы-жәтәыла иқәыртәаа ҟьарҟьарҳәа иахатәаз даарывалт. Арт ақыртуа ир иреиуаз ракәын, «Кузмич»[4] «апсшәа иазҳәахьаз» рыблақәа жьаржьалеиуа иахьтәаз иубон. Апеҳамбар дыпшызар, цкәынак матәа шкәакәала деилаҳәаны, апапыч шкәакәақәа ишьатцаны аханы дыштәаз аагәеитеит, аха дтцысуам, дқәацом, – дыпсны, аишәа дахартәаны дрымоуп, аҩы имтцаргыланы… Ари сара схы итысҳәааҙом, икалатцәкьаз ауп, Апеҳамбар ус амҩан дақәшәеит ауп акәымзар. Изакәу уиоуп, апсуа цкәын имашьынала ҳпартизанцәа рхәы шигоз ампытцахалаҩцәа алашәага реипш дрылашәеит. Дахьцоз анеилыркаа, ирзигоз рыхәгьы рымбоз, иааигәыдыртцан дыршьит, имашьынагьы ртәыртәит. Ишашьцылахьаз еипш, инацәа хтцәаны имацәазгьы ргеит, ихьтәы хапыцгьы ытцырхит, иццыба иантапшы, ипаспортгьы рбеит, стахар ҳәа ишьтихзаарын… Уи уатцәы 20 шықәса шихытцуаз ранаҳәеит. Абра уажә «иазгәартон» уи имшира… Аха иац иршьыз иахьанза дхамкәало, астол дырзахамыртәо даншәы, ааигәа ачазырта афрын ыкан, ицәыршны, ихы-иҷы таҙны, қәабшьту чуану акы ихы иҩахарпаны, деилыхны

[4] «Кузмич» – жаргонла рҩашьыгажәлоуп.

дҭартцан, данаршы, дхықәдыртәалартә иҟалеит… дхықәнартәалеит… Уажә уи дырныҳәон, апсуаа зегьы, ирҭаху-изҭахугьы налатцан, Нхытц рашьцәагьы налаԥхьаӡан, абас рымширақәа абри итәы еиԥшны иазгәарҭаларц изеиҧьаршьон… Пҳәыскгьы, шьҭа быргк, ашәы лышәтцаны, даамѡахытцны даарывалт, Аҟәантә Цьгьардаҟа шьапыла дцозаап, Сангәлиак. Цьгьардатә лдырк қыртуак димазаап, убри лыҷкәын абра дрывагылан, даниба, дылпылан дрывган ддәықәитцеит… акәымзар иахьтәаз ус урывсны уцар ҟалаӡомызт… Насгьы ақыртшәа удыруазар акәын… Уиоуп уи апҳәысгьы деиқәзырха, қырҭшәала длацәажәон…

Апеҳамбар атрассала дарауан Аҟәаҟа ихы рханы, ани аҷкәын апҳәыс ддәықәызтцаз «деилыргаѡызаап» Апеҳамбар ахатцәирҭа данаавала, уабацои ҳәа днеиԥылт, аха атак аныҟеимтца, итеитԥшгьы аниба, иааицәымыҷхан, днахынҳәит. Апеҳамбар убра рызегь шьҭеитцон, анҭ зҽыз ани имбоу дыҟазма, аха уажәазы акгьы рамҳәакәа дцеит, Тамшь атурбазаҿ шәахьгылоу хаха-хымш ирхымгакәа абри ҟазцо шәа шәакәзар, шәықәӡааит ҳәа дагьрықәшәины… Ашьҭахь ус иагьыҟалеит: ақытақәа рылалара, рыжәлара урҭ ирмаӡеит, Тамшьи Кындги усгьы иқәырххьан, аха – ҳдесант амшын иааҳхытцын, иҟәаҟәан ицеит… Ашьҭахь избоз ирҳәон 500-ѡык раҟара алафетқәа ирныжьлан ианеизыргоз аабон ҳәа… Рыбаѡ ахьыҟоу, иахьыргаз ртаацәагьы ирзымдыруазар акәхап, уахь ицәырыргозма, хабарда ибжьаӡит ҳәа рарҳәозар акәхарын, ҭаацәа рымазу уигьы сеидроу, аха рабаҕҕеи дыҟамыз, Едыкь Шихварднаҵе, амшьҭацәгьажә – иара итцыхәала акәҵами урҭ штахаз? Арахь ирусхәыз, бџьарла еибытан, иқәшәх ҳәа иаазышьтдаз?..

Астәи Аԥеҳамбар Аҟәаҟа дцеит. Уа даннеи еиликаеит 1992 шықәса абҭарамза 22 азы, ҽенак ала, ақырҭуа мпытцахалаѡцәа Аԥсны аҭоурых зегь, ауаа ишырбоз, аҽенышьыбжьон, ишырблыз – Аԥсауаатҭаара Институти, уи архиви, Аԥсны Аҳәынҭқарратә архиви лықәццышәаа ишыргаз, днеингьы иблала ибеит. Ианырбылуаз аҽены асаат ԥшьба рышҟа аусура ианалагоз аамҭаз аѡбагьы амца еицрыцрарҭан ирыкәшан игылт, игәаҕьны изырцәарц инеиуаз аҟәҟәаҳәа втоматла ирыххысаауан… Аԥсны аҭоурых арҙра адагьы уи даҽеакгьы ҟанаҭеит: Аԥаҭаду напыхьараԥьи Абласаркьеи раамҭаз иааган индырхаз 200 нызқьѡык дара ртәқәа шааргаз, ианааргаз атәы документк иамҳәаҙо, жәытә-натә аахыс урҭ ара инхозшәа иааҟалеит… Абаҟақәа ракәзар, ахҭып иарганы, рылақәа ҭыцҟьаан, рлымҳақәа ҷыжәжәаны, рԥынҭақәа амыжәжәан… арѡашьыга латцага гәырқәа ана-ара еиԥхьатта икаԥсаны… Ас еиԥш арҭ аниба, уаҳа ажәак мҳәаҙакәа Аԥеҳамбар Анцәа иахь дхынҳәит.

Ари Аҟармарала наҟ хыхь дцозаап, Гәып даналсуаз аамҭаз жәытә баашәла ихкәыршаз ҳаҭгәынк, нышәынҭрак азааигәа дшавсуаз «Арахь ууаи, ак уасҳәоит, арахь!..» ҳәа аҙәы ибжьы ҭыѡны иаҳаит. Уахынлан, аха Аԥеҳамбар дшәара дыҟазма, «Уарбану?!» – иҳәан, дышҽыжәыз днеин даавагылан, иҽехырҳәҳәан дынҭаԥшит. Убра анышәынҭра агәы аҙә дкәеѡза дықәтәан, – иҳәан, аибашьра иалахәыз ажәабжьҳәаѡ Гарри ԥытрак даатгылт, иагьаатынчрахеит.

– Нас, нас, Гарри?!. – иҳәеит аибашьра иалахәыз даҽеаҙәы Витали Смыр. Гарригьы иажәа инацитцеит:

– Ҟоҳ, Чатцә Чагә уоума?!. Уажә аччара иаамҭам… – иҳәеит Аԥеҳамбар ари даниба.

– Сара соуп, астәи ушаауаз здыруан, уҽеы ашьапышьҭыбжь саҳаит… сгылар аҙәы сибар ҳәа сшәон… – наиаҭеикит Чагә.

– Иуҭахузеи?! – дҭаанит Аԥеҳамбар.

– Соуушьҭроуп!.. Аԥеҳамбар иуҳәар, азин соуеит, сақәиҭхоит, уахатцәкьа сцоит!.. Ара абыста ыфоу егьиуа, амш гоу сызҭатәом, сыжәлар аибашьра иалагылоуп… – иҳәеит Чагә.

– Уара уоума, ибналақәаз, Аԥсны иалтцны ицаз ауаа ҟәаз-мазқәагь ыҟоуп, уара убыргуп, ара аус умоуп, ара уҟаз!.. – иҳәеит Аԥеҳамбар.

– Мамоу, сцароуп!.. – иамеикит Чагә.

– Уара, уара арахь уанбеиаси? – дҭаанит Аԥеҳамбар. – Исгәаларшәеи.

– 1930 шықәсазы, – иҳәеит Чагә, – убриаахыс абра сыҟоуп.

– Нас убриаахижьҭеи абра уҟазар, иреиґьу ауаа рацәаѽны арахь иаахьеит, аԥсы абԥьар азышьҭхуам, ҭасым рҳәоугьы умаҳаҙеи уахьыҟоу, узлоу ажәытәуаа рҟны?

– Ишԥасмаҳаи, аха ма Аҟәанҙа сцоит, Шихвардноҙе[5] дааны Аҟәа дықәтәоуп, дшыцәоу сѽеихагылан, ак иаҳәан схынҳәуеит!.. Уаѽгьы симбакәа анеишьагь здыруеит!.. – иҳәеит Чагә, иагьнацитцеит: – Ма аԥхыз баапс исырбоит, данаапшлак дҽаҳахартә, дзымцәажәо иҽы акыртә еипш…

– Цьаргьы уцаҙом, абра уҟоуп! Иатаху ҳара иҟаҳҭоит! 12-ѽык аԥеҳамбарцәа рахьтә сара сапсуоуп, Аԥсны садуп!.. Амала Аҟәа зегь дырҳәуеит: автобусқәа, атақсиқәа, атроллеибусқәа, адәыґбақәа рпарккәа; ааглыхратә наплакқәа ртауари рхәырхьынқәеи; дәқьанс, универмагс иааҟоу ирыѽноу амал зегьы-зегь агара иаҽуп, иргоит… Иалтцны аамҭала изцаз аԥсуаа

[5] Аригьы ари ажәла усала иҳәеит.

рмалгьы убас ахьуеит… Убас рзыруеит Гәылрыԥшьи, Уачамчыреи, Гал абжаки ақалақьқәагьы…

Аԥсахѡцәа шьоукы рхамқәеи рмашьынақәеи нхоит, ирзызыхьчо шьоукгьы ыҟоуп, аха урҭ ртәы нас ҳахәаԥшуеит… – иҳәеит Аԥеҳамбар.

– Аԥсуаа акгьы шырхарам, ақырҭуа-мпытцахалаѡцәа иҟарҭо закәу ублала иумбеи? Ақалақь агәҭа Ефрем, Омар ҳәагьы иарҳәон, Ешба ду ибаҟахашҳатәара ахы шаҟантә еихсыз, шаҟа хҭып анырҭазгьы гәоумҭеи?..

– 37, – иҳәеит Аԥеҳамбар.

– 39, – даҽеа ѡба нацитцеит Чагә, – ихәда ақынгьы ѡхҭык аными, уи ихәдоуп, аха. Ԥаса иаргьы харада дагьыршьуа, уажә ибаҟагьы ақәҟәаҳәа еихсуа… Уи амацара аума… дахьаԥсуаз азы ашәҟәыѡѡ ду Таиф Аџьба дыршьит, дахьаԥсуаз аз артист ду Мажара Зыхәба дыршьит, дахьаԥсуаз азы аҭоурыхҭцааѡ ду Витали Быҭәба илгеит,ус заҟаѡы…

– Уи аадыруеит, аха уажәы шәара ишәхароушәагьы иҟалаз ыҟоуп… – иҳәеит Аԥеҳамбар.

– Ишԥа, уи арбану?!. – иџьеишьеит Чагә.

– 1992 шықәса ԥхынгәы мза 23 азы ажәлар рхаҭарнакцәа реизараҷ – апарламент ақны Аԥсны хазы ицеит ҳәа шәыдышәкылеит.

– Дара СССР ақынтәи хазы ицар ҟало, ҳара дара рҟынтәи, ԥаса ҳшыҟаз еиԥш, хазы ҳцар амуа, уи закәхеи?! Ҳара мчыла, еижьаралагьы, урҭ ҳрыдызтцаз р-Џьуҕашьвыли иоуп, апатца ду: Қырҭтәыла шәадлар – ареспублика шәыстоит, Урыстәылахь шәцозар, аобласт ауп ишәауа аниҳәа, ареспублика еиҕьаршьазшәа ҟартцеит, уаҳагьы ԥсыхәа рымамызт, избанзар Маскәа Кремль абаа иҽыѡнаижьхьан, амаа иара икын. Акәымзар ҳара хазы ҳаҟан, ҳҭоурыхҟәа умдыру-

еи… 1931 шықәсазоуп арҭ уажә иҳабашьуа рышҟа, иҳазцаауашәа ҟаҵаны, ҳанамадыргәагәа…

– Уигьы аадыруеит… – иҳәеит Аԥеҳамбар. – Уҭахызар, усыцаала! Аҟармара сызҭалоу аԥраал, арахәыхә[6] – уи зыхьзу жәдыруоу уажә шәара, ишәхашҭхьоу? – умшәакәа усыцҭал, нас ҳахьцо убап!

– Уи абыкәу?! – дцааит Чагә…

– Ҽыла дыҟан уҳәеит, уажә аԥраал дышԥаҭало?!. – аҵәы налеитцеит азәы, дхаҟәза дахьтәаз, ҽырчча ҟаитцан.

– Иҽеы «Комитет спасения»[7]иеитеит, шәхы шәыхьча, шәыҽерышәҭ ҳәа реиҳәан… – аҭак ныҟеитцеит Гарригьы. Егьигь дааиқәнакит, уи далазар акәхарын. Нас Гарри инацитцеит: – Иҽеы урҭ ишԥариҭоз, ақыртцәа инаган ирырымҭоз… Уи ирашьын, иаҧиҭахыз иахьиҭахыз ииаин икаԥон, иаҧоуишьҭлакь иԥырны аҭыԥ ахь ицон, уажәгьы иоуишьҭуан, иԥырны аҭыԥ ашҟа ихалан ицон. Иара, Чагә иҭахызар дигарц, аԥраал изылбаарышьтит… Мамзар диҽехьынцаны дигозма, – иҳәеит.

– Нас, нас, Гарри, уажәабжь нагзалеи! – иҳәеит Асланзыи Денуар, Гарригьы еиҭа инацитцеит:

– Ҳаннеилакь иҟоу убап, уԥсы анҭаз еиԥш уааҟаҳцоит, аха арахь Адгьыл ашҟа уааны ауаа рахь ацәыртцра уақәиҭым… Мап уҳәозар, – уҟаз, амала арахь уҳацмаалар умуазар, даҽеа ҭеитԥшык уоуеит, – иҳәеит Аԥеҳамбар.

---

[6] НЛО ҳәа изышьҭо. Уи жәытә ԥсуала итцегь ахьзқәа амоуп.

[7] «Комитет спасения» – абас ахьзын аибашьраан ақыртцәампытцахалаҩцәа ҳарҷамгылап, ҳаҽераҳтап зҳәоз аԥсуаа шьоукы еиҷыркааз акомитет. Уи Аҟәа иалымтцызи изалымтцызи шьоукы азыҟатцан, ма ирықәыгәгәан, иалартцон.

– Сыжәлар кажьны сызцом… Иҟалозар, абра уажә аказы суазцаарц сҭахуп, аҭак ҟоуцозар – суццоит, иузыҟамцозар – акы суҳәоит, – иҳәеит Чагә, – уара уҧеҳамбаруп, зегь удыруеит, аха уи аҭак узыҟамцаргьы ауеит, – ҳәа усгьы нацицеит.

– Усазцаа! – иҳәеит Аҧеҳамбар, иааџьеишьан.

– Уажә ааигәа Аҟәа араион Шәбаара ҳәа иахьашьҭо аҭып иахьаҵанакуа кәарак аҟны рыҧсы ааиҭаркырц инатәеит аҧсуа рҧарцәа-аруаа 20-ѡык раҟара. Акәараҿ џьарак маҷк аҭаҿеарҭа жәеиҧшь аман. Арҭ рҧыза дналкшәа, днаскьашәа дахьынатәаз абнантәи ажәытә ҧсуа ашәак акаѡҳәа аҭыѡра иаалагеит. Ари Гәыма ахаҟәиҭтәра аламҵалазоуп, иааны Шьрома зыхьзцаны ирымаз…

– Изакә хьзу уахәаҧш ари иара уара! Шьрома закәи, жәытә-натә аахыс Гәыма ауп, Қырҭтәылантә ақырҭцәа Аҧсны иааган инзырхаз убас ахьызцан ирырҭеит акәымзар. Дара рбызшәала уи «аџьа», «аџьабаа», урысшәала иуҳәозар, «труд» ауп. Ари газеҭк, журналк, зауадк уҳәа иахьзуҵар ауеит, акәымзар адунеи аҟны қыҵак абас ахьзны уаҳахьоума?!. Ақырҭуа еиҳабыра шьоукы рхы иааҵашәалак ҟарҵон, аҧсуа хьзы қырҭуала аҧсахра акәын изышьҭаз ҳәа, дара ртәала «аладәныцара» ҳәа убас аҳәозаргьы, ари ахьз Аҧсны иҟазааит ҳәа ус инрыжьуан, – ныбжьеигалеит Витали Смыр.

– Ажәытәан Гәыма Рион азиасгьы иахьзын, Гәыма(жә)(а) – Гәымаду, Гәыма азы акәын. Уа уажәы ахахьшәа афымцастанциа ҭагылоуп, «Гәыматы ГЕС» ҳәа, ус акәымзар, ари ахьз уа ақырҭцәа иабантәааргоз? Гәымаҭ(ҳ)а, Гәыматә(ҳ) – абасгьы ахьзын, Рѡана(жә) – убригьы ыҟан… Гәымсы, Гәымса – Гәым азы, Гәыма хәыҷы – уи ара Аҧсны, Аҟәа иҟоу ауп.

– Уара «Шьрома» ауп шәара иҵьашәшьо, уи ааҩс, ара Баслаҭа, Бырцха зынӡа акаамеҭ ҟарҵеит. Зқьы шықәса ирзынаԥшуа Аԥсҳа-ԥҳа ҭархәа ахьху иаакылсын, иҩыцәлан, шахала ҏеадҽаҳәалан, маҟҽаҳәара ҩахыс ҏеырҟьантазны, ҟыгала, жьаҳәала, ҟыгә-ҟыгә-ҟыгәҳәа, қыртшәала ирдуны аҩыра анҵара ишаҽыз рбеит ҏыла иҟаз Адлеи Михеи Быҭәа Едыгьеи аҭаратәқәа, – нареиҳәеит Денуар Асланӡыи. – Урҭ реиԥш даҏа ҩыцьагьы ирбеит, убарҵгьы аҭаратәқәа.

– Ари анбыкәу ианыҟалаз? – дҵааит уажәрааннӡа ирзыӡырҩуа итәаз аинрал Сергеи Дбар.

– 1935 шықәсаз. Ацҳа ашьап аҟны иҭапҏены аҳашә кылартәон, убраҟагьы қыртшәала акы анҵара иаҽын; избаз изларҳәоз ала, дара «аремонт» иаҽыз ааҩык ыҟан.

– Ус маҟҽаҳәаранӡа зҏеилызхуа, дара рахь ус иҟоуп, дыкәпаҩны, деибашьыҩны даԥхьаӡоит, дыргас ирымоуп, уи уахь иагьҕьычҵасуп… Арҭ узҏу ақырҭуа ҭоурых аҵҵаразы еибашьыҩцәаазаарын, «ибоевикцәан», абҵьаргьы рымазар ҟаларын, ма измаз рхылаԥшуан сгәахәуеит, – иҳәеит Сергеи.

– Абҵьар абарҵахыз, рыбзарбзан қәацәӡа инаҳәыааҳәуа, агәыцә алҩатцә ахылбб, Кремль иҩнагылан…

– Маскәа… – ааибырҳәеит. Абри ашьҭахь: – Нас, нас, Гарри, шьҭа уажәабжь иацҵала, абжьагала ҳамхароуцәеит… – рҳәеит, иаргьы деиҭаналагеит:

– …Абас акәара ашәа штыҩуаз заҳаз арԥыза илымҳақәа рыгәра ҵқьа изымгазт, егьырҭ иҩызцәагьы кыр шәаҳауама ҳәа днаразҵааит, урҭгьы ааи рҳәеит, ашәагьы итҵегь иардууит… Дара руа иарбан ԥсуа ашәаз рзеилымкааит, жәытәтәын, уи аҩыза уажәада ирмаҳацызт… Ари ма доуҳак иҟанатҵеит, акы иазҳәан, ма ҷьарантә иарԥан ианыҩуан… Абри змааназ закәхарыз? – иҳәан, Чагә Аԥеҳамбар днаиазҵааит.

– Уаиааит ҳәа сыҟоуп, Чагә, – иҳәеит Аԥеҳамбар дԥышәырччо. – Ари мариоуп, аха сара аҭак аҟаҵара, уи аҳәара, аҵәыргара сақәиҭым, дара изаҳаз рхала ҭқьа ииашан иазхәыцаанӡа… Иҟазҵоз ҳәа агәɷара роуан, уи азхоит, – иҳәеит Аԥеҳамбар. Нас: – Егьи иарбану – узсыҳәарц иуҭахыз? – иҳәан, дҵааит.

– Аиааира! Аԥсуаа Аԥсны ахьчара рымч ақәхартә еиԥш адгылаɷҵәа Анцәа ириҭааит! Ириҭалааит! Еидгылааит! Убриоуп сызуҳәарҵ исҭахыз, – иҳәеит Чагә.

Аԥеҳамбаргьы ус акәхоит ҳәа ихы ааирҵысын, дцеит. Чаҵә Чагәгьы «икабинет» ахь днеит, – иҳәан, иажәабжь даалгеит Гарри, аҵыхәтәан ииҳәазгьы иааррчеит.

– Уара, абри Чаҵә Чагә, иԥсхьо ауаɷы, уажәтәи аибашьрагьы далашәырхәыма? Ҳи-ҳи-ҳи… – иҳәан, дааччан дырɷегьых аҵәы налеиҵеит ани ақәылаɷцәа ирыдызцәылоз, илақәа ҭҟыӄӡа дтәаны днеин дахьырзыҙырɷуаз, ихаԥыцқәа еилыграаӡа, уи макьаназ иашьцәа раҳаҭыр даанагон.

– Аԥсы бзиа абза бааԥс диеиҧьуп… – иҳәеит Гарри уи аҭакс.

– Дыԥсхьеит, аха, умбои, уахьгьы иҟаиҵоз, наҟ иадцәыло дшәаны дцәыҵатәаз ҷьушьо… – нацитҵеит Ака Арӡынбагьы.

– Ҷьапоу Рушьни иԥа Баҭал, Абжьуа амацәаз иантарк, аҽы шәар абла аш хылоит, егьабаӡом, алашәага иаразнак ирфоит ҳәа иеибашьцәа иреиҳәон, – наҵишьит Витали. Нас:

– Уара, ак уасҳәашан, Гарри… – иҳәан, деиҭаацәажәт. Уи дагьлафҳәаɷын. – Изакәи?

– Абри аҵәгьаҳәаɷи ашәыргәындеи злеиԥшыми, излеиɷудырауеи?

– Ацәгьаҳәаѡ илақәа ҭқәуихоит, иԥсеи-ԥсеиуеит, ашәыргәында илақәа хҭәыжуп.

– Иҭҟыҟхоит.

– Ааи. Ихабаҟалоуп.

– Дагьцәгьаҳәаѡны дагьшәыргәындазар, усҟан изеиԥшрахои, ишԥаҟало? – деиҭатцааит Витали.

– Апырвын амҟьоит, – иҳәеит Гарри.

Арҭ ирҳәоз закәыз еилызкааз егьигь, аҳампал кьакьа ҿапа ихәлахазшәа, илақәа ҭҟыҟза иччоз днарылаччеит.

Даур Начҟьебиа

АБЛАЗАҬӘ – АЖӘҨАН

– Алахьынҵа ыҟам умҳәан, иҟоуп, ишпаҟам, – ҿааиҭит Аслан.

Ешыра ахәадақәа руак иаҿгоу амҩа ҳануп. Ашоура баапсы, асаба, ҳабџьар хьанҵа, ҩаха лацәеихьшь ахьыҟаҳамҵац – уаҳа наҳалымшо ҳаапсаха ҳнеиуан.

Ҕас иҳамоу иреицәан ажәҩан иалашьыхыз амра. Аҕа ихымҭа уҽацәуӡап, уи абла ца – мап, ужьы хтны иабеит, акәиц ақәшәазшәа, инкылнаблаауан.

Иахьыгәрагамҭаз, иахьшәарҭаз ҳаназааигәахалак, жәақәак неимаҳдон, егьыс ҿаҳҭуам. Ас иҟоу аҭыпқәа ҳамҩан имаҷӡам. Ахәқәеи ашәапыџьапи рыбзоурала зҽыпхьак инеиуа ҳамҩа џьара-џьара аҕа ибарҭахартә аҽцәырнагон. Ныркә итәоу илаҧш ухьӡаанӡа уи аҭып иаыстәуп, анакәымха – иухьӡар алшоит ихы. Аӡәым-ҩыџьам абас уи ихымҭа иагахьоу.

– Ахшыҩ ҕәҕәа уҳәеит, иузыртцада?! – атцәы наиластцашәа зуит сара.

– Баша уахыччоит, сзықәшәахьоу ссирк уасҳәоит, иџьоушьап.

– Ус анакәха, сеиқәлымҳаха сзырҩуеит, алакә ахаангьы сазгаган.

– Лакәӡам ари, атцабырг ахаҭоуп!

Амҩа азааигәа зҽеимыртаҷа игылаз аԥь амҭан ашьац ҳаҽенылаҳажьит. Ҳшьапқәа еилаххит, ҳкьаҿқәагьы наҳшәаҳхын, иԥсыршьагаха ԥшак наҳахьҳарсит.

Ҳабжьара аԥсреи абзареи шамаха рыҙбахә ххәаҙом. Хара-хара ҳархыкәшоит, дара шыҟатцәкьоу, ишхытҳәаам агәра ҳзымгошәа. Урҭ уԥсы узеивымго уанрыбжьарк, еиҟәызго, зны шьардаамҭа иашьашәалан иубоз асаанҙгә ахьынҙапоу – рҽеадырххар инеилаҩашьо! – ангәоуҭа нахыс убз ухаԥыц нақәурҷәгәоит. Имгәыцкәа иԥсхьада, аха ауаҩ илаԥш иацәытцәахуп ҳара ҳгәыгра, ҳаԥсы иахҳарҙаауам, аидарагьы ҳхала ҳаҵоуп.

Ҷымҭ иныҟәаагоз ари аԥкара уажәы Аслан еилеигеит.

– Уалага нас, ианумуҙах…

Аҟәа агәахьшәа еилаҳанто алҩа хчылан. Цытраамҭак ус иахатәан, аҽеыларкәҙаны, ақалақь иахаҳаз гәылшьапк еиԥш еиқәаҵәасамсалха. Нас ашьҭытцра иалагеит, еиҳа-еиҳа итцаҷахо.

– Аҩадатәи ацҳа атцаҟа ҳтәан. Уаҩ дызхымыз ҩнык аанаҳкылан, ҳаҩноуп. Аԥшәма, ицәгьарахошәа аниба, ишьамхы иҽеаиргеит, имаз зегь кажьны. Абасала, афатә-ажәтә азыҳәан хара ҳцомызт, ҭаха ҳазымҭо ақыртқәа роуп: бзарбзанла ҳажәцара иналагаз идырхәлоит, идыршоит. Амала, ҳара ҳамҵан иара усгьы акы ахы архом, зегьы зытцаҟа ҳтәоу ахәы ақәцәаҽеы ипҷәоит. Ҷеыхассақәак нҳалаԥсалоит ауп, егьыс ԥхасҭа ҳамам…

Сгәы ҩарханы сахьиаз, исытцаҷәгәоз адгьыл ахьшәашәара иаҳа-иаҳа самҽеханакуан. Зқәала исныруан шаҟа игәрагоу, ҩба шалам адгьыл, насгьы изакәытә мчу ацәа итаҷҙаны иамоу; исыхон, ашьац сытцарҽеуа. Сгәы убасшәа иснарбон, аамҭак абас са-

анхар сналашьшь сцарашәа, сышьтамҭак ыҟазамкәа. Аз аҵахь иагаз игазго ишынеихатәо еиԥш, адгьыл аҵахь санагалак анышә хьанҭа сгәы иныкәхап, уи алагьы иԥҵәашт сара сзыхәан алашара аҵыхәтәа...

– ...Уи ауха асаат акы инаркны хԥа рҟынза ҷаԥшьатәыс исыкәшәеит. Аҽны ақыртқәа еиқәтәашәа иҟан, абжьааԥнеиԥш ахысыбжьи атҟәацыбжьи улымха цырхуамызт, аҵхгьы убас тынч ишԥамцари угәахәрын... Аҳандакь иацәыхарамкәа тып маншәалак ааныскылан, ныркә саԥшуа стәоуп. Гәымсҭа абжьы аарла игоит, ахаҭа збазом, анаҩс ишьҭоу адәы ауп избартоу. Ацәа мыжда уажәы-уажәы ихьанҭаза инасыкәхауеит, аха сҽастом, насгьы, сагазо ианалагалак, ԥхыз баапсҟәак насыкәпапоит, саргьы сцәырҳаны саалҵуеит. Саатк аҟара абас стәан. Ус... Иахьанзагьы еилкааны исымам, уи абжьы аиашазы игоу мамзаргьы сзырҩышьыз аԥхыз иснарҳау.

Аҟәа иахачыз алҩа акыр итаҕахахьан, аԥштәгьы аԥсахит: уажәы ицәиқәаран.

– Ишакәхалакгьы, ацәа сынҭанагалон еиԥшаан азә слымха дынҭахәытхәытит: «Аслан, угыл, уҭып ааныжь!» Иҳәашьа убас иҟан, дагьсыхәон, иагьсыдитцон; убас иҳәан – хырпашьа змам акәны. Саргьы иажәа ҩбамтәкәа сҩагылан, ацәа салыхәхәа снагәагәеит. Сахьцо цқьа исзеилмырго сцәалашьшьы сышнеиуаз, адгьыл бжьыцәгьак иархыцхыцит. Уи – ааигәа ипжәаз абзарбзан хы абжьы акәын... Уажәаԥхьа сахьтәаз ауаҩы ишәара итнажааит, иацҟьаз анышә, азыршы еиԥш, афақь ахылҟьон.

– Уи зегьы убарымызт, нас...– иамуит сгәы.

– Мзаҭәымҭан, ишԥасымбоз!

– Ус акәзаргьы...

– Уи усым уажәы, узырҩла. Амалазатцәы аштә иқәгылаз аҳатцла савалахьан, уи ауп сеиқәзырхазгьы.

Абас ҭаҧкәымк абжа иҟаз, сыбҕашшара иақәк зҿааз-хаз аҧеыха алаҟацаны иаабеит анша уи ашьапы. Унапқәа зкәымшоз ашәпара абжаранҳатцәкьа иалалеит. Изаахаз, ҳаҕеимышхара, итәы башан, уатцәкьа инаилгон…

Аслан ацәажәара даҟәытцын, ус ҿымҭ диан.

Ажәѡан шынеибакәу иблазатцә мацараха адгьыл ахь илбаапшуан, еихмырсыҕъ иаҳхагылан уи. Абас ажәѡан санатцапшуа, анкьа зны, наҳаҳа амгәарҭа санҭаз зхы зкыз акы аҿыснардырлоит. Уи аҿаанахоит, ажәѡани сареи ҷаса акны ҳшыҟаз агәра сырго, нас ҳаицәыҳит акәымзар: иара – хыхь, сара – цаҟа.

Снапы сѡахан, сыхәнацәа ажәѡан иапыраскит. Анацәааду, арбаганацәа, уажәы – ахысганацәа, агәыбжьынацәа, уажәы – ахҭацалага, амацәазнацәа, анацәкьыс. Нас – ихәышәзагахаз снаргәытца. Ҳаизгәыҳәра, ҳаизгәакьара амитә ахытцуеит – адунеи иақәлоуп: сара исыциит.

Абас сшанхашәа срыхәапшуанатцы, адунеи анышоз иацыршаз маҳак сзаатызшәа збоит. Сцәа-сжьы иалаланы, сшьа иацны маҳамѡала еиласоу сдақәа ирҭаныҟәоит уи – аханатәтәи амаҳа.

Ҷытрак сылапш анрыдсырхалалак, сѡашьо салагон: снапы ашәпара иалиааз махәҭақәоу, мамзаргьы снаргәытцаҿы еиҷылаз мѡақәоу сзеилыргомызт.

Хәмахәҭак, хәымѡак!

Сыхәнацәа ажәѡан дагәа иапыракын: «Абри соуп сара!..»

– …Аибашьраҿы узқәымшәо егьыҟам, аха сара сзықәшәаз злацьоушьаша рацәоуп. Акы – абжьы исаҳаз, ѡба – абзарбзан хы апжәамҭазы атцла сахьавалахьаз. Абарҭ аѡхтыск ирыбжьаз аамҭакьаҿ итаҳеит сразҟы зегьы. Блеихаҟәысрак сапысыр ма сахьымҳар – иахьа ара субаҳомызт, метрак анышә атцаҟа сыҟазаарын.

– Уҭынчымхози, асҟак цәажәатәыс иуоуӡомызт.
– Исгәаԥхомызт абри, дҭәылхны дшьақәсырҟьар, алаф ахь диазгар ҭахын. Ауаҩы иблазы итҭәаху цәыригарц дахьаҽыз ҭахымызт, усгьы ицәгьаз ҳҭагылазаашьа аруадаҩуан уи.

– Уара ухәмаруеит, сара иахьагьы сшьара сықәымлац.

– Уԥсхәыцы уаҵәшәоит акәу?

– Сыԥсы саҵәшәаны акәӡам, аха сзықәшәаз ссиршәа избоит. – Аслан ихатәы дханагаланы даман, алаф сыциҳәарц игәгьы итамызт. – Уазхәыц, иргәазырԥхеи убри аамҭа иақәыршәаны Кьалашәыр ҷьара итәаз бзарбзанла ахысра? Уи нахыс ма ихысындаз! Зыбжьыда исаҳаз? Изеиқәшәеи аҳатҵла савалареи абзарбзан хы атҟәацреи?.. Абарҭ азҵаарақәа схы рықәпысҽеит, аха рҭак сзыԥшаауам. Еилыскааз акы заҵәык ауп: ус баша акгьы ҟалаӡом адунеи аҽы.

– Даҽеа хшыҩ ҕәҕәак уҳәеит... Уи шԥа?

– Шԥа умбои, ҳаԥьал аханатә ианыӡбаха, ҳаира амш ҳшақәиҭым еиԥш ҳаԥсра амшгьы ҳанақәиҭымха, уи ауха сзыхьчаз атҷла еиҭазҳаз ианеиҭеиҳауаз, баша ихы иааҭашәаз ҟаитҷомызт, аха иара дызлахәымкәа ҷьара иӡбаз аус неигӡон. Уи – аҳатҵла еиҭазҳаз, аха егьырҭ: убри аҭыпан аҩны зыргылаз? Ауха ҷапшьатәыс сақәзыршәаз? Аҽены избаз, сызбаз? Сара схаҭа саниз амши асааҭи?..

– Аӡын ахәашаз амҩаду аҽы ууанкыланы узды-қыз амӡышәа? – инаимыздеит саргьы. – Аҽены аилашәшәымҭазы раԥхьа ицәыртцыз аетҷәа? Итыҩрны икарыжьыз уанду лаҳәшьапҳа лмоҭа хәыцы леимаақәа? Быжьшықәсеи бжьымзи бжьымши рнаҩстәи уԥхыӡ иалаз, ухьаа мацараха ууаныжьны ицаз, зцәа амсыр қьаадыш иаҩызаз аԥҳәызба? Кьалашәыр ихысыз иан лымгәарҭа данҭаз илеишыз алаԥина?..

– Сабду мҷык ԥиҟарц аигәышә ахьымѡанитцаз, ихысга нацәеи игәыбжьынацәеи рыбжьара иалалаз анацкьар? – Уи сеигәырҕьеит – иахьсымидаз; избац Аслан иакәын, ѡаԥхьа дысзааигәан. – Саб илымҳа ҽазыртцәиуаз аҭоурых артцаѡы аибашьраан инацәкьыс хызтцәаз ахы? Абахә иаҽаз ашәарыцаѡ ишьапы иатҟьаны илеиз ахаҳә?..

– Раԥхьаҙа акәны узцышьҭылаз, зыҟны «уабџьар» еибамгаз апҳәыс? Иухаԥыр инеиуаз аҵыс ухагәҭа иқәнаршәыз ауац? Ахәырма уаналҟьаз иутцаԥтцәаз амахә? Уеиҕракны ашьашьма уанҭатәаз хараҙа, Африка абнатоураҽы зыԥсы зхытцыз аслан? Жәѡан икыдшәаны хлантцы иҭалаз аетцәа? Исхашҭыз: ижжаҙа! Нас – ахра иаласоу адац? Нас – ухы зыкәкны ихыртцәо ақды?.. Уара уҳәашьала, адунеи ахьынзаҟоу ашьапы ишныкәгылаз, уара аҙәк уакәын хәыцыртас иамаз, аҽазтцәылх изышьҭаз.

Аслан даапышәарччеит.

– Ус сымҳәеит сара. Сызҽу убри ауп, ауаа – ипсхьоугьы, ибзоугьы, имиицгьы – рлахьынтца, рразҟы убасала еилышьуп, сара иахьатәи сқәыпсычҳара, иахьатәи снацәаҟәацара зкьышыкәса рышьҭахь дыдраха адгьыл иныкәѡыр алшоит, ма асду анарур, аҙәы иацьалхар, ҽаҙәы изынасыпхар, ма амра атыѡ ианаркыр, ма...

– Мцык абызкатаҳахь ахы архар... Башоуп уи зегьы, ажәаҟәоуп. Убла иабо затцәык ауп иҟатцәкьоу, егьырахь зегьы хытҳәаауп, пхызуп. Ауаѡпсы ицәеижь дтаҟацоуп дзатцәҙа, уи анҭытц, анахыс акгьы изалаҙам, дәысакароуп иара изын. Ахәа ҳалыппырц ҳаҟоуп ҳазынтәык хара имгакәан, умыццакын...

Исҳәаз шидикылаз симырбеит Аслан, зымѡа дыԥшуан. Нас, зымѡа дшыԥшыц дыԥшуа, ибжьы нытцакшәа даацәажәеит:

– Сгәанала, бла иабо мацарала ишьақәгылам адунеи, абла иханатцаз мацарала…

Аҟәа инахыкны алҩатцә шкәакәа хәхәаҙа тцәҩантцәы иҩеиуан, хыхьынтә иазылбаашьтыз шахак еиԥш. Атыша итызго еиқәырхагас акәу, ҽыкнаҳагас акәу?

Атцла ирықәыз, амра ца иарчалаз абгьыжәпа ахәажәцәа аҟәнын, абырг ибаҩ еиԥш, урт ирылԥшуан амахәқәа…

Ладатәи ацҳахь инеиқәырццакны ҩынтә атҟәацыбжь геит.

– Уа итәоу роуп акаамет иақәшәаз, – иҳәеит Аслан.

Шьта идәықәлатәын, ҳанхацәеит. Ишаҳтахцәамызгьы, ҳҩагылеит.

Иахьантәарак гәаґшақә иҳашьтаз амра ажәҩан агәта неиҩнатцәан, уажәрааҙа еиԥш акәымкәа, улаԥш итаҙо аҽырмашьца амшын ахь албаара иаҿын.

Уажә ҳзызнеиз атып ишәартоу рахь иԥхьаҙоуп. Азганк ҽҟьарстаны Гәымста аҙиас ахь илбаауан, егьи – каҙгы ҟьантазны иҩаган; хаҳәқәакгьы аныжьлан. Уҽзыватцәахыша ма чыкьк ықәгыландаз ахыкә! Нырцәынтә ауаҩы иакәым, ацгәытцәҟьа ниасыр игәоутап.

Иуадаҩын, ицәгьан ҳапхьа ишьтаз амҩа кьаҿ агәаґьра. Иауан ҳахыкәшаны ҳцар, ласкьа амҩаду иацрыгоу мҩахәастала. Цоуп, усҟан ҳамҩа аҽароууан, аха ари аҩыза атып мшьтикахь ҳкылнагомызт.

Ҳаивагыланы ҳҿынаҳхеит, ҳаапсара излаҳалнаршоз ала ҳаццакны. Ҳаивагыланы, избанзар, ҳуаҙәк диасны егьи дынхар, нырцә итәоу азныказ ахысра дахьымҙаргьы, игәиҽанызаауеит, ашьтахьтәи деибганы дишьтуам.

Ҳнахысхьан еиԥш – ԥсеиқәырхага шьаҿақәак роуп инхаз, – блатцыхәала избеит Аслан ихәанга адгьыл ахь

аҽшҷынанахаз. «Дшьацәхныслеит ауп, уаҳа акгьы», – сажьеит сгәаҡәышра, саргьы саанымгылакәа сиасын, рапхьатәи атԥла сыҽнаваскит. Усҡан ахысыбжь гахьан, егьсаҳахьан, аха ихастԥар ахьыстахымыз аҡынтә, ишсаҳаз еиԥш иаразнак исхасырштит…

Схьапшит. Аслан агылара даҷын, иарґьа напы итԥаргәаны. Аха изышьтымхуаз еидарак тԥаҡа дагон, даргыломызт…

Аҩбатәи ахы дзымқәацо асаба цәҩеижь дныланакит.

Сышзахәоз сеихеит иара иахь. Снаихаххуан еиԥшаан, сааигәа асаба шьтҡьеит, инашьтархх игеит ахысыбжьгьы… Аслан ивараҷы сҽынкасыжьит.

Апсхыхра даҷын. Игәынқьыбжьы иґралаз ашьа иахәаҽуан, аарла акәын ишгоз.

– Уаргьы саргьхандаз… – еилсыргартә исаҳаит, зхы ихьӡаз изы акәхап изиҳәаз.

– Умшәан, уажәытԥәҡьа, уажәытԥәҡьа! – снапы наикәсыршеит, дырҳәазаны дықәызгарц.

Аха иҽситомызт, иҽеирххон, изыҡалаз ахьаацәгьа иҽацәигарц итахызшәа. Дызқәыз адгьыл ицәмаҷын, дҷанаҳәон. Нас иҽеиқәикит.

Ҽыцха дахьышьтаз даасырҳәын иблақәа хызҩеит. Дхьанҭан, иртцысра ус имариамызт, аха макьана апсы ԥха илан, дмыхьшәашәацызт, итцегь дхьантамхацызт.

Убасҡан Аслан ицәеижь аатрысит. Ани, нырцәтәи, сызҷқәаз ибазар акәхап, дсеихсит, аха Аслан сихьчеит.

Снапы икәырша снаиваиеит. Дшыпсхьазгьы сеиқәзырхоз сҩыза есааира дыхьшәашәахон.

Абас ҳашьтан, аӡәк иеиԥш ҳаилатцәаны, апси абзеи, ажәҩан блазатцә атцаҡа.

МИНАШЬ

Амҩан Беслан игәалеиршәон Минашь илызкны иаҳахьаз, ихаҭагьы дызхааныз.

Минашь лҧазаҵә ҧасатәи аибашьра ду далаҙит, ихабар зхабару уаҩы изымдырҙо. Уи ус шакәу зҳәоз ашәҟәгьы лоухьан. Аха ашәҟәы агәра лымгеит Минашь, илзаазгаз аҧошьҭаныҟәгаҩ Махьал акырынтә дшылзаҧхьазгьы. Избанзар, ашәҟәы лыҷкәын дшыбжьаҙыз мацара акәын иаҳәоз, дшыҧсыз ма фырхаҵарыла дыштахаз атәы егьаҳәомызт. Ларгьы дшизыҧшыц дизыҧшын. Ҩынҩажәижәаба шыҟәса шцахьоугьы уи аахыс, лара лгәыгра аҿарҿыцуан ауп, еиҧхьбара амамызт.

Дарбанызаалакгьы изыҳәан асҟаамҭа аҧшра ус баша ииасны имцозар акәхап. Еиҳаракгьы шыҟәсы рацәа раҧхьа ҧхыҙцас адгьыл иныҟәбаз, зыбаҩқәа хараҙа ҷьара анышә иафахьоу уанизыҧшу. Абарҭқәа зегьы ирыхҟьаны аума, Минашь лҟазшьақәа уамашәа иҟан.

Убас, еибашьра ғәгәак ҭысызшәа, хацәа зхылаҳәоу аҙәымзар-аҙәы даанмыжькәа ишҳәыпу еибашьра иргошәа «игәыҟаҵагоу» ажәабжь лызназгаз ихаҵкы калыршәуамызт. Али-ҧси рыбжьара илымаз ахәыҷы изцәырылгон, злеишәа аҙбахә хара инаҩхьаз луаткагьы неизыкәлыргылон, иахаҷьгәаз аҧшхәынтә шахнаҟьара агәы зҵаҿыгьхьаз аҧаҵлыка ҧыраҳәала ирыцкьо.

Амца мцала ишдырцәо еиҧш, лыҷкәын дылцәызгаз аибашьра иаҩызоу даҿа еибашьрак длызнархынҳәуаз ҷьылшьозаргьы здырхуадаз.

Минашь дзатҷəын, ақыҭа иналгашəа дынхон, уиаҟара уаҩы иахьиҷырхасырҭамыз аҭыпан. Убри аҟынтə ла лахь иқəнагалоз маҷҩын, бнахьчаҩык, шəарыцаҩык, мҷыпҟара инытцытцыз азə иакəымзар. Амала, аԥошьҭаныҟəгаҩ Махьал есымза лпенсиа лзааигон, ималаныҟəа иҷеахажьны. Убри азəк иакəын иара усгьы зыԥсы зыҳрамʒо, гəкаршəрак ззымдыруа ахацəа уажəазы идыршоз атəы лазхəалоз.

Аха Махьал мыцхəы иҷеалеигаломызт, днахыкəшааахыкəшашəа, хыхь-хыхь дцəажəон, аҷхəара – ани ахацəа зегь ықəызго аибашьра антцысуа – ааигəоуп, бгəы кабмыжьын, амарԥьа, ада илзаԥсоу акгьы лаҳауамызт иара иҟынтə. Анапы иагахьаз, иҩызхьаз амаатҟəа налиркуан, нас изыԥтцəаз афырԥьан нҭарпҟаны, ималаныҟəа иҷынахаижьуан.

Махьал ақыҭа зегьы далсны акəын Минашь лпенсиа шлызнеигоз. Еихатəо дшаауаз, Минашь лфырԥьан анацлалак, аминуҭаз дашьуан. Дук хара дымцацкəа ималаныҟəа дналбаауан, нас амаа кны давагыланы иҷынеихон. «Алеишəа шԥацəгьоу, афаст!» – дыгəрымуан уи.

Злеишəа цəгьоу амаланыҟəа акəу, луатка мыжда акəу цқьа илзеилыргомызт игəрымра заҳауаз Минашь. Аха иахьагьы «аҟаԥшь» ахьлывигаз аҟынтə, «дҷеыжəтцны» цатəыс иахьиоуз – лгəырпса наʒаз илзаҩызан.

«Аҟаԥшь» атəы абас иҟан. Махьал амитə иқəсхьаз амаатҟəа ракəын пенсиас илиҭоз. Убри аамҭазы лара дзеилаҳауаз, акырантə зыʒбахə иалхəахьаз Ленин ахпаш дызну «аҟаԥшь» дақəыргəыҷуа дааигон.

Аха «аҟаԥшь» аблагьы дҭаирԥшуамызт, еснагь маатк-маатк ицоз рыла дибон. Афырԥьан ибз анып-нартлалак – «Иагьарааны исҳəахьазаргьы, саб сиԥам,

ииааиуа амзазы ибзаасымгозар!» – иҳәахуан, лгәы ҟатҵо, аха «амза анааилак», илбац амаатҭ ҩазақәа налиркуан.

Абарҭқәа рҟынтә, хара имгакәа еибашьрахошәа егьиуашәа ииҳәақәоз усҟак ихалтҵомызт Минашь, агәытҟьа даго, дагьгәыгуа мышқәак деиқәлымҳаха дшыҵшызгьы. Зны-зынла мраҭашәара, уи ашықәсан еиҵш, итцыблаауан, ашьа ахьыршушәа, аха аҽа еибашьра ҩаҩак штцысыз атәы зҳәоз акгьы ааҩуамызт.

Зпенсиа лоуз адырҩаҽены Минашь лымҩа адәқьан ахь ихан. Иаалхәон зыфҩы хааз асапын, зны-зынла илгәаҕьуан ахацәа рпатҵа анырсалак ирҿыршьуа адекалонгьы.

Адәқьан итцагылаз аҧхәыс шәпа-жәпа Минашь лхацәа днықәыҵшит, иламхацәгьахон. Аиашазы, Минашь лшьа лыртәон: адәқьан иҩназ аҭитәқәа шамаха изызку, изыҵсоу еилымкаакәа, анапаҿы иукыртә иҟаз лымкыкәа – «Нан, исырбеишь абни, уахьахәаҧшуа ссирʒак ауп!» – дылпҵыртцуамызт.

Аҧхәыс шәпа-жәпа лыблақәа цәыркшаҧаны длыхәаҧшуан, аха Минашь егьҟамлазшәа «атауарқәа» лыҵсы рылахо еиҵхьылышьшьаауан, ишьҭалтцон-ишьҭылхуан, иаалырҳәуан-иналырҳәуан.

Атцыхәтәаны, ишыҟалтцалац, дшыпжәара илзыпшыз аҧхәыс шәпа-жәпа ҟырак асапын ахә налылтон, уигьы аҿырпы акәымкәа, уаҩ иимкыша, зыбла ахьҭоу умбо анапы иагахьаз амаатҭ! Илызлыргьежьыз аҿырпы ааҧхьаʒаны – «Амитә ишҧаҵсоу, иабадихәа гызмал!» – есааира иахьылцәоухоз аҟынтә ихылтцәоз ллабҷашь нытцакшо дындәылтцуан.

…Аиааира амш азгәартон. Бесланраа пионерҵызас дрыман ҧхәызба қәыпшк. Дышьҭаҕачаʒа, ублаҿы

дааиуамызт, аха еиҽамск лакәын, аҽараԥшрагьы дашьҭан. Лара лоуп иаԥшьызгаз зегь ирхашҭхьаз Минашь аныҳәамш лыдныҳәалара. Ашәҟәгьы ҭытцны иҟан, Аибашьра Ду аҟны ибжьаӡызи иҭахази зныз, «шамахамзар аӡәгьы дыбжьамыжькәа» (аԥхьажәа агәра ганы излаҳәоз ала).

Зыҽҳәара ааины иҭытцыз 1962-тәи атом.

Рыхәдхаҵа ҟаԥшьқәа шәыршәыруа, зцәа еиқәаҵәаз, хьтәы нбанла изыкәѡыз ашәҟәы иаҵақь аҽенышьыбжьон Минашь иналызкылсит. Аԥыза лқьышә аҵәаԥшь ыкәтата, леимаа ҭыркьакьақәа рыбзоурала маҷк дрылыҳәҳәо раԥхьа дгылоуп.

Убла хнакуа жәѡанынтә илбаҽеон амра…

Рԥыза лажәа даналга: «Хацәнамырхала Аҕа Хәымга Иҽагылаз…», «Аԥсадгьыл Аҵеи Лаша…», «Ахаананаз Зыхьӡ Камшәо…» – ашәҟәы Минашь лаԥхьа иныкәыртцеит. 1993-тәи адаҟьаҽы, март фба рзы иҭахази ибжьаӡызи рыӡбахә ахьаныз, аарла убла еилнаргартә, нбан ссала лыҷкәын итәы аҳәон.

Минашь уи ацәаҳәа кьаҽ, ацәаҳәа қәрахьымӡа лнацәа ҭыстцысуа иныкәылшьит, лыҷкәын иԥсы ҭаны дыҡазар ныррак шлоуа агәра лгошәа.

Аха ақьаад хьшәашәа егьланамҳәеит. Анбанҟәа еитцаланы, хьҭа баапсык иқәнацалазшәа еицьыԥны, изаҵәӡа ақьаад ашкәакәара ду иқәыпсан.

Акрахмал иарѡаз акьаҽ ахәда кьакьаӡа зыцламҳәа итцагылаз Беслан, аҭакәажә иԥхыӡгьы иаламшәац хьаак дшаҵоу аҟара игә хәыҷы еилнаргеит. Еилнаргеит – имыцхәцәаны иҳәазар ҟалап. Дназхьаԥшит ауп, илаԥшгьы иаразнак иаҡәигеит, ицәа дынҭаӡыӡан: идууцәан.

Уажәы Беслан иѡызеи иареи абри аҭакәажә илызцон: Минашь далгатәын. Ҳаибашьцәа, аԥхьа-

тәи ахырҕәҕәарҭа ааныжьны, аѡбатәи ахь ианхьаҵ, ѡажәа ҭзы рҟынза – Минашьгьы дназлоу – аҕа изынхеит. Аилаѡеиласраҧы лара уаѡы дигәаламшәеит, ларгьы дхьаазгашаз агәыла-азла ааигәа длымамызт. Уи адагьы, аҳабла иалҵны аҧаѡаҟа ма Тҟәарчалҟа иқәҵхьаз рацәан, еиҳарак аҳәсеи, ахәыҷқәеи, абыргцәеи.

Ақыртқәа дрымпыҵашәар, иагьа аҵәы иахартцарын, аҧсуаа рыҭаҳмадацәа кажьны ршьамхы рҧеадыргоит рҳәашт.

Минашь лкәасқьа алашьцара иалырбааит. Акәасқьа иавагылаз аматцурҭаҧы алашара ҭаауан.

Иахьыѡналаз акҧыѡра икҧаз Минашь иналыхтыгәлеит. Аҭзамц иадкнаҳалаз агаз лампа – афымца роура иаҟәыҵхьан – акы уахымкьашартә аҟара илашон ауп, еилыргаҵәкьаны егьубомызт.

– Шәарбану?! – лгәы ҭкьаны днаҵааит Минашь.

– Бымшәан, аҳаблатәиқәоуп, – налаҵеикит Беслан.

Минашь ашьқап днадҵын, Беслан дааидгылеит. Цытрак дитцаҧшуа дгылан, дыттцаауа. «Уиаахижьҭеи иаҳагьы деитцалазаап», – ааигәахәт иара.

– Усзымдырит, нан, узмоҭада?

– Кадыр симоҭоуп.

– А-а, Ҭарсхан имоҭа уоумашь! Ус ихьз сшьон, Аҧсцәҳа дыззыкамлаз сара. Ҭарсхан ҧсаҭа шкәакәа, дааназа умнеиааит, нан!..

– Ара аангылара шәарҭоуп, Минашь, бҧеырхиа, аҧаѡаҟа баагоит.

– Иҟалазеи, нан, сыѡны сахымҵыр амуа?!

– Еибашьроуп, аҕа дҳақәлеит.

Илаҳаз агәра лзымго днеиҧаҧшит.

– Диитa хаас, исаҳауазеи! Ани зызбахә рҳәалоз аибашьра ҵысызаару! Уи ами, ариабжьарак хысыбжьқәак саҳауеит, аҳаирплангьы лаҟәзаны иҧыруан.

Ашҭа уахьынҭало аҳа ду игылоу шәымбеи, ахыцәкәа иқәсырц егьагымхеит. Ма иабжьызи, Анцәа срыцхҳашьа! Акы ишамааноу здыргәышьеит, нан, аха еибашьраҭцәҟьоуп ҳәа сыҟамызт...

– Нас зда бхәарҭам маҭәаҟәак хәыч-мычык шьҭых, ԥшра ҟаҳҭарым...

Минашь зназыхәа дкахәыцуа даанхеит, изқәылкыша дақәымшәо.

– Нан, заԥьал зышә илагылоу са ҭакәажәык сырххара иаԥсамзар акәхап, сахьыҟоу сыҟаз...

– Меҳ, ҭакәажәына икалцозаап! – иаҳаз ааԥьеишьеит Ҷьон.

Иихәаз цқьагьы ишылзеилымкаазгьы, гәынамзарак ишазхәоу аҟара лгәаҭәа иԥнаҟан, ихьалыршшарц лыҙбеит:

– Аԥьабаа жәбагәышьеит, нан, бзабааны Анцәа ишәԥигалааит!

– Ибцәажәашьои, Минашьхеит, уажәы-уашьҭан дааиуеит иара, нас ишԥабуеи?!

– Исыхьлакгьы, сыѽны сыҟазар еиҧьасшьоит, нан.

– Иуасымхәеи, икалцоит!

Егьарундазгьы, иаҷаршәны мап лкит.

– Са ҭакәажәык исылырхи, нан, хьаас ишәымкын...

Анс рхәеит, арс рхәеит, аха аԥсраѽанҭәаразы илуам.

– Дызҷеу закәи, мшәан! – Ҷьон ичҳара хыжжуа иалагеит. – Абыржәы дааилышьны, дысѽытҵрак дызгоит, уаҳа акгьы!

Минашь, ишыцәгьарахоз анылба, аԥхьа инытҵакшәа, нас иаҳа-иаҳа лыбжьы хҭо агәжәажәара далагеит, мыткәмашәагьы акы алалҭон:

– Уан хәашабга, уан! Ачыт гар, сындәылҟьон, уа уоумашь ҳәа. Лацәеихьшь здыруазма, сеиқәлымҳаха сиарҭа сыларшәын. Ауаԥьаҟгьы амца ҭамзи, ахьурҙ-

гьы мазеины икнаҳамзи. Аҙыршы хазы игылан. Амҩа иашәаз, инаухьуршар, уаапсара уханарштрын, узлаз акаамет цәгьа-мыцәгьак алугазар, асапын шәах иумнаҙәҙәон, шәытак унымкәа, сқамфафыл... Атцх уалыхәхәа уаакылсыр, қьапҭажәуп иупыло, снан, ақьапҭажә!.. Уахьгьы аибашьра, арахьгьы аибашьра, умҩақәа зегьы шпарки, снан!..

Иҭыпан лпа дгылоушәа, Беслан лхы иқәкны илҳәон абарҭқәа зегьы. Беслан иааизымбатәбарахеит.

Ус Минашь дааилашәан, гәымх-цәымҭ даацәажәеит:

– Шәа, шәара ахацәа еитцашәҟәҟәаз ауп зегьы! Исзыжәухьоу азымхошәа, шәеиқәных шәаакылсит, ҭакәажәык шәылиааирц! Шәымч шәақәгәыҷуеит акәу! Рыцҳа, убас шәысшәиип, ашәхымс шәахытцаанҙа ишәзыҧьашкуа!..

Атцх агәы еиҩнашахьан. Ҭагалантәи ажәҩан цкьан, иагәылсны ицоз Асар рымҩа ианыпсалаз аетцәақәа рыцыпхьаҙа убартә еипш. Ахысыбжь ахьзымааҩуа ахара цьара итырҟьаз ахҟәа жжаҙа тҩантцәыҟа ицон, еишьтагыланы. Рымч анымхалак, ма ирзыпҭцәаз ҳәаак ианазааигәахалак, изахымсыкәа акакала иҷыцәаауан.

Минашь ҷылтуамызт. Бжеиҳан Цьон длытцаланы дааигон. Еилаҳәаракгьы лгәытцак илкын.

Акыр лыҷелырххеит, аха егьаналымтц, уаҳа жәак мҳәаҙакәа днарышьталеит.

Беслан дахьнеиуаз иахьанҙа ааста дуашәшәырахазшәа, ишәитцаз «акәалҙы» ишәхырҳәазшәа ибон. Икәыршаз ицәа аамҷыдаха акгьы зшәым, иан дшаалыхшаз ашьа зҷытцуа ажәҩан итцахаз аҙәы иеипш. Аибашьра алагеижьтеи мап зцәикырц даҷыз, хаҳә хьшәашәак аиҳа дыҡамзарц, игәы зырпсаҳәаша иар-

банызаалак акгьы имԥан иқәимыжьларц дзышьҭаз зегьы импытцышшон. Иахьанҙа Беслан ашәара аҳәаа иахысхьоу аҙә иакәушәа ихы иԥхьаҙон. Ашәара ахьыӄоу агәыԥра ахьыӄоу ауп. Агәыԥра аныӄамла – уаҭәахьы улаԥш ҽажәкуа, иблаӄы-блаҭәо ианумырха, уаҭәтәи уеимлаҳәах уанамк, – ашәарагьы аҳарҭасырҭа умбо инабжьахәаша ицоит, амра анҭашәалак агагагьы шыҙуа еиԥш…

Аха уажәы ҽакын иныруаз. Иҭалаҳаз ашықәс рацәа ирылганы иаалгоз Минашь лгәыԥра иахаран уи. Аибашьра игәаҽы иҭгәыхаа иалнагаз аԥсра амҩа илашаҙа аԥсҭазаара амҩа нацлеит. Уимоу, аԥсрагьы аԥсҭазаарахь иӄоушәа, урҭ амҩақәа рыҩбагьы асӄаамҭа зҽыртла имеисыцыз Беслан игәаҽы еилаҭәеит. Абыржәы аҭх далс дахьнеиуаз – уи ԥсҭазааран. Ани, иара изы идырхиахьоу ахырҭәа (издыруада, ашәақь амгәа иҭарцалахьазаргьы) – уигьы ԥсҭазааран…

Беслан ибла ишабоз ашьацҳәа даҽалон, аха иҽеирххомызт, дмадаҕь-мадашәомызт. Уи идыруан шьҭа иеидара акыр ишеиҳахаз: идақәа ирҭаныӄәоз ашьа шыԥхац иԥхазар акәын. Ани ахырҭәа игәы анытцнаблаалак, илкьаса зҽыназхо ашьа ԥхазароуп, дшыӄатцәкьаз ажәҩан иазханатцарц азыҳәан…

Уажә изну амҩа атцыхәан иназааназа, Минашь абасҡаамҭа иаалгоз лгәыԥра ду лыԥрапсуеит. Аха Минашь лҽы интцәом уи, дыӄоуп илымыздаша: Беслан. Дҡалашт, нас, иаргьы имыздаша…

Ашьжьымҭан Тҡәарчалҟа ицоз амашьына гәыԥҩык ахҭәацәа агон. Минашьгьы урҭ дрыцырҭеит.

Ианеиԥырҭуаз леилаҳәара ааԥлыртлан, макәан хәычык аатылгеит.

– Аказы ишәыхәар здыруада, нан…

Рҭып аҽы иахьааиз ихдыртлазар – маатк-маатк ицоз ибжьысхьаз ԥарала итәуп. Ибжьысхьаз!

Аха уи Беслан дазырԥашьо, мамзаргьы дажьо иҟамызт. Уи игәалашәон анҭ ижжаҙа, ажәԥан агәы кылызҭәарц еишьҭагыла инеиуаз ахҟәа ҳәаак шырзыԥҭәаз, иҟарҭалакгьы уи аҳәаа изахымскәа акакала ишҽыцәаауаз...

Ахымш рыҩены Минашь дшыԥсыз ала Тҟәарчалынтә ажәабжь ааргеит.

АХҚӘА

А. Гогәуа. Амра аԥсы шҭаз 3
Шь. Аԥьынԥьал. Асаби икьаасбжьы 45
Т. Ҷаниа. Аԥсҭазаара цалап ишцац… 71
Н. Ҳашыг. Агәқәа зырхәашо аибашьра 102
А. Ԥьениа. Ачарҳәара 119
А. Мықәба. Гәашьанеи 128
В. Амаршьан. Хьымца ихәыцрақәа 182
Шь. Ҷкадуа. Аԥҳәызба лымаӡа 228
П. Бебиа. Агәыгра 231
С. Кәытԥниа. Хатԥакьаҿ 246
А. Лагәлаа. Ҳшеибго алашьцара ҳзаԥылар 266
Ԥь. Аҳәба. Шьала иҿыху 301
Згәыӡеанӡамкәа ифырхатԥахаз 305
В. Басариа. Аԥшыхәоы 308
В. Кәаҕәаниа. Зхала иныҟәо «ақәыцьма» 319
З. Быҭәба. Чагәи аԥеҳамбари 334
Д. Начҟьебиа. Аблазатԥә – ажәоан 346
Минашь 354

АИБАШЬРА ИАЗКУ
АЖӘАБЖЬҚӘА

РАССКАЗЫ О ВОЙНЕ

На абхазском языке

Аредактор *Ф. Быҭәба*
Акорректор *М. Акаба*
Асахьаҭыхҩы *Р. Габлиа*
Компиутерла еиқәлыршәеит *Н. Картозиа*

Аформат 84х108 $^{1}/_{32}$. Атираж 500.
Иҟатәа. акь. бҕь. 11,5. Иныҟәа. акь. бҕь. 19,3.
Аҽатцаԥҟа №

Отпечатано в ООО «Флер-1»
350058, г. Краснодар, ул. Уральская, 98/2